

พระสุตตันตปิฎก

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

เล่มที่ ๕ ภาคที่ ๒

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อินทริยสังยุ

สุทธกัถวรรคที่ ๑

๑. สุทธกัถสูตร

ว่าด้วยอินทริย ๕

[๘๔๓] สāvācānītan. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระ-
พุทธพจน์นี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน
คือ สัททินทริย ๑ วิริอินทริย ๑ สตินทริย ๑ สมานินทริย ๑ ปัญฺณินทริย ๑
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย ๕ ประการนี้แล.

จบสุทธกัถสูตรที่ ๑

อินทริยสังยุตตวรรณา

สุทธกัวรรคที่ ๑

อรรถกถาสุทธิสูตร

อินทริยสังยุต สุทธิสูตรที่ ๑. อินทริย ๑ อย่างนี้ คือ สัทอินทริย สตินทริย ปัญฺณินทริย ย่อมได้ ทั้งในกุศลและวิบากที่เป็นไปในภูมิ ๔ ทั้งในกิริยา. วิริยอินทริย สมาชินทริย ย่อมได้ในจิตทุกดวงคือ ในกุศลที่เป็นไปในภูมิ ๔ ในอกุศลวิบาก ในกิริยา. พึงทราบว่า พระสุตฺตนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสด้วยอำนาจการกำหนดธรรม ที่รวมเข้าไว้ทั้งสี่ภูมิ.

จบอรรถกถาสุทธิสูตรที่ ๑

๒. ปฐมโสดาสสูตร*

รู้คุณโทษของอินทริย ๕ เป็นพระโสดาบัน

[๘๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทอินทริย ๑ วิริยอินทริย ๑ สตินทริย ๑ สมาชินทริย ๑ ปัญฺณินทริย ๑ เมื่อใดแล อริยสาวกผู้ซัดซึ้ง (ความเกิด ความดับ) คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทริย ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราเรียกอริยสาวกนี้ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบปฐมโสดาสสูตรที่ ๒

*ตั้งแต่สูตรที่ ๒-๖ ไม่มีอรรถกถา

๓. ทุติยโศตาสูต

รู้ความเกิดดับของอินทรีย์ ๕ เป็นพระโศดาบัน

[๘๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน. ฯลฯ เมื่อใดแล อริยสาวกรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และ อุบายเครื่องสลัดออก... เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบตุติยโศตาสูตที่ ๓

๔. ปฐมอรหัตตสูต

รู้ความเกิดดับของอินทรีย์ ๕ เป็นพระอรหันต์

[๘๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยอินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธิอินทรีย์ ๑ ปัญญาอินทรีย์ ๑ เมื่อใดแล. ภิกษุรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และ อุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น เมื่อนั้น เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นพระอรหันตจिณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบก่อน.

จบปฐมอรหัตตสูตที่ ๔

๕. ทุติยอรหัตตสูตร

รู้ความเกิดดับของอินทรีย์ ๕ เป็นพระอรหัต

[๘๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญา-
อินทรีย์ ๑ เมื่อใดแล ภิกษุรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และ
อูบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริงแล้ว เป็น
ผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถ่อมมั่น เมื่อนั้น เราเรียกภิกษุนั้นว่า พระอรหัตตจินาสพ
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์
ของตนแล้ว ลีนสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ.

จบตุติยอรหัตตสูตรที่ ๕

๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ผู้ไม่รู้ความเกิดดับของอินทรีย์ ๕ ไม่นับว่าสมณะหรือพราหมณ์.

[๘๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น
โฉน คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญา-
อินทรีย์ ๑ ก็สมณะหรือพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด
ความดับ คุณ โทษ และอูบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตาม
ความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในพวก
สมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในพวกพราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นยังไม่กระทำ

ให้แจ้ง ซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือของความเป็นพราหมณ์ ด้วย ปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๔๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดรู้ชัด ซึ่ง ความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรานับว่าเป็น สมณะในพวกสมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในพวกพราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้น กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะและของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณ์สูตรที่ ๖

๗. ทูตยสมณพราหมณ์สูตร

ผู้รู้ชัดถึงความเกิดของอินทรีย์ ๕ นับว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๔๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดซึ่งสังขารอินทรีย์ ความเกิดแห่งสังขารอินทรีย์ ความดับแห่งสังขารอินทรีย์ และปฏิบัติ อันให้ถึงความดับแห่งสังขารอินทรีย์ ไม่รู้ชัดซึ่งวิริยอินทรีย์ ฯลฯ สตินทรีย์ ฯลฯ สมาธิอินทรีย์ ฯลฯ ไม่รู้ชัดซึ่งปัญญินทรีย์ ความดับแห่งปัญญินทรีย์ ปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งปัญญินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในพวกสมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในพวกพราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นยังไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๘๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งสัทธินทรีย์ ความเกิดแห่งสัทธินทรีย์ ความดับแห่งสัทธินทรีย์ และปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งสัทธินทรีย์ รู้ชัดซึ่งวิริยินทรีย์... สตินทรีย์... สมาธินทรีย์... รู้ชัดซึ่งปัญญินทรีย์ ความเกิดแห่งปัญญินทรีย์ ความดับแห่งปัญญินทรีย์ และปฏิบัติอันให้ถึงความดับแห่งปัญญินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น เรานับว่าเป็นสมณะในพวกสมณะ หรือเป็นพราหมณ์ในพวกพราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะและของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

จบทุกติยสมณพราหมณสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุกติยสมณพราหมณสูตร

สูตรที่ ๗. คำว่า ไม่รู้ชัดซึ่งสัทธินทรีย์ คือไม่เข้าใจด้วยอำนาจแห่งทุกขสัง. คำว่า ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิดขึ้นแห่งสัทธินทรีย์ คือไม่เข้าใจชัดด้วยอำนาจสมุทัยสัง ไม่เข้าใจชัดนิโรธด้วยสามารถแห่งนิโรธสัง ไม่เข้าใจชัดทางปฏิบัติ ด้วยอำนาจมรรคสัง อย่างนี้แล. แม้ในคำที่เหลือก็เช่นนี้แหละ.

ส่วนในฝ่ายขาว การเกิดขึ้นพร้อมแห่งสัทธินทรีย์ ย่อมมิได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจอโหมกษ์ (การน้อมใจเชื่อ). การเกิดขึ้นพร้อมแห่งวิริยินทรีย์ ย่อมมิได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจการประคับประคองจิตไว้ การเกิดขึ้นพร้อมแห่งสตินทรีย์ ย่อมมิได้

ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจการเข้าไปตั้งจิตใจ (การปรากฏ) การเกิดขึ้นพร้อมแห่งสมาธิทรีย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจความไม่ซัดส่าย (ไม่ฟุ้งซ่าน) การเกิดขึ้นพร้อมแห่งปัญญินทรีย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจทรสนะ (ความเห็น).

อีกอย่างหนึ่ง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งสัทธาธิริย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจฉันทะ (ความพอใจ). การเกิดขึ้นพร้อมแห่งวิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ และปัญญินทรีย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจฉันทะ. การเกิดขึ้นพร้อมแห่งสัทธาธิริย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจมนสิการ (การใส่ใจ). การเกิดขึ้นพร้อมแห่งวิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ และปัญญินทรีย์ ย่อมมีได้ด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งการพิจารณาด้วยอำนาจมนสิการ. ฟังทราบใจความแม้ด้วยประการฉะนี้. ใน ๖ สูตรตามลำดับเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงเกี่ยวกับสัจจะสี่ประการนั่นเอง.

จบอรรถกถาทุติยสมรพรหมณสูตรที่ ๗

๘. ทักขัณฑพสุตร

ว่าด้วยการเห็นอินทรีย์ ๕ ในธรรมต่าง ๆ

[๘๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์.

[๘๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นสัทธินทรีย์ในธรรมไหนเล่า. ในโศดาปัตตติยังคะ ๔ พึงเห็นสัทธินทรีย์ในธรรมนี้.

[๘๕๔] ก็จะพึงเห็นวิริยอินทรีย์ในธรรมไหนเล่า. ในสัมมปปธาน ๔ พึงเห็นวิริยอินทรีย์ในธรรมนี้.

[๘๕๕] ก็จะพึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมไหนเล่า. ในสติปัญญาฐาน ๔ พึงเห็นสตินทรีย์ในธรรมนี้.

[๘๕๖] ก็จะพึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมไหนเล่า. ในฌาน ๔ พึงเห็นสมาธินทรีย์ในธรรมนี้.

[๘๕๗] ก็จะพึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมไหนเล่า. ในอริยสัจ ๔ พึงเห็นปัญญินทรีย์ในธรรมนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

จบทักขัณฑพสุตรที่ ๘

อรรถกถาที่ฎฐัพพสูตร

สูตรที่ ๘. คำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็จะพึงเห็นลัทธินทรีย์

ในธรรมไปหนเล่า ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคำเป็นต้นว่า ใน
โศดาปัตติยัคคะ ๔ ประการ เพื่อทรงชี้ความที่อินทรีย์เหล่านี้สำคัญที่สุดใน
วิสัย (อารมณ์) ของตน.

เหมือนอย่างว่า ลูกชายเศรษฐี ๔ คน ในเมื่อกลุ่มเพื่อนซึ่งมีพระราชา
ริราชเป็นที่ ๕ หยั่งลงสู่ถนน ด้วยคิดว่า พวกเราจะเล่นงานนักษัตริฤกษ์ เวลา
ไปถึงเรือนลูกชายเศรษฐีคนหนึ่ง นอกนี้ ๔ คนก็นั่งนิ่ง. เจ้าของเรือนเท่านั้น
ที่ได้เที่ยวสั่งงานในเรือนว่า จงให้ของเคี้ยว ของกิน แก่ท่านเหล่านี้ จงให้
เครื่องแต่งตัวมีของหอมและพวงมาลัยเป็นต้นแก่ท่านเหล่านี้. ครั้นเวลาไปถึง
เรือนคนที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ อีก คนนอกนี้ ก็นั่งนิ่ง. เจ้าของเรือนเท่านั้น
ที่ได้เที่ยวสั่งงานในเรือนว่า จงให้ของเคี้ยว ของกินแก่ท่านเหล่านี้ จงให้
เครื่องแต่งตัวมีของหอมและพวงมาลัยเป็นต้นแก่ท่านเหล่านี้ ฉันทใด ก็ฉันทนั้น
เหมือนกัน แม้เมื่ออินทรีย์ที่มีศรัทธาเป็นที่ ๕ ซึ่งเกิดขึ้นในอารมณ์อัน
เดียวกันเหมือนเมื่อพวกเพื่อนเหล่านั้น หยั่งลงสู่ถนนไปด้วยกัน เมื่อไปถึง
โศดาปัตติยัคคะ (ส่วนประกอบแห่งการถึงกระแส) ลัทธินทรีย์ซึ่งมีการน้อมลง
เชื่อเป็นลักษณะเท่านั้น ย่อมเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า อินทรีย์ที่เหลือต่างก็
คล้อยไปตามลัทธินทรีย์นั้น เหมือนในเรือนของคนแรก อีก ๔ คน นั่งนิ่ง
เจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน ฉะนั้น เมื่อมาถึงความเพียรชอบ
วิริยอินทรีย์ซึ่งมีความประคับประคองเป็นลักษณะเท่านั้น ที่มาเป็นใหญ่ เป็น
หัวหน้า อินทรีย์ที่เหลือต่างก็คล้อยไปตามวิริยอินทรีย์นั้น เหมือนในเรือนคน
ที่ ๒ อีก ๔ คนนั่งนิ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน ฉะนั้น

ครั้นมาถึงสติปัญญา สตินทรีย์ซึ่งมีการเข้าไปปรากฏเป็นลักษณะเท่านั้น ที่เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้าอินทรีย์ที่เหลืต่างก็คล้อยไปตามสตินทรีย์นั้นเหมือน ในเรือนคนที่ ๓ อีก ๔ คนนั่งนิ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน ฉะนั้น ครั้นถึงเรื่องฉาน และวิโมกข์ สมาธิอินทรีย์ที่มีลักษณะไม่ชัดสายเท่านั้น เป็นใหญ่เป็นหัวหน้าอินทรีย์ที่เหลืต่างก็คล้อยไปตามสมาธิอินทรีย์นั้น เหมือน ในเรือนคนที่ ๔ อีก ๔ คนนั่งนิ่ง ปล่อยให้เจ้าของเรือนเท่านั้นเที่ยวสั่งงาน ฉะนั้น แต่ท้ายสุดเมื่อถึงอริยสัจ ปัญญาอินทรีย์ที่มีลักษณะรู้ชัดเท่านั้น ย่อมเป็น ใหญ่เป็นหัวหน้าอินทรีย์ที่เหลืต่างก็คล้อยไปตามปัญญาอินทรีย์นั้น เหมือนเวลา ไปถึงพระราชวัง ๔ คนนอกนี้ นั่งนิ่ง พระราชาเท่านั้น ย่อมทรงเที่ยวสั่งงาน ในพระตำหนัก ฉะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาที่ภูฏัพพสูตรที่ ๘

๕. ปฐมวิภังคสูตร

ว่าด้วยความหมายของอินทรีย์

[๘๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาอินทรีย์.

[๘๕๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัทธินทรีย์เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุ ทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของ พระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็น พระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไป

ดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถิสิกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็น
ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม
นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์.

[๘๖๐] ก็วิริยินทรีย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่ง
กุศลธรรม มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย
นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์.

[๘๖๑] ก็สตินทรีย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่ง ระลึกได้
ตามระลึกได้ ซึ่งกิจที่กระทำและคำที่พูดมานานได้ นี้เรียกว่า สตินทรีย์.

[๘๖๒] ก็สมาธินทรีย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ กระทำซึ่งนิพพานให้เป็นอารมณ์ แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต
นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์.

[๘๖๓] ก็ปัญญาธิทรีย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกใน
ธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียุปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องกำหนดความเกิด
ความดับ อันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า
ปัญญาธิทรีย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

จบปฐมวิภังค์สูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมวิภังคสูตร

สูตรที่ ๕. ในบทว่า สตินเปกฺเคน นี้ หมายถึง ความเป็น คือ
ปัญหาเครื่องรักษาตัว. คำว่า ปัญหาเครื่องรักษาตัว นี้ เป็นชื่อของปัญหา.
ถามว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเรียกปัญหา ในภษณะ (ที่รองรับ) แห่ง
สติเล่า. ตอบว่า เพื่อทรงแสดงถึงสติที่มีกำลัง จริงอย่างนั้น ในที่นี้ พระองค์
ทรงหมายเอาแต่สติที่มีกำลังเท่านั้น. ก็เมื่อจะทรงแสดงถึงสติที่ประกอบด้วย
ปัญญาวา สติที่ประกอบด้วยปัญญานั้น เป็นสติที่มีกำลัง ที่ไม่ประกอบด้วย
ปัญญาย่อมไม่มีกำลัง จึงได้ตรัสอย่างนี้. คำว่า จิรกต คือ ทาน ศีล
หรืออุโบสถกรรมที่ได้ทำมาสิ้นกาลนานแล้ว. คำว่า จิรภาสิต ความว่า ใน
ที่โน้น ได้พูดคำชื่อนั้นเท่านั้น. คำพูดอันบุคคลพึงพูดในเวลาทีนานอย่างนี้.
คำว่า โวสุตฺตการมฺมณฺ์ กริตฺวา คือ ทำนิพพานเป็นอารมณ์. คำว่า
อุทฺตยตฺตคามินิยา คือ ถึงความเกิดขึ้น และความดับไป หมายความว่า
ที่กำหนดถือเอาทั้งความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป. ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงแต่โลกุตระที่ให้เกิดสัทธินทรีย์ สตินทรีย์ ปัญฺินทรีย์ อันเป็น
ส่วนเบื้องต้น สมานินทรีย์ที่เจือกับวิริยนทรีย์ไว้เท่านั้น.

จบปฐมวิภังคสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยวิภังคสูตร

ว่าด้วยหน้าที่ของอินทรีย์ ๕

[๘๖๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทชินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาอินทรีย์.

[๘๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัทชินทรีย์เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้พระอรหันต์... เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่า สัทชินทรีย์.

[๘๖๖] ก็วิริยอินทรีย์เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ปรรวาทความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรม มีกำลัง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย อริยสาวกนั้นยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรวาทความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้มั่น เพื่อความไม่บังเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่บังเกิดขึ้น เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความบังเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่บังเกิดขึ้น เพื่อความถึงพร้อม เพื่อความไม่หลงลืม เพื่อเจริญยิ่งขึ้น เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า วิริยอินทรีย์.

[๘๖๗] ก็สติอินทรีย์เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึสติ ประกอบด้วยสติเครื่องรักษาตัวอย่างยิ่ง ระลึกได้ ตามระลึกได้ ซึ่งกิจที่กระทำและคำพูดเมื่อนานได้ อริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา

และโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้เรียกว่า สตินทริย์.

[๘๖๘] ก็สมาธินทริย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ กระทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต อริยสาวกนั้น สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่เวกอยู่ บรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เธอบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์และดับโทมนัสโสมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่าสมาธินทริย์.

[๘๖๙] ก็ปัญญินทริย์เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องกำหนดความเกิด ความดับ อันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า ปัญญินทริย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๕ ประการนี้แล.

จบพุทธวิภังคสูตรที่ ๑๐

จบสุทธกัถวรรคที่ ๑

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 15
แม้ในพระสูตรที่ ๑๐ มีการกำหนดธรรมนี้เหมือนกัน

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุทธิกสูตร ๒. ปฐมโศตาสสูตร ๓. ทุติยโศตาสสูตร ๔. ปฐม
อรหันตสูตร ๕. ทุติยอรหันตสูตร ๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร ๗.
ทุติยสมณพราหมณสูตร ๘. ทัฎฐัพพสูตร ๙. ปฐมวิภังคสูตร ๑๐. ทุติย-
วิภังคสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

มุกฺคตวรรคที่ ๒

๑. ปฏิลากสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

[๘๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น ไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์.

[๘๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัทธินทรีย์เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์... เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์.

[๘๗๒] ก็วิริยินทรีย์เป็นไฉน อริยสาวกปรารถนัสัมมชฺชาน ๔ ย่อมได้ความเพียร นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์.

[๘๗๓] ก็สตินทรีย์เป็นไฉน อริยสาวกปรารถนสตปิฏฺฐาน ๘ ย่อมได้สติ นี้เรียกว่า สตินทรีย์.

[๘๗๔] ก็สมาธินทรีย์เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ยึดหน่วงนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์.

[๘๗๕] ก็ปัญฺณินทรีย์เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเครื่องกำหนดความเกิดและความดับ อันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญฺณินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

จบปฏิลากสูตรที่ ๑

มฤตรวรรคที่ ๒

อรรถกถาปฏิลาสูตร

ปฏิลาสูตรที่ ๑. คำว่า **ปรารถนัมมปธาน** คือ อาศัยความ
เพียรชอบ หมายความว่า เจริญความเพียรชอบ. แม้ในสตินทรีย์ก็ทำนอง
เดียวกันนี้แหละ.

จบอรรถกถาปฏิลาสูตรที่ ๑

๒. ปฐมสังจิตตสูตร

ความเป็นพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ

[๘๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น
ไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ แล.

[๘๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์เพราะอินทรีย์
๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า
อินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า
อินทรีย์ของพระอนาคามี เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า
อินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบันผู้ชัมมานุสारी เพราะอินทรีย์ ๕
ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบัน เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะ
อินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ชัมมานุสारी.

จบปฐมสังจิตตสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฐมสังจิตตสูตร

ปฐมสังจิตตสูตรที่ ๒. คำว่า **ตโต** คือ พึงทราบความคละ

ปนกันด้วยอำนาจวิปัสสนา มรรค และผล. จริงอยู่ ปัญฺญินทรีย์ ที่สมบูรณ์เต็มที่แล้ว ย่อมชื่อว่าเป็นวิปัสสนินทรีย์ของอรหัตมรรค. คำว่า **ตโต มุทุเทหิ** คือ ที่อ่อนกว่าวิปัสสนินทรีย์ของอรหัตมรรคเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นวิปัสสนินทรีย์ของอนาคามีมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของสกทาคามีมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น ชื่อว่า เป็นวิปัสสนินทรีย์ของโศคาปัตติมรรค. อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของชัมมานุสาริมรรค ที่อ่อนกว่านั้น ชื่อว่า เป็นวิปัสสนินทรีย์ของสัทธานุสาริมรรค. ปัญฺญินทรีย์ที่สมบูรณ์เต็มทีอย่างนั้น ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ของอรหัตมรรคและอรหัตผล. ที่อ่อนกว่านั้น ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ของอนาคามีมรรค สกทาคามีมรรคและโศคาปัตติมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของชัมมานุสาริมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ของสัทธานุสาริมรรค. อินทรีย์ทั้งห้า ที่สมบูรณ์เต็มที ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ของอรหัตผล. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของอนาคามีผล. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของสกทาคามีผล. ที่อ่อนกว่านั้น ชื่อว่า เป็นอินทรีย์ของโศคาปัตติผล. ส่วนชัมมานุสारीและสัทธานุสारी แม้ทั้งสอง ก็คือบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติมรรค ด้วยอำนาจแห่งบุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรคแล้ว จะทราบความแตกต่างของบุคคลทั้งสองนั้น ไม่ได้ เพราะด้วยการบรรลุป้าง ด้วยมรรคบ้าง สัทธานุสारीบุคคล ที่กำลังให้เรียนอุเทศ สอบถามอยู่ ย่อมจะบรรลุมรรคโดยลำดับ. ชัมมานุสारीบุคคล ย่อมบรรลุมรรคด้วยการฟังเพียงครั้งเดียว หรือสองครั้งเท่านั้น พึงเข้าใจความแตกต่างในการบรรลุของชัมมานุสारीบุคคลและสัทธานุ-

สารีบุคคลเหล่านั้น อย่างนี้ก่อน. สำหรับของธัมมานุสารีบุคคล มรรคเป็นของกล้าแข็ง ย่อมนำไปสู่ญาณที่แก่กล้า ย่อมตัดกิเลส ด้วยไม่ต้องมีใครมากระตุ้น ไม่ต้องใช้ความเพียร เหมือนใช้คมดาบที่คมกริบ ตัดต้นกล้วย ฉะนั้น. ส่วนมรรคของสัทธานุสารีบุคคลไม่กล้าแข็งเหมือนธัมมานุสารีบุคคล ไม่นำไปสู่ญาณที่แก่กล้า ย่อมตัดกิเลสโดยไม่ต้องให้ใครมากระตุ้น ไม่ต้องใช้ความเพียร เหมือนใช้ดาบที่ทื่อตัดต้นกล้วย ฉะนั้น. แต่ในเรื่องการสิ้นกิเลสแล้ว ท่านเหล่านั้น ไม่มีความแตกต่างกันเลย. และเหล่ากิเลสที่เหลือ ก็ย่อมจะสิ้นไป (เหมือนกัน).

จบอรรถกถาปฐมสังฆิตตสูตร

๓. พุทธสังฆิตตสูตร

ความต่างแห่งผลเพราะความต่างแห่งอินทรีย์

[๘๙๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๙๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า อินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า อินทรีย์ของพระอนาคามี เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่า อินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบัน เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ธัมมานุสารี ดังพรรณนามา ฉะนั้น ความต่างแห่งผลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ ความต่างแห่ง บุคคลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งผล.

จบพุทธสังฆิตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาทุติยสังจิตตสูตร

สูตรที่ ๓. คำว่า ตโต คือ พึงทราบความคละปนกันด้วยอำนาจ
ผล. จริงอยู่ อินทรีย์ทั้งห้าที่สมบูรณ์เต็มที่แล้ว ก็ย่อมชื่อว่าเป็นอินทรีย์ของ
อรหัตผล. บุคคลที่ประกอบด้วยอรหัตผล ก็เป็นพระอรหันต์ ที่อ่อนกว่านั้น
ก็ย่อมชื่อว่าเป็นอินทรีย์ของอนาคามีผล ฯลฯ ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นอินทรีย์
ของโสดาปัตติผล. บุคคลที่ประกอบด้วยโสดาปัตติผล ก็เป็นพระโสดาบัน
ความเป็นต่าง ๆ ของผล ย่อมมีเพราะความเป็นต่าง ๆ ของอินทรีย์. ความ
แตกต่างของบุคคล ย่อมมีเพราะความแตกต่างของอินทรีย์ เพราะความ
แตกต่างกันของผล.

จบอรรถกถาทุติยสังจิตตสูตรที่ ๓

๔. ตติยสังจิตตสูตร

อินทรีย์ ๕ ไม่เป็นหมัน

[๘๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ
เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ เพราะ
อินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อน
กว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์...เห็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะอินทรีย์ ๕
ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ธัมมานุสारी ดังพรรณนามาจะนี้แล
บุคคลผู้บำเพ็ญอรหัตมรรคให้บริบูรณ์ ย่อมได้ชมอรหัตผล บุคคลผู้บำเพ็ญ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 21
มรรค ๓ ที่เหลือให้บริบูรณ์ ย่อมได้ชมผลทั้ง ๓ เรากล่าวอินทรีย์ ๕ ว่าไม่
เป็นหมันเลย.

จบตติยสังจิตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาตติยสังจิตตสูตร

สูตรที่ ๔. คำว่า ปริปุรี ปริปุรการี อาราเชติ คือ ผู้กระทำ
อรหัตมรรคให้บริบูรณ์ ย่อมสำเร็จอรหัตผล. คำว่า ปเทส ปเทสการี
คือ ผู้กระทำมรรคบางส่วน ที่เหลืออีกสาม ก็ย่อมสำเร็จผลสามเป็นบางส่วน
เท่านั้น.

ใน ๔ สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอินทรีย์คละกันไป ด้วย
ประการนี้.

จบอรรถกถาตติยสังจิตตสูตรที่ ๔

๕. ปฐมวิตถารสูตร

ความเป็นพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ

[๘๘๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทชินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล

[๘๘๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้มีอสังขารปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เป็นอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิฏฐคามิ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิฏฐคามิ เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบันผู้ชัมมานุสารี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบัน เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสารี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ชัมมานุสารี.

จบปฐมวิตถารสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมวิตถารสูตร

สูตรที่ ๕. คำว่า **ตโต มุทุตเรหิ** คือ พึงทราบความเจอกันด้วย
อำนาจวิปัสสนา จริงอยู่ อินทรีย์ทั้งห้าที่เต็มที่แล้ว ย่อมเป็นวิปัสสนินทรีย์
ของอหัตมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น เป็นวิปัสสนินทรีย์ของอันตราปรินิพพายี
ที่อ่อนกว่านั้นก็เป็นของอุปหัจจปรินิพพายี ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของอสังขาร
ปรินิพพายี ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของอสสังขารปรินิพพายี. ที่อ่อนกว่านั้น
ก็ย่อมชื่อว่า เป็นวิปัสสนินทรีย์ของอุทธังโสตอกนิฏฐคามิ. สำหรับในฐานะนี้
พึงชกเอาแต่ความเจอกันทั้งห้าอย่างที่ตั้งอยู่ในอหัตมรรคเท่านั้นออกมา.
คือว่า วิปัสสนินทรีย์ของอันตราปรินิพพายี อันแรก อ่อนกว่าวิปัสสนินทรีย์
ของอหัตมรรค ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของอันตราปรินิพพายีอันที่สอง ที่อ่อน
กว่านั้น ก็เป็นของอันตราปรินิพพายีชนิดที่สาม ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของ
อุปหัจจปรินิพพายี ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นวิปัสสนินทรีย์ของอุทธังโสตอกนิฏฐ
คามิ ของอสังขารปรินิพพายี และของอสสังขารปรินิพพายี ชน ๕ พวก
เหล่านี้แหละ. ส่วนความเจอกันอีก ๓ อย่าง เป็นอินทรีย์ของสกทาคามิมรรค.

จบอรรถกถาปฐมวิตถารสูตรที่ ๕

๖. ทุติยวิตถารสูตร

ความต่างแห่งผลเพราะความต่างแห่งอินทรีย์

[๘๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทชินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาอินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพาน เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์... เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบันผู้ชัมมานุสारी ดังพรรณนามาจะนี้ ความต่างแห่งผลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งอินทรีย์ ความต่างแห่งบุคคลย่อมมีได้เพราะความต่างแห่งผล.

จบตุติยวิตถารสูตรที่ ๖

สูตรที่ ๖ และที่ ๗ นี้ฉันท์ท่านกล่าวไว้เสร็จแล้ว. แต่ใน ๓ สูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงวิปัสสนาอินทรีย์ อันเป็นส่วนเบื้องต้นไว้เลย.

๗. ตติยวิถการสูตร

อินทรีย์ ๕ ไม่เป็นหมัน

[๘๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทชินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ทั้ง ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์... เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าพระโสดาบันผู้จัมมานุสारी ดังพรรณนามาฉะนี้แล บุคคลผู้บำเพ็ญอรหัตมรรคให้บริบูรณ์ ย่อมได้ชมอรหัตผล บุคคลผู้บำเพ็ญ มรรค ๓ ที่เหลือให้บริบูรณ์ ย่อมได้ชมผลทั้ง ๓ เรากล่าวอินทรีย์ ๕ ว่าไม่ เป็นหมันเลย.

จบตติยวิถการสูตรที่ ๗

๘. ปฏิปันนสูตร

ผู้ปฏิบัติอินทรีย์ ๕

[๘๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สัทชินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำอรหัตผลให้แจ้ง เพราะอินทรีย์

๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นอนาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติเพื่อทำอหัตผลให้แจ้ง เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามี เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้ง เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้ง เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสดาบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้ง เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสดาบัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ไม่มีแก่ผู้ใดเสียเลยโดยประการทั้งปวง เราเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนภายนอก ตั้งอยู่ในฝ่ายปุถุชน.

จบปฏิบัติในสูตรที่ ๘

อรรถกถาปฏิบัติในสูตร

สูตรที่ ๘. คำว่า ตโต มุทุตเรหิ คือ พึงทราบความคละปะปนกัน ด้วยอำนาจมรรคและผลนั่นเอง. ความคละปะปนกันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ในบาลีเสร็จแล้ว. คำว่า ภายนอก คือ เป็นคนที่นอกจากบุคคลทั้ง ๘ เหล่านี้. คำว่า ตั้งอยู่ในฝ่ายเป็นปุถุชน คือ ดำรงอยู่ในส่วนของคนกิเลสหนา. ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่อินทรีย์ที่เป็นโลกุตระเท่านั้น.

จบอรรถกถาปฏิบัติในสูตรที่ ๘

๕. อุปสมสูตร

ว่าด้วยผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์ ๕

[๘๕๐] ครั้งนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์อื่น ๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าใดหนอ ภิกษุจึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์.

[๘๕๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสักขินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อันให้ความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ดูก่อนภิกษุ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงจะชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์.

จบอุปสมสูตรที่ ๕

อรรถกถาอุปสมสูตร

สูตรที่ ๕. คำว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์ คือ ผู้มีอินทรีย์เต็มที่.

จบอรรถกถาอุปสมสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวัภยสูตร

ผลของการปฏิบัติอินทรีย์ ๕

[๘๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๘๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ภิกษุจึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้า ถึงอยู่.

จบอาสวัภยสูตรที่ ๑๐

จบมฤตวรรษกที่ ๒

อรรถกถาอาสวัภยสูตร

สูตรที่ ๑๐ ขึ้นทั้งนั้นแล. ใน ๒ สูตรนี้ (สูตรที่ ๘-๑๐) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอินทรีย์เจ็ดอัน.

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฏิภาณสูตร ๒. ปฐมสังจิตตสูตร ๓. ทุติยสังจิตตสูตร ๔. ตติย-
สังจิตตสูตร ๕. ปฐมวิตถารสูตร ๖. ทุติยวิตถารสูตร ๗. ตติยวิตถารสูตร
๘. ปฏิปันนสูตร ๙. อุปสมสูตร ๑๐. อาสวัภยสูตร และอรรถกถา

ฉพนทริยวรรคที่ ๓

๑. ปุณฺณพทวสูตร*

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

[๘๕๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ๗๗ ปัญฺญินทรีย์.

[๘๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น.

[๘๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แลญาณที่สสนะได้บังเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติมีในที่สุด บัดนี้ ความเกิดอีกไม่มี.

จบปุณฺณพทวสูตรที่ ๑

* ปุณฺณพทวสูตรที่ ๑ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๒. ชีวิตินทริยสูตร

ว่าด้วยอินทริย์ ๓

[๘๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๓ ประการนี้ ๓ ประการ เป็นไฉน คือ อิตถินทริย์ ๑ ปุริสินทริย์ ๑ ชีวิตินทริย์ ๑ อินทริย์ ๓ ประการนี้แล.

จบชีวิตินทริยสูตรที่ ๒

ฉพนินทริยวรรคพรรณนาที่ ๓

อรรถกถาชีวิตินทริยสูตร

สูตรที่ ๒. ในคำเป็นต้นว่า อิตถินทริย์ พิงทราบวิเคราะห์ดังต่อไปนี้. ที่ชื่อว่า อิตถินทริย์ เพราะย่อมกระทำอรรถว่าใหญ่ในความเป็นหญิง. ที่ชื่อว่า ปุริสินทริย์ เพราะย่อมกระทำอรรถว่าใหญ่ในความเป็นชาย. ที่ชื่อว่า ชีวิตินทริย์ เพราะย่อมกระทำอรรถว่าใหญ่ในความเป็นอยู่. เล่ากันมาว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดแห่งเนื้อความว่า ก็แลในท่ามกลางสงฆ์ เกิดถ้อยคำ ว่า อินทริย์ที่เป็นวิญญูจะมีเท่าไรหนอแล. ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นอินทริย์ที่เป็นวิญญูอยู่จึงตรัสคำเป็นต้นว่าภิกษุทั้งหลาย อินทริย์สามเหล่านี้.

จบอรรถกถาชีวิตินทริยสูตรที่ ๒

๓. อัญญาตาวินทริยสูตร

อินทริย์ ๓ อีกอย่างหนึ่ง

[๘๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๓ ประการนี้ ๓ ประการเป็นไปจน คือ อนัญญาตัญญูสสามิตินทริย์ ๑ อัญญินทริย์ ๑ อัญญาตาวินทริย์ ๑ อินทริย์ ๓ ประการนี้แล.

จบอัญญาตาวินทริยสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัญญาตาวินทริยสูตร

สูตรที่ ๓. อินทริย์ที่เกิดขึ้นในขณะที่แห่งโสคาปัตติมรรคของผู้ปฏิบัติ ที่คิดว่า เราจักรู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ในสงสารที่มีที่สุดเบื้องตันอันไม่มีใครรู้ได้ ชื่อว่า อนัญญาตัญญูสสามิตินทริย์. อินทริย์ที่เกิดขึ้นในฐานะทั้ง ๖ มีโสคาปัตติผลเป็นต้น ด้วยอาการคือรู้สิ่งที่รู้ทั่วถึงแล้วเหล่านั้นแหละ ชื่อว่า อัญญินทริย์. ที่ชื่อว่า อัญญาตาวินทริย์ ได้แก่ อินทริย์ที่เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ในอรหัตผล ที่รู้ทั่วถึงแล้วเป็นต้น. คำว่า อินทริย์ นี้ เป็นชื่อของญาณที่เกิดขึ้นด้วยอาการนั้น ๆ ในมรรคผลนั้น ๆ แม้สูตรนี้ ก็มีเหตุเกิดขึ้นแห่งเนื้อความเหมือนกัน คือในท่ามกลางสงฆ์เกิดถ้อยคำขึ้นว่า อินทริย์ที่เป็นโลกุตระ มีเท่าไรหนอแล. ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงอินทริย์เหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย อินทริย์ ๓ อย่างเหล่านี้ ดังนี้.

จบอรรถกถาอัญญาตาวินทริยสูตรที่ ๓

๔. เอกาภิญญาสูตร

ความเป็นพระอริยบุคคลระดับต่าง ๆ

[๘๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็น โฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

[๕๐๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพระอรหันต์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้เต็มบริบูรณ์ เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอรหันต์ เป็นพระอนาคามีผู้อุพหัจจปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อันตราปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุพหัจจปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เป็นพระอนาคามีผู้อุทฺธงฺโกโตกนิฏฺฐคามิ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้สังขารปรีนิพพายี เป็นพระสกทาคามี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระอนาคามีผู้อุทฺธงฺโกโตกนิฏฺฐคามิ เป็นพระโสคาบันผู้เอกพีธี เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระสกทาคามี เป็นพระโสคาบันผู้โกลังโกละ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสคาบันผู้เอกพีธี เป็นพระโสคาบันผู้ตัดกัณฑ์ตุปรมะ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสคาบันผู้โกลังโกละ เป็นพระโสคาบันผู้ธมฺมานุสาริ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสคาบันผู้ตัดกัณฑ์ตุปรมะ เป็นพระโสคาบันผู้สัทธานุสาริ เพราะอินทรีย์ ๕ ยังอ่อนกว่าอินทรีย์ของพระโสคาบันผู้ธมฺมานุสาริ.

จบเอกาภิญญาสูตรที่ ๔

อรรถกถาเอกกนิยญาสูตร

สูตรที่ ๔. พึงทราบความคละปนกันโดยวิปัสสนาด้วยคำว่า **ตโต มุทุเทริ.** คือ อินทรีย์ทั้ง ๕ อย่างที่สมบูรณ์แล้ว ก็ย่อมชื่อว่าวิปัสสนินทรีย์ของอรหัตมรรค. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นของอันตราปรินิพายี ฯลฯ ชื่อว่าเป็นวิปัสสนินทรีย์ ของอุทซังโสโตกนิญฐคามิ. แม้ในฐานะนี้ ก็พึงชักเอาแต่ความเจือปนกันทั้งห้าอย่างที่ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคออกตามนัยก่อนเหมือนกัน. และในที่นี้ต้องชักเอาความเจือปนห้าอย่างออกมาเหมือนที่ตั้งอยู่ในสกทาคามิมรรค ต้องชักเอาความเจือปนสามอย่างออกมาตามนัยก่อนนั้นแหละ. ก็วิปัสสนินทรีย์แห่งโสคาปัตติมรรคอ่อนกว่าวิปัสสนินทรีย์ของสกทาคามิมรรค และวิปัสสนินทรีย์ของมรรคของเอกพีชีเป็นต้น ก็อ่อนกว่าวิปัสสนินทรีย์เหล่านั้นของโสคาปัตติมรรค. และก็พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เอกพีชี มีพีชีเดียว** นี้ต่อไป บุคคลใดได้เป็นพระโสคาบันแล้ว ละเพียงอัทภาพเดียวเท่านั้น แล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลนี้ ชื่อ เอกพีชี. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ก็แล **เอกพีชีบุคคล** เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๑ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสคาบัน ซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ ท่องเที่ยวไปสู่ภพมนุษย์อีกครั้งเดียวเท่านั้นแล้ว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า **เอกพีชี.**

ส่วนบุคคลใด ท่องเที่ยวไปสองสามภพแล้ว จึงจะทำที่สุดทุกข์ได้ บุคคลนี้ ชื่อ **โกลังโกละ** ผู้ออกจากตระกูลไปสู่ตระกูล. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ก็แล โกลังโกลบุคคล เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบัน ซึ่งไม่มี ความตกต่ำเป็นธรรมดา แน่นอนมุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขาเที่ยววิ่งไป อีกสองหรือสามตระกูลแล้ว จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า โกลังโกละ.

พึงทราบว่า ตระกูล ในพระพุทธานุสสัน ได้แก่ ภพ. และคำว่า สองหรือสาม นี้ สักว่าเป็นการแสดงในที่นี้เท่านั้น เพราะผู้ท่องเที่ยวไป จนถึงภพที่ ๖ ก็ยังเป็นโกลังโกละอยู่นั่นเอง.

ผู้ที่เกิดขึ้นอีกอย่างมากที่สุดครั้ง ไม่ถือเอาภพที่แปด นี้ชื่อ สัตตักขัตตูปรมะ มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ก็แล สัตตักขัตตูปรมบุคคล เป็นไฉน บุคคลบางคนใน โลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบัน ที่ไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้แน่นอน มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขา ท่องเที่ยวไปสูเทพและมนุษย์ อีก ๗ ครั้งแล้ว จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สัตตักขัตตูปรมะ.

ก็แล ฐานะของท่านเหล่านั้น ย่อมมิได้ด้วยอำนาจชื่อที่พระผู้มีพระ- ภาคเจ้าทรงถือเอาแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาชื่อของท่านเหล่านี้ ว่า ผู้ถึงฐานะท่านนี้ เป็นเอกพิชิ ท่านนี้เป็นโกลังโกละ ท่านนี้เป็นสัตตัก- ขัตตูปรมะ ส่วนที่กำหนดตายตัวลงไปว่า นี่เป็นเอกพิชิ นี่เป็นโกลังโกละ นี่เป็นสัตตักขัตตูปรมะ ไม่มี.

ถามว่า ก็ใครกำหนดประเภทท่านนั้นท่านนี้ของท่านเหล่านั้น ลงไป.

ตอบว่า ก็พระเถระบางท่านกล่าวว่า บุรพเหตุ กำหนดลงไป บ้าง
ก็ว่า ปฐมมรรค บ้างก็ว่า มรรค ๓ ข้างบน บ้างก็ว่า วิปัสสนาแห่งมรรค
ทั้ง ๓ กำหนดลงไป ในวาทะที่ว่า บุรพเหตุ กำหนดลงไปนั้น อุปนิสัแห่ง
ปฐมมรรค ย่อมชื่อเป็นอันท่านได้กระทำไว้แล้ว ย่อมพ้องกับคำว่า มรรค ๓
ข้างบน ก็เป็นอุปนิสัที่เกิดขึ้นแล้ว. ในวาทะที่ว่า ปฐมมรรค กำหนดลงไป
ก็จะไปติดกับข้อที่ว่ามรรค ๓ ข้างบนหาประโยชน์อะไรไม่ได้. ในวาทะที่ว่า
มรรค ๓ ข้างบน กำหนดลงไป ก็จะไปพ้องกับข้อว่า เมื่อปฐมมรรคยังไม่
เกิดขึ้นเลย มรรค ๔ ข้างบนก็เกิดขึ้นแล้ว. ส่วนวาทะที่ว่า วิปัสสนาแห่ง
มรรคทั้งสาม ย่อมกำหนดลงไป ถูก. เพราะว่า หากวิปัสสนาแห่งสามมรรค
ข้างบนมีกำลังพอ ก็ย่อมชื่อว่าเป็นเอกพีช. ที่อ่อนกว่านั้น ก็เป็นโกลังโกละ.
ที่อ่อนกว่านั้นอีก ก็เป็นสัตตักขัตตุปรมะ ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่
พระโศคานันบางท่านยังมีอหยาตย์ในวิญญูะ ชอบวิญญูะจึงท่องเที่ยวอยู่ในวิญญูะ
นั้นแหละอยู่รำไป. อนาถปิณฑิกเศรษฐี วิสาขาอุบาสิกา จุลลรตเทพบุตร
มหารตเทพบุตร อนกวรรณเทพบุตร ท้าวสักกเทวราช นาคทัตตเทพบุตร
ท่านเหล่านี้ท่านนี้แหละ. ยังมีอหยาตย์ในวิญญูะ ชอบวิญญูะ ต้องชำระเทวโลก
หกชั้นตั้งแต่ต้น แล้วดำรงอยู่ในชั้นอกนิฏฐพรหมโลก จึงจะปรินิพพาน
ท่านเหล่านี้ ไม่ถือเอาในกรณีนี้. ไม่ใช่แต่ท่านเหล่านี้เท่านั้น ผู้ที่ท่องเที่ยว
อยู่ในมนุษยย์ท่านนั้น ครบเจ็ดครั้งแล้ว จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่ดี ผู้ที่เกิด
ในเทวโลกแล้วเที่ยวไปเที่ยวมาแต่ในเทวโลกท่านนั้นจนครบเจ็ดครั้ง แล้วจึง
จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่ดี แม้ท่านพวกนี้ ก็ไม่ถือเอาในที่นี้ แต่ในที่นี้ถือ
เอาแต่ผู้ที่บางทีก็ท่องเที่ยวไปในมนุษยย์ บางทีก็ในเทวดาแล้วสำเร็จเป็นพระ-
อรหันต์ท่านนั้น เพราะฉะนั้น คำว่า สัตตักขัตตุปรมะ นี้ ฟังทราบว่าเป็น

ในที่นี้ทรงแสดงชื่อของพระโศดาบันประเภทสุขวิปัสสกที่ปะปนอยู่ในพระอริยบุคคลทั้ง ๘ หมวด.

สำหรับในบทว่า **ธมฺมานุสारी ผู้ไปตามธรรม สัทธานุสारी**

ผู้ไปตามความเชื่อถือ นี้ หมายความว่า ในศาสนานี้ มีฐานะสองอย่างคือ ศรัทธาฐานะ ปัญญาฐานะ มีความตั้งมั่นสองอย่างคือ ตั้งมั่นในศรัทธา ตั้งมั่นในปัญญา สำหรับผู้ที่ทำให้โลกุตรธรรมเกิดขึ้น. ในฐานะและความตั้งมั่นเหล่านั้น ภิกษุใด ถ้าอาจให้เกิดขึ้นด้วยศรัทธาได้ แล้วทำศรัทธาฐานะว่า เราจะให้โลกุตรธรรมเกิดขึ้น แล้วยังโศดาปัตติมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **สัทธานุสारी** ผู้ไปตามความเชื่อถือในขณะแห่งมรรค. ส่วนในขณะแห่งผลก็ชื่อว่า **สัทธาวิมุต** เป็นผู้หลุดพ้นด้วยความเชื่อถือ แบ่งเป็นสามพวกคือ **เอกพีธี** เป็นผู้มีพีธี (การเกิด) ครั้งเดียว **โกลังโกละ** ผู้จากตระกูลสู่ตระกูล **สัตตักขัตตุปรมะ** ผู้อย่างมากก็เจ็ดครั้ง. ในบุคคลเหล่านี้ บุคคลแต่ละคนย่อมถึงสี่พวกด้วยอำนาจแห่งทุกขาปฏิบัติเป็นต้น ฉะนั้นด้วยศรัทธาฐานะจึงมีอยู่ ๑๒ พวก. ส่วนภิกษุใด ถ้าอาจให้เกิดขึ้นด้วยปัญญาได้ แล้วทำปัญญาฐานะว่า เราจะให้โลกุตรธรรมเกิดขึ้น แล้วยังโศดาปัตติมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ ภิกษุนั้น ในขณะแห่งมรรค ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า **ธมฺมานุสारी** ผู้ไปตามธรรม. ส่วนในขณะแห่งผล ก็ชื่อว่า **ปัญญาวิมุต** เป็นผู้หลุดพ้นด้วยความรู้แจ่มชัด ซึ่งแบ่งเป็น ๑๒ พวกต่างด้วยพระอริยบุคคลมีเอกพีธีเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ พระโศดาบันที่ดำรงอยู่ในมรรค ๒ ก็รวมเป็น ๒๔ พวกไปในขณะแห่งผล.

เล่ากันมาว่า **พระติสสเถระ**ผู้ชำนาญพระไตรปิฎก คิดว่า เราจะชำระปิฎกทั้งสาม จึงไปสู่ฝั่งอื่น. มีกุมภพิกนหนึ่ง บำรุงท่านด้วยปัจจัย ๔ พระเถระกล่าวว่า อุบาสก เราจะไปในเวลา.

กุกุมพี. ที่ไหนครับ.

เถระ. สำนักอาจารย์และอุปัชฌาย์ ของอาตมา.

กุกุมพี. ธรรมดาไปด้วยไม่ได้หรือครับ ก็แต่ ธรรมดาคุณพระศาสนา
ได้ ก็เพราะอาศัยพระคุณท่าน ถัดหลังท่านแล้วธรรมดาจะเข้าไปหาภิกษุแบบ
ไหนได้แล้ว.

ลำดับนั้น พระเถระได้บอกเขาว่า ภิกษุใดที่สามารถเพื่อจะชี้พระ-
โสดาบัน ๒๔ พวก พระสกทาคามี ๑๒ พวก พระอนาคามี ๔๘ พวก พระ
อรหันต์ ๑๒ พวก แล้วแสดงธรรมได้ ท่านควรบำรุงภิกษุเห็นปานนั้นเถิด
ดังที่กล่าวมานี้ จึงเป็นอันว่าในพระสูตรนี้ พระองค์ได้ทรงแสดงวิปัสสนาไว้
ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาเอกาภิญญาสูตรที่ ๔

๕. สุทธกสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๖

[๕๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ๖ ประการ เป็นไฉน. คือ จักขุอินทรีย์ ๑ โสติดินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ จิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๖ ประการนี้แล.

จบสุทธกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๕ เป็นต้น

สูตรที่ ๕ จักขุและธรรมที่ชื่อว่า อินทรีย์ เพราะอรรถว่าใหญ่ คือ เป็นอริบดีของธรรมทั้งหลายที่เกิดในจักขุทวารนั้นชื่อว่า จักขุอินทรีย์. แม้ใน โสติดินทรีย์ เป็นต้น ก็เป็นนัยเดียวกันนี้แหละ. คำที่เหลือทุกแห่งคั้นทั้งนั้น. สูตร ทั้ง ๖ สูตร คือสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ และอีก ๕ สูตร มีสูตรที่ ๖ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงด้วยอำนาจสัจจะ ๔ แล้วแล.

จบอรรถกถาสุทธกสูตรที่ ๕ เป็นต้น

๖. โสตาปันนสูตร

การรู้อินทรีย์ ๖ ของพระโสตาบัน

[๕๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ๖ ประการ เป็นไฉน. คือ จักขุนทรีย์..มโนทรีย์.

[๕๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกผู้ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๖ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราเรียกอริยสาวกนี้ว่า เป็นพระโสตาบัน มีความไม่ ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบโสตาปันนสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอรหันตสูตร

การรู้อินทรีย์ ๖ ของพระอรหันต์

[๕๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ๖ ประการ เป็นไฉน. คือ จักขุนทรีย์...มโนทรีย์.

[๕๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุผู้ซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า เป็นพระอรหันตจินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลง ภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว ลีนสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพ หลุดพ้น แล้วเพราะรู้โดยชอบ.

จบปฐมอรหันตสูตรที่ ๗

๘. พุติยอรหันตสูตร

การรู้อิทธิย ๖ ของพระพุทธเจ้า

[๕๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิย ๖ ประการนี้ ๖ ประการ เป็นไฉน คือ จักขุนิทธิย...มณินิทธิย.

[๕๐๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอิทธิย ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริง เพียงใด เราก็ยังไม่ปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น.

[๕๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด เรารู้ทั่วถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอิทธิย ๖ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่า ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็แหละญาณทัสสนะได้บังเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติมิในที่สุด บัดนี้ ความเกิดอีกไม่มี.

จบพุติยอรหันตสูตรที่ ๘

๘. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์

[๕๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ๖ ประการเป็น
ไฉน คือ จักขุนทรีย์...มณินทรีย์.

[๕๐๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่ง
อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรา
ไม่นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะ
ท่านเหล่านั้นไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะหรือของความ
เป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๕๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่ง
อินทรีย์ ๖ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรา
นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะ
ท่านเหล่านั้นกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะและของความเป็น
พราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๘

๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร

ว่าด้วยการรู้อินทรีย์ ๖

[๕๑๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดซึ่งจักขุนทรีย์ ความเกิดแห่งจักขุนทรีย์ ความดับแห่งจักขุนทรีย์ และปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับแห่งจักขุนทรีย์ ไม่รู้ชัดซึ่งโสตินทรีย์... ฆานินทรีย์ ...ชีวหินทรีย์ ...กายินทรีย์ ...มณินทรีย์ ความเกิดแห่งมณินทรีย์ ความดับแห่งมณินทรีย์ และปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับแห่งมณินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๕๑๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งจักขุนทรีย์ ความเกิดแห่งจักขุนทรีย์ ความดับแห่งจักขุนทรีย์ และปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับแห่งจักขุนทรีย์ รู้ชัดซึ่งโสตินทรีย์... ฆานินทรีย์...ชีวหินทรีย์...กายินทรีย์...มณินทรีย์ ความเกิดแห่งมณินทรีย์ ความดับแห่งมณินทรีย์ และปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับแห่งมณินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรานับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะและของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบทุติยสมณพราหมณสูตรที่ ๑๐

จบฉฬหิตถียวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปุณฺณพทาสสูตร
  ๒. ชีวิตินทริยสูตร
  ๓. อัญญาตาวิณฑริยสูตร
  ๔. เอกาภิญญาสูตร
  ๕. สุททกสูตร
  ๖. โสตาปนนสูตร
  ๗. ปฐมอรหัตตสูตร
  ๘. ทุติยอรหัตตสูตร
  ๙. ปฐมสมณพราหมณสูตร
  ๑๐. ทุติยสมณพราหมณสูตร
- และอรรถกถา

สุจินทรียวรรคที่ ๔

๑. สุททกสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

[๕๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ
เป็นไฉน คือ สุจินทรีย์ ๑ ทุกจินทรีย์ ๑ โสมนัสสินทรีย์ ๑ โทมนัสสินทรีย์ ๑
อุเบกจินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล

จบสุททกสูตรที่ ๑

สุจินทรียวรรคธรรมนาที่ ๔

อรรถกถาสุททกสูตร

สุจินทรียวรรคที่ ๔ สุททกสูตรที่ ๑. ความเป็นสุขและเป็นอินทรีย์
เพราะอรรถว่าใหญ่ กล่าวคือ เป็นอธิบดีแห่งธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันนั้น
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สุจินทรีย์. แม้ในทุกจินทรีย์เป็นต้นกันนี้แหละ.
และในอินทรีย์เหล่านั้น สุจินทรีย์ ทุกจินทรีย์ และโทมนัสสินทรีย์เป็นกามาวจร
อย่างเดียว อรูปาวจร* รูปาวจร เว้น โสมนัสสินทรีย์ที่เหลือ เป็นไปในสามภูมิ
อุปกจินทรีย์เป็นไปในสี่ภูมิ.

จบอรรถกถาสุททกสูตรที่ ๑

๑. อรูปาวจรฆานและรูปาวจรฆาน (เฉพาะจตุตถฆาน) ไม่ประกอบด้วย โสมนัสสินทรีย์
รูปาวจรฆานที่เหลือ ประกอบด้วย โสมนัสสินทรีย์.

๒. โสตาปันนสูตร

รู้การเกิดดับแห่งอินทรีย์ ๕ เป็นโสตาบัน

[๕๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สุขินทรีย์...อุเบกขินทรีย์.

[๕๑๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกผู้ซึ่งความเกิดความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง อริยสาวกนี้เรียกว่า เป็นพระโสตาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า

จบโสตาปันนสูตรที่ ๒

อรรถกถาโสตาปันนสูตรที่ ๒ เป็นต้น

สูตร ๔ สูตรมี สูตรที่ ๒ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยอำนาจสังขะ ๔ อย่างเดียว.

๓. อรหันตสูตร

รู้ความเกิดดับแห่งอินทรีย์ ๕ เป็นพระอรหันต์

[๕๑๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สุขินทรีย์...อุเบกขินทรีย์.

[๕๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ของตนแล้ว สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพ หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ.

จบอรหันตสูตรที่ ๓

๔. ปฐมสมณพราหมณสูตร

รู้ความเกิดดับแห่งอินทรีย์ ๕ นับว่าเป็นสมณพราหมณ์

[๕๑๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สุขินทรีย์...อุเบกขินทรีย์.

[๕๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุปายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรา

ไม่นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๕๒๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรา นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นกระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะและของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๔

๕. ทุตยสมณพราหมณสูตร

รู้ความเกิดดับแห่งอินทรีย์ ๕ เป็นสมณพราหมณ์

[๕๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สุขินทรีย์...อุเบกขินทรีย์.

[๕๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่รู้ชัดซึ่งสุขินทรีย์ ความเกิดแห่งสุขินทรีย์ ความดับแห่งสุขินทรีย์ และปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งสุขินทรีย์ ไม่รู้ชัดซึ่งทุกขินทรีย์... โสมนัสสินทรีย์... โทมณัสสินทรีย์...อุเบกขินทรีย์ ความเกิดแห่งอุเบกขินทรีย์ ความดับแห่งอุเบกขินทรีย์ และปฏิบัติทาที่จะให้ถึงความดับแห่งอุเบกขินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์

เหล่านั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ หรือว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้น ไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ หรือของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

[๕๒๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งสุชินทรีย์ ความเกิดแห่งสุชินทรีย์ ความดับแห่งสุชินทรีย์ และปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งสุชินทรีย์ รู้ชัดซึ่งทุกชินทรีย์... โสมนัสสินทรีย์ .... โทมณัสสินทรีย์... อุเบกชินทรีย์ ความเกิดแห่งอุเบกชินทรีย์ ความดับแห่งอุเบกชินทรีย์ และปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับแห่งอุเบกชินทรีย์ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เรานับว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ และว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้น กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ของความเป็นสมณะ และของความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบพุทธยสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ปฐมวิภังคสูตร

ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์

[๕๒๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ สุชินทรีย์... อุเบกชินทรีย์.

[๕๒๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สุชินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่าสุชินทรีย์.

[๕๒๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกขินทรีย์.

[๕๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ เวทนาอันเป็นสุขสำราญเกิดแต่มนัสสัมผัส นี้เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์.

[๕๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ เวทนาอันเป็นทุกข์ไม่สำราญ เกิดแต่มนัสสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์.

[๕๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขินทรีย์เป็นไฉน เวทนาอันสำราญก็ไม่ไม่ใช่ ไม่ใช่ความสำราญก็ไม่ใช่ ทางกายหรือทางใจ นี้เรียกว่า อุเบกขินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

จบปฐมวิภังคสูตรที่ ๖

อรรถกถापฐมวิภังคสูตร

ปฐมวิภังคสูตรที่ ๖. คำว่า กายิก ทางกาย ได้แก่ สุขที่มีกายประสาทเป็นที่ตั้ง นี้เป็น คำแสดงสรุปของสุขนั้น ด้วยประการฉะนี้. คำว่า ภาวะ (ความสำราญ) ก็เป็นคำใช้แทนคำว่าสุขนั่นเอง. นี้อธิบายว่าอร่อย. คำว่า กายสมมุตสุข เกิดแต่กายสัมผัส ก็มีทำนองที่กล่าวแล้วว่า ความสุข ความสำราญที่เกิดจากกายสัมผัส. คำว่า เวทียัตถ์ นี้เป็นคำแสดงสภาวะที่พิเศษของธรรมข้ออื่นจากเวทนาที่ทั่วไปทั้งหมดของสุขนั้น. แม้นในข้อที่เหลือทั้งหลาย

ก็พึงทราบใจความตามนี้. ส่วนในคำว่า **ทางกาย หรือทางใจ** นี้ ท่านกล่าวว่ทางกายด้วยอำนาจการเกิดขึ้น เพราะทำกายประสาททั้ง ๔ มีตาเป็นต้น ให้เป็นที่ตั้ง. ส่วนที่ชื่อว่าทุกขมสุขที่มีกายประสาทเป็นที่ตั้ง ไม่มี.

จบอรรถกถาปฐมวิภังคสูตร

๗. ทุติยวิภังคสูตร*

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ เป็นสุขทุกข์และอทุกขมสุข

[๕๑๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อินทรีย์ ๕** ประการนี้ ๕ ประการเป็นไฉน คือ **สุชินทรีย์... อุเบกขินทรีย์.**

[๕๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**สุชินทรีย์**เป็นไฉน **ความสุขทางกาย**...นี้เรียกว่า **สุชินทรีย์.**

[๕๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**ทุกขินทรีย์**เป็นไฉน **ความทุกข์ทางกาย**...นี้เรียกว่า **ทุกขินทรีย์.**

[๕๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**โสมนัสสินทรีย์**เป็นไฉน **ความสุขทางใจ**...นี้เรียกว่า **โสมนัสสินทรีย์.**

[๕๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**โทมนัสสินทรีย์**เป็นไฉน **ความทุกข์ทางใจ**...นี้เรียกว่า **โทมนัสสินทรีย์.**

[๕๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็**อุเบกขินทรีย์**เป็นไฉน **เวทนาอันสำราญก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ความสำราญก็ไม่ใช่ ทางกายหรือทางใจ** นี้เรียกว่า **อุเบกขินทรีย์.**

* สูตรที่ ๗-๘ ไม่มีอรรถกถาแก้.

[๕๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น สุขินทรีย์ และโสมนัสสินทรีย์ พึงเห็นว่าเป็นสุขเวทนา.

[๕๓๘] ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์ พึงเห็นเป็นทุกข์เวทนา.

[๕๓๙] ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น อุเบกขินทรีย์ พึงเห็นว่าเป็น อทุกขมสุขเวทนา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล.

จบทุติยวิภังคสูตรที่ ๗

๘. ตติยวิภังคสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ ย่นเข้าเป็น ๓

[๕๔๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ เป็นไฉน คือ สุขินทรีย์.. อุเบกขินทรีย์.

[๕๔๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สุขินทรีย์เป็นไฉน ความสุขทาง ภาย...นี้เรียกว่า สุขินทรีย์.

[๕๔๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ ทางภาย...นี้เรียกว่า ทุกขินทรีย์.

[๕๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โสมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความสุข ทางใจ...นี้เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์.

[๕๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โทมนัสสินทรีย์เป็นไฉน ความทุกข์ ทางใจ ... นี้เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์.

[๕๔๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุเบกขินทรีย์เป็นไฉน เวทนาอัน
สำราญก็ไม่ใช่ ไม่ใช่ความสำราญก็ไม่ใช่ ทางกายหรือทางใจ นี้เรียกว่า
อุเบกขินทรีย์.

[๕๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น สุขินทรีย์
และโสมนัสสินทรีย์ พึงเห็นว่าเป็นสุขเวทนา.

[๕๔๗] ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์
พึงเห็นว่าเป็นทุกข์เวทนา.

[๕๔๘] ในอินทรีย์ ๕ ประการนั้น อุเบกขินทรีย์ พึงเห็นว่าเป็น
อทุกขมสุขเวทนา อินทรีย์มี ๕ ประการนี้ เป็น ๕ แล้วย่อเข้าเป็น ๓ เป็น ๓
แล้วขยายออกเป็น ๕ ก็ได้ โดยปริยายด้วยประการดังนี้แล.

จบตติยวิภังคสูตรที่ ๘

๕. อรหันตสูตร

อินทรีย์ ๕ อาศัยผัสสะเกิดเวทนา

[๕๔๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการนี้
เป็นไฉน คือ สุขินทรีย์... อุเบกขินทรีย์.

[๕๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุ นั้นสบายกาย ก็รู้ชัดว่าสบายกาย ย่อมรู้ชัดว่า
เพราะผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น
คือ สุขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป
สงบไป.

[๕๕๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกจินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นไม่สบายกาย ก็รู้ชัดว่าเราไม่สบายกาย ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ ทุกจินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป.

[๕๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โสมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นสบายใจ ก็รู้ชัดว่าเราสบายใจ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ โสมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป.

[๕๕๓] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย โทมนัสสินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุไม่สบายใจ ก็รู้ชัดว่า เราไม่สบายใจ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ โทมนัสสินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป.

[๕๕๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนั้นรู้สึกเฉย ๆ ก็รู้ชัดว่า เรารู้สึกเฉย ๆ ย่อมรู้ชัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ อุเบกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป.

[๕๕๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไม้ ๒ อันเสียดสีกันจึงเกิดความร้อน เกิดไฟขึ้น เพราะแยกไม้ ๒ อันนั้นเองให้ออกจากกันเสีย

ความร้อนที่เกิดเพราะความเสียดสี ย่อมดับสงบไป ฉะนั้น สุนทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนี้สบายกาย ก็รู้ซัดว่า เราสบายกาย ย่อมรู้ซัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะ คือ สุนทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป ทุกสุนทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกเวทนาเกิดขึ้น ฯลฯ โสมนัสสุนทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น ฯลฯ โทมนัสสุนทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนาเกิดขึ้น ฯลฯ อุเบกขินทรีย์ย่อมอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น ภิกษุนี้รู้สึกเฉย ๆ ก็รู้ซัดว่า เรารู้สึกเฉย ๆ ย่อมรู้ซัดว่า เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนานั้นแหละดับไป เวทนาซึ่งเกิดแต่ผัสสะนั้น คือ อุเบกขินทรีย์ที่อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นนั้น ย่อมดับไป สงบไป ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบอรหัตตสูตรที่ ๕

อรรถกถาอรหัตตสูตร

อรหัตตสูตรที่ ๕. คำว่า ทูวินัน กุฏฐาน ได้แก่แห่งไม้สีไฟ ๒ อัน. คำว่า สัมภฺณสโมธานา ได้แก่ ด้วยการเสียดสีและด้วยการประชุมเข้าด้วยกัน. คำว่า อุตมฺภา คือ บ่อเกิดความร้อน. คำว่า เตโช คือควนไฟ. และในคำว่า เตโช นี้ ฟังเห็นว่า อารมณฺ์ที่เป็นไปเหมือนไม้สีไฟอันล่าง ผัสสะเหมือนไม้สีไฟอันบน การเสียดสีของผัสสะเหมือนความ

ร้อนระอุ เวทนาเหมือนไฟ. หรือพึงเห็นว่า อารมณ์ที่เป็นไป เหมือนไม้
สีไฟอันบน ผัสสะเหมือนไม้สีไฟอันล่าง.

จบอรรถกถาอรหันตสูตรที่ ๘

๑๐. อุปปฏิกสูตร

อินทรีย์ ๕ มินิมิต มีเหตุ มีเครื่องปรุงแต่ง มีปัจจัย

[๕๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ๕ ประการ
เป็นไฉน คือ ทุกขินทรีย์ ๑ โทมนัสสินทรีย์ ๑ สุนทรีย ๑ โสมนัส-
สินทรีย์ ๑ อุเบกขินทรีย์ ๑.

[๕๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ประมาท
มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ทุกขินทรีย์เกิดขึ้น เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า
ทุกขินทรีย์นี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา และทุกขินทรีย์นั้นมินิมิต มีเหตุ มีเครื่อง
ปรุงแต่ง มีปัจจัย แต่จะอนุমানเอาว่า ทุกขินทรีย์นั้นไม่ต้องมิมิต ไม่มีเหตุ
ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้
เธอย่อมรู้ชัดทุกขินทรีย์ เหตุเกิดแห่งทุกขินทรีย์ ความดับทุกขินทรีย์ และ
ข้อปฏิบัติเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ทุกขินทรีย์ที่
เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่. ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือ
ในที่นี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้รู้แล้วซึ่งความดับแห่งทุกขินทรีย์ และน้อมจิต
เข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น.

[๕๕๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว โทมนัสสินทรีย์เกิดขึ้น เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า โทมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นแล้วแก่เรา และโทมนัสสินทรีย์นั้นไม่มีนิमित มีเหตุ มีเครื่องปรุงแต่ง มีปัจจัย แต่จะอนุमानเอาว่า โทมนัสสินทรีย์นั้นไม่ต้องมีนิमित ไม่มีเหตุ ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เธอย่อมรู้ชัดโทมนัสสินทรีย์ เหตุเกิดแห่งโทมนัสสินทรีย์ ความดับแห่งโทมนัสสินทรีย์ และข้อปฏิบัติเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งโทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าทุกขนิมิต อันมีความพองใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุขขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจાર เพราะวิตกวิจારสงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่นี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้รู้แล้วซึ่งความดับแห่งโทมนัสสินทรีย์และน้อมจิตเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น.

[๕๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่ประมาท มีความเพียร มีความเด็ดเดี่ยว สุขินทรีย์เกิดขึ้น เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า สุขินทรีย์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา และสุขินทรีย์นั้นไม่มีนิमित มีเหตุ มีเครื่องปรุงแต่ง มีปัจจัย แต่จะอนุमानเอาว่า สุขินทรีย์นั้นไม่ต้องมีนิमित ไม่มีเหตุ ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เธอย่อมรู้ชัดสุขินทรีย์ เหตุเกิดแห่งสุขินทรีย์ ความดับแห่งสุขินทรีย์ และข้อปฏิบัติเป็นที่ดับโดยไม่เหลือแห่งสุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป เข้าตคขนิมิตที่พระอรียเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฉานนี้เป็นผู้มี

อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข สุชินทรีย์เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่นี้ ภิขุนี้เรากล่าวว่า ได้รู้แล้วซึ่งความดับแห่งสุชินทรีย์ และน้อมจิตเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น.

[๕๖๐] คู่ก่อนภิขุทั้งหลาย เมื่อภิขุในธรรมวินัยนี้ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้น เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า โสมนัสสินทรีย์นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา และโสมนัสสินทรีย์นั้นมิมีนิมิต มีเหตุ มีเครื่องปรุงแต่ง มีปัจจัย แต่จะอนุমানเอาว่า โสมนัสสินทรีย์นั้นไม่ต้องมีนิมิต ไม่มีเหตุ ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เธอย่อมรู้ชัดโสมนัสสินทรีย์ เหตุเกิดแห่งโสมนัสสินทรีย์ ความดับแห่งโสมนัสสินทรีย์ และข้อปฏิบัติเป็นที่ดับโดยไม่มีเหลือแห่งโสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน คู่ก่อนภิขุทั้งหลาย ภิขุในธรรมวินัยนี้ เข้าจตุตถฌานไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข และละทุกข์ละสุขและดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่นี้ ภิขุนี้เรากล่าวว่า ได้รู้แล้วซึ่งความดับแห่งโสมนัสสินทรีย์ และน้อมจิตเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น.

[๕๖๑] คู่ก่อนภิขุทั้งหลาย เมื่อภิขุในธรรมวินัยนี้ ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว อุเบกขินทรีย์เกิดขึ้น เธอย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า อุเบกขินทรีย์ นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา และอุเบกขินทรีย์นั้นมิมีนิมิต มีเหตุ มีเครื่องปรุงแต่ง มีปัจจัย แต่จะอนุমানเอาว่า อุเบกขินทรีย์นั้นไม่ต้องมีนิมิต ไม่มีเหตุ ไม่มีเครื่องปรุงแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นได้ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เธอย่อมรู้ชัดอุเบกขินทรีย์ เหตุเกิดแห่งอุเบกขินทรีย์ ความดับแห่งอุเบกขินทรีย์ และข้อปฏิบัติเป็นที่ดับโดยไม่มีเหลือแห่งอุเบกขินทรีย์ที่เกิดขึ้น

แล้ว ก็อุเบกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่ไหน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ล่วงแนวสัญญาณาสัญญาตนโดยประการทั้งปวงแล้ว เข้าสัญญาเวทียนิโรธอยู่ อุเบกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปไม่มีเหลือในที่นี้ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ได้รู้แล้วซึ่งความดับแห่งอุเบกขินทรีย์ และน้อมจิตเข้าไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น.

จบสูตรที่ ๑๐

จบสุขินทริยวรรคที่ ๔

อรรถกถาอุปปฏิกสูตร

อุปปฏิกสูตรที่ ๑๐. ขณธรรมเทศนาที่ไม่จำเป็นต้องแสดงพึงทราบ ว่า ชื่อว่าเป็นสูตรที่นอกเหนือไปจากลำดับ (ไม่เข้าลำดับ) เหมือนอย่างสูตรที่เหลือในอินทริยวิงค์แม่ที่กล่าวแล้วตามลำดับนี้.

ในสูตรที่ ๑๐ นั้น คำทั้งหมดเป็นต้นว่า **นิमित** เป็นคำใช้แทนปัจจัยนั่นเอง. คำว่า **และย่อมรู้ชัดทุกขินทรีย์** คือ ย่อมรู้ด้วยอำนาจทุกขสังขนั้นเอง. คำว่า **ทุกขินุ ทริยสมุทย์** คือวิญญาณที่สหระคด้วยทุกข์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ถูกหนามตำเอา ถูกเรือดกัด หรือถูกรอยย่นที่ปุณอนกระทบ ย่อมรู้ชัดสิ่งนั้นว่าเป็นเหตุให้เกิดขึ้นพร้อมของทุกขินทรีย์นั้น. พึงทราบสมุททัยด้วยอำนาจเหตุแห่งอินทรีย์เหล่านั้นแม่ในบทเป็นต้นว่า **โทมณสฺสอินทริยสมุทย์** ช้างหน้า. โทมณสฺสอินทริย์ย่อมเกิดขึ้นด้วยอำนาจความฉิบหายแห่งสังขารข้างนอกมีบาตรและจีวรเป็นต้น หรือแห่งเหล่าสัตว์มีสัตว์วิหาริกเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ ย่อมรู้ชัดความฉิบหายแห่งสังขารและสัตว์

เหล่านั้นว่าเป็นสมุทัยแห่งโทมนัสสินทรีย์นั้น. ผู้ที่กินอาหารอย่างดีแล้ว
นอนบนที่นอนอย่างประเสริฐ ย่อมเกิดสุขินทรีย์ขึ้นด้วยการสัมผัสมีการ
นวดมือและเท้าและลมที่เกิดจากพัดใบตาลเป็นต้น ย่อมรู้ชัดผัสสะนั้นว่าเป็น
เหตุของสุขินทรีย์นั้น. ส่วนโทมนัสสินทรีย์อันเกิดขึ้นด้วยอำนาจการได้เฉพาะ
สัตว์และสังขารที่น่าชื่นใจมีประการที่กล่าวมาแล้ว ย่อมรู้ชัดการได้เฉพาะนั้น
ว่าเป็นเหตุแห่งโทมนัสสินทรีย์นั้น. ส่วนอุเบกขินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นด้วยอาการที่
เป็นกลาง ๆ ย่อมรู้ชัดอาการที่เป็นกลาง ๆ ในสัตว์และสังขารนั้นว่าเป็นเหตุ
แห่งอุเบกขินทรีย์นั้น. ก็แหละคำชี้ขาดไปพร้อม ๆ กันในคำว่า ทุกขินทรีย์ที่
เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับสิ้นไปโดยไม่มีเหลือในที่ใด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลายเป็นต้น ดังต่อไปนี้ แท้จริง ทุกขินทรีย์
ย่อมดับสิ้นไปในขณะอุปจาระแห่งฌานที่ ๑ ที่เดียว ทุกขินทรีย์ย่อมเป็นอันละ
ได้แล้ว. โทมนัสเป็นต้น ย่อมดับสิ้นไปในอุปจาระแห่งฌานที่ ๒ เป็นต้น
แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ความดับสิ้นไปในฌานทั้งหลายนั่นเองนี้แล (ก็ย่อมมี)
เพราะความที่โทมนัสเป็นต้นเหล่านั้นดับสิ้นไปเป็นอย่างยิ่ง จริงอยู่ ความดับ
สิ้นไปเป็นอย่างยิ่งแห่งโทมนัสเป็นต้นเหล่านั้น ก็คือความดับสิ้นไปในฌานที่
๑ เป็นต้นนั่นเอง ก็แหละความดับสิ้นไปในตนเอง ก็คือความดับสิ้นไปอย่างยิ่ง
ด้วยอุปจาระ. จริงอย่างนั้น ความเกิดขึ้นแห่งทุกขินทรีย์แม้ที่ดับสิ้นไปแล้ว
ในอุปจาระแห่งฌานที่ ๑ ซึ่งมีอวัชชนจิตต่าง ๆ ด้วยสัมผัสแห่งเหลือบยุง
และลมเป็นต้น ด้วยความอบอ้าวที่ไม่คงที่ หรือด้วยมีดพริ้ว หรือว่าทุกขินทรีย์
ที่ดับสิ้นไปแล้วในอุปจาระในภายในอัปปนาที่ไม่ใช่ และทุกขินทรีย์นั้นก็ไม่ใช่
ดับหมดไปอย่างดีด้วย. แต่กายย่อมเป็นสุข นำใครอย่างทั่วถึงด้วยการแผ่
ปีติไปภายในอัปปนา เพราะไม่ถูกสิ่งที่เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกำจัดได้ ชื่อว่าเป็น
สุขแม้เพราะความเป็นของที่น่าใคร่ ทุกขินทรีย์ จึงชื่อว่าย่อมดับลงไปอย่างดี

เพราะถูกฝ่ายตรงกันข้ามกำจัดไป. และเพราะเมื่อโทมนัสสินทรีย์ถูกละในอุ-
จาระแห่งฌานที่ ๒ ซึ่งมีอวิชชชจิตแตกต่างกันนั้นแหละ ฉะนั้น โทมนัส
สินทรีย์นั้น เมื่อมีความลำบากกาย และใจถูกเบียดเบียนเพราะความตริกตรอง
เป็นปัจจัย ก็เกิดขึ้น เพราะไม่มีความตริกตรองนั้นแหละสุขินทรีย์จึงเกิดขึ้น
ก็และเกิดขึ้นในที่ใด ในที่นั้น ก็เป็นอุปปนาเพราะไม่มีความตริกตรอง. ก็
ความตริกตรองย่อมเกิดขึ้นในอุจาระแห่งฌานที่ ๒ อย่างนี้. หากจะพึง
มีการเกิดขึ้นแห่งสุขินทรีย์นั้นในอุจาระแห่งฌานที่ ๒ ก็ไม่ใช่เกิดในฌานที่สอง
เลยเพราะละปัจจัยได้แล้ว แม้เมื่อสุขินทรีย์ถูกละในอุจาระแห่งฌานที่ ๓ ก็
อย่างนั้น พึงมีการเกิดขึ้นแห่งกายที่รูปอันประณีตซึ่งมีปิตีเป็นสมุฏฐานถูกต้อง
แล้ว แต่หาใช่เกิดขึ้นในฌานที่ ๓ ไม่. เพราะปิตีอันเป็นปัจจัยแห่งสุขดับไป
หมดแล้วด้วยฌานที่สาม ในอุจาระแห่งฌานที่ ๔ ก็เหมือนกัน เพราะยังไม่มี
อุเบกขาที่ถึงอุปปนา เหตุว่าอยู่ใกล้โสมนัสสินทรีย์ที่แม้จะละได้แล้ว ก็อาจจะมิ
การเกิดขึ้นได้ เพราะยังก้าวล่วงไม่ได้อย่างถูกต้อง แต่ก็ไม่ใช่เกิดขึ้นในฌาน
ที่ ๔ เลย เพราะฉะนั้น ในฌานที่ ๔ นี้ ทุกชินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วจึงดับไปโดย
ไม่เหลือ การถือเอาโดยไม่เหลือในฌานนั้น ๆ ท่านได้ทำแล้ว ดังที่ว่ามานี้. ก็คำ
ใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในที่นี้ว่า ย่อมโน้มจิตไปเพื่อความเป็นอย่างนั้น
ในคำนั้นพึงทราบใจความอย่างนี้ว่า บุคคลเป็นผู้ที่ยังไม่ได้ ย่อมโน้มจิตไป
เพื่อประโยชน์การเกิดขึ้น ฉะนั้น บุคคลเป็นผู้ได้ ก็ย่อมโน้มจิตไปเพื่อ
ประโยชน์การเข้าถึง. ก็แลวาระการพิจารณาในสองสูตรนี้ พระองค์ได้ตรัสไว้
ดังที่กล่าวมานี้.

จบอรรถกถาอุปปฏิกสูตรที่ ๑๐

จบสุขินทริยวรรคพรรณนาที่ ๔

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 61

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สุทธกสูตร ๒. โสตาป็นนสูตร ๓. อรหันตสูตร ๔. ปฐมสมณ-
พราหมณสูตร ๕. ทุติยสมณพราหมณสูตร ๖. ปฐมวิภังคสูตร ๗. ทุติย
วิภังคสูตร ๘. ตติยวิภังคสูตร ๙. อรหันตสูตร ๑๐. อุปปฏิกสูตร และอรรถกถา.

ชราวรรคที่ ๕

๑. ชราสูตร

ว่าด้วยความแก่

[๕๖๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขา-
มิกคารมารดา ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็น แล้วประทับนั่งฉินพระปฤษฎางค์ฝั่งแดด
ในที่ที่มีแสงแดดส่องมาจากทิศประจิมอยู่ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว บิบนวด
พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยฝ่ามือพลางกราบทูลว่า.

[๕๖๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอศรรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว เวลานี้
พระฉวีวรรณของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน พระ-
สรีระก็หย่อนย่นเป็นเกลียว พระกายก็ค้อมไปข้างหน้า และความแปรปรวน
ของอินทรีย์ คือ พระจักขุ พระโสตะ พระฆานะ พระชีวหา พระกาย ก็
ปรากฏอยู่.

[๕๖๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ข้อนี้เป็นอย่าง
นั้น ชราธรรมย่อมมีในความเป็นหนุ่มสาว พยาธิธรรมย่อมมีในความไม่มีโรค
มรณธรรมย่อมมีในชีวิต ฉวีพรรณไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนเมื่อก่อน สรีระ
ก็หย่อนย่นเป็นเกลียวกาย ก็ค้อมไปข้างหน้า และความแปรปรวนแห่งอินทรีย์
คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ก็ปรากฏอยู่.

[๕๖๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สวดศาสนา ครั้นตรัสไวยาภรณ์ภยิตนี้
จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ถึงท่านจะติความแก้อันเลวทราม ถึง

ท่านจะติความแก้อันทำให้ผิดพรณทราม

ไป รูปอันน่าพึงใจก็คงถูกความแก่อายู่

นั่นเอง แม้ผู้ใดพึงมีชีวิตอยู่ได้ร้อยปี (ผู้

นั่นเองก็ไม่พ้นความตายไปได้) สัตว์ทั้งปวงมี

ความตายเป็นเบื้องหน้า ความตายย่อมไม่

ละเว้นอะไร ๆ ย่อมย่ำยีทั้งหมดทีเดียว.

จบขราสูตรที่ ๑

ขราวรรคที่ ๕

อรรถกถาขราสูตร

ขราวรรคที่ ๕ สูตรที่ ๑. คำว่า ปจฺจตฺตปฺก (มีแดดอยู่ทาง

หลัง) คือมีแดดอยู่ทางทิศตะวันตกแห่งปราสาท เพราะเงาปราสาทบังทิศ-
ตะวันออก อธิบายว่า เสด็จประทับนั่งบนพระบวรพุทธอาสน์ที่ปูไว้ในที่นั้น.

คำว่า ผินพระปฤษฺฐางค์ผิงแดด ความว่า เพราะในพระสรีระที่เป็น

อุปาทินนกสังขารแท้ของพระสัมพุทธเจ้า ในเวลาร้อนก็ร้อน ในเวลาเย็นก็

เย็น ก็สมัยนี้เป็นสมัยหนาวมีน้ำค้างตก ฉะนั้น ในเวลานั้นจึงทรงเอา

มหาจีวรออกแล้ว เสด็จประทับนั่งหันพระปฤษฺฐางค์ผิงแดด. ถามว่า แสงแดด

สามารถข่มรัศมีพระพุทธเจ้าเข้าไปภายในได้หรือ. ตอบว่าไม่ได้. เมื่อเป็นเช่นนี้
อะไรส่องให้ร้อน. เดชแห่งรัศมีส่องให้ร้อน เหมือนอย่างว่า แสงแดดถูกต้องตัว
คนที่นั่งโคนไม้ได้ร่มที่เป็นปริมณฑลในเวลาเที่ยงไม่ได้ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น
ความร้อนก็ยังแผ่ไปทุกทิศ เหมือนเอาเปลวไฟมาล้อมรอบ ฉันทิ ฉันทัน
เหมือนกัน เมื่อแสงแดดไม่สามารถข่มรัศมีพระพุทธเจ้าแล้วแทรกเข้าไปข้าง
ในได้ ก็พึงทราบว่พระศาสดาประทับนั่งรับความร้อนอยู่. คำว่า ปิบนวด
คือทรงลูบขยำด้วยอำนาจทำการฝังพระปฤษฏากค์. คำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
นำอศจรรย คือ พระเถระปลดมหาจิ๋วออกจากพระปฤษฏากค์ของพระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้เห็นรอยหย่อนยานเท่าปลายผม เหมือน ขดทองคำในระหว่าง
ปลายพระอังสะ (ปา) ทั้งสองข้างของพระองค์ผู้ประทับนั่งเกิดความสังเวช
เมื่อจะตำหนิความแก่ว่า แม้แต่ในพระสรีระขนาดนี้ ก็ยังปรากฏมีความแก่จน
ได้ จึงกล่าวอย่างนั้น. นัยว่า นี้ชื่อว่าเป็นของอศจรรยสำหรับช่างตี. เมื่อแสดง
ว่าพระฉวีวรรณที่หมดจดโดยปกติ ไม่อย่างนั้นเสียแล้ว จึงทูลอย่างนี้ว่า
บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า หาได้หมดจดเหมือนเมื่อก่อนไม่ พระเจ้าข้า. จริง
เมื่อเวลาที่พระตถาคตเจ้า ยังทรงหนุ่มอยู่ พระวรกายไม่มีรอยย่น เหมือน
หนังโลที่เขาเอาขอตั้งร้อยเล่ม มาดึงจึงให้เท่ากัน ด้วยประการฉะนี้. ฝุ่น-
ละอองที่มาตั้งไว้ในพระหัตถ์นั้น ก็ตกหล่นไป ค้างอยู่ไม่ได้เลย เหมือนถึง
อาการเซ็ดด้วยน้ำมัน แต่ในยามแก่เต่า (สำหรับคนทั่วไป) เปลวที่ศีรษะ
ก็เหี่ยวห่อไป แม้แต่ข้อต่อก็ห่างกันออกไป เนื้อก็ไม่เกาะกระดูกสนิท ถึง
ความหย่อนยานห้อยย้อยไปในที่นั้น ๆ. แต่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย หาเป็น
อย่างนั้นไม่ อาการดังที่มานี้ หาได้ปรากฏแก่คนเหล่าอื่นไม่ ปรากฏแต่แก่
พระอานนทเถระเท่านั้น เพราะท่านอยู่ใกล้ชิด ฉะนั้น ท่านจึงทูลอย่างนั้น.
คำว่า พระสรีระหย่อนยาน คือ เกลียว่นปรากฏในที่นั้น ๆ คือ ที่หน้า

ที่ระหว่างจะยอบ่า ของคนเหล่านี้ แต่สิ่งนั้นห้ามแก่พระศาสดาไม่ แต่พระ
เถระมองเห็นขรอย่นระหว่างปลายพระอังสะทั้งสองข้าง จึงได้ทูลอย่างนั้น.
แม้คำว่า **สัณฐานเกิดเป็นเกลียวนี้** ท่านก็กล่าวด้วยอำนาจที่ปรากฏแก่ตน
เท่านั้น. แต่รอย่นเหมือนของคนเหล่านี้ห้ามแก่พระศาสดาไม่. คำว่า
พระวรกายก็ค้อมไปข้างหน้า คือ พระศาสดาทรงมีพระกายตรงเหมือนกาย
พรหม คือ พระกายของพระองค์สูงตรงขึ้นไป เหมือนเสาหลักทองคำที่ปัก
ไว้ในเทพนคร แต่เมื่อทรงพระชราแล้ว พระกายก็ค้อมไปข้างหน้า และท่าน
ว่า **พระกายที่ค้อมไปข้างหน้า** หาปรากฏแก่คนอื่นไม่
ปรากฏแต่แก่พระเถระเท่านั้น เพราะท่านอยู่ใกล้ชิด ฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น. คำว่า **และความแปรปรวนแห่งอินทรีย์ทั้งหลายก็**
ปรากฏ คือ ที่ชื่อว่าอินทรีย์ทั้งหลาย หาอินทรีย์ที่ต้องรู้แจ้งด้วยตาไม่ เพราะ
โดยปกติ พระฉวีวรรณก็หมดจดอยู่แล้ว แต่บัดนี้หาได้หมดจดอย่างนั้นไม่
รอย่นปรากฏที่ระหว่างปลายพระอังสะ พระกายที่ตรงเหมือนกายพรหม ก็
โก่งไปข้างหน้า ด้วยเหตุนี้แล ท่านจึงกล่าวอย่างนี้ด้วยการถือเอาเห็นว่า ก็แล
ความที่อินทรีย์มีตาเป็นต้นแปรปรวนไปต้องมี.

คำว่า **ธิ ตั ชมมิชเร อตุถุ** ความว่า ไร้ ความแก่ลามก จงมีกะเจ้า
คือแก่เจ้า. **ธิ** อักษรคือ ความดิเตียนจงถูกต้องเจ้า. **อตุถุ** ชื่อว่า พิมพ์.

จบอรรถกถาชาสูตรที่ ๑

* พม่าเป็น สัพพานิ ฉบับอรรถกถาไทยเป็น สจฺจนานิ

๒. อุณณาพรหมณสูตร

อินทรีย์ ๕ มีอารมณ์ต่างกัน

[๕๖๖] สาวัตถีนิทาน. ครั้งนั้น อุณณาพรหมณเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๕๖๗] ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน อินทรีย์ ๕ ประการเป็นไฉน คือ จักขุนทรีย์ ๑ โสณินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ซึ่งมีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน และอะไรย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕ ประการนี้.

[๕๖๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพรหมณ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ มีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน อินทรีย์ ๕ ประการเป็นไฉน คือ จักขุนทรีย์ ๑ โสณินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหินทรีย์ ๑ กายินทรีย์ ๑ ใจเป็นที่ยึดเหนี่ยวของอินทรีย์ ๕ ประการนี้ ซึ่งมีอารมณ์ต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่เสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของกันและกัน และใจย่อมเสวยอารมณ์อันเป็นโคจรของอินทรีย์ ๕ ประการนี้.

[๕๖๙] อ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งใจเล่า.

พ. ดูก่อนพรหมณ สติเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งใจ.

[๕๗๐] อ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งสติเล่า.

พ. คุณ่อนพราหมณ์ วิมุตติเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งสติ.

[๕๗๑] อ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งวิมุตติเล่า.

พ. คุณ่อนพราหมณ์ นิพพานเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งวิมุตติ.

อ. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ก็อะไรเป็นที่ยึดเหนี่ยวแห่งนิพพานเล่า.

พ. คุณ่อนพราหมณ์ ท่านล่องเลยปัญหาไปเสียแล้ว ไม่อาจถือเอาที่สุดแห่งปัญญาได้ ด้วยว่าพรหมจรรย์ที่บุคคลอยู่จบแล้ว มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด.

[๕๗๒] ครั้งนั้น อุณณาภพราหมณ์ชื่นชมอนุโมทนาพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลูกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

[๕๗๓] ครั้นอุณณาภพราหมณ์หลีกไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า

[๕๗๔] คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย เรือนยอดหรือศาลาล้ำยอด มีหน้าต่างในทิศเหนือหรือทิศตะวันออก เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปแสงส่องเข้าไปทางหน้าต่างตั้งอยู่ที่ฝาด้านไหน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ตั้งอยู่ที่ฝาด้านตะวันตก พระเจ้าข้า.

พ. อย่างนั้น เหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาในพระตถาคตของอุณณาภพราหมณ์มั่นคงแล้ว มีรากเกิดแล้ว ตั้งอยู่มั่นแล้ว อันสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกจะพึงชักนำไปไม่ได้ ถ้าอุณณาภพราหมณ์ พึงทำกาละในสมัยนี้ไซ้ร้ ย่อมไม่มีสังโยชน์ซึ่งเป็นเครื่องประกอบให้อุณณาภพราหมณ์ต้องมายังโลกนี้อีก.

อรรถกถาอุณณภพราหมสูตร

อุณณภพราหมสูตรที่ ๒. คำว่า โจรวิสัย ได้แก่อารมณ์ อันเป็นที่เที่ยวไป (ของจิต). คำว่า ของกันและกัน คือ อินทรีย์อย่างหนึ่ง ย่อมไม่เสวยอารมณ์อีกอย่างหนึ่ง เช่นตาจะเสวยอารมณ์แทนหูไม่ได้ หรือหู จะเสวยอารมณ์แทนตา (ก็ไม่ได้) จริงอยู่ หากจะเอาอารมณ์คือรูปที่แตกต่าง กันด้วยสติเจียวเป็นต้น มารวมกันแล้วก็ป้อนเข้าไปให้โสตินทรีย์ว่า เอาสิ แกลองซีแจ่มมันมาให้แจ่มแจ้งที่ว่า นี่มันชื่ออารมณ์อะไรกัน ? จักขุวิญญาณ แม้จะยกเอาปากออกแล้ว ก็จะต้องพูดโดยธรรมดาของคนอย่างนี้ว่า เฮ้ย ! ไอ้บอดโง่ ต่อให้แก่วิ่งวุ่นตั้งร้อยปี พันปีก็ตาม นอกจากช้าแล้ว แกจะได้ ผู้รู้อารมณ์นี้ที่ไหน แกลองนำเอามันมาป้อนเข้าไปที่จักขุประสาทสิ ข้าจะ รู้จักอารมณ์ ไม่ว่ามันเป็นสติเจียวหรือสติแดง เพราะนี่มันมิใช่วิสัยของผู้อื่น แต่มันเป็นวิสัยของข้าเองเท่านั้น . แม้ในทวารที่เหลือก็ทำนองนี้แหละ อินทรีย์ เหล่านี้ ชื่อว่าไม่เสวยอารมณ์ของกันและกันดังที่ว่ามานี้.

คำว่า ก็ **ปฐิสรรณ** คือ ท่านถามว่า อะไรเป็นที่พึ่งอาศัยของ อินทรีย์เหล่านี้ คืออินทรีย์เหล่านี้พึ่งอะไร. คำว่า **มโน ปฐิสรรณ** คือใจ ที่เป็นขวณะ (เล่นไปเสพอารมณ์) เป็นที่พึ่งอาศัย. คำว่า **มโน จ เนติ** ความว่า ใจนั้นแล ที่เล่นไปตามมโนทวารนั้นแหละ ย่อมเสวยอารมณ์ของ อินทรีย์เหล่านั้น ด้วยอำนาจความรักเป็นต้น. จริงอยู่ จักขุวิญญาณ เห็น แต่รูปเท่านั้นเอง ความรักความโกรธหรือความหลงในความรู้แจ้งทางตานี้ หามีอยู่ไม่ แต่ขวณะในทวารหนึ่ง ย่อมรัก โกรธ หรือหลง. แม้ใน โสตวิญญาณเป็นต้น ก็เช่นนี้แหละ. ในเรื่องนั้นมีชื่อเปรียบเทียบดังนี้.

เล่ากันว่า มีกำนันทຸຣพล ๕ คน ด้วยความยากลำบาก คบพระราชา ได้ส่วยเล็กน้อยในหมู่บ้าน ๕ ตระกูลแห่งหนึ่ง ในหมู่บ้านนั้น พวกเขาได้รับของเพียงเท่านี้เองคือ ส่วนปลา ส่วนเนื้อ กหาปณะพอซื้อเชือกได้ กหาปณะกึ่งเดียว กหาปณะมีค่าหนึ่งมาสก กหาปณะแปดเหรียญ กหาปณะ ๑๖ เหรียญ กหาปณะ ๖๘ เหรียญ และการปรับ (หรือลงโทษสถานเบา ๆ). พระราชาเท่านั้น ทรงรับเอาส่วยใหญ่โต มีวัตถุตั้งร้อยอย่าง ห้าร้อยอย่าง พันอย่าง. ในเรื่องเปรียบเทียบนั้น พึงเห็นประสาททั้ง ๕ เหมือนหมู่บ้านของ ๕ ตระกูล วิญญาณทั้ง ๕ เหมือนกำนันทຸຣพล ๕ คน ชวนะเหมือนพระราชา หน้าที่สักว่า เห็นรูปเป็นต้นของจักขุวิญญาณเป็นต้น เหมือนการรับส่วยเล็กน้อยของพวกกำนันทຸຣพล แต่ความกำหนดเป็นต้น ไม่มีในจักขุวิญญาณเป็นต้น นี้ พึงทราบว่าความกำหนดเป็นต้นเป็นเรื่องของชวนะในทวารเหล่านั้น เหมือนการทรงรับเอาส่วยใหญ่โตของพระราชา. ชวนะทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ท่านเรียกว่าใจ ในที่นี้ ดังที่ว่ามานี้. คำว่า สติ ปฏิสรณ ได้แก่ ความระลึกในมรรค เป็นที่พึ่งอาศัย. จริงอยู่ ใจที่เป็นชวนะ ย่อมพึ่งอาศัยความระลึกในมรรค. คำว่า วิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจผล. คำว่า นิพพาน คือนิพพานเป็นที่พึ่งอาศัยของความหลุดพ้นด้วยอำนาจผล เพราะความหลุดพ้นนั้นย่อมอาศัยนิพพานนั้น. คำว่า ไม่อาจถือเอาที่สุดของ ปัญหาได้ คือ ไม่สามารถถือเอาประมาณอันเป็นขั้นตอนของปัญหาได้ ท่านถามสิ่งซึ่งหาที่พึ่งพาอาศัยมิได้ว่า มีที่พึ่งพาอาศัย ธรรมดาว่านิพพานนี้ ไม่เป็นที่พึ่งพาอาศัย คือ ไม่พึ่งพาอาศัยอะไร ๆ ด้วยประการฉะนี้. คำว่า นิพพานโณคฺช คือ หยั่งลงไปภายในนิพพาน เข้าไปตามนิพพาน. คำว่า พรหมจรรย์ หมายถึงมรรคพรหมจรรย์. คำว่า มินิพพานเป็นเบื้องหน้า คือนิพพานเป็นที่ไปข้างหน้า คือเป็นคติเบื้องหน้าของพรหมจรรย์นั้น

หมายความว่า นอกจากนิพพานนั้น พรหมจรรย์นั้นไม่ไปที่อื่น (อีกแล้ว).
ที่ชื่อว่า มินิพพานเป็นที่สุด ก็เพราะนิพพานเป็นที่ลงท้ายคือเป็นที่สุดของ
พรหมจรรย์นั้น.

ท่านเรียกความเชื่อที่มาด้วยกันกับมรรคว่า รากตั้งมั่นแล้ว พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาอะไร จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากในสมัยนี้
ทรงหมายเอาความเป็นอนาคามีที่ประกอบด้วยฉาน. จริงอย่างนั้น ในสมัยนั้น
จิตที่เป็นอกุศลทั้ง ๕ คงเป็นสภาพที่ปราหมันละได้แล้ว ด้วยมรรคแรก
นิर्वรณทั้ง ๕ ก็ละได้แล้วด้วยฉานที่ ๑ เพราะฉะนั้น ปราหมันนั้นตั้งอยู่ใน
ตำแหน่งอนาคามีที่ประกอบด้วยฉาน ไม่เสื่อมจากฉาน ตายไปก็ต้อง
ปรินิพพานในที่นั้นนั่นแหละ แต่ถ้าเมื่อปราหมันปกครองลูกเมีย จัดการจัด
งานอยู่ ฉานหายไป เมื่อฉานหายไปแล้ว คติก็ไม่เกี่ยวเนื่องกัน แต่เมื่อฉาน
ไม่หาย คติจึงจะเกี่ยวเนื่องกัน เพราะฉะนั้น จึงตรัสหมายเอาความเป็น
อนาคามีที่ประกอบด้วยฉานนี้ อย่างนี้.

จบอรรถกถาอุคคภพราหมันสูตรที่ ๒

๓. สาเกตสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ พละ ๕

[๔๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอัญชนมิกทายวัน
ใกล้เมืองสาเกต ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว
ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่อินทรีย์ ๕ อาศัยแล้ว ย่อมเป็น
พละ ๕ ที่พละ ๕ อาศัยแล้ว ย่อมเป็นอินทรีย์ ๕ มีอยู่หรือหนอ ภิกษุทั้งหลาย

กราบทูลว่า ๔ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบอย่าง มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง ขอประทานวโรกาส ขอเนื้อความแห่งภยิตนี้จึงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายได้สดับแล้วจกทรงจำไว้.

[๕๗๖] พ. คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่อินทรี ๕ อาศัยแล้ว เป็นพละ ๕ ที่พละ ๕ อาศัยแล้ว เป็นอินทรี ๕ มีอยู่ ปริยายที่อินทรี ๕ อาศัยแล้ว เป็นพละ ๕ ที่พละ ๕ อาศัยแล้ว เป็นอินทรี ๕ เป็นไฉน ?

[๕๗๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธินทรี สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรี สิ่งใดเป็นวิริยินทรี สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรี สิ่งใดเป็นสติทรี สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสติทรี สิ่งใดเป็นสมาธินทรี สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธินทรี สิ่งใดเป็นปัญญินทรี สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรี.

[๕๗๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำ ซึ่งไหลไปทางทิศตะวันออก หลังไปทางทิศตะวันออก บ่าไปทางทิศตะวันออก ที่ตรงกลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำมีอยู่ อนึ่ง ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสน้ำมีอยู่.

[๕๗๙] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านตะวันออก และในที่สุดด้านตะวันตกแห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสน้ำแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่ากระแสน้ำมีอยู่.

[๕๘๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่กระแสนแห่งแม่น้ำนั้น อาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่าสองกระแสนเป็นไฉน คือ น้ำในที่สุดด้านเหนือ และในที่สุดด้านใต้แห่งเกาะนั้น ปริยายนี้แล ที่กระแสนแห่งแม่น้ำนั้นอาศัยแล้ว ย่อมถึงซึ่งความนับว่า สองกระแสนั้นใด.

[๕๘๑] ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทชินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทชินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย สิ่งใดเป็นสมาชินทรีย สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาชินทรีย สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย.

[๕๘๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุจึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบสาเกตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสาเกตสูตร

สาเกตสูตรที่ ๓. คำว่า ในป่าอัญชัน คือในป่าที่ปลูกต้นไม้ มีดอกสีเหมือนดอกอัญชัน. คำว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทชินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ คือ ก็ที่ชื่อว่า สัทชินทรีย เพราะอรรถว่าใหญ่ ในสิ่ง

ที่มีความน้อมเชื่อไปเป็นลักษณะ ชื่อว่าเป็นสัทธาพละ เพราะไม่หวั่นไหวใน
อินทรีย์ที่ไม่พึงเชื่อ ความที่คุณธรรมนอกนี้เป็นอินทรีย์ ก็เพราะอรรถว่า
ใหญ่ในลักษณะคือความประคับประคอง ความปรากฏ ความไม่ฟุ้งซ่านและ
ความรู้ชัด. พึงทราบความเป็นพละเพราะไม่หวั่นไหวในเพราะความเกียจคร้าน
ความลึกลับ ความซัดส่ายและความไม่รู้. พึงทราบเหตุที่ทำให้อินทรีย์และ
พละเหล่านั้น ไม่แตกต่างกันด้วยอำนาจ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา
เหมือนกระแสน้ำสายหนึ่งของแม่น้ำนั้น ด้วยคำว่า เอวมเมว โข. พึงทราบ
เหตุที่ทำให้แตกต่างกัน ด้วยอำนาจอินทรีย์และพละ ด้วยอรรถว่าใหญ่และไม่
หวั่นไหวเหมือนกระแสน้ำสองสาย ฉะนั้น.

จบอรรถกถาสาเกตสูตรที่ ๓

๕. ปุพพโกฏฐกสูตร

พระสารีบุตรไม่เชื่อพระพุทธเจ้า

[๕๘๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปุพพโกฏฐกะ ใกล้
กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาแล้ว
ตรัสว่า

[๕๘๔] คุณก่อนสารีบุตร เธอเชื่อหรือว่า สัทธินทรีย์ที่บุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะ
เป็นที่สุด วิริยอินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาอินทรีย์ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มาก
แล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

[๕๘๕] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์ไม่ถึงความเชื่อต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย อัมบุคคฺลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมจิตหยังสู่มตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ด้วยว่าอมตะนั้น ชนเหล่าใดยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่กระทำให้แจ้ง ไม่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนเหล่าอื่นในอมตะนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย อัมบุคคฺลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหลังลงสู่มตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ก็แลอมตะนั้น ชนเหล่าใดรู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว พิจารณาเห็นแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น หมคความเคลือบแคลงสงสัยในอมตะนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย อัมบุคคฺลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหลังลงสู่มตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็อมตะนั้น ข้าพระองค์ รู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว พิจารณาเห็นแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์จึงหมคความเคลือบแคลงสงสัยในอมตะนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย อัมบุคคฺลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหลังลงสู่มตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

[๕๘๖] พ. ดิละ ๆ สารีบุตร ด้วยว่าอมตะนั้น ชนเหล่าใดยังไม่รู้ไม่เห็น ไม่ทราบ ไม่กระทำให้แจ้ง ไม่พิจารณาเห็นแล้วด้วยปัญญา ชนเหล่านั้น พึงถึงความเชื่อต่อชนเหล่าอื่นในอมตะนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญาธิริย อัมบุคคฺลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหลังลงสู่มตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ก็แลอมตะนั้น ชนเหล่าใดรู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว พิจารณาเห็นแล้วด้วยปัญญา

ชนเหล่านั้นหมดความเคลือบแคลงสงสัยในอมตะนั้นว่า สัทธินทรีย์ ฯลฯ
ปัญญินทรีย์ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ
มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

จบปุพพโกฏฐกสูตรที่ ๔

อรรถกถापुพพโกฏฐกสูตร

ปุพพโกฏฐกสูตรที่ ๔. คำว่า หยั่งลงสู่อมตะ คือสู่ภายในอมฤต.
คำว่า มีอมตะเป็นเบื้องหน้า คือ ที่เกิดจากอมตะสำเร็จจากอมตะ. คำว่า
มีอมตะเป็นที่สุด คือสิ้นสุดที่อมตะ. คำว่า สาธุ สาธุ ดีละ ๆ คือ เมื่อ
จะทรงสรรเสริญคำพยากรณ์ของพระเถระ ก็ประทานสาธุการ.

จบอรรถกถापुพพโกฏฐกสูตรที่ ๔

๕. ปฐมปุพพพารามสูตร

ว่าด้วยปัญญินทรีย์เป็นใหญ่

[๕๘๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขา
มิลการมารดา ในปุพพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความ

ที่อินทรีย์เท่าไรหนอ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาพ
ยอมพยากรณ์อรหัตผลได้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว
กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มี
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบอย่าง ฯลฯ

[๕๘๘] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ประการหนึ่ง
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาพยอมพยากรณ์อรหัตผล
ได้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี อินทรีย์
อย่างหนึ่งเป็นไฉน คือปัญญินทรีย์.

[๕๘๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ อันไปตาม
ปัญญาของพระอริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมตั้งมั่น.

[๕๙๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ประการหนึ่งนี้แล
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาพยอมพยากรณ์อรหัตผล
ได้ว่า เรารู้ชัดว่า ชาตีสิ้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบปฐมบุพพารามสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมปุพพารามสูตร

ปฐมปุพพารามสูตรที่ ๕. คำว่า ตทนุยา คือไปตามปัญญานั้น
หมายความว่า หมุนไปตาม (ปัญญานั้น). พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำส่วน
เบื้องต้นให้เป็นต้นแล้ว ตรัสแต่อินทรีย์ในผลเท่านั้น ใน ๖ สูตรตามลำดับ.

จบอรรถกถापฐมปุพพารามสูตรที่ ๕

๖. ทุติยปุพพารามสูตร*

ว่าด้วยอินทรีย์ ๒

[๕๕๑] นิทานนั้นเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์เท่าไรหนอ อันตนเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาติสิ้น
แล้ว...กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นแบบอย่าง ฯลฯ

[๕๕๒] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๒ ประการ
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว...กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี

* สูตรที่ ๖-๗-๘ ไม่มีอรรถกถาแก้

[๕๕๓] อินทรีย์ ๒ ประการเป็นไฉน. คือ ปัญญาอันเป็นอริยะ ๑
วิมุตติอันเป็นอริยะ ๑ ก็ปัญญาอันเป็นอริยะของภิกษุนั้น เป็นปัญญินทรีย์
วิมุตติอันเป็นอริยะของภิกษุนั้น เป็นสมาธินทรีย์.

[๕๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๒ ประการนี้แล
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว ... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบทศยปุปพารามสูตรที่ ๖

๗. ทศยปุปพารามสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๔

[๕๕๕] นิทานนั้นเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์เท่าไรหนอ อันตนเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า
ชาตีสันแล้ว .... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นแบบอย่าง ฯลฯ

[๕๕๖] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๔ ประการ
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว.... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๕๕๗] อินทรีย์ ๔ ประการเป็นไฉน คือ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑
สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑.

[๕๕๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว .. กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบคตยปุพพารามสูตรที่ ๗

๘. จตตยปุพพารามสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

[๕๕๙] นิทานั้นเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์เท่าไรหนอ อันตนเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า
ชาติสิ้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นแบบอย่าง ฯลฯ

[๑๐๐๐] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ประการ
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณาสพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๑] อินทรีย์ ๕ ประการเป็นไฉน. คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริ-
ยอินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญินทรีย์ ๑

[๑๐๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล
อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุผู้พิจารณา สพยอมพยากรณ์หรือหัดผล
ได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว ... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบจตตยปุพพารามสูตรที่ ๘

๕. ปิณโฑลภารทวาชสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๓

[๑๐๐๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ก็สมัยนั้น ท่านพระบิณโฑลภารทวาชะ ได้พยากรณ์หรือหัตผลว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสั้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๔] ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระบิณโฑลภารทวาชะพยากรณ์หรือหัตผลว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสั้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระบิณโฑลภารทวาชะเห็นอำนาจประโยชน์อะไรหนอ จึงพยากรณ์หรือหัตผลว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสั้นแล้ว.. กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๓ ประการ อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุบิณโฑลภารทวาชะ จึงพยากรณ์หรือหัตผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสั้นแล้ว... กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๗] อินทรีย์ ๓ ประการเป็นไฉน คือ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญาอินทรีย์ ๑.

[๑๐๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๓ ประการนี้แล อันตนเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ภิกษุบิดโทถการทวาจะจึงพยากรณ์ อรรถผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว.. .กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

[๑๐๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อินทรีย์ ๓ ประการนี้ มีอะไรเป็น ที่สุด มีความสิ้นเป็นที่สุด มีความสิ้นแห่งอะไรเป็นที่สุด มีความสิ้นแห่งชาติ ชราและมรณะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบิดโทถการทวาจะเห็นว่า ความสิ้นแห่งชาติ ชราและมรณะดังนี้แล จึงพยากรณ์อรรถผลได้ว่า เรา รู้ชัดว่า ชาตีสันแล้ว... .กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

จบปิณฑโทถการทวาสูตรที่ ๕

๑๐. สัทธาสูตร

ว่าด้วยศรัทธาของพระอริยสาวก

[๑๐๑๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวอังคะชื่อ อาปนณะ ในแคว้นอังคะ ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่าน พระสารีบุตรมาแล้วตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร อริยสาวกผู้ใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใสยิ่งในพระตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลงหรือสงสัยในตถาคตหรือ ในศาสนาของตถาคต.

[๑๐๑๑] พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยสาวก ใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใสยิ่งในพระตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลง

หรือสงสัยในพระตถาคต หรือในศาสนาของพระตถาคต ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม มีกำลัง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย.

[๑๐๑๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กิริยะของอริยสาวกนั้นเป็นวิริยอินทรีย์ ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียรแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเป็นผู้มีสติ. ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง จักระลึกถึง ตามระลึกถึงกิจที่ทำและคำที่พูดแม่นยำได้.

[๑๐๑๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กิเลสของอริยสาวกนั้นเป็นสตินทรีย์ ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา เราปรารถนาความเพียร เข้าไปตั้งสติไว้แล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักยึดหน่วงนิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต.

[๑๐๑๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็สมาธิของอริยสาวกนั้นเป็นสมาธิอินทรีย์ ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียร เข้าไปตั้งสติไว้ มีจิตตั้งมั่นโดยชอบ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า. จักรู้ชัดอย่างนี้ว่า สงสารมีที่สุดและเบื้องต้น อันบุคคลรู้ไม่ได้แล้ว เบื้องต้นที่สุดไม่ปรากฏแก่เหล่าผู้มีวิชาเครื่องกัน มีค้นหาเป็นเครื่องผูกไว้ ผู้เล่นไปแล้ว ท่องเที่ยวไปแล้ว ก็ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือแห่งกองมืดคืออวิชชา นั้นเป็นบทอันสงบ นั้นเป็นบทอันประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นค้นหา ความสิ้นกำหนด ความดับ นิพพาน.

[๑๐๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ปัญญาของอริยสาวกนั้นเป็นปัญญินทรีย์ อริยสาวกนั้นแลพยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้ว ระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้ว ตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้ว รู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้ว

ยอมเชื่อมั่นอย่างนี้ว่า ธรรมเหล่านี้ ก็คือธรรมที่เราเคยได้ฟังมาแล้วนั่นเอง เหตุนี้ บัดนี้ เราถูกต้องด้วยนามกายอยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา.

[๑๐๑๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ศรัทธาของสาวกเป็นสัทธินทรีย์ดังนี้แล.

[๑๐๑๗] พ. ดีละ ๆ สารีบุตร อริยสาวกใดมีศรัทธามั่น เลื่อมใส ในตถาคต อริยสาวกนั้นไม่พึงเคลือบแคลงหรือสงสัยในพระตถาคตหรือใน ศาสนาของพระตถาคต ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จัก เป็นผู้ปรารถนาความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม มี กำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย.

[๑๐๑๘] คู่ก่อนสารีบุตร ก็วิริยะของอริยสาวกนั้น เป็นวิริยอินทรีย์ ด้วยว่าอริยสาวก ผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียรแล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จัก เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง จักระลึกถึงตามระลึก ถึงกิจที่ทำและคำที่พูดแม่นยำได้.

[๑๐๑๙] คู่ก่อนสารีบุตร ก็สติของอริยสาวกนั้น เป็นสติอินทรีย์ ด้วย ว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียร เข้าไปตั้งสติไว้แล้ว พึงหวังข้อนี้ได้ว่า ซึ่งทำความสละอารมณ์แล้ว ก็ได้สมาธิ จักได้เอกัคคตาจิต.

[๑๐๒๐] คู่ก่อนสารีบุตร ก็สมาธิของอริยสาวกนั้น เป็นสมาธิอินทรีย์ ด้วยว่าอริยสาวกผู้มีศรัทธา ปรารถนาความเพียร เข้าไปตั้งสติไว้ ที่จิตตั้งมั่นโดย ชอบ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้ชัดอย่างนี้ว่า สงสารมีที่สุดและเบื้องต้นอันบุคคล รู้ไม่ได้แล้ว เบื้องต้น ที่สุดไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มี ทัศนาเป็นเครื่องผูกไว้ ผู้เล่นไปแล้ว ท่องเที่ยวไปแล้ว ก็ความดับด้วยการ

ตำรอกโดยไม่ให้เหลือแห่งกองมิดคือวิชา นั้นเป็นบถอันสงบ นั้นเป็นบถอัน
ประณีต คือ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้น
ค้นหา ความสิ้นกำหนด ความดับ นิพพาน.

[๑๐๒๑] ดูก่อนสารีบุตร ก็ปัญญาของอริยสาวกนั้น เป็นปัญญินทรีย์
อริยสาวกนั้นแลพยายามอย่างนี้ ครั้นพยายามแล้ว ระลึกอย่างนี้ ครั้นระลึกแล้ว
ตั้งมั่นอย่างนี้ ครั้นตั้งมั่นแล้ว รู้ชัดอย่างนี้ ครั้นรู้ชัดแล้ว ย่อมเชื่อมั่นอย่างนี้
ว่าธรรมเหล่านี้ ก็คือธรรมที่เราเคยได้ฟังมาแล้วนั่นเอง เหตุนี้ บัดนี้ เรา
ถูกต้องด้วยนามกายอยู่ และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา.

[๑๐๒๒] ดูก่อนสารีบุตร สิ่งใดเป็นศรัทธาของอริยสาวกนั้น สิ่งนั้น
เป็นสัทธินทรีย์ของอริยสาวกนั้น ดังนี้แล.

จบสัทธาสูตรที่ ๑๐

จบชราวรรคที่ ๕

อรรถกถาสัทธาสูตร

สัทธาสูตรที่ ๑๐. คำว่า อิม โข เต ชมมา ได้แก่วรรค ๓
เบื้องต้นที่พร้อมกันวิปัสสนา. คำว่า ธรรมเหล่าใดที่ข้าพเจ้าฟังมาก่อน
แล้วเที่ยว ได้แก่ ธรรมเหล่าใด ของพวกท่านที่กำลังกล่าวอยู่ว่า อินทรีย์
แห่งอรหัตผล มีอยู่ที่เดียว เป็นธรรมที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาก่อนแล้ว. คำว่า
และถูกต้องด้วยกาย คือ และถูกต้อง คือได้เฉพาะด้วยนามกาย. คำว่า
และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา คือ และเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างยิ่ง
ด้วยปัญญาเครื่องพิจารณา. คำว่า พระเจ้าข้า ก็ศรัทธาอันใดของเขา คือ
ศรัทธาอันไหนนี้ คือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยอินทรีย์ทั้ง ๔ อย่างที่ตรัสไว้ใน
หนหลังแล้ว. ก็แหละ ศรัทธา เป็นศรัทธาสำหรับพิจารณา จริงอยู่ สัมปยุตต-
ศรัทธา เป็นศรัทธาที่เจือกัน. ปัจเจกขณศรัทธาเป็นโลกิยะอย่างเดียว. คำ
ที่เหลือทุกบท ตื่นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสัทธาสูตรที่ ๑๐

จบชราวรรคธรรมนาที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ชราสูตร ๒. อุณณาภพราหมณสูตร ๓. สาเกตสูตร ๔. ปุพพ-
โกฏฐกสูตร ๕. ปฐมปุพพารามสูตร ๖. ทุติยปุพพารามสูตร ๗. ตติยปุพพา-
รามสูตร ๘. จตุตถปุพพารามสูตร ๙. ปิณโฑถการทวาชสูตร ๑๐. สัทธา
สูตร

สุภชาตวรรคที่ ๖

๑. โกศลสูตร*

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

[๑๐๒๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โกศลพราหมณคาม ในแคว้นโกศล ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว ตรัสว่า

[๑๐๒๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทุกจำพวก สีมหตุคราชโลกกล่าวว่าเป็นยอดของสัตว์เหล่านั้น เพราะมีกำลัง มีไฟเท้า มีความกล้า ฉันทใด บรรดาโพธิปักขิยธรรมทุกอย่าง ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉันทนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๒๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์... สมาธิในทรีย์... ปัญญินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๒๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทุกจำพวก สีมหตุคราชโลกกล่าวว่าเป็นยอดของสัตว์เหล่านั้น เพราะมีกำลัง มีไฟเท้า มีความกล้า ฉันทใด บรรดาโพธิปักขิยธรรมทุกอย่าง ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉันทนั้นเหมือนกัน.

จบโกศลสูตรที่ ๑

สุกรขาตวรรคธรรมนาที่ ๖

อรรถกถาโกสลสูตร

สุกรขาตวรรคที่ ๖ โกสลสูตรที่ ๑. คำว่า ด้วยความกล้า
คือด้วยความเป็นผู้กล้าหาญ. คำว่า เพื่อความรู้ คือประโยชน์แก่ความรู้.
จบอรรถกถาโกสลสูตรที่ ๑

๒. มัลลสูตร

ว่าด้วยอินทรีย์ ๔

[๑๐๒๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิคมของชาวมัลล
ชื่ออุรุเวลกัปปะ ในแคว้นมัลล ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
เรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า

[๑๐๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อริยญาณยังไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวก
เพียงใด อินทรีย์ ๔ ก็ยังไม่ตั้งลงมั่นเพียงนั้น เมื่อใดอริยญาณเกิดขึ้นแล้วแก่
อริยสาวก เมื่อนั้น อินทรีย์ ๔ ก็ตั้งลงมั่น.

[๑๐๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อเขายัง
ไม่ได้ยกยอดขึ้นเพียงใด กลอนเรือนก็ยังไม่ชื่อว่า ตั้งอยู่มั่นคง เพียงนั้น เมื่อ
ใด เขายกยอดขึ้นแล้ว เมื่อนั้นกลอนเรือนจึงเรียกว่า ตั้งอยู่มั่นคง ฉะนั้น

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ ๘๘

อริยญาณยังไม่เกิดขึ้นแก่อริยสาวกเพียงใด อินทรีย์ ๔ ก็ยังไม่ตั้งลงมั่นเพียงนั้น
เมื่อใด อริยญาณเกิดขึ้นแล้วแก่อริยสาวก เมื่อนั้น อินทรีย์ ๔ ก็ตั้งลงมั่น
กันนั้นเหมือนกัน อินทรีย์ ๔ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยอินทรีย์ ๑
สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑.

[๑๐๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิอันไปตาม
ปัญญาของอริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมตั้งมั่น.

จบมัลลกลสูตรที่ ๒

อรรถกถามัลลกลสูตร

มัลลกลสูตรที่ ๒. คำว่า ในแคว้นมัลละ คือ ในชนบทที่มีชื่อ
อย่างนั้น ในสูตรนี้ อินทรีย์ทั้ง ๔ เจือกัน อริยญาณเป็นโลกุตระ. แผลงก็
อริยญาณเมื่อนั้น ก็ควรจำแนกว่า ทำให้อาศัยอินทรีย์ทั้ง* ๔ เป็นของเจือกัน.

จบอรรถกถามัลลกลสูตรที่ ๒

๓. เศษสูตร

ว่าด้วยพระเสขะและพระอเสขะ

[๑๐๓๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้กรุง-
โกสัมพี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ พึง
รู้ว่า เราเป็นพระเสขะ ที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิพึงรู้ว่า
เราเป็นพระอเสขะ มีอยู่หรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

* พม่าเป็นอาศัยอินทรีย์ที่ ๔

ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบอย่าง ฯลฯ

[๑๐๓๒] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัย แล้วตั้งอยู่ในเสขภูมิ พึงรู้ว่า เราเป็นพระเสขะ ที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ พึงรู้ว่า เราเป็นพระอเสขะมีอยู่.

[๑๐๓๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ว่า เราเป็นพระเสขะ เป็นโณ ภิกษุผู้เป็นเสขะในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายแม้นี้แล ที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ชัดว่า เราเป็นพระเสขะ.

[๑๐๓๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกศาสนา นี้ ซึ่งจะแสดงธรรมที่จริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่หรือ พระเสขะนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่นภายนอกศาสนา นี้ ซึ่งจะแสดงธรรมที่จริงแท้แน่นอนเหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่มี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายแม้นี้แล ที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ว่า เราเป็นพระเสขะ.

[๑๐๓๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นเสขะย่อมรู้ชัด ซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ ๑ วิริยอินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญญาอินทรีย์ ๑ อินทรีย์ ๕ นั้น มีสิ่งใดเป็นคต มีสิ่งใดเป็นอย่างยิ่ง มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่งใดเป็นที่สุด ภิกษุผู้เป็นเสขะยังไม่ถูกต้องสิ่งนั้นด้วยนามกาย แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายแม้นี้แล ที่ภิกษุผู้เป็นเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในเสขภูมิ ย่อมรู้ว่า เราเป็นพระเสขะ.

[๑๐๓๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ปริยายที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ว่า เราเป็นพระอเสขะ เป็นโณ ภิกษุผู้เป็นอเสขะ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์... ปัญญาอินทรีย์ อินทรีย์ ๕ มีสิ่งใดเป็นคต มีสิ่งใดเป็นอย่างยิ่ง มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่งใดเป็นที่สุด อริยสาวกผู้เป็นอเสขะถูกต้องสิ่งนั้นด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วย ปัญญา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายแม้นี้แล ที่ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัย และ ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ว่า เราเป็นพระอเสขะ.

[๑๐๓๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุผู้เป็นอเสขะ ย่อมรู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ ๑ โสณินทรีย์ ๑ ฆานินทรีย์ ๑ ชิวหิน-
ทรี ๑ กายินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ อริยสาวกผู้เป็นอเสขะย่อมรู้ชัดว่า อินทรีย์ ๖ เหล่านี้จักดับไปหมดสิ้นโดยประการทั้งปวง ไม่มีเหลือ และอินทรีย์ ๖ เหล่าอื่น จักไม่เกิดขึ้นในภพไหน ๆ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยายแม้นี้แล ที่ ภิกษุผู้เป็นอเสขะอาศัยแล้ว ตั้งอยู่ในอเสขภูมิ ย่อมรู้ชัดว่า เราเป็นพระอเสขะ.

91 ส.ร ๓

จบเสขสูตรที่ ๓

อรรถกถาเสขสูตร

เสขสูตรที่ ๓. คำว่า น เหวโข กายน มุสิตุวา วิหริติ ได้แก่
ย่อมไม่ถูกต้อง คือได้เฉพาะด้วยนามกายแล้วแลอยู่ อธิบายว่า ย่อมไม่อาจถูก
ต้องคือได้เฉพาะ. คำว่า แต่เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา คือ ก็แล
ย่อมรู้ชัดด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาว่า ชื่อว่าอินทรีย์ คือ อรหัตผลเบื้องต้น
บน ยังมีอยู่. ในภูมิของอเสขะ คำว่า ถูกต้องแล้วอยู่ คือได้เฉพาะ
แล้วแลอยู่. คำว่า ด้วยปัญญา คือ ย่อมรู้ชัดด้วยปัญญาเครื่องพิจารณาว่า

ชื่อว่าอินทรีก็คืออรหัตผล ยังมีอยู่. แม้คำทั้งสองว่า น กุหิณฺจิ กิสมฺมิณฺจ ก็เป็นคำที่ใช้แทนกันและกัน. อธิบายว่า จะไม่เกิดขึ้นในภพใดๆ. ในสูตรนี้ อินทรีที่ห้าเป็นโลกุตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอินทรี ๖ ที่เป็นโลกิยะ อาศัยวัฏฏะเท่านั้น.

จบอรรถกถาเสขสูตรที่ ๓

๕. ปทสูตร

บทธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้

[๑๐๓๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน ชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง โลกกล่าวว่า เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้นั้นใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ บท คือ ปัญญาอินทรี เรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งบทธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๓๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บทแห่งธรรมทั้งหลายเป็นไฉน ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ได้แก่บทแห่งธรรม คือ สัทธินทรี .. วิริยอินทรี .. สตินทรี .. สมานินทรี .. ปัญญาอินทรี ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

จบปทสูตรที่ ๔

อรรถกถापทสูตร

ปทสูตรที่ ๔. คำว่า บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ คือ บทธรรมบทใดบทหนึ่ง ได้แก่ส่วนธรรมส่วนใด ส่วนหนึ่งย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

จบอรรถกถापทสูตรที่ ๔

๕. สารสูตร

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งบทรธรรม

[๑๐๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ผู้เที่ยวไปบนพื้นแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้าง โลกกล่าวว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ แม้นั้นใด บทแห่งธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ บทคือ ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดของบทแห่งธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๔๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดง โลกกล่าวว่าเป็นยอดของไม้เหล่านั้น แม้นั้นใด โภธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโภธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โภธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์... วิริยินทรีย์... สตินทรีย์... สมาธินทรีย์... ปัญญินทรีย์ เป็นโภธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๔๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่มีกลิ่นที่แก่นชนิดใดชนิดหนึ่ง จันทน์แดง โลกกล่าวว่าเป็นยอดของไม้เหล่านั้น แม้นั้นใด โภธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ เรากล่าวว่าเป็นยอดแห่งโภธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบสารสูตรที่ ๕

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 93
สารสูตรที่ ๕ มีเนื้อความดังนี้ทั้งนั้น.

๖. ปติภูจิตสูตร

ว่าด้วยกรรมอันเอก

[๑๐๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เป็นอันภิกษุผู้ตั้งอยู่ใน
กรรมอันเอกเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว กรรมอันเอกเป็นไฉน คือ ความไม่
ประมาท.

[๑๐๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไม่ประมาทเป็นไฉน ภิกษุใน
กรรมวินัยนี้ ย่อมรักษาจิตไว้ในอาสวะและกรรมที่มีอาสวะ เมื่อเธอรักษาจิตไว้
ในอาสวะและกรรมที่มีอาสวะ สัทชินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาชินทรีย์
แม้ปัญญาอินทรีย์ ก็ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์.

[๑๐๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เป็นอันภิกษุผู้ตั้งอยู่ใน
กรรมอันเอกเจริญแล้ว เจริญดีแล้ว แม้ด้วยประการฉะนี้แล.

จบปติภูจิตสูตรที่ ๖

อรรถกถापติภูจิตสูตร

ปติภูจิตสูตรที่ ๖. คำว่า ย่อมรักษาจิตไว้ในอาสวะและกรรม
ที่มีอาสวะ คือ ผู้ปรารถนารกธรรมที่เป็นไปในสามภุมมแล้วห้ามการเกิดขึ้นแห่ง
อาสวะ ชื่อว่าย่อมรักษาในสิ่งที่เป็นอาสวะและที่ประกอบด้วยอาสวะ.

จบอรรถกถापติภูจิตสูตรที่ ๖

๗. พรหมสูตร

ว่าด้วยท้าวสหัมบดีพรหม

[๑๐๔๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ฌวงไม้
อชปาลนิโครธ แทบฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ครั้งนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ทรงเกิดความปริวิตกแห่งพระ-
หฤทัยอย่างนี้ว่า อินทรีย์ ๕ ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่
อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ
สัทธินทรีย์ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็น
เบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ปัญญินทรีย์ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อินทรีย์ ๕
เหล่านี้ ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็น
เบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

[๑๐๔๘] ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความปริวิตกแห่งพระ-
หฤทัยด้วยใจแล้ว จึงหายตัวจากพรหมโลกมาปรากฏเบื้องของพระพักตร์พระผู้มี
พระภาคเจ้า เหมือนบุรุษผู้มีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น.

[๑๐๔๙] ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมกระทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง
ประณมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น อินทรีย์ ๕
ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า
มีอมตะเป็นที่สุด อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ที่เจริญแล้ว กระทำ

ให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด ฯลฯ ปัญญินทรีย์ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ที่เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

[๑๐๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องเคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์ได้ ประพฤติพรหมจรรย์ ในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ แม้ในเวลานั้น เขารู้จักข้าพระองค์อย่างนี้ว่า สหกะภิกษุ ๆ เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันข้าพระองค์เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ข้าพระองค์จึงคลาย กามฉันทน์ในกามทั้งหลายเสียได้ เมื่อตายไป ได้เข้าถึงสุคติพรหมโลก แม้ในพรหมโลกนั้น เขาก็รู้จักข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ท้าวสหัมบดีพรหม ๆ.

[๑๐๕๑] ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น ข้าพระองค์รู้ ข้าพระองค์เห็น ข้อที่อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มีอมตะเป็นเบื้องหน้า มีอมตะเป็นที่สุด.

จบพรหมสูตรที่ ๗

พรหมสูตรที่ ๗ มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

๘. สุกรขาตาสูต

ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ

[๑๐๕๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ตำบลสุกรขาตา เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น พระองค์ตรัสเรียกท่านพระสารีบุตร แล้วตรัสถามว่า คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอำนาจประโยชน์อะไรหนอ จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต.

[๑๐๕๓] ท่านสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในพระตถาคต หรือในศาสนาของพระตถาคต.

[๑๐๕๔] พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม จึงประพฤตินอบน้อมในตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต.

[๑๐๕๕] คุณก่อนสารีบุตร ก็ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ที่ภิกษุพิจารณาเห็นอยู่ จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในตถาคตหรือในศาสนาของตถาคตนั้น เป็นไฉน.

[๑๐๕๖] สว. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้พิจารณาในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรีย์ อันให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ย่อมเจริญวิริยินทรีย์.. สตินทรีย์... สมาธินทรีย์... ปัญญาธิริย อันให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมนี้แล ที่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นอยู่ จึงประพฤตินอบน้อมอย่างยิ่งในพระตถาคต หรือในศาสนาของพระตถาคต.

[๑๐๕๗] พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอัน
ยอดเยี่ยมนี้แล ที่ภิกษุผู้จีณาสพเห็นอยู่ จึงประพุดนอบน้อมอย่างยั้งใน
ตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต.

[๑๐๕๘] คู่ก่อนสารีบุตร การนอบน้อมอย่างยั้ง ที่ภิกษุผู้จีณาสพ
ประพุดในตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต เป็นไฉน.

[๑๐๕๙] สว. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้จีณาสพในธรรมวินัยนี้
มีความเคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา
ในสมาธิ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การนอบน้อมอย่างยั้งนี้แล ที่ภิกษุผู้จีณาสพ
ประพุดในพระตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต.

[๑๐๖๐] พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร การนอบน้อมอย่างยั้งนี้แล ที่ภิกษุ
ผู้จีณาสพประพุดในตถาคตหรือในศาสนาของตถาคต.

จบสุกขาตาสูตที่ ๘

อรรถกถาสูกขาตาสูต

สูตที่ ๘. คำว่า สูกขาตาย คือในที่เร้นที่หมุขุดไว้. เล่ากันว่า
ในเวลาพระกัสสปพุทธเจ้า ถ้านั้น เมื่อแผ่นดินงอกขึ้นมาในพุทธันดรหนึ่ง
ก็จมอยู่ในแผ่นดิน. วันหนึ่ง หมุดัวหนึ่ง ขุดคุ้ยดินในที่ใกล้ รอบ ๆ หลังคา
ถ้านั้น. เมื่อฝนตกมา ดินก็ถูกชะ จึงปรากฏรอบ ๆ เป็นหลังคา พรานป่า
คนหนึ่งมาพบเข้า จึงคิดว่า แต่ก่อนต้องเป็นที่ที่ท่านผู้มีศีลทั้งหลายเคยใช้
สอยมาแล้วเป็นแน่ เราจะปรับปรุงมัน จึงขนเอาดินโดยรอบออกไป ทำถ้ำ
ให้สะอาด ล้อมรั้วรอบกระท่อม ดิดประคูดหน้าต่าง โบกปูนขาววาดภาพ

จิตรกรรมจนสำเร็จเป็นอย่างดี แล้วเอาทรายที่เหมือนแผ่นเงินมาเกลี่ยจนทั่วบริเวณ ตั้งเตียงและตั้งไว้แล้ว ได้ถวายเพื่อประโยชน์เป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าเป็นของลิก เป็นของที่พึงขึ้นลงได้ คำนั้น พระอานนท์หมายเอาถ้ำนั้นจึงกล่าวแล้ว. คำว่า การนอบน้อมอย่างยิ่ง เป็นคำนบุงสกลิงค์แสดงถึงภาวะ มีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นผู้ทำความอ่อนน้อมเป็นอย่างยิ่งแล้ว กำลังเป็นไปอยู่ ย่อมเป็นไป. คำว่า เกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ได้แก่ ความเป็นพระอรหันต์. คำว่า ผู้มีความเคารพยำเกรง คือ ผู้มีความเจริญที่สุด คำที่เหลือทุกแห่งมีเนื้อความตื้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสูกรขาตาสูตที่ ๘

จบสูกรขาตาวรรควรรณนาที่ ๖

๘. ปฐมอุปาทสูต

อินทรี ๕ ไม่เกิดนอกพุทธกาล

[๑๐๖๑] สาวตถินิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรี ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น นอกจากความอุบัติแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หากเกิดไม่. อินทรี ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรี... ปัญญินทรี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรี ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น นอกจากความอุบัติแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หากเกิดไม่.

จบปฐมอุปาทสูตที่ ๘

๑๐. ทุติยอุปาทสูตร

อินทรีย์ ๕ ไม่เกิดนอกวินัยพระสุคต

[๑๐๖๒] สāvāṭṭhīnītaṇa. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น นอกจากวินัยของพระสุคต หาเกิดไม่. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์... ปัญญาอินทรีย์ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้น นอกจากวินัยของพระสุคต หาเกิดไม่.

จบทุติยอุปาทสูตรที่ ๑๐

จบสุกรขาทาวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โกสลสูตร ๒. มัลลสูตร ๓. เสขสูตร ๔. ปทสูตร ๕. สารสูตร ๖. ปติฏฐิตสูตร ๗. พรหมสูตร ๘. สุกรขาทาสูตร ๙. ปฐมอุปาทสูตร ๑๐. ทุติยอุปาทสูตร และอรรคถา.

โพธิปักขิยวรรคที่ ๗

๑. สัตถุญจนสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อละสังโยชน์

[๑๐๖๓] สāvตถีนิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์.

จบสัตถุญจนสูตรที่ ๑

๒. อนุสยสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อถอนอนุสัย

[๑๐๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย.

จบอนุสยสูตรที่ ๒

๓. ปริญาสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อกำหนดรู้อัทธานะ

[๑๐๖๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ (ทางไกล). อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺฑินทรีย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัทธานะ.

จบปริญาสูตรที่ ๓

๔. อาสวกขยสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อความสิ้นอาสวะ

[๑๐๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺฑินทรีย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๑๐๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อัทธานะ เพื่อความสิ้นอาสวะ อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺฑินทรีย์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้อัทธานะ เพื่อความสิ้นอาสวะ.

จบอาสวกขยสูตรที่ ๔

๕. ปฐมผลสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ หวังผลได้ ๒ อย่าง

[๑๐๖๘] คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถ่อมมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

จบปฐมผลสูตรที่ ๕

๖. ทุตติยผลสูตร

เจริญอินทรีย์ ๕ ได้อานิสงส์ ๗ ประการ

[๑๐๖๙] คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้. อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญฺณินทรีย์ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล คุณก่อนกัณฐ์ทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์ได้ ๗ ประการ ผลานิสงส์ ๗ ประการ เป็นไฉน คือ จะได้ชมอรหัตผลในปัจจุบันก่อน ๑ ถ้าไม่ได้ชมอรหัตผลในปัจจุบันก่อน จะได้ชมเวลาใกล้ตาย ๑ ถ้าปัจจุบันก็ไม่ได้ชม ในเวลาใกล้ตาย ก็ไม่ได้ชมไซ้ ที่นั่นจะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ๑ ผู้อุปหัจจปรินิพพายี ๑ ผู้สังขารปรินิพพายี ๑ ผู้สังขารปรินิพพายี ๑ ผู้อุทฺธังโส

โตกนิกุฏคามิ ๑ เพราะสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้.

จบทุติยผลสูตรที่ ๖

๗. ปฐมรูกขสูตร

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

[๑๐๗๐] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ในชมพูทวีปชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้นหว่า โลกกล่าวว่า เป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๗๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์ เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๗๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ในชมพูทวีปชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้นหว่า โลกกล่าวว่า เป็นยอดแห่งต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบปฐมรูกขสูตรที่ ๗

๘. ทุตยรูกขสูตร

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

[๑๐๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้นปาริฉัตตะ โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฯลฯ ปัญญินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้นปาริฉัตตะ โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบทุตยรูกขสูตรที่ ๘

๙. ตติยรูกขสูตร

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

[๑๐๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้พวกอสุรชนิดใดชนิดหนึ่ง ต้นจิตตปาถุลี โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้ฉันใด โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฯลฯ ปัญญินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๗๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ของพวกอสุรชนดิโคชนิดหนึ่ง ต้นจิตตปาณลี โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านี้ แม้จันได โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

จบตติยรูกขสูตรที่ ๕

๑๐. จตุตถรูกขสูตร

ปัญญินทรีย์เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรม

[๑๐๗๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ของพวกครุฑชนดิโคชนิดหนึ่ง ต้นโกฏฐิมพลี (ไม้จ้าวป่า) โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้จันได โพธิปักขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่า เป็นยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๘๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน คือ สัทธินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฯลฯ ปัญญินทรีย์เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้.

[๑๐๘๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ของพวกครุฑชนดิโคชนิดหนึ่ง ต้นโกฏฐิมพลี โลกกล่าวว่าเป็นยอดของต้นไม้เหล่านั้น แม้จันได โพธิ-

ปิกขิยธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ปัญญินทรีย์ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นยอดแห่ง
โพธิปิกขิยธรรมเหล่านั้น เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ฉะนั้นเหมือนกัน

จบจตุตถกรกขสูตรที่ ๑๐

จบโพธิปิกขิยวรรคที่ ๗

อรรถกถาโพธิปิกขิยวรรคที่ ๗

ในโพธิปิกขิยวรรคที่ ๗. ผล ๗ อย่าง เป็นส่วนเบื้องต้น บรรดา
ผลทั้ง ๗ อย่างนั้น ผล ๒ อย่างในหนหลัง ทำให้เป็นต้นแล้ว ก็เป็นของ
เจือกัน. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ และคำทั้งหมดคนนอกจากนี้ ล้วนแต่ต้น
ทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาโพธิปิกขิยวรรคที่ ๗

จบอรรถกถาอินทริยสังยุตที่ ๔

อินทริยสังยุต คังคาทีเปยยาลที่ ๘*

อานิสงส์แห่งการเจริญอินทริย ๕

[๑๐๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลัง
ไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำใด ภิกษุเจริญอินทริย ๕ กระทำ
ให้มากซึ่งอินทริย ๕ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไป
นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

* คังคาทีเปยยาลที่ ๘ ไม่มีอรรถกถาแก้.

[๑๐๘๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญอินทรี ๕ กระทำให้มาก ซึ่งอินทรี ๕ อย่างไรเล่า ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรี อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญวิริยอินทรี... สตินทรี... สมาธินทรี... ปัญญาอินทรี อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอินทรี ๕ กระทำให้มากซึ่งอินทรี ๕ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

[๑๐๘๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้ สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องต้น ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้แล.

[๑๐๘๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรี ๕ อันภิกษุพึงเจริญเพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังใจ เพื่อดีซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้แล อินทรี ๕ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรี อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ฯลฯ ย่อมเจริญปัญญาอินทรี อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรี ๕ เหล่านี้ อันภิกษุพึงเจริญเพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังใจ เพื่อดีซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้แล (อินทรีที่อาศัยวิเวกเป็นต้น พึงขยายความออกไปเหมือนมรรคสังยุต).

[๑๐๘๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจัน หลั่งลงสู่ทิศปรายจัน บ่าไปสู่ทิศปรายจัน แม่น้ำนั้นใด ภิกษุเจริญอินทรี ๕ กระทำ

ให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่
นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๘๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญอินทรีย์ ๕ กระทำให้มาก
ซึ่งอินทรีย์ ๕ อย่างไรเล่า ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรีย์ มีอันกำจัดราคะ
เป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด ฯลฯ ย่อม
เจริญปัญญินทรีย์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอัน
กำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญอินทรีย์ ๕ กระทำให้
มากซึ่งอินทรีย์ ๕ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน.

[๑๐๘๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่า
นี้ สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ
อุทธัจจะ อวิชชา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕
เหล่านี้แล.

[๑๐๘๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ อันภิกษุพึงเจริญ เพื่อรู้อย่าง
เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกวามสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน
๕ เหล่านี้แล อินทรีย์ ๕ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธินทรีย์
มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด
 ฯลฯ ย่อมเจริญปัญญินทรีย์ มีอันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่
สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อัน

ภิกษุพึงเจริญ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชน์
อันเป็นส่วนเบื้องต้น ๕ เหล่านี้แล (อินทริยสังยุตมีส่วนเหมือนในมรรคสังยุต).

จบคัมภีร์คัมภีร์ที่ ๘

จบอินทริยสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สัญโญชนสูตร ๒. อนุสยสูตร ๓. ปริญาสูตร ๔. อาสวก-
ขยสูตร ๕. ปฐมผลสูตร ๖. ทุคตผลสูตร ๗. ปฐมรูกขสูตร ๘. ทุคต
รูกขสูตร ๙. ตติयरูกขสูตร ๑๐. จตุตถรูกขสูตรและอรรถกถา

สัมมัตถปธานสังยุต

ว่าด้วยสัมมัตถปธาน ๔

[๑๐๕๐] สāvātthīnān. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุ
ทั้งหลายแล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตถปธาน ๔ เหล่านี้ สัมมัตถปธาน
๔ เป็นไฉน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด
พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรม
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ๑ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพื่อให้กุศลธรรม
ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น ๑ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความมี
ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบลุย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งกุศล
ธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตถปธาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๐๕๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลั่ง
ไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใจ ภิกษุเจริญสัมมัปปธาน ๔ กระทำ
ให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน จันนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๕๒] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญสัมมัปปธาน ๔ กระทำให้
มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ อย่างไรเล่า ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม
ปรารภความเพียรระคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น ๑ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น ๑ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความมียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบุลย์
เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ คุก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญสัมมัปปธาน ๔ กระทำให้มากซึ่งสัมมัปปธาน ๔ อย่าง
นี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

ปาจินนินนสูตร ๖ สูตร สมุททนินนสูตร ๖ สูตร ๒ อย่างเหล่านั้น
อย่างละ ๖ สูตร รวมเป็น ๑๒ สูตร เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าวรรค (พึงขยาย
ความคังคาเปยยาตแห่งสัมมัปปธานสังยุต ด้วยสามารถสัมมัปปธาน).

จบวรรคที่ ๑

๑. ตถาคตสูตร ๒. ปทสูตร ๓. ญญสูตร ๔. มุลสูตร ๕. สารสูตร
๖. วัสสกสูตร ๗. ราชสูตร ๘. จันทิมสูตร ๙. สุริยสูตร ๑๐. วัตถสูตร
(พึงขยายความอัมปมาทวรรคทั้ง ๑๐ สูตรด้วยสามารถสัมมัปปธาน)

จบวรรคที่ ๒

[๑๐๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง อันบุคคลทำอยู่ การงานที่จะพึงทำด้วยกำลังทั้งหมดนั้น อันบุคคลอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดิน จึงทำได้เช่นนั้น แม้นั้นใด ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญสัมมัตตปธาน ๔ กระทำให้มากซึ่งสัมมัตตปธาน ๔ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๐๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญสัมมัตตปธาน ๔ กระทำให้มากซึ่งสัมมัตตปธาน ๔ อย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ๑ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ๑ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความมียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จึงเจริญสัมมัตตปธาน ๔ กระทำให้มากซึ่งสัมมัตตปธาน ๔ อย่างนี้แล (พึงขยายความพลกรรมีขรรคด้วยสามารถสัมมัตตปธานอย่างนี้)

จบวรรคที่ ๓

[๑๐๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหากภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๑๐๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตตปธาน ๔ อันภิกษุพึงเจริญเพื่อรู้อย่างไร เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละซึ่งการแสวงหา ๓ อย่างนี้ สัมมัตตปธาน ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด

เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความมียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตถุสสน ๔ เหล่านี้ อันภิกษุพึงเจริญ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหา ๓ อย่างนี้แล.

[๑๐๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้ สังโยชนเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นโณ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ นี้แล.

[๑๐๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตถุสสน ๔ อันภิกษุพึงเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละซึ่งสังโยชน อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล สัมมัตถุสสน ๔ เป็นโณ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรรากความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความมียิ่ง ๆ ในรูป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมมัตถุสสน ๔ เหล่านี้ อันภิกษุพึงเจริญ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อสิ้นความไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

(พึงขยายความออกไป เหมือนอสทวารวรรค)

จบสัมมัตถุสสนสังยุต

แม้ในสัมมัตถุสสนสังยุตทั้งสิ้น พระองค์ก็ตรัสแต่วิปัสสนาที่เป็นส่วนเบื้องต้นทั้งนั้นแล.

พลสังยุต

ว่าด้วยพละ ๕

[๑๐๙๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้. ๕ ประการเป็นไฉน คือ สัทธาพละ ๑ วิริยพละ ๑ สติพละ ๑ สมာธิพละ ๑ ปัญญาพละ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ ประการนี้แล.

[๑๑๐๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน หลังไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำในใจ ภิกษุเจริญพละ ๕ กระทำให้มากซึ่งพละ ๕ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๑๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญพละ ๕ กระทำให้มากซึ่งพละ ๕ อย่างไรเล่า ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โน้มไปในการสละ ย่อมเจริญวิริยพละ... สติพละ... สมာธิพละ... ปัญญาพละ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ โน้มไปในการสละ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญพละ ๕ กระทำให้มากซึ่งพละ ๕ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

[๑๑๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้ สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

[๑๑๐๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ อันภิกษุพึงเจริญเพื่อบรรลุ
เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังไป เพื่อบรรลุสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่า
นี้แล พละ ๕ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละ....
วิริยพละ.. สติพละ... สมาธิพละ..4 ปัญญาพละ อันอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ เหล่านี้
อันภิกษุพึงเจริญ. เพื่อบรรลุ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังไป เพื่อบรรลุสังโยชน์
อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

[๑๑๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อน้ำคองคาไหลไปสู่ทิศปรายจัน หลั่ง
ไปสู่ทิศปรายจัน บ่าไปสู่ทิศปรายจัน แม่น้ำในใจ ภิกษุเจริญพละ ๕ กระทำให้
มากซึ่งพละ ๕ ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่สุณิพพาน โนมไปสู่สุณิพพาน โอนไปสู่
สุณิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๑๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญพละ ๕ กระทำให้มากซึ่ง
พละ ๕ อย่างไรเล่า ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่สุณิพพาน โนมไปสู่สุณิพพาน โอนไป
สู่สุณิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละมีอันจำกัดราคาจะเป็นที่สุด
มีอันจำกัดโทสะเป็นที่สุด มีอันจำกัดโมหะเป็นที่สุด ... ย่อมเจริญปัญญาพละ
มีอันจำกัดราคาเป็นที่สุด มีอันจำกัดโทสะเป็นที่สุด มีอันจำกัดโมหะเป็นที่สุด
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญพละ ๕ การทำให้มากซึ่งพละ ๕ อย่างนี้แล
ย่อมเป็นผู้น้อมไปสู่สุณิพพาน โนมไปสู่สุณิพพาน โอนไปสู่สุณิพพาน.

[๑๑๐๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕
เหล่านี้ สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ อวิชชา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน
เหล่านี้แล.

[๑๑๐๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ อัน ภิกษุพึงเจริญ เพื่อรู้อย่าง
เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕
เหล่านี้แล พละ ๕ เป็น โจน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสัทธาพละมี
อันกำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด
ย่อมเจริญปัญญาพละมีอัน กำจัดราคะเป็นที่สุด มีอันกำจัดโทสะเป็นที่สุด
มีอันกำจัดโมหะเป็นที่สุด คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พละ ๕ เหล่านี้แล อันภิกษุ
พึงเจริญเพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อกำลังไป เพื่อละซึ่งสังโยชนอันเป็น
ส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

จบพละสังยุต

อรรถกถาพละสังยุต

พละทั้งหลายที่ตรัสไว้ใน พละสังยุต ก็เป็นของเจือกันเหมือนกัน.
คำที่เหลือทุกแห่งตั้งขึ้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาพละสังยุต

อิทธิบาทสังยุต

ปาวาลวรรคที่ ๑

๑. อปารสูตร

ว่าด้วยอิทธิบาท ๔

[๑๑๐๘] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไชฝั่ง. อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปรานสัจจาร เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ และปรานสัจจาร เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิ และปรานสัจจาร เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งจากที่มีไชฝั่ง.

จบอปารสูตรที่ ๑

อรรถกถาอิทธิบาทสังยุต

ปาฬวรรคพรรณนาที่ ๑^๑

อรรถกถาปารสูตร

อิทธิบาทสังยุต อปารสูตรที่ ๑. สมานที่อาศัยฉันทะเป็นไป ชื่อว่า ฉันทสมานิ พวกสังขารที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปธานสังขาร. คำว่า สมานุภาคติ คือ เข้าถึงด้วยธรรมเหล่านั้น. ชื่อว่า อิทธิบาท เพราะเป็นบาทของฤทธิ์ หรือบาทที่เป็นฤทธิ์. แม้ในพวกคำที่เหลือก็ทำนองนี้แหละ. นี่เป็นความสังเขปในอิทธิบาทสังยุตนี้. ส่วนความพิสดารมาเสร็จแล้วใน อิทธิบาทวิภังค์ ส่วนใจความของอิทธิบาทสังยุตนั้น ท่านก็ได้แสดงไว้แล้วใน วิสุทฺธิมรรค. ในมรรคสังยุต โภชณกสังยุต สติปิฎฐานสังยุต และอิทธิบาทสังยุตนี้ ก็อย่างนั้น ก็เป็นปริเฉทอย่างเดียวกันโดยแท้.

จบอรรถกถาปารสูตรที่ ๑

๒. วิวัชฐสูตร

ผู้ปรารถนาอิทธิบาทชื่อว่าปรารถนาริยมรรค

[๑๑๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เบื่อแล้ว ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่าเมื่ออริยมรรคเครื่องให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อิทธิบาท ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าปรารถนาริยมรรคเครื่องให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ดูก่อน

* พม่า จาฬวรรค

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปรานสังขาร... วิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสังขาร อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเบือแล้ว ชนเหล่านั้น ก็ชื่อว่าเบืออริยมรรคที่ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารภแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าปรารภอริยมรรคที่ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบวิริยสูตรที่ ๒

๓. อริยสูตร

เจริญอิทธิบาท ๔ เพื่อความสิ้นทุกข์

[๑๑๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ นำออกจากทุกข์ ย่อมนำผู้บำเพ็ญอิทธิบาทนั้นไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขาร... วิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นอริยะ นำออกจากทุกข์ ย่อมนำผู้บำเพ็ญอิทธิบาทนั้นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

จบอริยสูตรที่ ๓

๔. นิพพตสูตร

เจริญอิทธิบาท ๔ เพื่อความหน่าย

[๑๑๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันบุคคล
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อ
คลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อความสงบ เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน
อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วย
ฉันทสมาธิและปธานสังขาร .... วิริยสมาธิ .... จิตตสมาธิ .... วิมิงสาสมาธิ
และปธานสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล อันบุคคล
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว....
เพื่อนิพพาน.

จบนิพพตสูตรที่ ๔

๕. ปเทสสูตร

ผู้ทำฤทธิ์ได้เพราะเจริญอิทธิบาท

[๑๑๑๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมด
นั้น ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จได้ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้
สำเร็จ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จได้ ก็

เพราะเจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมด
นั้น ย่อมยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จได้ ก็เพราะเจริญ กระทำใ้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมเจริญ
อิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ .... จิตตสมาธิ .... วิมังสาสมาธิและปธาน
สังขาร.

[๑๑๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จแล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมด
นั้น ยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จได้ ก็เพราะเจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท
๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักยัง
ส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังส่วนแห่งฤทธิ์
ให้สำเร็จได้ ก็เพราะเจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน ย่อมยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จ
สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมยังส่วนแห่งฤทธิ์ให้สำเร็จได้ ก็เพราะ
เจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบปเทศสูตรที่ ๕

อิทธิบาทสูตร

อิทธิบาทสูตรที่ ๕. มรรค ๓ และผล ๓ ชื่อว่า อิทธิบาทปเทศ

จบอรรถกถาอิทธิบาทสูตรที่ ๕

๖. สัมมัตตสูตร

ทำฤทธิให้บริบูรณ์ได้เพราะเจริญอิทธิบาท

[๑๑๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้นยังฤทธิให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมยังฤทธิให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ย่อมยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมยังฤทธิให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔. อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ . . . จิตตสมาธิ ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร.

[๑๑๑๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ยังฤทธิให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ย่อมยังฤทธิให้สำเร็จบริบูรณ์ สมณะหรือ

พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 122
พรหมณ์ทั้งหมดนั้น จักยังฤทธิ์ให้สำเร็จได้บริบูรณ์ ก็เพราะเจริญ กระทำ
ให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบสัมมัตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาสัมมัตตสูตร

สัมมัตตสูตรที่ ๖. คำว่า สมตฺตํ อิทธิ คือ อรหัตผลนั่นเอง.
ก็แหละใน ๘ สูตรตั้งแต่ต้นมา พระองค์ได้ตรัสแต่อิทธิบาทที่มีวิวิญญะเป็นบาท
เท่านั้น.

จบอรรถกถาสัมมัตตสูตรที่ ๖

๗. ภิกขุสูตร*

ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติเพราะเจริญอิทธิบาท

[๑๑๑๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล
กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้ง
หลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น
กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้ง
หลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำ
ให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักทำให้แจ้งซึ่ง
* สูตรที่ ๗-๘-๕ ไม่มีอรรถกถาแก้.

เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท
๔ เหล่านี้แล ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอัน
ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอัน
ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔
อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
อิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจาร ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบ
ด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร.

[๑๑๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล
กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะ
อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่
ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะ
มิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันรู้ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้า
ถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล ภิกษุเหล่าใด
เหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อัน

หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทบทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล ภิกษุเหล่า
ใดเหล่านี้ ในปัจจุบัน กระทบทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ ภิกษุทั้งหมดนั้น กระทบทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อัน
หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่ เพราะเจริญ กระทบทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบภิกขุสูตรที่ ๗

๘. พุทธสูตร

เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเพราะเจริญอิทธิบาท

[๑๑๑๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อิทธิบาท ๔
เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและ
ปรานสัจจาร ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ..
วิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล
เพราะได้เจริญ ได้กระทบทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล เขาจึงเรียกตถาคต
ว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า.

จบพุทธสูตรที่ ๘

๘. ญาณสูตร

พระพุทธเจ้าเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่เป็นอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจาร.. อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราควรเจริญ... อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราเจริญแล้ว.

[๑๑๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่เป็นอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปรานสัจจาร... อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราควรเจริญ... อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราเจริญแล้ว.

[๑๑๒๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่เป็นอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปรานสัจจาร... อิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราควรเจริญ... อิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปรานสัจจารนี้นั้นแล อันเราเจริญแล้ว.

[๑๑๒๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี่เป็นอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร... อิทธิบาทอันประกอบด้วย

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 126
วิมังสาสมาธิและปรานสังขารนี้นั้นแล อันเราควรเจริญ... อิทธิบาทอัน
ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปรานสังขารนี้นั้นแล อันเราเจริญแล้ว.

จบญาณสูตรที่ ๕

๑๐. เจตียสูตร

เจริญอิทธิบาท ๔ ทำให้อายุยืน

[๑๑๒๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ภูเขาคาสลา ป่ามหาวัน
ใกล้กรุงเวสาลี ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือ
บาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาต
แล้ว เวลาปัจฉิมภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์
มาตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงถือเอาผ้าสีทณะ เราจะเข้าไปยังป่าवालเจดีย์
เพื่อพักผ่อนในตอนกลางวัน ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าแล้ว ถือผ้าสีทณะตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปทางเบื้องพระปฤษฎางค์.

[๑๑๒๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังป่าवालเจดีย์
ประทับนั่งบนอาสนะที่ท่านพระอานนท์ปูถวาย ส่วนท่านพระอานนท์ถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
กะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ กรุงเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็
เป็นที่น่ารื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์
พหูปัตตกเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ สารินทเจดีย์ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ ป่าवालเจดีย์
ก็เป็นที่น่ารื่นรมย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว

กระทำให้เป็นคฺยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้คล่องแคล่วแล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภคดีแล้ว ผู้นั้น เมื่อจํานงอยู่ฟังคํารงอยู่ได้กัปปหนึ่ง หรือเกินกว่ากัปปหนึ่ง คุกอนอนนทํ อิทธิบาท ๔ อัน ตถาคคเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นคฺยาน กระทำให้เป็นที่ตั้ง ให้คล่องแคล่วแล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภคดีแล้ว ตถาคคณัน เมื่อจํานงอยู่ ฟังคํารงอยู่ได้กัปปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปปหนึ่ง.

[๑๑๒๕] แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันโอฬาร กระทำโอฬาสันโอฬารอย่างนี้ ท่านพระอนนทํก็มิอาจรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงคํารงอยู่ตลอดกัปปหนึ่ง ขอพระสุคตจงทรงคํารงอยู่ตลอดกัปปหนึ่ง เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวคาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ เพราะถูกมารเข้าคลใจ.

[๑๑๒๖] แม้ครั้งที่ ๒ แม้ครั้งที่ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสกะท่านพระอนนทํว่า คุกอนอนนทํ เมืองเวสาลีเป็นที่น่ารื่นรมย์... ตถาคคณัน เมื่อจํานงอยู่ฟังคํารงอยู่ได้กัปปหนึ่งหรือเกินกว่ากัปปหนึ่ง.

[๑๑๒๗] แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำนิมิตอันโอฬาร กระทำโอฬาสันโอฬารอย่างนี้ ท่านพระอนนทํก็มิอาจรู้ทัน จึงมิได้ทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้า... เพราะถูกมารเข้าคลใจ.

[๑๑๒๘] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอนนทํว่า เธอจงไปเถิด อนนทํ เธอรู้กาลอันควรในบัดนี้เถิด ท่านพระอนนทํทูลรับพระคํารัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ลุกจากอาสนะถวายนั่งคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว ไปนั่ง ณ โคนไม้แห่งหนึ่งในที่ไม่ไกล.

[๑๑๒๙] ครั้งนั้น มารผู้มีบาป เมื่อท่านพระอนนทํหลีกไปแล้ว ไม่นาน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วยืน ณ ที่ควรส่วน

ข้างหนึ่ง ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง
ปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็น
เวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคำรัส
นี้ว่า คุก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุสาวกของเราจักยังไม่เลียบแหลม ไม่ได้รับ
แนะนำ ไม่แก้แค้น ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์คนแล้ว
ยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายไม่ได้
ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรึปรวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียวร้อยโดยสหธรรม
ไม่ได้ เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ก็บัดนี้ ภิกษุสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เลียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำ
แล้ว แก้แค้น เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ
ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง
เปิดเผย จำแนก กระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรึปรวาทที่
บังเกิดขึ้นให้เรียวร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด
บัดนี้ เป็นในเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๓๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระ-
คำรัสนี้ไว้ว่า คุก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุณีสาวิกาของเราจักยังไม่เลียบแหลม ...
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น
ผู้เลียบแหลมแล้ว... แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรึปรวาทที่บังเกิดขึ้นให้
เรียวร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจง
ทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงทรงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้
เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระ-
คำรัสนี้ไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป อุบาสก ฯลฯ อุบาสิกาสาวิกาของเราจักยัง
ไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับแนะนำ ไม่แกลั่วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม
ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม ไม่ประพฤติธรรม เรียน
กับอาจารย์ของตนแล้ว ยังบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
กระทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปฏิหารย์ข่มขี้ปรปวาทที่บังเกิดขึ้นให้
เรียบร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น ดังนี้
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสิกาสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้
เฉียบแหลมแล้ว ได้รับแนะนำแล้ว แกลั่วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับ
อาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก
กระทำให้ง่ายได้ แสดงธรรมมีปฏิหารย์ข่มขี้ปรปวาทที่บังเกิดขึ้นให้เรียบร้อย
โดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน
ในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพาน
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๓๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระ-
คำรัสนี้ไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป พรหมจรรย์ของเรานี้ จักยังไม่สมบูรณ์
แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา (มั่นคง) จนกระทั่งพวก
เทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ พรหมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว
แพร่หลาย กว้างขวาง รู้กันโดยมาก แน่นหนา (มั่นคง) จนกระทั่งพวก
เทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า

จงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้ เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๓๓] เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ท่านจงมีความขวนขวายน้อยเถิด การปรินิพพานแห่งตถาคตจักมีในไม่ช้า แต่นี้ล่วงไปอีก ๓ เดือนตถาคตจักปรินิพพาน.

[๑๑๓๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปลงอายุสังขารแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ และเกิดขนพองสยองเกล้า นำพังก้าว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือลั่น.

[๑๑๓๕] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว ทรงเปล่งพระอุทานนี้ในเวลานั้น ความว่า

มุนี เมื่อเทียบเคียงนิพพาน และภพ
ได้ปลงเสียแล้วซึ่งธรรมอันปรุงแต่งภพ
ยินดีแล้วในภายใน มีจิตตั้งมั่นแล้ว ได้
ทำลายแล้วซึ่งขันธ์ คือกิเลสอันเกิดในตน
เปรียบดังเกราะ.

จบเจติยสูตรที่ ๑๐

จบปาวาลวรรคที่ ๑

อรรถกถาเจติยสูตร

สูตรที่ ๑๐. คำว่า นิสีทน คือ หมายเอาท่อนหนึ่ง. ท่านเรียกวัด
ที่สร้างไว้ที่เจติยสถานของอุเทนยักษ์ว่า อุเทนเจติย. แม้ใน โคตมกเจติย
เป็นต้นก็นัยเดียวกันนี้เอง. คำว่า ภาวิตา คือ อันเจริญแล้ว. คำว่า
พหุลีกตา คือ ที่กระทำเรื่อยๆ ไป. คำว่า ทำให้เป็นดูจยาน คือ
ทำให้เหมือนยานที่เทียม (โคไว้ที่แอก) แล้ว. คำว่า ทำให้เป็นที่ตั้ง คือ
ทำให้เหมือนเป็นวัตถุ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. คำว่า ให้คล่องแคล่วแล้ว
คืออันมั่นคงยิ่ง. คำว่า อันสั่งสมแล้ว ได้แก่ สั่งสมไว้โดยทุกด้าน คือ
อันเจริญดีแล้ว. คำว่า อันปรารถดีแล้ว คือ ที่เริ่มไว้แล้วเป็นอย่างดี.

ครั้งตรัสโดยไม่ชี้ชัดลงไปอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงชี้ชัดลงไป
อีกครั้ง จึงตรัสคำว่า ตถาคตสฺส โข ดังนี้เป็นต้น. และในคำเหล่านี้
คำว่า กัป หมายเอาอายุกัป (กำหนดอายุ). ในกาลนั้น อันใดเป็นประมาณ
อายุของพวกมนุษย์ บุคคลพึงทำประมาณอายุนั้นให้บริบูรณ์ดำรงอยู่. คำว่า
กปฺปาวเสสฺส คือ หรือเกินร้อยปีที่ตรัสว่า กัปหรือเกิน. ฝ่ายท่านพระมหาสิ
เถระ กล่าวว่า สำหรับพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่มีการคุกคามในสิ่ง
ที่เป็นไปไม่ได้ ก็เหมือนเมื่อทรงข่มเวทนาปางที่แทบจะสิ้นพระชนม์ที่เกิดขึ้น
ในหมู่บ้าน เวพฺฐะ (เวพฐคาม) ตั้งสิบเดือน นั้นแหละ จันใด ก็จันนั้น
เมื่อทรงเข้าสมาบัตินั้นบ่อยๆ พึงข่มไว้ได้เป็นสิบเดือน ก็จะมีทรงดำรงอยู่ได้
ตลอดกัทรกัปนี้ทีเดียว.

ถามว่า ก็ทำไมจึงไม่ทรงดำรงอยู่เล่า. ตอบว่า ขึ้นชื่อว่า พระสรีระ ที่เป็นผลของกรรมที่ถูกกิเลสเข้าไปยึดครองแล้ว ถูกขราทั้งหลายมีพระทนต์ หักเป็นต้น จะครอบงำ ธรรมดาว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยังไม่ถึง ความเป็นผู้มีพระทนต์หักเป็นต้นเลย ก็ย่อมปรินิพพานในส่วนพระชนมายุ ที่ ๕ ในเวลาที่ยังทรงเป็นที่รักที่ชื่นใจของคนจำนวนมากนั่นเอง แต่เมื่อเหล่า พระมหาสาวกผู้เป็นพุทธานุพุทธปรินิพพานแล้ว ก็ย่อมเป็นสรีระที่ต้องตั้งอยู่ โดดเดี่ยว เหมือนดอกไม้. หรือมีกัญหุ่มและสามเณรห้อมล้อมบ้าง แต่นั่น ก็จะต้องถึงความเป็นผู้ที่พึงถูกเยาะเย้ยเหยียดหยามว่า โอ้ บริษัทของพวกพุทธ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ดำรงอยู่. แต่เมื่อตรัสคำเช่นนี้แล้ว มารนั้นก็ชอบใจ. คำว่า **อายุก็** นี้แหละ ท่านได้ชี้ชัดลงไปนอรรถกถาแล้ว.

คำว่า **ต** นั้น ในคำว่า **ยถา ต มาเรน ปริยจฺจิตฺตํ** เป็นเพียงคำลงมาแทรกเข้าไว้. อธิบายว่า ปุถุชนแม่อื่นใด ๆ ที่ถูกมารคลอใจ คือ ถูกมารท้วงทักใจแล้ว ไม่พึงอาจเพื่อแทงตลอดได้ฉันใด พระเถระ ก็ไม่สามารถแทงตลอดฉันนั้น เหมือนกัน. จริงอยู่ มารย่อมคลอใจผู้ที่ยังละ วิปัสสนา ๑๒ อย่างไม่ได้หมด. ส่วนพระเถระ ยังละวิปัสสนา ๔ อย่างไม่ได้ เพราะฉะนั้น มารจึงยังคลอใจของท่านได้. ถามว่า ก็แล เมื่อมารนั้นจะทำการ คลอใจ ย่อมทำอะไร. ตอบว่า ย่อมแสดงรูปารมณีน่ากลัวบ้าง ให้ยินอารมณ์ คือเสียงบ้าง จากนั้น สัตว์ทั้งหลายได้เห็นรูปนั้น หรือได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็ถึงสติ เกิดเวียนหน้าขึ้นมา มันสอดมือเข้าปากแล้วบีบหัวใจสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นก็ขึ้นสลบไป. ก็มารนี้สามารถสอดมือเข้าไปในปากของพระเถระ เจียวหรือ ก็มันแสดงอารมณ์ที่น่ากลัว พระเถระได้เห็นอารมณ์นั้น ก็ แทงตลอดแสงแห่งนิมิตไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่รู้ชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง

สามครั้ง เพื่ออะไร. เพื่อทรงทำให้เพลาสก ด้วยการยกความผิดขึ้นว่า นี่เป็นความกระทำไม่ดีของเธอเอง นี่เป็นความผิดของเธอเอง เมื่อพระเถระทูล อ้อนวอนภายหลังว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่เถิด พระพุทธเจ้าข้า.

ในคำว่า **มารผู้มีบาป** นี้ ชื่อว่า มาร เพราะประกอบสัตว์ไว้ใน ความฉิบหายให้ตาย. คำว่า **ผู้มีบาป** เป็นคำใช้แทนมารนั่นเอง. ก็มารนั้น เพราะประกอบด้วยบาปกรรม จึงเรียกว่า **ผู้มีบาป**. ถึงคำว่า **กัณห์ (ดำ) อันดกะ (ผู้ทำที่สุด) นมุจิ เผ่าพันธุ์ผู้ประมาท** ก็ล้วนแต่เป็นชื่อของมารนั่นเอง. คำว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัส**นี้ คือในสัปดาห์ที่ ๘ แห่งการบรรลุ ความตรัสรู้พร้อมของพระผู้มีพระภาคเจ้า มารนี้แล ได้มาที่โคนโพธิ์ที่เดียว ทูล ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาเพื่อประโยชน์ อันใดพระองค์ก็ทรงได้บรรลุประโยชน์อันนั้นแล้ว ทรงแทงตลอดสัพพัญญุตญาณ แล้ว พระองค์ท่องเที่ยวไปในโลกหาประโยชน์อะไรกัน แล้วได้อ้อนวอน เหมือนในวันนี้แหละว่า พระเจ้าข้า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน เถิด ขอพระสุคตเจ้าจงปรินิพพานเถิด. และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสปฏิเสธ ไปกะมารนั้นเป็นต้น ว่า **น ตาวหิ . มาร**หมายเอาพระดำรัสนั้น จึงกล่าวคำว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสไว้แล้วแล ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น คำว่า **ผู้เลียบแหลม** หมายถึงผู้ฉลาดด้วยอำนาจ มรรค. **ผู้ได้รับการแนะนำ และผู้แก้แค้น** ก็อย่างนั้นนั่นแล. คำว่า **เป็นพหูสูต** คือ ชื่อว่า เป็นพหูสูต เพราะเขาได้ฟังด้วยอำนาจปิฎกสาม มามาก. ชื่อว่า **ผู้ทรงธรรม** ก็เพราะจำทรงธรรมนั้นแหละ. อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นใจความในคำว่า **ผู้ทรงธรรม** นี้อย่างนี้ว่า เป็นพหูสูตทางปริยัติ

และเป็นพหูสูตทางปฏิเวธ จึงชื่อว่า เป็นผู้ทรงธรรม เพราะจำทรงธรรมคือ
ปริยัติและปฏิเวธนั่นเอง. คำว่า **ธมฺมานุธมฺมปฏิปฺนฺนา** คือ เป็นผู้ปฏิบัติ
ธรรม คือ วิปัสสนาอันเป็นธรรมที่ไปตามธรรมของพระอริยเจ้า. คำว่า **สามี-**
จิปฏิปฺนฺนา คือ เป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่สมควร. คำว่า **อนุธมฺมจาริโน**
คือ เป็นผู้ประพฤติตามธรรมเป็นปกติ. คำว่า **สํ อัจจิริกํ** คือ วาตะ
อาจารย์ของตน. คำทั้งหมดเป็นต้นว่า **จักบอ** เป็นคำสำหรับใช้แทนกัน
และกันนั่นเอง. คำว่า **โดยสทฺทรรม** คือ ด้วยถ้อยคำที่มีเหตุ มีการณ์.
คำว่า **มีปาฏิหารยํ** คือ จะแสดงธรรมทำให้ออกจากทุกข์ได้.

คำว่า **พรหมจรรยํ** ได้แก่ ศาสนพรหมจรรยํทั้งสิ้น ที่สงเคราะห์ด้วย
ไตรสิกขา. คำว่า **อิทุชํ** ได้แก่ สำเร็จพร้อมแล้วด้วยความยินดีในฌานเป็นต้น.
คำว่า **ศีตํ** ได้แก่ ถึงความเจริญ ด้วยอำนาจการถึงพร้อมแห่งอภิญญา
เหมือนดอกไม้บานสะพรั่ง. คำว่า **วิตุลาริตํ** ได้แก่ แผ่ไปด้วยอำนาจตั้งมั่น
ในส่วนแห่งที่นั้น ๆ. คำว่า **รู้กันโดยมาก** ได้แก่ ที่คนหมู่มากรู้คือแทงตลอด
ด้วยอำนาจการตรัสรู้ของมหาชน. คำว่า **หนาแน่น** ได้แก่ ถึงความเป็นของ
หนาแน่น ด้วยอาการทุกอย่าง. ถามว่าอย่างไร. ตอบว่า **จนกระทั่งพวก**
เทวดาและมนุษย์ประกาศดีแล้ว หมายความว่า อันพวกเทวดาและมนุษย์
ที่ประกอบด้วยชาติแห่งผู้รู้ทั้งหมด ประกาศดีแล้ว.

คำว่า **มีความชวนขวยน้อย** คือ หมดอาลัย. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า มารผู้มีบาป เจ้าแล ตั้งแต่สัจาคาห์ที่แปดมาได้เที่ยวโวยวายว่า พระเจ้าข้า
บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้า จงปรีนิพพาน
เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บัดนี้ตั้งแต่วันนี้ เจ้าจงเลิกความอุตสาหะได้
แล้ว จงอย่าทำความพยายามเพื่อการปรีนิพพานของเราเลย.

คำว่า **ทรงมีพระสติสัมปชัญญะทรงปลงอายุสังขาร** คือ

ทรงตั้งพระสติไว้เป็นอย่างดี ทรงใช้พระญาณกำหนดแล้วจึงทรงปลง คือ ทรงสละอายุสังขาร. ในกรณีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขารอย่างใช้พระหัตถ์โยนก่อนคืนทิ้ง แต่ทรงเกิดความคิดว่า เราจะเข้าผลสมาบัติตลอดเวลาประมาณสามเดือนเทียว ต่อจากนั้นจักไม่เข้าสมาบัติอื่น พระอานนท์หมายเอาอาการอย่างนั้น จึงได้กล่าวว่า ทรงปลงแล้ว. ปาฐะว่า **อุตฺตฺตฺขิ** ดังนี้ก็มี.

คำว่า **มหาภูมิจาโล** คือ การไหวของแผ่นดินอย่างใหญ่. เล่ากันว่า ครั้งนั้น หมื่นโลกธาตุดีหวั่นไหวแล้ว. คำว่า **นัสะพริงกัถ** คือ ทำให้เกิดความกลัว. คำว่า **กลองทิพย์ ก็บันลือลั่น** คือ กลองของเทวดาก็ดังก้อง. ฝนก็คำรามแสนคำราม. สายฟ้าที่มีไฉเวลาก็แปลบปลาบ มีคำที่ท่านอธิบายว่า ฝนก็ตกชัวขณะ.

ถามว่า คำว่า **ทรงปลงอุทาน** นี้ ทรงปลงทำไม อาจมีบางคนพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกมารที่ติดตามข้างพระปฤษณาก็ค รับกว่นว่า ปรีนิพพานเกิด พระเจ้าข้า ปรีนิพพานเกิด พระเจ้าข้า จึงทรงปลงอายุสังขารเพราะความกลัว. ตอบว่า โอกาสของมารนั้นจงอย่ามี สำหรับผู้กลัวหาได้มีอุทานไม่ เพราะฉะนั้นจึงทรงปลงอุทานชนิดที่ปล่อยออกมาเพราะแรงปีติ.

ในพระอุทานั้น ชื่อว่า **สิ่งที่เทียบเคียง** เพราะถูกเทียบถูกกำหนดแล้ว โดยความเป็นสิ่งประจักษ์แม้แก่สุนัขและจึงจอกเป็นต้นทั้งหมด. สิ่งเทียบนั้นคืออะไร. คือ กามาวจรกรรม. ที่ชื่อว่า **ไม่มีสิ่งเทียบ** เพราะไม่ใช่สิ่งที่เทียบได้ หรือสิ่งที่เทียบได้ คือสิ่งที่เหมือนกัน ของสิ่งนั้นได้แก่โลกิยกรรม อย่างอื่นไม่มี. สิ่งที่ไม่มีอะไรเทียบได้นั้นคืออะไร คือ มหัคคตกรรม. อีกอย่างหนึ่ง สิ่งที่เป็นกามาวจรและรูปาวจร เป็นสิ่งที่เทียบได้ สิ่งที่เป็นรูปาวจรเป็นสิ่งที่เทียบไม่ได้ สิ่งที่มีวิบากน้อยเป็นสิ่งที่เทียบได้ สิ่งที่มี

วิบากมาก เป็นสิ่งที่เทียบไม่ได้. คำว่า สมภว คือ เป็นเหตุแห่งการเกิดของสัตว์เหล่านั้น อธิบายว่า ทำให้เป็นก้อน ทำให้เป็นกอง. คำว่า ภวส ขาร คือ เครื่องปรุงแห่งการเป็นขึ้นอีก. คำว่า ได้ปลงเสียแล้ว คือ ปล่อยแล้ว. คำว่า มุนี คือ มุนีผู้เป็นพุทธะ. คำว่า ยินดีแล้วในภายใน คือ ผู้ยินดีภายในอย่างแน่นแฟ้น. คำว่า มีจิตตั้งมั่น คือ ผู้ตั้งมั่นด้วยอำนาจอุچارสมาธิ และอัปนาสมาธิ. คำว่า ได้ทำลายแล้ว เหมือนเกราะ คือ ได้ทำลายเหมือนผู้ทำลายเกราะ. คำว่า เกิดในตน คือ กิเลสที่เกิดในตน. ข้อนี้มีคำอธิบายว่า ทรงปลงสิ่งที่ได้ ชื่อว่า สมภพ เพราะอรรถว่า มีวิบาก. ชื่อว่า ภวสังขาร เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องปรุงแต่งภพ และชื่อว่า ทรงปลง โลกียกรรมกล่าวคือสิ่งที่เทียบได้และเทียบไม่ได้ ทรงได้ทำลายกิเลสที่เกิดในตนเหมือนนักรบผู้ยิ่งใหญ่ในสงครามทำลายเกราะ และทรงเป็นผู้ยินดีในภายใน ทรงเป็นผู้ (มีพระหฤทัย) ตั้งมั่นแล้ว.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ตูล (แปลว่า ชั่งก็ได้) ได้แก่ทรงชั่งอยู่ คือ ทรงพิจารณาอยู่. คำว่า สิ่งที่ยังไม่ได้ และ ความเกิดพร้อม ได้แก่นิพพานและภพ. คำว่า ธรรมอันปรุงแต่งภพ ได้แก่ กรรมที่ให้ถึงภพ. คำว่า พระมุนีได้ทรงปลงแล้ว คือ พระพุทธมุนีได้ทรงชั่งโดยนัยเป็นต้นว่า ชั้น ๕ ไม่เที่ยง ความดับชั้น ๕ ได้สนิทเป็นนิพพาน เป็นของเที่ยง ทรงเห็นโทษในภพ และเห็นอนิสงส์ในพระนิพพานแล้วได้ทรงปลงตัวปรุงแต่งภพ อันเป็นรากเง่าของชั้น ๕ เสียด้วยอริยมรรคอันทำความสิ้นกรรม ที่ตรัสไว้ว่า นี้ว่า เป็นไปเพื่อสิ้นกรรม คือ ภวสังขาร อย่างไร ทรงยินดีภายในมีพระหฤทัยตั้งมั่น ได้ทรงทำลายแล้วซึ่งข่าย คือ กิเลสอันเกิดในตน เหมือนนักรบ

ผู้ยิ่งใหญ่ทำลายเคราะห์นั้น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงทำลายกิเลสทั้งหมดซึ่งรวบรัดมัดอัทธภาพตั้งอยู่ เหมือนทหารผู้ยิ่งใหญ่ทำลายเคราะห์ ด้วยกำลังสมณะและวิปัสสนา เริ่มตั้งแต่ส่วนเบื้องต้นอย่างนี้คือ ทรงยินดีในภายในด้วยอำนาจวิปัสสนา ทรงเป็นผู้มั่นคงด้วยอำนาจสมณะ (และได้ทรงทำลายกิเลส) ที่ได้ชื่อว่า สร้างตัวตน เพราะสร้างให้เกิดภายในตน และเพราะไม่มีกิเลส จึงชื่อว่าทรงละกรรม ด้วยการละกิเลสอย่างนี้คือ กรรม ชื่อว่าเป็นอันถูกปลงลงแล้ว เพราะไม่ทรงทำให้สืบเนื่อง สำหรับผู้ที่ละกิเลสได้แล้ว จึงชื่อว่า ความกลัวไม่มี ฉะนั้น จึงทรงเป็นผู้ไม่กลัวเลย ทรงปลงอายุสังขารแล้ว และพึงทราบว่า ทรงเปล่งพระอุทานเพื่อทรงให้รู้ความเป็นผู้ไม่กลัวด้วย ดังนี้.

จบอรรถกถาเจติยสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถापาวาลวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อปารสูตร ๒. วิวัชสูตร ๓. อริยสูตร ๔. นิพพุตสูตร
๕. ปเทสสูตร ๖. สัมมัตตสูตร ๗. ภิกขุสูตร ๘. พุทธสูตร ๙. ฉฺยณสูตร
๑๐. เจติยสูตร และอรรถกถา

ปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒

๑. ปุพพสูตร

วิธีเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๖] ในกรุงสาวัตถี. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ครั้งเราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยของการเจริญอิทธิบาท.

[๑๑๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอย่างว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่.

[๑๑๘] ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปรานสัจจาร ดังนี้ว่า วิริยะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป... ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่.

[๑๑๙] ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปรานสัจจาร ดังนี้ว่า จิตของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป... ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่.

[๑๑๔๐] ภิกษุข้อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมิงสาสมาธิและ
ปรานสังขาร ดังนี้ว่า วิมิงสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคอง
เกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่พุ่งชานไปภายนอก และเธอมีความสำคัญใน
เบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลัง
ฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบน
ฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด
กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่.

[๑๑๔๑] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้
ข้อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็น
คนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา
ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นค้ำลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำ
ก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือน
นกก็ได้ ลูบค้ำพระจันทร์ พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีานุภาพมากอย่างนี้ด้วย
ฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๑๔๒] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้
ข้อมได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งอยู่ไกลและใกล้
ด้วยทิพโสตธาตุอันบริสุทธิ์สว่างโสตของมนุษย์.

[๑๑๔๓] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ข้อม
กำหนดรู้ใจของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ
หรือจิตปราศจากราคะก็รู้ว่า จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่า จิตมีโทสะ
หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่า จิตมีโมหะ
หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่า จิตหดหู่

หรือจิตฟังชานก็รู้ว่า จิตฟังชาน จิตเป็นมหรตก็รู้ว่า จิตเป็นมหรต
หรือจิตไม่เป็นมหรตก็รู้ว่า จิตไม่เป็นมหรต จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า
จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิต
ตั้งมั่นก็รู้ว่า จิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ว่า จิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า
จิตหลุดพ้น หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่า จิตไม่หลุดพ้น .

[๑๑๔๔] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้
ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง
สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบ
ชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง
ตลอดสังวัฏฏะก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏะก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏะ-
วิวัฏฏะก็เป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น
มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนด
อายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น
เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น
เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว
ได้มาเกิดในภพนี้ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ
พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้.

[๑๑๔๕] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้
ย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม
ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์
ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต
ติเตียนพระอรียเจ้า เป็นมิฉฉาทิฎฐิ ยึดมั่นการกระทำด้วยอำนาจมิฉฉาทิฎฐิ
เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ประกอบด้วย

กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฐิ
ยึดมั่นการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี
มีผิวพรรณทราม ได้ดีตักยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์
ย่อมรู้ชัด ซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้.

[๑๑๔๖] ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อม
กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้ง
หลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบปุพพสูตรที่ ๑

ปาสาทกัมปนวรรควรรณาที่ ๒

อรรถกถापुพพสูตร

ปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒ ปุพพสูตรที่ ๑. คำเป็นต้นว่า อติลีโน
(แปลว่า ไม่ย่อหย่อนเกินไป) จะแจ่มแจ้งข้างหน้า. ในสูตรนี้ ทรงแสดงอิทธิบาท
ซึ่งมีอภิญญา ๖ เป็นบาท.

จบอรรถกถापुพพสูตรที่ ๑

๒. มหัพผลสูตร

อานิสงส์ของการเจริญอิทธิบาท

[๑๑๔๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันภิกษุเจริญ
กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็อิทธิบาท อันภิกษุเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรชานสังขาร ดัง
นี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อห่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ใน
ภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังเบื้องหน้า
อยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉัน
นั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉัน
นั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมี
จิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ย่อมเจริญอิทธิบาทอัน
ประกอบด้วยวิริยสมาธิ.. จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรชานสังขาร ดังนี้
ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อห่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ใน
ภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้อง
หน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้า
ก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉัน
นั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น
เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
อิทธิบาท ๔ อัน ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผล
มาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๑๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคน
ก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๑๔๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่.

จบมหัปผลสูตรที่ ๒

มหัปผลสูตรที่ ๒ ก็เหมือนอย่างนั้น. (คือเหมือนสูตรที่ ๑).

๓. ฉันทสูตร

ว่าด้วยอิทธิบาท กับ ปธานสังขาร

[๑๑๕๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยฉันทะแล้ว ได้สมาธิ
ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ. เธอยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภ
ความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด
เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิด
ขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลื่อนหาย เพื่อเจริญยิ่งขึ้นไป เพื่อ

ความไปพลูย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร. ฉันทะนี้ด้วย ฉันทสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ นี้เรียกว่า อธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร.

[๑๑๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิริยะแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิริยสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด ฯลฯ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร วิริยะนี้ด้วย วิริยสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ นี้เรียกว่า อธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร.

[๑๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยจิตแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า จิตตสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด ฯลฯ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร จิตนี้ด้วย จิตตสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ นี้เรียกว่า อธิบาทประกอบด้วยจิต สมาธิ และปธานสังขาร.

[๑๑๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุอาศัยวิมังสาแล้ว ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า วิมังสาสมาธิ เธอยังฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อไม่ให้บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไป เพื่อความไปพลูย์ เพื่อความเจริญบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

เหล่านี้เรียก ปธานสังขาร วิมังสานี้ด้วย วิมังสาสมาธินี้ด้วย และปธานสังขารเหล่านี้ด้วย ดังพรรณนามานี้ นี้เรียกว่า อิทธิบาทประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร.

จบฉันทสูตรที่ ๓

อรรถกถาฉันทสูตร

ฉันทสูตรที่ ๓. ความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่า ฉันทะ คำว่า อาศัยแล้ว ได้แก่ทำให้เป็นที่พึงพาอาศัย หมายความว่าทำให้ยิ่งใหญ่ เครื่องปรุงที่เป็นความเพียร ชื่อว่า ปธานสังขาร คำนี้ เป็นชื่อของความเพียรที่เรียกชื่อว่า ความเพียรชอบที่ทำหน้าที่สื่ออย่างให้สำเร็จ. ความพอใจในคำเป็นต้นว่า อิติ อัย จ อนุโท เป็นฉันทสมาธิประกอบด้วยฉันทะและปธานสังขาร แม้ปธานสังขารก็ประกอบด้วยฉันทะและสมาธิ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงรวมธรรมทั้งหมดนั้นเข้าด้วยกัน แล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร. ส่วนในอิทธิบาทวิงค์ตรัสถึงธรรมที่หารูปมิได้ที่เหลือซึ่งประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ด้วยนับเป็นต้นว่า เวทนาจันท์ของผู้เช่นนั้นใด ว่าเป็นอิทธิบาท.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้งสามอย่าง เป็นทั้งฤทธิ เป็นทั้งทางให้ถึงฤทธิ. อย่างไร. จริงอยู่ เมื่อเจริญฉันทะ ฉันทะก็ย่อมชื่อว่าเป็นฤทธิ. สมาธิและปธานสังขาร ก็ย่อมชื่อว่าเป็นทางให้ถึงฤทธิ. เมื่อเจริญสมาธิ สมาธิก็ย่อม

ชื่อว่าเป็นฤทธิ ฉันทะและปธานสังขาร ก็ย่อมกลายเป็นทางให้ถึงฤทธิแห่งสมาธิ เมื่อเจริญปธานสังขาร ปธานสังขารก็กลายเป็นฤทธิ ฉันทะและสมาธิ ก็จะกลายเป็นทางให้ถึงฤทธิแห่งปธานสังขาร เพราะเมื่อธรรมที่ประกอบพร้อมกันสำเร็จในธรรมอย่างหนึ่ง แม้ธรรมที่เหลือ ก็ย่อมสำเร็จเหมือนกัน.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบความที่ธรรมเหล่านี้เป็นอิทธิบาท แม้ด้วยอำนาจความเป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมนั้น ๆ. จริงอยู่ ฌานที่ ๑ ชื่อว่าเป็นฤทธิ ฉันทะเป็นต้นที่ประกอบพร้อมกับการเตรียมอันเป็นส่วนเบื้องต้นของ ฌานที่ ๑ ก็ชื่อว่าเป็นทางให้ถึงฤทธิ. ตามนัยนี้ไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ เริ่มแต่การแสดงฤทธิไปจนถึงอภิญาคือดาทิพย์ แล้วนำเอาอันนี้ไปใช้ได้ตั้งแต่โศคาปตติมรรคกระทั่งถึงอรหัตมรรค. แม้ในอิทธิบาทที่เหลือก็ทำนองนี้.

แต่สำหรับบางท่านกล่าวว่า ฉันทะที่ยังไม่สำเร็จ* เป็นอิทธิบาท. ในกรณีนี้เพื่อเป็นการขำขิวาตะของท่านเหล่านั้น เรามีถ้อยคำชื่อว่า อุตตรจุฬาวารที่มานอภิธรรมว่า

อิทธิบาทมี ๔ อย่าง คือ ฉันทอิทธิบาท วิริยอิทธิบาท จิตตอิทธิบาท วิมังสอิทธิบาท. ในอิทธิบาท ๔ นั้น ฉันทอิทธิบาท เป็นใจ. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สมัยใด เจริญโลกุตระฌาน ที่นำออกจากทุกข์ ที่ให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ สงัดจากกามทั้งหลายได้แล้ว เพื่อบรรลุขั้นที่ ๑ สำหรับละความเห็นผิด ฯลฯ แล้วเข้าถึงฌานที่ ๑ ซึ่งปฏิบัติยาก รู้ได้ช้าแล้วอยู่ในสมัยนั้น ความพอใจ ความเป็นผู้พอใจ ความอยากทำ ความฉลาดเฉลียว ความใคร่ธรรม

* พม่า-ยังไม่เกิด

อันนี้ เราเรียกว่า อิทธิบาทคือความพอใจ. ธรรมที่เหลือ ประกอบเข้ากับ อิทธิบาทคือความพอใจ แต่อิทธิบาทเหล่านี้ มาแล้ว ด้วยอำนาจโลกุตระ เท่านั้น.

ในอิทธิบาท ๔ นั้น พระรัฐपालเถระ ทำความพอใจให้เป็นฐานะ แล้วจึงยังโลกุตระธรรมให้เกิดได้. พระโสมเถระทำความเพียรให้เป็นฐานะ พระสัมภุตเถระ ทำความเอาใจใส่ให้เป็นฐานะ พระโมฆราชผู้มีอายุ ทำความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลให้เป็นฐานะ ด้วยประการฉะนี้. ในอิทธิบาท ๔ นั้น เหมือนเมื่อลูกอำมาตย์ ๔ คน บรรณาตตำแหน่ง เข้าไปอาศัยพระราชอาอยู่ คนหนึ่งเกิดความพอใจในการรับใช้ รู้พระราชอัชฌาศัย และความพอพระราชหฤทัยของพระราชอา จึงรับใช้ทั้งกลางวันและกลางคืน ทำให้พระราชอาโปรดปรานแล้ว ก็ได้รับตำแหน่งฉันทิ ฟังทราบผู้ให้โลกุตระธรรมเกิดได้ ด้วยฉันทิฐานะ ฉันทินั้น.

แต่อีกคนหนึ่ง ไม่อาจรับใช้ทุกๆ วันได้ จึงคิดว่าเมื่อเกิดความจำเป็น ขึ้น เราจะรับใช้จนสุดความสามารถ เมื่อชายแดนกำเริบ ถูกพระราชอาส่งไปแล้วก็ปราบข้าศึกจนสุดความสามารถ ได้รับตำแหน่ง. คนนั้น ฉันทิ ฟังทราบผู้ให้โลกุตระธรรมเกิดได้ ด้วยวิริยฐานะ ฉันทินั้น.

อีกคนคิดว่า การรับใช้ทุกๆ วันก็ดี การเอาทรวงอกรับหอกและลูกศร ก็ดี เป็นภาระโดยแท้ เราจะรับใช้ด้วยกำลังมนต์ แล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาฝึกหัดความรู้เกี่ยวกับเพลงอาวุธ ทำให้พระราชอาโปรดปรานด้วยการจัดแจงมนต์ (ความรู้) จนได้รับตำแหน่ง. บุคคลนั้นฉันทิ ฟังทราบผู้ให้โลกุตระธรรมเกิดได้ด้วยจิตตฐานะ (การเอาใจใส่) ฉันทินั้น.

อีกคนหนึ่งคิดว่า การรับใช้เป็นต้น จะมีประโยชน์อะไร ธรรมดาพวกพระราชอา ย่อมประทานตำแหน่งแก่ผู้สมบุรณ์ด้วยชาติ (ลูกผู้ดี) เมื่อ

ประธานแก่ผู้เช่นนั้น ก็ประธานแก่เรา อาศัยความถึงพร้อมด้วยชาติ
เท่านั้น ก็ได้รับฐานันดร. เขานั้นใด ฟังทราบผู้ที่อาศัยความพินิจพิจารณา
ไต่ตรองหาเหตุผลล้วน ๆ แล้วทำให้เกิดโลกุตรธรรมด้วยวิมังสาธุระ ฉะนั้น
ในสูตรนี้ ทรงแสดงอิทธิที่มีวิวิฎฐะเป็นบาท ดังที่ว่ามานี้.

จบอรรถกถาฉันทสูตรที่ ๓

๔. โมคคัลลานสูตร

พระโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์

[๑๑๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของมิกการมารดา
ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี สมัยนั้น ภิกษุมารูปที่อยู่ภายใต้ปราสาทของ
มิกการมารดา เป็นผู้ฟุ้งซ่าน อวดตัว มีจิตกวดแกว่ง ปากกล้า พุดจาอ้อฉาว
ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น คิดจะสึก ไม่สำรวมอินทรีย์.

[๑๑๕๕] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระมหาโมค-
คัลลานะมาตรัสว่า ดูก่อนโมคคัลลานะ สพรหมจารีเหล่านี้ ที่อาศัยอยู่ภายใต้
ปราสาทของมิกการมารดา เป็นผู้ฟุ้งซ่าน อวดตัว มีจิตกวดแกว่ง ปากกล้า
พุดจาอ้อฉาว ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ มีจิตไม่ตั้งมั่น คิดจะสึก ไม่สำรวม
อินทรีย์ ไปเกิดโมคคัลลานะ เธอจงยังภิกษุเหล่านั้นให้สังเวช. ท่านพระ-
มหาโมคคัลลานะทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว แสดงอิทธิภา-
สังขาร ให้ปราสาทของมิกการมารดาสะเทือนสะท้านหวั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า.

[๑๑๕๖] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสลดใจ ขนพองสยของเกล้า ไปยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล้วพูดกันว่า น้าอัศจรรย์หนอท่าน ไม่เคยมีมาแล้ว ลมก็ไม่มี ทั้งปราสาทของมิกการมารดา นี้ ก็มีรากลึก ฟังไว้ดีแล้ว จะโยกคลอนไม่ได้ ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนี้ อะไรสักอย่างหนึ่งที่ทำให้ปราสาทนี้ สะเทือนสะท้านหวั่นไหว.

[๑๑๕๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังที่ซึ่งภิกษุเหล่านั้นยืนอยู่แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเกิดความสลดใจ ขนพองสยของเกล้า ไปยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง เพราะเหตุอะไร ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ ไม่เคยมีมาแล้ว ลมก็ไม่มี ทั้งปราสาทของมิกการมารดา นี้ ก็มีรากลึก ฟังไว้ดีแล้ว จะโยกคลอนไม่ได้ ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนั้น อะไรสักอย่างหนึ่งที่ทำให้ปราสาทนี้ สะเทือนสะท้านหวั่นไหว.

[๑๑๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโมกคัลลนานะประสงค์จะให้เธอทั้งหลายสังเวช จึงทำปราสาทของมิกการมารดา ให้สะเทือนสะท้านหวั่นไหวด้วยนิ้วหัวแม่เท้า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ภิกษุโมกคัลลนานะมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญกรรมเหล่าไหน เพราะได้กระทำใ้มากซึ่งกรรมเหล่าไหน.

ภิก. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง ขอประทานพระวโรกาส ขอเนื้อความแห่งภยิตนี้ จึงแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังแล้ว จักทรงจำไว้.

[๑๑๕๕] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลายจงฟังเถิด ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุโมคคัลลานะย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร... วิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อห่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๑๖๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ ภิกษุโมคคัลลานะย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๑๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ ภิกษุโมคคัลลานะย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่.

จบ โมคคัลลานสูตรที่ ๔

อรรถกถาโมคคัลลานสูตร

โมคคัลลานสูตรที่ ๔. ผู้ฟังเป็นปกติ คือผู้มีจิตหวั่นไหว ชื่อว่าเป็น ผู้ฟังชาน. จริงอยู่ จิตย่อมหวั่นไหวในอารมณ์อย่างหนึ่งด้วยอุทธัจจะเหมือน ชายชงถูกลมพัดขณะนั้น. คำว่า **อวดตัว** คือลำพอง. มีคำอธิบายว่า มักถือ ตัวอันหาสารมิได้. คำว่า **มีจิตกวัดแกว่ง** คือประกอบด้วยความกวัดแกว่งใน บาตรจีวรและเครื่องประดับ เป็นต้น. คำว่า **ปากกล้า** คือปากจัด มีคำอธิบายว่า มีคำพูดกล้าแข็ง. คำว่า **พูดจาอื้อฉาว** คือไม่ยังปากคอ ได้แก่พูดตลอดวัน บ้าง พูดคำที่ไร้ประโยชน์บ้าง. คำว่า **ลืมนสติ** คือลืมนความระลึกได้. คำว่า **ไม่มีสัมปชัญญะ** คือ เว้นจากปัญญา. คำว่า **มีจิตไม่ตั้งมั่น** คือเว้นจาก อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ. คำว่า **วิพจนตจิตตา** คือมีจิตหม่นมืดด้วยความ ฟุ้งซ่านที่ได้โอกาสเพราะเว้นจากสมาธิ. คำว่า **ปากตินุทริยา** คือ ไม่ สำรวมอินทรีย์. คำว่า **แสดงฤทธิ์** คือเข้าอาโปกสิณออกแล้ว อธิษฐานส่วน แห่งแผ่นดินที่ตั้งปราสาทว่าจงเป็นน้ำ เหาะขึ้นฟ้าซึ่งมีปราสาทตั้งอยู่บนหลังน้ำ แล้วเอาน้ำฟ้าตกลงไป. คำว่า **มีรากลึก** คือหลุมลึก. หมายความว่า ฟังเข้าไป สู่ส่วนแผ่นดินที่ลึก. คำว่า **ฝังไว้ดีแล้ว** คือที่ฝังมิตกลงไปอย่างดี คือดอกเข็ม ตั้งไว้อย่างดี. ในสูตรนี้ ทรงแสดงฤทธิ์ที่มีอภิญญาเป็นบาท.

จบอรรถกถาโมคคัลลานสูตรที่ ๔

๕. พราหมณสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติเพื่อละฉันทะ

[๑๑๖๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์อยู่ ณ โขลิตาราม ใกล้กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น อุณณาภพราหมณ์เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

[๑๑๖๓] คุณก่อนท่านอานนท์ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมเพื่อประโยชน์อะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า คุณก่อนพราหมณ์ เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อละฉันทะ.

[๑๑๖๔] อุณ. คุณก่อนท่านอานนท์ ก็มรรคา ปฏิบัติ เพื่อละฉันทะนั้น มีอยู่หรือ.

อา. มีอยู่ พราหมณ์.

[๑๑๖๕] อุณ. คุณก่อนท่านอานนท์ ก็มรรคาเป็นไฉน ปฏิบัติเป็นไฉน.

อ. คุณก่อนพราหมณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอุทฺธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมเจริญอุทฺธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร นี้แลเป็นมรรคาเป็นปฏิบัติเพื่อละฉันทะนั้น.

[๑๖๖] อุณ. คุณก่อนท่านอานนท์ เมื่อเป็นเช่นนั้น จันตะนั้นยังมีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี บุคคลจักละจันตะด้วยจันตะนั่นเอง ข้อนี้นี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

อา. คุณก่อนพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้น เราจะขออนถามท่านในเรื่องนี้ ท่านเห็นควรอย่างไร ฟังแก้เช่นนั้นเถิด.

[๑๖๗] คุณก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ในเบื้องต้น ท่านได้มีความพอใจว่า จักไปอาราม เมื่อท่านไปถึงอารามแล้ว ความพอใจที่เกิดขึ้นนั้นก็จะระงับไปมิใช่หรือ.

อุณ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

อา. ในเบื้องต้น ท่านได้มีความเพียรว่า จักไปอาราม เมื่อท่านไปถึงอารามแล้ว ความเพียรที่เกิดขึ้นนั้น ก็จะระงับไปมิใช่หรือ.

อุณ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

อา. ในเบื้องต้น ท่านได้มีความคิดว่า จักไปอาราม เมื่อท่านไปถึงอารามแล้ว ความคิดที่เกิดขึ้นนั้น ก็จะระงับไปมิใช่หรือ.

อุณ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

อา. ในเบื้องต้น ท่านได้ตริตrongพิจารณาว่า จักไปอาราม เมื่อท่านไปถึงอารามแล้ว ความตริตrongพิจารณาที่เกิดขึ้นนั้นก็จะระงับไปมิใช่หรือ.

อุณ. อย่างนั้น ท่านผู้เจริญ.

[๑๖๘] อา. คุณก่อนพราหมณ์ อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุใดเป็นพระอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนถึงแล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้น ในเบื้องต้น ก็มีความพอใจเพื่อบรรลु

อรหัต เมื่อบรรลุแล้ว ความพอใจที่เกิดขึ้นนั้นก็ระงับไป ในเบื้องต้นก็มี
ความเพียรเพื่อบรรลุอรหัต เมื่อบรรลุแล้ว ความเพียรที่เกิดขึ้นนั้นก็ระงับไป
ในเบื้องต้นก็มีความคิดเพื่อบรรลุอรหัต เมื่อบรรลุแล้ว ความคิดที่เกิดขึ้นนั้น
ก็ระงับไป ในเบื้องต้นก็มีความตริตรองพิจารณาเพื่อบรรลุอรหัต เมื่อบรรลุ
แล้ว ความตริตรองพิจารณาที่เกิดขึ้นนั้นก็ระงับไป.

[๑๖๖๕] คุก่อนพรหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อ
เป็นเช่นนั้น ความพอใจนั้นยังมีอยู่หรือไม่.

อุณ. ข้าแต่ท่านอานนท์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ความพอใจก็มีอยู่โดยแท้
ไม่มีหามิได้ ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ภายตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่าน
พระอานนท์ ภายตของท่านแจ่มแจ้งนัก ข้าแต่ท่านพระอานนท์ ท่านประกาศ
ธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง
แก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูป ฉะนั้น
ข้าพเจ้านี้ขอถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอ
ท่านพระอานนท์จงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต ตั้งแต่
วันนี้ เป็นต้นไป.

จบพรหมณสูตรที่ ๕

อรรถกถาพรหมณสูตร

พรหมณสูตรที่ ๕. คำว่า เพื่อละนันทะ คือ เพื่อละความ
พอใจอันได้แก่ตัณหา. แม้ในสูตรนี้ ก็แสดงอิทธิที่มีวิวิฎฐะเป็นบาท.

จบอรรถกถาพรหมณสูตรที่ ๕

๖. ปฐมสมณพราหมณสูตร

ผู้มีฤทธิ์มาก เพราะเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๗๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมด นั้น เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่ง อิทธิบาท ๔ สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักมีฤทธิ์ มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มี อำนาจมาก เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ สมณะหรือ พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เพราะเป็น ผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้ง หลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและ ปธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ ... จิตตสมาธิ ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร.

[๑๑๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่ง อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล จักเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น จักเป็น ผู้มีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก ก็เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน ย่อมเป็นผู้มี

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 156
ฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น ย่อมเป็นผู้มีฤทธิ์มาก
มีอำนาจมาก เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างเพราะเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๗๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้
ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น
แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างเช่นนั้น เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔
สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล... สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็น
หลายคนก็ได้... ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ สมณะหรือ
พราหมณ์ทั้งหมดนั้น แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างเช่นนั้น ก็เพราะเป็นผู้เจริญ
กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร
ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิ
และปธานสังขาร.

[๑๑๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอดีตกาล แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้... ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างเช่นนั้น ก็เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในอนาคตกาล... สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในปัจจุบัน แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้... ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ สมณะหรือพราหมณ์ทั้งหมดนั้น แสดงฤทธิ์หลายอย่างเช่นนั้น ก็เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบพุทธพยากรณ์สูตรที่ ๗

๘. อภิญญาสูตร

ได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเพราะเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุกระทำใ้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะเป็นผู้เจริญ กระทำใ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุกระทำใ้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะ

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 158
มิได้เพราะอัสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ เพราะ
เป็นผู้เจริญ กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

จบอภิญาสูตรที่ ๘

๘. เทสนาสูตร

แสดงปฏิปทาเข้าถึงอิทธิบาทภavana

[๑๑๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอิทธิ อิทธิบาท อิทธิ
บาทภavanaและปฏิปทาที่จะให้ถึงอิทธิบาทภavanaแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จงฟัง ก็อิทธิเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง
คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทาง
กายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ นี้เรียกว่า อิทธิ.

[๑๑๗๖] ก็อิทธิบาทเป็นไฉน บรรดาอันใด ปฏิปทาอันใด ย่อม
เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท.

[๑๑๗๗] ก็อิทธิบาทภavanaเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาท
อันประกอบด้วยวิริยสมาธิ.. จิตตสมาธิ.. วิมังสาสมาธิและปรานสังขาร
นี้เรียกว่า อิทธิบาทภavana.

[๑๑๗๘] ก็ปฏิปทาที่จะให้ถึงอิทธิบาทภavanaเป็นไฉน อริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ปฏิปทา
ที่จะให้ถึงอิทธิบาทภavana.

จบเทสนาสูตรที่ ๘

อรรถกถาเทสนาสูตร

เทสนาสูตรที่ ๕. คำว่า ภิขุทั้งหลาย บรรดาอันใด หมายถึง
เอาฆานที่ ๔ ที่มีภิขุญาเป็นบาท.

จบอรรถกถาเทสนาสูตรที่ ๕

๑๐. วิภังคสูตร

วิธีเจริญอิทธิบาท ๔

[๑๑๗๕] คู่ก่อนภิขุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันภิขุเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็อิทธิบาท ๔ อันภิขุ
เจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก
ภิขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรชาน
สังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป
ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้อง
หลังและเบื้องหน้าอย่างว่า เบื้องหน้าฉันทะ เบื้องหลังก็ฉันทะนั้น เบื้องหลังฉันทะ
เบื้องหน้าก็ฉันทะนั้น เบื้องกลางฉันทะ เบื้องบนก็ฉันทะนั้น เบื้องบนฉันทะ เบื้อง
ล่างก็ฉันทะนั้น กลางวันฉันทะ กลางคืนก็ฉันทะนั้น กลางคืนฉันทะ กลางวันก็
ฉันทะนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ย่อม
เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและ
ปรชานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคอง

เกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญ
ในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้อง
หลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบน
ฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด
กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่

[๑๑๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ฉันตะที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน
ฉันตะที่ระกอบด้วยความเกียจคร้าน สัมปยุตด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่า
ฉันตะที่ย่อหย่อนเกินไป.

[๑๑๘๑] ก็ฉันตะที่ต้องระกอบเกินไปเป็นไฉน ฉันตะที่ระกอบ
ด้วยอุทธัจจะ สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า ฉันตะที่ต้องระกอบเกินไป.

[๑๑๘๒] ก็ฉันตะที่หุดหู่ในภายในเป็นไฉน ฉันตะที่ระกอบด้วย
ถีนมิทระ สัมปยุตด้วยถีนมิทระ นี้เรียกว่า ฉันตะที่หุดหู่ในภายใน.

[๑๑๘๓] ก็ฉันตะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน ฉันตะที่ฟุ้งซ่านไป
พล่านไป ปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า ฉันตะที่ฟุ้งซ่านไปใน
ภายนอก

[๑๑๘๔] ภิกษุมีความสำคัญในเบื้องหลัง และเบื้องหน้าอยู่ว่า
เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น
อย่างไร ความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้า อันภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยึดไว้
ดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว แทงตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา
ภิกษุซึ่งมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด
เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น อย่างนี้แล.

[๑๑๘๕] ก็ภิกษุมีความสำคัญอยู่ว่า เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็
ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ย่อมพิจารณาภายในนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องล่างแต่ปลายผมลงไป มี
หนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาด มีประการต่างๆว่า ในภายใน
มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ
ตับ พังศิณ ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด
หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล
ภิกษุชื่อว่า มีความสำคัญอยู่ว่า เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบน
ฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น อย่างนี้แล.

[๑๑๖๖] ก็ภิกษุมีความสำคัญอยู่ว่า กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น
กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขารในกลางวัน ด้วยอาการ
เหล่าใด ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิमितเหล่าใด เธอย่อมเจริญอิทธิบาทอัน
ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขารในกลางคืน ด้วยอาการเหล่านั้น
ด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิमितเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเจริญอิทธิบาท
อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขารในกลางคืน ด้วยอาการเหล่าใด
ด้วยเพศเหล่าใด ด้วยนิमितเหล่าใด เธอย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย
ฉันทสมาธิและปรานสังขารในกลางวัน ด้วยอาการเหล่านั้น ด้วยเพศเหล่านั้น
ด้วยนิमितเหล่านั้น ภิกษุมีความสำคัญอยู่ว่า กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น
กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น อย่างนี้แล.

[๑๑๖๗] ก็ภิกษุมิจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่
อย่างไร อาโลกสัญญา (ความสำคัญว่าแสงสว่าง) อันภิกษุในธรรมวินัยนี้
ยึดไว้ดีแล้ว ความสำคัญว่า กลางวัน ตั้งมั่น ดีแล้ว ภิกษุมิจิตเปิดเผย ไม่มี
อะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่อย่างนี้แล.

[๑๑๘๘] ก็วิริยะที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน วิริยะที่ประกอบด้วย ความเกียจคร้าน สัมปยุตด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่าวิริยะที่ย่อหย่อนเกินไป.

[๑๑๘๙] ก็วิริยะที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน วิริยะที่ประกอบด้วย อุทธัจจะ สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า วิริยะที่ต้องประคองเกินไป.

[๑๑๙๐] ก็วิริยะที่หุดหู่ในภายในเป็นไฉน วิริยะที่ประกอบด้วย ถินมิทระ สัมปยุตด้วยถินมิทระ นี้เรียกว่า วิริยะหุดหู่ในภายใน.

[๑๑๙๑] ก็วิริยะที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน วิริยะที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไป ปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า วิริยะที่ฟุ้งซ่านไปใน ภายนอก ฯลฯ

[๑๑๙๒] ก็ภิกษุผู้มีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ อย่างไร อาโลกสัญญา อันภิกษุในธรรมวินัยนี้ยึดไว้ดีแล้ว ความสำคัญว่า กลางวัน ตั้งมั่น ดีแล้ว ภิกษุผู้มีจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ อย่างนี้แล.

[๑๑๙๓] ก็จิตที่ย่อหย่อนเกินไปเป็นไฉน จิตที่ประกอบด้วย ความ เกียจคร้าน สัมปยุตด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่า จิตที่ย่อหย่อนเกินไป

[๑๑๙๔] ก็จิตที่ต้องประคองเกินไปเป็นไฉน จิตที่ประกอบด้วย อุทธัจจะ สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า จิตที่ต้องประคองเกินไป.

[๑๑๙๕] ก็จิตที่หุดหู่ในภายในเป็นไฉน จิตที่ประกอบด้วย ถินมิทระ สัมปยุตด้วยถินมิทระ นี้เรียกว่า จิตที่หุดหู่ในภายใน.

[๑๑๙๖] ก็จิตที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นไฉน จิตที่ฟุ้งซ่านไป พล่านไป ปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า จิตที่ฟุ้งซ่านไปใน ภายนอก ฯลฯ

[๑๑๕๗] ภิกษุมิจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่
อย่างนี้แล.

[๑๑๕๘] ก็วิม้งสาที่ข่อยห่อนเกินไปเป็นโจน วิม้งสาที่ประกอบด้วย
ความเกียจคร้าน สัมปยุตด้วยความเกียจคร้าน นี้เรียกว่า วิม้งสาที่ข่อยห่อน
เกินไป.

[๑๑๕๙] ก็วิม้งสาที่ต้องประกองเกินไปเป็นโจน วิม้งสาที่ประกอบ
ด้วยอุทธัจจะ สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ นี้เรียกว่า วิม้งสาที่ต้องประกองเกินไป.

[๑๒๐๐] ก็วิม้งสาที่หุดหู่ในภายในเป็นโจน วิม้งสาที่ประกอบด้วย
ดินมิทระ สัมปยุตด้วยดินมิทระ นี้เรียกว่า วิม้งสาที่หุดหู่ในภายใน.

[๑๒๐๑] ก็วิม้งสาที่ฟุ้งซ่านไปในภายนอกเป็นโจน วิม้งสาที่ฟุ้งซ่าน
ไป พล่านไป ปรารภกามคุณ ๕ ในภายนอก นี้เรียกว่า วิม้งสาที่ฟุ้งซ่านไป
ในภายนอก ฯลฯ

[๑๒๐๒] ภิกษุมิจิตเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่
อย่างนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้
กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๒๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ การกระทำให้มาก ซึ่ง
อิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็น
หลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึง
พรหมโลกก็ได้.

[๑๒๐๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญ การกระทำให้มาก ซึ่ง
อิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล ย่อมการทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 164
อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน
เข้าถึงอยู่.

(พึงขยายอธิบายแม่ทั้งหกให้พิสดาร)

จบวิภังคสูตรที่ ๑๐

จบปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒

อรรถกถาวิภังคสูตร

วิภังคสูตรที่ ๑๐. ในคำว่า ประกอบด้วยความเกียจคร้าน นี้
ภิกษุเมื่อปลุกความพอใจให้เกิดขึ้นแล้วนั่งเอาใจใส่กัมมัญฐานอยู่ ที่นั่น เธอมี
อาการข้อย่อยยังลงใจจิต เธอรู้ว่า อาการข้อย่อยยังลงใจจิตเรา ก็เอากายใน
อบายมาข่มจิต ทำให้เกิดความพอใจขึ้นมาอีก แล้วตั้งจิตตั้งใจทำกัมมัญฐาน.
ที่นั่น เธอเกิดมีอาการข้อย่อยยังลงใจอีก เธอก็ยกเอากายในอบายมาข่มจิตอีก
ปลุกความพอใจให้เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งหน้าตั้งตาทำกัมมัญฐานดังว่ามานี้ ความ
พอใจของเธอชื่อว่าข่อมประกอบด้วยความเกียจคร้าน เพราะความที่เธอถูก
ความเกียจคร้านครอบงำ ด้วยประการฉะนี้. คำว่า สัมปยุตต์ด้วยความเกียจ
คร้าน เป็นคำที่ใช้แทน คำว่า ประกอบด้วยความเกียจคร้าน นั้นเอง.

ในคำว่า ประกอบด้วยอุทธัจจะ นี้ ภิกษุเมื่อทำความพอใจให้
เกิดขึ้นแล้ว ก็นั่งตั้งใจทำกัมมัญฐานอยู่. ที่นั่น จิตเธอตกไปในความฟุ้งซ่าน
เธอก็มารำพึงถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ทำใจให้รำเริง
ให้ยินดี ทำให้ควรแก่การงาน แล้วยังความพอใจให้เกิดขึ้นใหม่อีก แล้วก็

พิจารณากัมมัฏฐาน. คราวนี้จิตของเธอก็ตกไปในความฟุ้งซ่านอีก เธอก็มา
รำพึงถึงคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์อีก ทำใจให้รำเริง ให้อินดี
ปลุกฝังความพอใจให้เกิดขึ้นใหม่ แล้วก็พิจารณากัมมัฏฐาน เพราะเหตุนี้
ความพอใจของเธอ ก็ย่อมชื่อว่าประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน เพราะถูกความ
ฟุ้งซ่านครอบงำ ด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า **ประกอบด้วยถีนมิทระ** นี้ ภิกษุทำความพอใจให้เกิด
ขึ้นแล้ว ก็นั่งตั้งใจทำกัมมัฏฐานอยู่ ที่นั่น ความง่วงเหงาหาวนอน ก็เกิดขึ้น
แก่เธอ เธอทราบได้ว่า ถีนมิทระ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ก็เอาน้ำมาล้างหน้า
ล้างใบหูท่องธรรมที่คล่อง (ด้วยเสียงดัง) หรือสนใจความสำคัญว่าแสงสว่างที่
ถือเอาไว้ เมื่อตอนกลางวัน บรรเทาถีนมิทระออกไป แล้วยังความพอใจให้
เกิดขึ้นอีก พิจารณา กัมมัฏฐานอยู่. ที่นั่น ถีนมิทระเกิดขึ้นแก่เธออีก เธอก็
บรรเทาถีนมิทระออกไปอีกตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ ทำความพอใจให้เกิด
ขึ้นใหม่ แล้วพิจารณากัมมัฏฐานอยู่ เพราะเหตุนี้ ความพอใจของเธอจึงชื่อว่า
ประกอบด้วยถีนมิทระ เพราะถูกถีนมิทระครอบงำ ด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า **ฟุ้งซ่าน** นี้ ภิกษุเมื่อทำความพอใจให้เกิดขึ้นแล้ว ก็นั่ง
พิจารณากัมมัฏฐานอยู่. ที่นั่น จิตของเธอก็ซัดสายไปในอารมณ์ คือกามคุณ
เธอรู้ได้ว่า จิตเราซัดสายไปข้างนอกแล้ว ก็มาคำนึงถึงอนมตคคสูตร เทวทูต
สูตร เวลามสูตร และอนาคตภยสูตรเป็นต้น เอาพระสูตรมาเป็นเครื่องข่มจิต
ทำให้ควรแก่การงาน ปลุกความพอใจให้เกิดขึ้นมาอีกแล้ว ก็เอาใจใส่กัมมัฏฐาน
อยู่. ที่นั่น จิตของเธอก็ซัดสายไปอีก เธอก็ข่มจิตด้วยอาชญา คือ พระสูตรทำ
ให้ควรแก่การงาน ปลุกความพอใจให้เกิดขึ้นมาอีก แล้วก็พิจารณากัมมัฏฐาน
อยู่ เพราะเหตุนี้ ความพอใจของเธอจึงย่อมชื่อว่า ปรารภกามคุณ ๕ อย่าง

ในภายนอก แล้วเป็นของซัดสายไปตาม ชานไปตาม เพราะระคนปนเนื้อไป ด้วยความตริกไปในกาม ด้วยประการฉะนี้.

ในคำว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น พึงทราบเบื้องหน้า และเบื้องหลัง ด้วยอำนาจกัมมัญฐานบ้าง ด้วยอำนาจเทศนาบ้าง อย่างไร ในเรื่องกัมมัญฐานก่อน การตั้งมั่นแห่งกัมมัญฐาน ชื่อว่า เบื้องหน้า อรหัต ชื่อว่า เบื้องหลัง ในเรื่องนั้น ภิกษุใดยึดเอามูลกัมมัญฐานไว้มั่นแล้ว เกียดกันความย่อหย่อนของจิต ในฐานะทั้ง ๔ อย่าง มีความย่อหย่อนเกินไป เป็นต้น ไม่คิดขัดในฐานะทั้ง ๔ แม้แต่แห่งเดียว เหมือนเทียมโคพยศใช้งาน จนไค้ หรือเหมือนดอกไม้ ๔ เหลี่ยมแทรกเข้าไป พิจารณาสังขารทั้งหลายย่อม บรรลุพระอรหัต. ภิกษุแม้ นี้ ก็ย่อมชื่อว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น นี้เป็นเบื้องหน้าและเบื้องหลังด้วยอำนาจกัมมัญฐาน ส่วนที่ว่าด้วยอำนาจเทศนา ผมชื่อว่าเบื้องหน้า มันสมอง ชื่อว่าเบื้องหลัง.

ในเรื่องเกี่ยวกับเทศนา (การแสดง) นั้น ภิกษุใดยึดมั่นในผมทั้งหลาย แล้ว กำหนดผมเป็นต้น ด้วยอำนาจศีลและศีลฐานะเป็นต้น ไม่คิดขัดในฐานะ ทั้ง ๔ อย่าง ยังภavanaให้ถึงจนถึงมันสมอง. แม้ภิกษุนี้ ก็ย่อมชื่อว่า เบื้องหน้า ฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้นอยู่. พึงทราบความเป็นเบื้องหน้าและเบื้องหลัง ด้วย อำนาจเทศนาดังที่ว่ามานี้. คำว่า เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น นี้เป็นคำที่ใช้แทนกันของนัยก่อนนั่นเอง.

คำว่า เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น นี้พึงทราบด้วย อำนาจสรีระ. เพราะเหตุนี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ข้างบนแต่ ฝ่าเท้าขึ้นมา ข้างล่างแต่ปลายผมลงไป ดังนี้ ในกรณีนั้น ภิกษุใดยังภavana ให้ถึงด้วยอำนาจอาการ ๓๒ ประการ ตั้งแต่ฝ่าเท้าในรูปจนถึงปลายผม หรือ

ด้วยอำนาจระดูก แต่ระดูกข้อต่ออันปลายสุดของนิ้วเท้าขึ้นไปจนถึงกระดูก
ศีรษะ แต่กระดูกกระดูกศีรษะลงไปจนถึงกระดูกข้อต่ออันปลายสุดของนิ้วเท้า
ไม่มีข้อขัดในฐานะทั้ง ๔ แม้แต่แห่งเดียว ภิกษุนี้ ย่อมชื่อว่า เบื้องบนฉันใด
เบื้องล่างก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้นอยู่.

คำว่า **ด้วยอาการเหล่านี้** คือด้วยส่วนเหล่านี้. คำว่า **ด้วยเพศ**
เหล่านี้ คือด้วยทรวดทรงเหล่านี้. คำว่า **ด้วยนิมิตเหล่านี้** คือ ด้วย
ลักษณะที่ปรากฏเหล่านี้. คำว่า **อาโลกสยุมวา สุกคหิตา โหติ** ความว่า
ภิกษุใดนั่งที่ลานแล้วมาเอาใจใส่ต่ออาโลกสยุมวา หลับตาลงเป็นบางครั้ง บาง
ครั้งก็ลืมตาขึ้น ขณะที่เธอแม้จะหลับตาอยู่ รูปก็ย่อมปรากฏเป็นอย่างเดียวกัน
ทีเดียว เหมือนเมื่อเธอกำลังลืมตาแลดูอยู่ นั่นชื่อว่า ความสำคัญว่าแสงสว่าง
ย่อมเป็นอันได้เกิดแล้ว. แม้คำว่า **ทิวาสสยุมวา** ก็เป็นชื่อของความสำคัญว่า
แสงสว่างนั้นเหมือนกัน. ก็แต่ว่า ความสำคัญว่าแสงสว่างที่เกิดขึ้นอยู่ในตอน
กลางคืน ย่อมชื่อว่าเป็นอันถือเอาดีแล้ว. แม้คำว่า **เป็นอันตั้งมั่นดีแล้ว**
ก็เป็นชื่อสำหรับใช้แทนบทนั้นเหมือนกัน. คำว่า **อันตั้งมั่นดีแล้ว** ได้แก่ตั้ง
มั่นได้เป็นอย่างดีคือ เรียกว่าชื่อว่าตั้งไว้โดยดี. ความสำคัญว่าแสงสว่างนั้น โดย
เนื้อความก็คือความสำคัญชนิดที่ถือเอาไว้แล้วอย่างดีนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง
ภิกษุใดบรรเทาถีนมิทระได้ด้วยแสงสว่าง สร้างความพอใจให้เกิดขึ้นแล้ว
เอาใจใส่ทำกัมมัญฐานอยู่ ความสำคัญว่าแสงสว่างแม้ในกลางวันของภิกษุนั้น
ก็ชื่อว่า เป็นอันถือเอาไว้ดีแล้ว เป็นอันตั้งขึ้นไว้ดีแล้ว ไม่ว่าจะกลางวัน
หรือกลางคืนก็ตาม ภิกษุใช้แสงสว่างใดบรรเทาถีนมิทระได้แล้วมาตั้งออกตั้งใจ
ทำกัมมัญฐานอยู่ ความสำคัญที่เกิดขึ้นในแสงสว่างซึ่งใช้เป็นเครื่องบรรเทา

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 168
ถิ่นมิทธะนั้น ก็ชื่อว่า เป็นอันถือเอาไว้ดีแล้วโดยแท้. แม้ในอิทธิบาทมีวิริยะ
เป็นต้น ก็ทำนองนี้แล. ในสูตรนี้ ทรงแสดงฤทธิ์สำหรับเป็นบาทอภิญญาทั้ง
๖ ประการ.

จบอรรถกถาวิภังคสูตรที่ ๑๐

จบอรรถกถาปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปุพพสูตร ๒. มหัพผลสูตร ๓. ฉันทสูตร ๔. โมคคัลลานสูตร
๕. พรหมณสูตร ๖. ปฐมสมณพรหมณสูตร ๗. ทุติยสมณพรหมณสูตร
๘. อภิญญาสูตร ๙. เทสนาสูตร ๑๐. วิภังคสูตร พร้อมทั้งอรรถกถา.

อโยคพวรรคที่ ๓

๑. มรรคสูตร*

ว่าด้วยปฏิบัติแห่งการเจริญอิทธิบาท

[๑๒๐๕] สาวัดถีนีทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนแต่ตรัสรู้ ครั้ง
เราเป็นพระโพธิสัตว์ ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า อะไรหนอ
เป็นบรรดา เป็นปฏิบัติแห่งการเจริญอิทธิบาท เรานั้น ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า
ภิกษุนี้ย่อมเจริญอิทธิบาทอัน ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขารดังนี้ว่า
ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน
ไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าชื่อว่า
เบื้องหน้าฉันทใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลังฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันทนั้น
เบื้องล่างฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวัน
ฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวันก็ฉันทนั้น เธอมีใจเปิดเผย
ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ด้วยประการฉะนี้ ภิกษุย่อมเจริญ
อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและ
ปรานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคอง
เกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญ
ในเบื้องหลังและเบื้องหน้าชื่อว่า เบื้องหน้าฉันทใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลัง
ฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันทนั้น เบื้องล่างฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด
เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวันฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวัน

* มรรคสูตรที่ ๑ ไม่มีอรรถกถาแก้

ก็ฉันทัน เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

[๑๒๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว
อย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คน
เดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไป
ตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๒๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ แล้ว
อย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา
วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่

(แม้ภิกษุทั้งหลายทั้งหกก็พึงขยายความออกไป)

จบมรรคสูตรที่ ๑

๒. อโยคุพสูตร

ว่าด้วยการแสดงฤทธิ์

[๑๒๐๘] สาวัตถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่หรือว่า พระองค์ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วย
พระฤทธิ์ พร้อมทั้งพระกายอันสำเร็จแต่ใจ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เราทราบอยู่ อานนทฺ ว่าเราเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ พร้อมทั้งกายอันสำเร็จแต่ใจ.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่หรือว่า พระองค์ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยพระฤทธิ์ พร้อมทั้งพระกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้.

พ. เราทราบอยู่ อานนทฺ ว่าเราเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ พร้อมทั้งกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้.

[๑๒๐๕] อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า พระองค์ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยพระฤทธิ์ พร้อมทั้งพระกายอันสำเร็จด้วยใจ และทรงทราบว่า พระองค์ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยพระฤทธิ์ พร้อมทั้งพระกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ นี้ เป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ ทั้งไม่เคยมีมาแล้ว.

พ. คู่ก่อนอานนทฺ พระตถาคตทั้งหลายเป็นผู้อัศจรรย์ และประกอบด้วยธรรมอันน่าอัศจรรย์ เป็นผู้ไม่เคยมีมา และประกอบด้วยธรรมอันไม่เคยมีมา

[๑๒๑๐] คู่ก่อนอานนทฺ สมัยใด ตถาคตตั้งกายไว้ในจิต หรือตั้งจิตลงไว้ที่กาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบาว่าปกติ อ่อนกว่าปกติ ควรแก่การงานกว่าปกติ และผุดผ่องกว่าปกติ.

[๑๒๑๑] คู่ก่อนอานนทฺ เปรียบเหมือนก้อนเหล็กที่เผาไฟอยู่วันยังค่ำ ย่อมเบาว่าปกติ อ่อนกว่าปกติ ควรแก่การงานกว่าปกติ และผุดผ่องกว่าปกติ ฉันทฺ สมัยใด ตถาคตตั้งกายลงไว้ในจิต หรือตั้งจิตลงไว้ที่กาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมเบา

กว่าปกติ อ่อนกว่าปกติ ควรแก่การงานกว่าปกติ และผุดพ่องกว่าปกติ
ฉัन्नนั้นเหมือนกัน.

[๑๒๑๒] ดูก่อนอานนท์ สมัยใด ตถาคตตั้งกายลงไว้ในจิต หรือ
ตั้งจิตลงไว้ที่กาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของ
ตถาคตย่อมลอยจากแผ่นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ตถาคตนั้นย่อมแสดง
ฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียว
ก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

[๑๒๑๓] ดูก่อนอานนท์ เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย ซึ่งเป็น
เชื้อธาตุที่เบา ย่อมลอยจากแผ่นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ฉันใด
สมัยใด ตถาคตตั้งกายลงไว้ในจิต หรือตั้งจิตลงไว้ที่กาย ก้าวลงสู่สุขสัญญา
และลหุสัญญาอยู่ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมลอยจากแผ่นดินขึ้นสู่อากาศได้
โดยไม่ยากเลย ฉัन्नนั้นเหมือนกัน ฯลฯ

[๑๒๑๔] ดูก่อนอานนท์ สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมลอยจาก
แผ่นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ตถาคตนั้นย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง
คือคนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจ
ทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

จบอโยคุหสูตรที่ ๒

อโยคัพวรคพรรณที่ ๓

อรรถถาอโยคัพสูตร

อโยคัพวรคที่ ๓ สูตรที่ ๒. คำว่า อันประกอบด้วยมหาภูต
รูป ๔ นี้ คือ สำเร็จมาจากมหาภูตทั้ง ๔ นี้ แม้เป็นภาระ เป็นของหนกอย่างนี้.
คำว่า โอมติ ได้แก่ ย่อมเพียงพอ คือ ย่อมสามารถ. บทนี้เป็นบทที่ไม่
แตกต่างในพระพุทธรพจน์ คือ พระไตรปิฎก. คำว่า ย่อมตั้งแมกยไว้ในจิต
ได้แก่ ถือเอากายมาไว้ในจิต คือทำให้อาศัยจิต ส่งไปในคติของจิต. ที่ชื่อว่า
จิต หมายถึงคัคคจิต. การไปของคติแห่งจิต ย่อมเป็นของเบาเร็ว. คำว่า
ย่อมตั้งแมกยไว้ในกาย ได้แก่ ยกเอาจิตมาไว้ในกาย คือ ทำให้อาศัยกาย
ส่งไปในคติของกาย. รัชกายชื่อว่ากาย. การไปของคติแห่งกายเป็นของช้า.
คำว่า สุขสัญญา และลหุสัญญา หมายถึงสัญญาที่เกิดพร้อมกับอภิญญา
จิต. จริงอยู่ สัญญานั้น เพราะประกอบด้วยสุขสงบ จึงชื่อว่าสุขสัญญา และ
เพราะไม่มีความประพุดชักช้าเพราะกิเลส จึงชื่อว่า ลหุสัญญา.

คำว่า ก้อนเหล็กที่เผาไฟ อยู่วันยังค้ำย่อมเบากว่าปกติ
ความว่า ก็แล ก้อนเหล็กนั้นแมกถูกคนสองสามคนช่วยกันยกใส่ในเตาช่างเหล็ก
ถูกเผาอยู่ตลอดวัน เป็นสิ่งที่ไปด้วยกันกับลม เพราะไฟที่ใส่เข้าไปตามช่อง
และเพราะลม เป็นของที่ไปด้วยกันกับไอ และเป็นของที่ไปด้วยกันกับไฟ
อย่างนี้จึงกลายเป็นของเบา. ช่างเหล็ก เอาคีมใหญ่มาคิบบจับมันด้านหนึ่งพลิก
ไปมา ยกขึ้นเอาออกมาข้างนอกคั้นใด กายของพระตถาคคก็คั้นนั้น ย่อมอ่อน

และเหมาะแก่การงาน. ช่างเหล็กจะตีค้อนเป็นท่อนเล็กท่อนใหญ่ จะเอาค้อนมาทุบทำต่างด้วยรูปสี่เหลี่ยมยาวเป็นต้นได้ฉันใด ในพระสูตรนี้ทรงแสดงการแผลงฤทธิ์นั้นนั้น.

จบอรรถกถาโยคสูตรที่ ๒

๓. ภิกขุสุททกสูตร

ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาท

[๑๒๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอัน ประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปรชานสังขาร...วิริยสมาธิ...จิตตสมาธิ...วิมังสาสมาธิและปรชานสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๒๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ กระทำให้มากซึ่ง อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล ภิกษุจึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

จบภิกขุสุททกสูตรที่ ๓

อรรถกถาภิกขุสุททกสูตรที่ ๓

ในภิกขุสุททกสูตรที่ ๓ ทรงตรัสฤทธิ์ที่มีวิวัฏฐะเป็นบาท.

จบอรรถกถาภิกขุสุททกสูตรที่ ๓

๔. ปฐมผลสูตร

เจริญอิทธิบาทหวังผลได้ ๒ อย่าง

[๑๒๑๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปรานสัจจาร... วิริยสมาธิ ... จิตตสมาธิ ... วิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๒๑๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำไ้มากซึ่ง อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล ภิกษุพึงหวังผลได้ ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

จบปฐมผลสูตรที่ ๔

อรรถกถาปฐมผลสูตรที่ ๔ เป็นต้น

ในปฐมผลสูตรที่ ๔ ก็อย่างนั้น อีกอย่างหนึ่ง ตั้งแต่ผลสอง เป็นต้นไป ทรงแสดงเครื่องรองรับฤทธิ์ที่เชื่อมกันไว้ในหนหลัง. ทรงแสดงบุพภาคในผลทั้ง ๗ อีก ๔ สูตรมีสูตรที่ ๗ เป็นต้น ก็มีทำนองอย่างทีกล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล.

จบอรรถกถาปฐมผลสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๕. ทุติยผลสูตร

ว่าด้วยผลานิสงส์ ๗

[๑๒๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ และปธานสังขาร . . . วิริยสมาธิ . . . จิตตสมาธิ . . . วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๒๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล ภิกษุพึงหวังได้ผลานิสงส์ ๗ ประการ ผลานิสงส์ ๗ ประการเป็นไฉน คือ จะได้ชมมรหัตผลในปัจจุบันก่อน ๑ ถ้าไม่ได้ชมมรหัตผลในปัจจุบันก่อน จะได้ชมเวลาใกล้ตาย ๑ ถ้าในปัจจุบันไม่ได้ชม ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้ชมไซ้ เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ ถิ่นไป จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ๑ ผู้อุปหัจจปรินิพพายี ๑ ผู้อสังขาร

ปรินิพพายี ๑ ผู้สสังขารปรินิพพายี ๑ ผู้อุทซังโสโตกนิภูคามี ๑ คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล
ภิกษุพึงหวังได้ผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้.

จบทุติยผลสูตรที่ ๕

๖. ปฐมอนันตสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติที่จะให้ถึงอิทธิบาท

[๑๒๒๑] สาวัตถีนิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอนนทเข้าเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ อิทธิเป็นไฉน อิทธิบาทเป็นไฉน อิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ปฏิบัติ
ทำจะให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน.

[๑๒๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คู่ก่อนอนนท ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้
หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้
นี้เรียกว่า อิทธิ.

[๑๒๒๓] ก็อิทธิบาทเป็นไฉน บรรดาอัน ใด ปฏิบัติอันใด ย่อม
เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท.

[๑๒๒๔] ก็อิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรธานสังขาร. .. ย่อมเจริญ

อิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและ
ประธานสังขาร นี้เรียกว่า อิทธิบาทภาวนา.

[๑๒๒๕] ปฏิปทาที่จะถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ปฏิปทาที่จะให้ถึงอิทธิบาทภาวนา.

จบปฐมอานันทสูตรที่ ๖

๗. ทุตติยานันทสูตร

ว่าด้วยอิทธิฤทธิ์

[๑๒๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระอานนทผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ดูก่อนอานนท อิทธิเป็นไฉน อิทธิบาทเป็นไฉน อิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ปฏิปทาที่จะให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ท่านพระอานนทกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

[๑๒๒๗] พ. ดูก่อนอานนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ นี้เรียกว่า อิทธิ.

[๑๒๒๘] ก็อิทธิบาทเป็นไฉน บรรดาอันใด ปฏิปทาอันใด ย่อมเป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท

[๑๒๒๙] ก็อิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและประธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาท

อันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร นี้
เรียกว่า อธิบาทภาวนา.

[๑๒๓๐] ก็ปฏิบัติที่จะให้ถึงอธิบาทภาวนาเป็นไฉน อริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า
ปฏิบัติที่จะให้ถึงอธิบาทภาวนา.

จบพุทธยานันทสูตรที่ ๗

๘. ปฐมภิกขุสูตร

ว่าด้วยอิทธิฤทธิ์

[๑๒๓๑] ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปเข้าไปเข้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์เจริญ อิทธิเป็นไฉน
อธิบาทเป็นไฉน อธิบาทภาวนาเป็นไฉน ปฏิบัติที่จะให้ถึงอธิบาทภาวนา
เป็นไฉน.

[๑๒๓๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคน
ก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้
นี้เรียกว่า อิทธิ.

[๑๒๓๓] ก็อธิบาทเป็นไฉน มรรคาอันใด ปฏิบัติอันใด ย่อม
เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์ นี้เรียกว่า อธิบาท.

[๑๒๓๔] ก็อิทธิบาทภavanaเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสังขาร นี้เรียกว่า อิทธิบาทภavana.

[๑๒๓๕] ก็ปฏิบัติที่จะทำให้ถึงอิทธิบาทภavanaเป็นไฉน อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ปฏิบัติที่จะทำให้ถึงอิทธิบาทภavana.

จบปฐมภิกขุสูตรที่ ๘

๘. ทุติยภิกขุสูตร

ว่าด้วยอิทธิฤทธิ

[๑๒๓๖] ครั้งนั้น ภิกษุหลายรูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิเป็นไฉน อิทธิบาทเป็นไฉน อิทธิบาทภavanaเป็นไฉน ปฏิบัติที่จะทำให้ถึงอิทธิบาทภavanaเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระมีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

[๑๒๓๗] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดถึงพรหมโลกก็ได้ นี้เรียกว่า อิทธิ.

[๑๒๓๘] ก็อิทธิบาทเป็นไฉน บรรดาอันใด ปฏิบัติอันใด ย่อม
เป็นไปเพื่อได้ฤทธิ์ เพื่อได้เฉพาะซึ่งฤทธิ์ นี้เรียกว่า อิทธิบาท.

[๑๒๓๙] ก็อิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อม
เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสัจจาร ย่อมเจริญอิทธิบาท
อันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสัจจาร นี้
เรียกว่า อิทธิบาทภาวนา.

[๑๒๔๐] ก็ปฏิบัติที่จะให้ถึงอิทธิบาทภาวนาเป็นไฉน อริยมรรค
ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า
ปฏิบัติที่จะให้ถึงอิทธิบาทภาวนา.

จบพุทธภิกขุสูตรที่ ๕

๑๐. โมคคัลลานสูตร

สรรเสริญพระโมคคัลลานะว่ามีฤทธิ์มาก

[๑๒๔๑] ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา
แล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน
ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ
ได้กระทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นราก
ฐาน ฯลฯ

[๑๒๔๒] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุโมคคัลลานะมีฤทธิ์มาก
อย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔
อิทธิบาท ๔ เป็นไหน ภิกษุโมคคัลลานะย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย
ฉันทสมาธิและปรานสัจจารดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้อง
ประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอนี้ความ
สำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอย่างว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น
เบื้องหลังฉันใด เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบน
ฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด
ย่อมกลางวันก็ฉันนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่
เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและ
ปรานสัจจารดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกิน
ไป ฯลฯ เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุโมคคัลลานะ มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะ
ได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๒๔๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุโมคคัลลานะแสดงฤทธิ์
ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ
ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ เหล่านี้.

[๑๒๔๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุโมคคัลลานะ ย่อมกระทำ
ให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย

สิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะได้เจริญ ได้กระทำ ให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้.

จบโมกคัลลานสูตรที่ ๑๐

๑๑. ตถาคตสูตร

พระตถาคตมีฤทธิ์มาก

[๑๒๔๕] ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ตถาคตมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำ ให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

[๑๒๔๖] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีฤทธิ์มากอย่างนี้ มี อานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้การทำให้มากซึ่งอิทธิบาท อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ตถาคตย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปราน สังขารดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อห่อนเกินไป. ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และตถาคตมีความสำคัญในเบื้อง หน้าและเบื้องหลังอยู่ว่า เบื้องหน้าฉันใด เบื้องหลังก็ฉันนั้น เบื้องหลัง ฉันทะ เบื้องหน้าก็ฉันนั้น เบื้องล่างฉันใด เบื้องบนก็ฉันนั้น เบื้องบนฉันใด เบื้องล่างก็ฉันนั้น กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลาง วันก็ฉันนั้น ตถาคตมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ย่อม

เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและ
ประธานสังฆารังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป
ไป ฯลฯ ตถาคตมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้สว่างอยู่ ตถาคต
มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล.

[๑๒๔๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลาย
อย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้
อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ เหล่านี้.

[๑๒๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ตถาคตย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป
ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มาก
ซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้.

จบตถาคตสูตร ๑๑

จบอโยคุพวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มรรคสูตร ๒. อโยคุพสูตร ๓. ภิกขุสุททกสูตร ๔. ปฐมผลสูตร
๕. ทุติยผลสูตร ๖. ปฐมอนันตสูตร ๗. ทุติยอนันตสูตร ๘. ปฐมภิกขุ
- สูตร ๙. ทุติยภิกขุสูตร ๑๐. โมคคัลลานสูตร ๑๑. ตถาคตสูตรและอรรคถา.

อรรถกถาโมคคัลลานสูตรเป็นต้น

ในสูตรที่ ๑๑ และ ๑๒ ทรงแสดงอภิญญา ๖ ไว้. คำที่เหลือในที่
ทุกแห่ง มีใจความที่ตื้นที่งั้นนั้นแล.

จบอรรถกถาโมคคัลลานสูตรเป็นต้น

จบอรรถกถาโยคุพพวรรคที่ ๓

จบอรรถกถาอิทธิบาทสังยุต

คังคาทิเปยยาแลแห่งอิทธิบาทสังยุต*

ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาท ๔

[๑๒๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรมาจีน หลั่ง
ไปสู่ทิศปรมาจีน บ่าไปสู่ทิศปรมาจีน แม่น้ำใด ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ กระทำ
ให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๒๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ กระทำให้
มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างไรเล่า จึงเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน
โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย
ฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ...
จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ภิกษุเจริญอิทธิบาท ๔ การทำ
ให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่
นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน.

(พึงขยายความบาติในอิทธิบาท จนกระทั่งถึงความแสวงหา)

* ไม่มีอรรถกถาแก้

[๑๒๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้ สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อหังการะ อวิชชา สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

[๑๒๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญอิทธิบาท ๔ เพื่อรู้อย่างเพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล อิทธิบาท ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปรานสังขาร ย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิ... จิตตสมาธิ... วิมังสาสมาธิและปรานสังขาร ภิกษุพึงเจริญอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ เพื่อรู้อย่างเพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

(คังคาเปยยาลเหมือนกับมรรคสังยุต ที่ข้าพเจ้าให้พิสดารแล้ว พึงขยายความบาปในอิทธิบาท จนกระทั่งถึงความแสวงหา)

จบอิทธิบาทสังยุต

อนรุทธสังยุต

รโหคตวรรคที่ ๑

๑. ปฐมรโหคตสูตร

ว่าด้วยสติปัญญา ๔

[๑๒๕๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง. ท่านพระอนรุทธะอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล ท่านพระอนรุทธะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกขึ้นในใจอย่างนี้ว่า สติปัญญา ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเบื่อกแล้ว ชนเหล่านั้น ชื่อว่าเบื่อบริวารที่จะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ สติปัญญา ๔ อัน ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่า ปรารถอบริวารที่จะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๑๒๕๔] ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลณะรู้ความปริวิตกในใจของท่านพระอนรุทธะด้วยใจ จึงไปปรากฏในที่เฉพาะหน้าท่านอนรุทธะเหมือนนรุชมีกำลัง เขยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เขยียด ฉะนั้น ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลณะได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า คุณก่อนท่านอนรุทธะด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงจะชื่อว่า ปรารถสติปัญญา ๔.

[๑๒๕๕] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในกายในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในกายในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในกายในภายในอยู่ มีสัมปชัญญะ มีสติ พึง

กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในภายในภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในภายในภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในภายในภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในภายในและภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในภายในและภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๕๖] ภิกษุ นั้น ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่า ปฏิญจนในสิ่งไม่ปฏิญจนอยู่เกิด ก็ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิญจนในสิ่งไม่ปฏิญจนนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิญจนในสิ่งปฏิญจนนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิญจนในสิ่งไม่ปฏิญจนและสิ่งปฏิญจนอยู่เกิด ก็ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิญจนในสิ่งไม่ปฏิญจนและสิ่งปฏิญจนนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิญจนในสิ่งปฏิญจนและสิ่งไม่ปฏิญจนอยู่เกิด ก็ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าไม่ปฏิญจนในสิ่งปฏิญจนและสิ่งไม่ปฏิญจนนั้นอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้เว้นขาดสิ่งไม่ปฏิญจนและสิ่งปฏิญจนทั้งสองนั้น แล้วมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่เกิด ก็ย่อมเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่.

[๑๒๕๗] ภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในเวทนา ในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในเวทนาในภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาในภายในอยู่

มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้
ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในเวทนาในภายนอกอยู่ พิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในเวทนาในภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรม
คือ ความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปในเวทนาในภายนอกอยู่ มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในเวทนาทั้งภายในและภายนอกอยู่ พิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเสื่อมไปในเวทนาทั้งภายในและภายนอกอยู่ พิจารณา
เห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในเวทนาทั้งภายในและภายนอก
อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก
เสียได้.

[๑๒๕๘] ภิกษุ^๑นั้นถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่า
ปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่เถิด ก็ย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่าปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติ
นั้นอยู่ ฯลฯ ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้เว้นขาดสิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติ
ทั้งสองนั้น แล้วมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด ก็ย่อมเป็นผู้มีอุเบกขา
มีสติสัมปชัญญะในสิ่งทั้งสองนั้นอยู่.

[๑๒๕๙] ภิกษุ^๑ย่อมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในจิตใน
ภายใน ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในจิต
ทั้งภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๖๐] ภิกษุ^๑นั้น ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่า
ปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่เถิด ฯลฯ ก็ย่อมเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะใน
สิ่งทั้งสองนั้นอยู่.

[๑๒๖๑] ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นในธรรม
ทั้งหลายในภายใน ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรม คือ ความเกิดขึ้นและความเสื่อม
ไปในธรรมทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๖๒] ภิกษุนั้น ถ้าหวังอยู่ว่า ขอเราพึงเป็นผู้มีความสำคัญว่า
ปฏิบัติในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่เถิด ฯลฯ ก็ยอมเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะใน
สิ่งทั้งสองนั้นอยู่ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุจึงจะชื่อว่า
ปรารภสตีปฏิฐาน ๔.

.. 4 .

จบปฐมรโหคตสูตรที่ ๑

อนุรุทธสังยุตตวรรณา

รโหคตวรรคที่ ๑

อรรถกถापฐมรโหคตสูตร

อนุรุทธสังยุต ปฐมรโหคตสูตรที่ ๑. คำว่า อันปรารภแล้ว
คือ เต็มที่แล้ว. ก็แลในสูตรนี้ ว่าโดยย่อ ก็คือได้ทรงแสดงวิปัสสนาที่ไปถึง
ความเป็นพระอรหันต์ใน ๓๖ ฐานะ.

จบอรรถกถापฐมรโหคตสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยโรหตสูตร

ว่าด้วยสติปัญญา ๔

[๑๒๖๓] สาวัดถีนิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระอนรุทธะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้เกิดความปริวิตกขึ้นในใจอย่างนี้ว่า สติปัญญา ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเมื่อแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าเมื่ออริยมรรคที่จะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ สติปัญญา ๔ อันชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งปรารถแล้ว ชนเหล่านั้นชื่อว่าปรารถอริยมรรคที่จะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๑๒๖๔] ลำดับนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะรู้ความปริวิตกในใจของท่านพระอนรุทธะด้วยใจ จึงไปปรากฏในที่เฉพาะหน้าท่านพระอนรุทธะเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น.

[๑๒๖๕] ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า คุณก่อนท่านอนรุทธะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ ภิกษุจึงจะชื่อว่าปรารถสติปัญญา ๔.

[๑๒๖๖] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายในภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นกายในกายในภายนอกอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๖๗] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาในภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาในภายนอกอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นเวทนา

พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 192
ในเวทนาทั้งภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๖๘] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตในภายในอยู่... พิจารณา
เห็นจิตในจิตในภายนอกอยู่... พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอก
อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๒๖๙] ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายในอยู่...
พิจารณาเห็นธรรมในธรรมในภายนอกอยู่... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้ง
ภายในและภายนอกอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกเสียได้ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุจึงจะ
ชื่อว่าปรารภสติปัญญา ๔.

จบทุกตติยโรหตสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุกตติยโรหตสูตร

ในโรหตสูตรที่ ๒ ทรงแสดงวิปัสสนาที่ให้ถึงพระอรหัต ใน
๑๒ ฐานะ.

จบอรรถกถาทุกตติยโรหตสูตรที่ ๒

๓. สุตตฺตฺตฺต

การบรรลุมหาอภิญญา

[๑๒๗๐] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนรุทธะอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุตตฺตฺตฺต ใกล้เคียง
สาวัดดี ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัย
กับท่านพระอนรุทธะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงไป
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามว่า ท่านอนรุทธะบรรลุมหาอภิญญา
เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งกรรมเหล่าไหน.

[๑๒๗๑] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เรา
บรรลุมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔
สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน เราย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มี
สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ เราพิจารณาเห็น
เวทนาในเวทนาอยู่... เราพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... เราพิจารณาเห็น
ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ
โทมนัสในโลกเสียได้ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราบรรลุมหาอภิญญา
เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล อนึ่ง เพราะได้
เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้ เราจึงได้รู้ธรรมอันเลว
โดยความเป็นธรรมอันเลว รู้ธรรมปานกลาง โดยความเป็นธรรมปานกลาง
รู้ธรรมอันประณีต โดยความเป็นธรรมอันประณีต.

จบสุตตฺตฺตฺตที่ ๓

อรรถกถาสุตตฺตฺต

สุตตฺตฺตที่ ๓. คำว่า ความเป็นแห่งมหาอภิญญา คือความเป็นอภิญญา. ในคำว่า **ธรรมอันเลว** เป็นต้น พึงทราบใจความตามบาลีนี้ว่า ชื่อว่า **ธรรมอันเลว**เป็นโจน ความเกิดขึ้นแห่งจิตที่เป็นอกุศล ๑๒ ดวง เหล่านี้เป็นธรรมอันเลว. **ธรรมปานกลาง** เป็นโจน อกุศลใน ๓ ภูมิ วิบากในภูมิทั้ง ๓ และรูปทั้งหมดทั้งเป็นกิริยาอัพยากฤตในภูมิทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นธรรมปานกลาง. **ธรรมอันประณีต**เป็นโจน มรรคทั้ง ๔ ที่เป็นสิ่งไม่เกี่ยวเนื่อง สามัญญผล ๔ และนิพพาน ๑ เหล่านี้ เป็นธรรมอันประณีต

จบอรรถกถาสุตตฺตฺตที่ ๓

๔. ปฐมกัณฐกัณฐ

ธรรมที่พระเสขะพึงเข้าถึง

[๑๒๗๒] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนุรุทธะ ท่านพระสารีบุตร และท่านพระมหาโมคคัลลานะอยู่ ณ กัณฐกีวัน ใกล้เมืองสาเกต ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะออกจากที่พักผ่อน เข้าไปหาท่านพระอนุรุทธะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนุรุทธะ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

* สุตตฺตฺตที่ ๔ ถึงสุตตฺตฺตที่ ๗ แก้วรวมไว้ท้ายสุตตฺตฺตที่ ๗

ครั้นแล้วท่านพระสารีบุตรได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า คุณก่อนท่านอนรุทธะ
ธรรมเหล่านี้อันภิกษุผู้เป็นเสขะพึงเข้าถึงอยู่.

[๑๒๗๓] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า ข้าแต่ท่านพระสารีบุตร สติ-
ปัญฐาน ๔ อันภิกษุผู้เป็นเสขะพึงเข้าถึงอยู่ สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน ภิกษุใน
ธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาใน
เวทนา... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิต... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้
คุณก่อนท่านพระสารีบุตร สติปัญฐาน ๔ เหล่านี้ อันภิกษุผู้เป็นเสขะพึงเข้าถึงอยู่.

จบปฐมกัณฐกสูตรที่ ๔

๕. ทุตยักณฐกสูตร

ธรรมที่พระอเสขะพึงเข้าถึง

[๑๒๗๔] สาเกตนิทาน... ครั้นแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่าน
พระอนรุทธะว่า คุณก่อนท่านอนรุทธะ ธรรมเหล่านี้ อันภิกษุผู้เป็นอเสขะ
พึงเข้าถึงอยู่.

[๑๒๗๕] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คุณก่อนท่านพระสารีบุตร สติ-
ปัญฐาน ๔ อันภิกษุผู้เป็นอเสขะพึงเข้าถึงอยู่ สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน ภิกษุ
ในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา
ในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... ย่อมพิจารณาเห็นธรรม
ในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสใน

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 196
โลกเสียได้ คุณก่อนท่านพระสารีบุตร สติปัญญา ๔ เหล่านี้ อันภิกษุผู้เป็น
อเสขะพึงเข้าถึงอยู่.

จบตติยกัมภักีสสูตรที่ ๕

๖. ตติยกัมภักีสสูตร

การบรรลुภาวะแห่งมหาภิณฺญา

[๑๒๗๖] สาเกตนิทาน. ครั้นแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้ถามท่าน
พระอนุรุธะว่า ท่านอนุรุธะบรรลุภาวะแห่งมหาภิณฺญา เพราะได้เจริญ
ได้กระทำใ้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน.

[๑๒๗๗] ท่านพระอนุรุธะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ผมบรรลุ
ภาวะแห่งมหาภิณฺญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำใ้มากซึ่งสติปัญญา ๔
สติปัญญา ๔ เป็นไฉน ผมข้อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ข้อมพิจารณา
เห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ข้อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ข้อมพิจารณา
เห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและ
โทมนัสในโลกเสียได้ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ผมบรรลุภาวะแห่งมหาภิณฺญา
เพราะได้เจริญ ได้กระทำใ้มากซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านี้แล อนึ่ง เพราะ
ได้เจริญ ได้กระทำใ้มากซึ่งสติปัญญา ๔ เหล่านี้ ผมจึงรู้โลกพ้นหนึ่ง.

จบตติยกัมภักีสสูตรที่ ๖

๗. ตัณห์กขยสูตร

เจริญสติปัฏฐานเพื่อความสิ้นตัณหา

[๑๒๗๘] สาวัดถีนิทาน. ณ ที่นั่นแล ท่านพระอนุรุทธะเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วได้กล่าวว่า คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกละเสียได้ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา.

จบตัณห์กขยสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมกัณฐกีสสูตรที่ ๔ เป็นต้น

ปฐมกัณฐกีสสูตรที่ ๔. คำว่า ณ กัณฐกัวัน คือในป่าขนุนใหญ่.

ตติยกัณฐกีสสูตรที่ ๖. ท่านแสดงธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์ ของพระเถระด้วยคำว่า โลกพันหนึ่ง นี้. จริงอยู่ พระเถระดั่งหน้าแต่เข้าครุแล้ว ก็มาระลึกถึงพันกัปในอดีตและอนาคต. แต่ในปัจจุบัน มาสู่คลองแห่งการคำนึงหนึ่งมีจำนวนหนึ่งหมื่นจักรวาล. ตัณห์กขยสูตรที่ ๗ เนื้อความตั้งที่นั่นแล.

จบอรรถกถापฐมกัณฐกีสสูตรที่ ๔ เป็นต้น

๘. สลพาการสูตร

ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐานไม่ลาสิกขา

[๑๒๗๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนรุทระอยู่ ณ สลพาการ ใกล้กรุง
สาวัตถี ณ ที่นั่นแล ท่านพระอนรุทระเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วได้กล่าวว่า
ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรາจัน หลังไป
สู่ทิศปรາจัน บ่าไปสู่ทิศปราจัน เมื่อเป็นเช่นนั้น หม่อมหาชนถือเอาจอบและ
ตะกร้ามาด้วยประสงค์ว่า จักทดแม่น้ำคงคาให้ไหลกลับ หลังกลับ บ่ากลับ
ดังนี้ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน หม่อมหาชนนั้นจะพึงทดน้ำ
คงคาให้ไหลกลับ หลังกลับ บ่ากลับ ได้บ้างหรือ.

ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ไม่ได้ ขอรับ.

อ. เพราะเหตุไร.

ภ. เพราะการที่จะทดแม่น้ำคงคาอันไหลไปสู่ทิศปราจัน หลังไปสู่
ทิศปราจัน บ่าไปสู่ทิศปราจัน ให้ไหลกลับ หลังกลับ บ่ากลับ มิใช่กระทำ
ได้ง่าย หม่อมหาชนนั้นจะพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า
แน่นอน.

อ. ฉะนั้นเหมือนกัน ผู้มีอายุทั้งหลาย พระราชา มหาอำมาตย์
ของพระราชา มิตร อมาตย์ ญาติหรือสาโลหิต จะพึงเชื่อเชิญภิกษุผู้เจริญ
กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ให้ยินดีด้วยโทษว่า ดูก่อนนุรุษผู้เจริญ จง
มาเถิด ท่านจะครองผ้ากาสาวะเหล่านี้อยู่ทำไม ท่านจะเป็นผู้มีศีรษะโล้นมือ
ถือกระบือซึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ทำไม นิมนต์ท่านสักมาบริโภคน้ำและ
บ้ำเพื่อบุญเกิด ข้อที่ภิกษุผู้เจริญ ผู้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ จักลา

สิกขาออกมานั้น มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะจิตที่โน้ม
ไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก ตลอดกาลนาน จักหวนสีก
มิใช่ฐานะที่จะมีได้.

[๑๒๘๐] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุย่อมเจริญ กระทำให้มาก
ซึ่งสติปัญญา ๔ อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่...
ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...
ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุย่อมเจริญ
กระทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ อย่างนี้แล.

จบสฬพาคารสูตรที่ ๘

อรรถกถาสฬพาคารสูตรที่ ๘

สฬพาคารสูตรที่ ๘. คำว่า ๘ สฬพาคาร คือในศาลามุงใบไม้ เอาต้น
สนสร้าง หรือในอาคารที่มีชื่อเช่นนั้น เพราะอยู่ใกล้ประตูต้นสน. ในสูตรนี้
ทรงแสดงวิปัสสกบุคคลพร้อมกับวิปัสสนา.

จบสฬพาคารสูตรที่ ๘

๘. อัมพาลีสูตร

ว่าด้วยวิหารธรรม

๑๒๘๑] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนรุทธะและท่านพระสารีบุตร อยู่ใน อัมพาลีวัน ใกล้เมืองเวสาลี ครั้งนั้นเป็นเวลาเย็น ท่านพระสารีบุตรออกจากที่พักเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะ ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า คุณก่อนท่านอนรุทธะ อินทรีย์ของท่านส่องใส ผิวหน้าของท่านบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ในเวลานี้ ท่านอนรุทธะอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อไหนมาก.

[๑๒๘๒] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เวลานี้ผม มีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ มาก สติปัฏฐาน ๔ เป็นใจ ผมย่อมพิจารณา เห็นกายในกายอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณา เห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มี สัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้ คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เวลานี้ผมมีจิตตั้งมั่นอยู่ในวิหารธรรมเหล่านี้เป็นอันมากอยู่ ภิกษุใดเป็น อรหันตจิตตาสพอยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุถึงประโยชน์ของตนแล้ว สิ้นสังโยชน์ที่จะนำไปสู่ภพแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นมีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้อยู่มาก.

ส. เป็นลาภของเราแล้ว เราได้ดีแล้ว ที่ได้ฟังอัสภิวาจาในที่เฉพาะ หน้าท่านพระอนรุทธะผู้กล่าว.

จบอัมพาลีสูตรที่ ๘

อรรถกถาอัมพาลีสูตร

อัมพาลีสูตรที่ ๕. คำว่า อาสภิวาจา หมายถึงวาจาสูงสุดที่ส่อง
ถึงความเป็นพระอรหันต์ของตน. คำที่เหลือในที่ทุกแห่งมีใจความตื้นตื้นนั้นแล.

จบอรรถกถาอัมพาลีสูตรที่ ๕

จบโรหิตวรรคกรรมนาที่ ๑

๑๐. คิลานสูตร*

จิตตั้งมั่นในสติปัฏฐานทุกขเวทนาไม่ครอบงำ

[๑๒๘๑] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนรุทธะอยู่ในป่าอันธวัน ใกล้เคียงพระนครสาวัตถี อาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น ภิกษุมากรูปเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะถึงที่อยู่ ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะอยู่ด้วยวิหารธรรมข้อไหน ทุกขเวทนาในสรีรกายที่บังเกิดขึ้น จึงไม่ครอบงำจิต.

[๑๒๘๔] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เรามีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ทุกขเวทนาในสรีรกายที่บังเกิดขึ้น จึงไม่ครอบงำจิต สติปัฏฐาน ๔ เป็นไหน เราย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่...ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส

* คิลานสูตรที่ ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้

พระสูตรต้นปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 202
ในโลกเสียได้ คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เรามีจิตตั้งมั่นอยู่ในสติปัญญา ๔
เหล่านี้แล ทุกขเวทนาในสรีรกายที่บังเกิดขึ้น จึงไม่ครอบงำจิต.

จบคิลานสูตรที่ ๑๐

จบรโหคตวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมรโหคตสูตร ๒. ทุติยรโหคตสูตร ๓. สุตตสูตร ๔. ปฐม
กัณฐกัณฐสูตร ๕. ทุติยกัณฐกัณฐสูตร ๖. ตติยกัณฐกัณฐสูตร ๗. ตัณห์กษยสูตร
๘. สลพาการสูตร ๙. อัมพปาลีสูตร ๑๐. คิลานสูตร และอรรธกถา

ทุติยวรรคที่ ๒*

๑. สหัสสูตร

การบรรลุภาวะแห่งมหาอภิญญา

[๑๒๘๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระอนรุทธะอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปหาท่านพระอนรุทธะถึงที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอนรุทธะ ฯลฯ ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะบรรลุภาวะแห่งมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำไว้มากซึ่งกรรมเหล่าไหน.

[๑๒๘๖] ท่านพระอนรุทธะตอบว่า ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราบรรลุภาวะแห่งมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำไว้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ สติปัญฐาน ๔ เป็นไฉน เราข่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่... ข่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่... ข่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่... ข่อมพิจารณาเห็นธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราบรรลุภาวะแห่งมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำไว้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้แล อนึ่ง เราข่อมระลึกได้ตลอดพันกัป เพราะได้เจริญ ได้กระทำไว้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบสหัสสูตรที่ ๑

* ทุติยวรรคที่ ๒ อรรถกถาแก่รวม ๆ กันไว้ท้ายสูตรวรรคนี้.

๒. อธิษฐาน

เจริญสติปัฏฐานแสดงฤทธิ์ได้

[๑๒๘๖] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างคือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบอธิษฐานที่ ๒

๓. ทิพโสตสูตร

ว่าด้วยเสียง ๒ ชนิด

[๑๒๘๗] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมได้ยินเสียง ๒ ชนิดคือ เสียงทิพย์และมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยทิพโสตันบริสุทธิล้วงโสตของมนุษย์ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบทิพโสตสูตรที่ ๓

๔. เจโตปริยสูตร

ว่าด้วยการกำหนดรู้ใจผู้อื่น

[๑๒๘๕] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะก็รู้ว่า จิตมีราคะ ฯลฯ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า จิตหลุดพ้น เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบเจโตปริยสูตรที่ ๔

๕. ฐานานฐานสูตร

ว่าด้วยการรู้ฐานะและอฐานะ

[๑๒๘๖] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้ฐานะโดยความเป็นฐานะและอฐานะโดยความเป็นอฐานะ ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบฐานานฐานสูตรที่ ๕

๖. วิปากสูตร

ว่าด้วยการรู้วิปากของกรรม

[๑๒๘๗] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้วิปากของการกระทำกรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุ ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบวิปากสูตรที่ ๖

๗. สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาสูตร

ปฏิบัติทานให้ถึงประโยชน์ทั้งปวง

[๑๒๕๒] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้จักปฏิบัติทานให้ถึงประโยชน์ทั้งปวง ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบสัพพัตถคามินีปฏิบัติทาสูตรที่ ๗

๘. นานาชาตสูตร

ว่าด้วยการรู้ชาติต่างๆ

[๑๒๕๓] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้ชาติเป็นอนกและโลกชาติต่างๆ ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบนานาชาตสูตรที่ ๘

๕. อธิมุตติสูตร

ว่าด้วยการรู้อธิมุตติต่างๆ

[๑๒๔๔] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้อธิมุตติอันเป็นต่างๆ กันของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบอธิมุตติสูตรที่ ๕

๑๐. อินทริยสูตร

ว่าด้วยการรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริย์

[๑๒๔๕] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมรู้ความยิ่งและหย่อน แห่งอินทริย์ของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่น ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบอินทริยสูตรที่ ๑๐

๑๑. สังกิเลสสูตร

ว่าด้วยรู้ความเศร้าหมองความผ่องแผ้ว

[๑๒๕๖] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราข่อมรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฉนวน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบสังกิเลสสูตรที่ ๑๑

๑๒. ปฐมวิชาสูตร

ว่าด้วยการระลึกชาติได้

[๑๒๕๗] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราข่อมระลึกถึงชาติก่อนได้ เป็นอันมาก คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ฯลฯ เราข่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการฉะนี้ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มาซึ่งสติปัญฐาน ๔ เหล่านี้.

จบปฐมวิชาสูตรที่ ๑๒

๑๓. พุติยวิชาสูตร

ว่าด้วยการเห็นจติและอุบัติ

[๑๒๕๘] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมเห็นหมู่มสัตว์ที่กำลัง
จติ กำลังอุบัติ ฯลฯ ด้วยทิพจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่ง
หมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน
๔ เหล่านี้.

จบพุติยวิชาสูตรที่ ๑๓

๑๔. ตติยวิชาสูตร

ว่าด้วยการทำอาสวะให้สิ้นไป

[๑๒๕๙] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อนึ่ง เราย่อมกระทำให้แจ้งซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่ง
สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้.

จบตติยวิชาสูตรที่ ๑๔

จบพุทธยวรรคที่ ๒

จบอนุรุธสังยุต

อรรถกถาทุติยวรรคที่ ๒

ตุติยวรรคที่ ๒. พระเถระปฏิญาณทศพลญาณด้วยคำเป็นต้น ว่า
ฐานะ โดยความเป็นฐานะ. ก็ทศพลญาณนี้ พวกสาวกมีหรือไม่ มีเป็น
บางส่วน. แต่สำหรับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลาย ทศพลญาณนี้ มีครบ
บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างแล.

จบอรรถกถานุรุทธสังยุต

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สหัสสูตร ๒. อิทธิสูตร ๓. ทิพโสตสูตร ๔. เจโตปริจจสูตร
๕. ฐานาฐานสูตร ๖. วิปากสูตร ๗. สัพพัตถคามินีปฏิบัติทาสูตร ๘. นานา
ชาตสูตร ๙. อธิมุตติสูตร ๑๐. อินทริยสูตร ๑๑. สังกิเลสสูตร ๑๒. ปฐม
วิชาสูตร ๑๓. ทุติยวิชาสูตร ๑๔. ตติยวิชาสูตร.

ฉานสังยุต

ว่าด้วยฉาน ๔

[๑๓๐๐] สāvātthinīทาน. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉาน เหล่านี้ ฉาน ๔ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้
สังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฉานมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุข
เกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฉาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็น

ธรรมเอกผุคขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุข
เกิดแต่สมาธิอยู่ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติ
สิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็น
ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะ
ละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์
อยู่ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฌาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๓๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคา ไหลไป
สู่ทิศปรายิน หลังไปสู่ทิศปรายิน บ่าไปสู่ทิศปรายิน ฉันใด ภิกษุเจริญ
กระทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอน
ไปสู่นิพพาน ฉันนั้นเหมือนกัน.

[๑๓๐๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญ กระทำให้มากซึ่งฌาน
๔ อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน
มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุตติยฌาน... ตติยฌาน...
จตุตถฌาน... คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญ กระทำให้มากซึ่งฌาน ๔
อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน
(พึงขยายความบาติออกไปอย่างนี้ จนถึงความแสวงหา)

[๑๓๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕
เหล่านี้ สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เป็นไฉน คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ อวิชา สังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

[๑๓๐๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฌาน ๔ อัน ภิกษุพึงเจริญเพื่อความ
รู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละสังโยชนอันเป็นส่วนเบื้องบน
๕ เหล่านี้ ฌาน ๕ เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกาม สัจจจาก

อกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุ
ทุติยฌาน ... ตติยฌาน... จตุตถฌาน... คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฌาน ๔
อันภิกษุพึงเจริญ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละ
สังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องบน ๕ เหล่านี้แล.

(คังคาเปยยาล พิงขยาเยเนือความฌานสังยุต ตลอดถึงบาลี ไปจนถึง
ความแสวงหา เหมือนมรรคสังยุต)

จบฌานสังยุต

ฌานสังยุต มีใจความสั้น ๆ ทั้งหมด.

อานาปานสังยุต

เอกธรรมวรรคที่ ๑

๑. เอกธรรมสูตร

ว่าด้วยอานาปานสติ

[๑๓๐๕] กรุงสาวัตถี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ธรรมอันหนึ่งเป็นไฉน คือ อานาปานสติ.

[๑๓๐๖] ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้รู้แจ้งกายทั้งปวงหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งกายทั้งปวงหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้ระงับกายสังขารหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งปีติหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งปีติหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งสุขหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งสุขหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักรู้แจ้งจิตสังขารหายใจเข้า ย่อม

สำเนียงว่า เราจักเป็นผู้ระงับจิตสังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจัก
ระงับจิตสังขารหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจออก
ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้รู้แจ้งจิตหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักทำ
จิตให้บันเทิงหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักทำจิตให้บันเทิงหายใจเข้า
ย่อมสำเนียงว่า เราจักตั้งจิตมั่นหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักตั้งจิตมั่น
หายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักเปลื้องจิตหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า
เราจักเปลื้องจิตหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความ
เป็นของไม่เที่ยงหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความ
เป็นของไม่เที่ยงหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความ
คล้ายกำหนดหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความคล้าย
กำหนดหายใจเข้า ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความดับหายใจ
ออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความดับหายใจเข้า ย่อม
สำเนียงว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสลесิ้นหายใจออก ย่อมสำเนียงว่า
เราจักพิจารณาเห็นโดยความสลесิ้นหายใจเข้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานา-
ปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก
มีอานิสงส์มาก.

จบเอกธรรมสูตรที่ ๑

อานาปานสังยุตตวรรณา

เอกธรรมวรรคที่ ๑

อรรถกถาเอกธรรมสูตร

อานาปานสังยุต เอกธรรมสูตรที่ ๑. ธรรมอย่างเอก ชื่อว่า
เอกธรรม. คำใดที่เหลืออันจะฟังกล่าวในที่นี้ คำนั้นทั้งหมด ได้กล่าวไว้
เสร็จแล้วในนิเทศที่ว่าด้วยอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน ในวิสุทฐิมนวรรค.

จบอรรถกถาเอกธรรมสูตร

๒. โขณฑกสูตร*

ว่าด้วยโขณฑก

[๑๓๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๐๘] ก็อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
อย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติ
สัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอานาปานสติ อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์... วิริยสัมโพชฌงค์...
ปิติสัมโพชฌงค์.. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์... สมာธิสัมโพชฌงค์... อุเบกขา
สัมโพชฌงค์ อันสหระคด้วยอานาปานสติ อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย

* สูตรที่ ๒ ถึง ๔ ไม่มีอรรถกถาแก้.

นิโรธ น้อมไปในการสละ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุ
ผู้เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

จบโพฆงคสูตรที่ ๒

๓. สุทธิกสูตร

วิธีเจริญอานาปานสติ

[๑๓๐๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๑๐] ก็อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
อย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี
อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้
เฉพาะหน้า เขมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (พึงขยายเนื้อความให้
พิสดารตลอดถึง ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืน
หายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืน
หายใจเข้า) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

จบสุทธิกสูตรที่ ๓

๕. ปฐมผลสูตร

ผลานิสงส์เจริญอานาปานสติ ๒ ประการ

[๑๓๑๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๑๒] ก็อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
อย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี
อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้
เฉพาหน้า เขมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (ฟังขยายเนื้อความให้
พิสดารตลอดถึง ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืน
หายใจออก ย่อมสำเนียงว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืน
หายใจเข้า) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ฟังหวังได้ผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือมั่นอยู่ เป็นพระอนาคามี.

จบปฐมผลสูตรที่ ๔

๕. ทุติยผลสูตร

ผลานิสงส์การเจริญอานาปานสติ ๗ ประการ

[๑๓๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๑๕] ก็อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้ เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (พึงขยายเนื้อความให้พิสดารตลอดถึง ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจ ออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังได้ผลานิสงส์ ๗ ประการ ผลานิสงส์ ๗ ประการ เป็นไฉน คือ จะได้ชมอรหัตผลในปัจจุบันก่อน ๑ ถ้าไม่ได้ชมอรหัตผลในปัจจุบันก่อน จะได้ชมในเวลาใกล้ตาย ถ้าในปัจจุบันก็ไม่ได้ชม ในเวลาใกล้ตายก็ไม่ได้ชมไซ้ เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ สิ้นไป จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตราปรินิพพายี ๑ ผู้อุปหัจจปรินิพพายี ๑ ผู้สังขารปรินิพพายี ๑ ผู้สสังขารปรินิพพายี ๑ ผู้อุทรังโสโตกนิภฏฐคามิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล พึงหวังได้ผลานิสงส์ ๗ ประการเหล่านี้.

จบทุติยผลสูตรที่ ๕

๖. อริฏฐสูตร

การเจริญอานาปานสติ

[๑๓๑๗] กรุงสาวตถิ. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายย่อมเจริญอานาปานสติหรือหนอ.

[๑๓๑๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว ท่านพระอริฏฐะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เจริญอานาปานสติอยู่.

พ. คุณก่อนอริฏฐะ ก็เธอเจริญอานาปานสติอย่างไรเล่า.

[๑๓๑๙] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กามฉันท์ในกามที่ล่วงไป ข้าพระองค์ละได้แล้ว กามฉันท์ในกามที่ยังไม่มาถึงของข้าพระองค์ไปปราศแล้ว ปฏิฆัสัญญาในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ข้าพระองค์กำจัดเสียแล้ว ข้าพระองค์มีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เจริญอานาปานสติอย่างนี้แล.

[๑๓๒๐] พ. คุณก่อนอริฏฐะ อานาปานสตินั้นมีอยู่ เราไม่ได้กล่าวว่ามี ก็แต่ว่า อานาปานสติย่อมบริบูรณ์โดยกว้างขวางด้วยวิธีใด เธอจงฟังวิธีนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระอริฏฐะทูลรับพระดำรัส พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนอริฏฐะ ก็อานาปานสติย่อมบริบูรณ์โดยกว้างขวางอย่างไรเล่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า ฯลฯ ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณา

เห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า คู่ก่อนอริฎฐะ อานาปานสติย่อมบริบูรณ์โดยกว้างขวางอย่างนี้แล.

จบอริฎฐสูตรที่ ๖

อรรถกถาอริฎฐสูตร

อริฎฐสูตรที่ ๖. คำว่า ภเวถ โน คือ ภเวถ นุ (แปลว่า พวกท่านยอมเจริญหรือ). คำว่า กามฉันท์ ได้แก่ ความรักใคร่ที่เป็นไปใน กามคุณ ๕. คำว่า ในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เป็นภายในและภายนอก ได้แก่ ปฏิฆสัญญา ในธรรม คืออายตนะ ๑๒ ทั้งภายในและภายนอก อัน ข้าพระองค์กำจัดเสียแล้ว ได้แก่ ความสำคัญที่ประกอบด้วยความรู้สึก กระทบกระทั่ง ได้ถูกนำออกไปได้โดยเฉพาะโดยดี หมายความว่า ถูกตัดขาด แล้ว. ด้วยบทนี้ ท่านยอมแสดงถึงอนาคามิมรรคของตน. คราวนี้ เมื่อจะชี้ถึง วิปัสสนาแห่งอรัหัตมรรค ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ข้าพระองค์มีสติหายใจ ออก ดังนี้.

จบอรรถกถาอริฎฐสูตรที่ ๖

๗. กัปปีนสูตร

ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ

[๑๑๒๑] กรุงสาวัตถี. ก็สมัยนั้น ท่านพระมหากัปปีนะ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ในที่ไม่ไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๑๒๒] พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นท่านพระมหากัปปีนะนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ครั้นแล้วได้ตรัสถาม ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายของภิกษุนั้นหรือหนอ.

[๑๑๒๓] ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นท่านผู้มีอายุที่นั่งอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ หรือนั่งในที่ลับรูปเดียว ในเวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมิได้เห็นความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายของท่านผู้มีอายุเลย.

[๑๑๒๔] พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายก็ดี ความหวั่นไหวหรือความกวัดแกว่งแห่งจิตก็ดี ย่อมไม่มี เพราะได้เจริญได้กระทำให้มากซึ่งสมาธิใด ภิกษุนั้นได้สมาธินั้นตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยากไม่ลำบาก.

[๑๑๒๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายก็ดี ความหวั่นไหวหรือความกวัดแกว่งแห่งจิตก็ดี ย่อมไม่มี เพราะได้เจริญกระทำให้มากซึ่งสมาธิ เป็นไฉน เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ.

[๑๓๒๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายก็ดี ความหวั่นไหวหรือความกวัดแกว่งแห่งจิตก็ดี ย่อมไม่มี ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เขมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (พึงขยายเนื้อความ ให้พิสดารตลอดถึงย่อมนำหมายว่า เราเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็น โดยความสละคืนหายใจเข้า) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ความไหวหรือความเอนเอียงแห่งกายก็ดี ความหวั่นไหวหรือความกวัดแกว่งแห่งจิตก็ดี ย่อมไม่มี.

จบกับป็นสูตรที่ ๗

อรรถกถากับป็นสูตร

กับป็นสูตรที่ ๗. ท่านแสดงถึงความหวั่นไวนั้นเอง แม้ด้วยสองคำว่า ความไหวหรือความเอนเอียง.

จบอรรถกถากับป็นสูตรที่ ๗

๘. ทีปสูตร

อานิสงส์แห่งการเจริญอานาปานสติสมาธิ

[๑๑๒๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๑๒๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ในโคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นไว้เฉพาะหน้า เขมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า (พึงขยายเนื้อความให้พิสดารตลอดถึง ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาโดยความเห็นสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเห็นสละคืนหายใจเข้า) คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๑๒๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ครั้งเราเป็นโพธิสัตว์ยังมีได้ตรัสรู้ ก็ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้โดยมาก เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้โดยมาก กายไม่ลำบาก จักษุไม่ลำบาก และจิตของเราย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น.

[๑๑๓๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล ถ้าแม้ภิกษุพึงหวังว่า แม้กายของเราไม่พึงลำบาก จักษุของเราไม่พึงลำบาก และจิตของเราพึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๑] ... ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงสละความระลึกและความคำริขของเราที่อาศัยเรือนนั้นเสีย ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๒] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งไม่ปฏิบัติว่าปฏิบัติอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๓] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงเป็นผู้มีความสำคัญในสิ่งปฏิบัติว่าไม่ปฏิบัติอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๔] ... ถ้าแม่ภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้มีความสำคัญทั้งในสิ่งไม่ปฏิบัติและในสิ่งปฏิบัติอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๕] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราเป็นผู้มีความสำคัญทั้งในสิ่งปฏิบัติและในสิ่งไม่ปฏิบัติอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๖] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงเว้นสิ่งไม่ปฏิบัติและสิ่งปฏิบัติทั้งสองนั้นเสีย แล้ววางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๗] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงสังัดจากกาม สังัดจากกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๘] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแก่สมาธิอยู่ ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๓๙] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์

ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้มานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ก็พึง
มนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๐] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุจุดอดมาน ไม่มีทุกข์
ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขา
เป็นเหตุให้สติบริสุทธิอยู่. ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๑] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุอากาศาณูจายตน
อดานด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง
เพราะดับปฏิมสัญญา เพราะไม่มนสิการถึงมัตตสัญญา ก็พึงมนสิการอานา-
ปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๒] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุวิญญาณูจายตน-
อดาน ด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงอากาศาณูจายตนอดาน
โดยประการทั้งปวง ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๓] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุอาภิกขัญจายตนอดาน
ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไรน้อยหนึ่ง เพราะล่วงวิญญาณูจายตนอดานโดย
ประการทั้งปวง ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๔] ... ถ้าแม่ภิกษุพึงหวังว่า เราพึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญา-
ตนอดาน เพราะล่วงอาภิกขัญจายตนอดานโดยประการทั้งปวง ก็พึงมนสิการ-
อานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละ ถ้าแม่ภิกษุ
พึงหวังว่า เราพึงบรรลุสัญญาเวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญา-
ตนอดานโดยประการทั้งปวง ก็พึงมนสิการอานาปานสติสมาธินี้แหละให้ดี.

[๑๓๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออานาปานสติสมาธิ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างนี้แล ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา ก็ย่อมจะรู้ชัดว่า

สุขเวทนานั้น ไม่เที่ยง ไม่น่ายินดี ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนา ก็ย่อมรู้ซัดว่า ทุกขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่ายินดี ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเธอเสวยทุกขมสุขเวทนา ก็ย่อมรู้ซัดว่า อทุกขมสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ไม่น่ายินดี ไม่น่าเพลิดเพลิน ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา เธอก็ไม่พัวพันเสวยสุขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยทุกขเวทนา เธอก็ไม่พัวพันเสวยทุกขเวทนานั้น ถ้าเธอเสวยอทุกขมสุขเวทนา เธอก็ไม่พัวพันเสวยอทุกขมสุขเวทนานั้น เมื่อเธอเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็รู้ซัดว่า เสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ซัดว่า เสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ซัดว่า เวทนาทั้งหมดในโลกนี้แหละ อันไม่น่าเพลิดเพลิน จักเป็นของเย็น เพราะสิ้นชีวิตเบื้องต้นแต่กายแตก.

[๑๓๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันจะพึงลุกโพลงได้ ก็เพราะอาศัยน้ำมันและไส้ เพราะหมดน้ำมันและไส้ ประทีปน้ำมันไม่มีเชื้อจึงดับไป ฉะนั้นใด ภิกษุก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เมื่อเสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด ก็รู้ซัดว่า เสวยเวทนามีกายเป็นที่สุด เมื่อเสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ซัดว่า เสวยเวทนามีชีวิตเป็นที่สุด ย่อมรู้ซัดว่า เวทนาทั้งหมดในโลกนี้แหละ อันไม่น่าเพลิดเพลิน จักเป็นของเย็น เพราะสิ้นชีวิตเบื้องต้นแต่กายแตก.

จบทีปสูตรที่ ๘

อรรถกถาทีปสูตร

ทีปสูตรที่ ๘. คำว่า เนว เม กาโยปี กิลมติ น จกฺขุณิ

ความว่า โดยทั่วไป เมื่อกำลังทำงานในกัมมัญฐานอย่างอื่น ภายยอมเหน็ดเหนื่อยบ้าง จักขุก็ยอมลำบากบ้าง จริงอยู่ เมื่อกำลังทำงานในธาตุกัมมัญฐาน ภายยอมลำบาก เป็นเหมือนถึงอาการจับใส่ในเครื่องยนต์แล้วเบียดเบียน. เมื่อกำลังทำงานในกิลมกัมมัญฐานอยู่ จักขุก็ถลอกไปมา ย่อมเหนื่อย เป็นเหมือนถึงอาการทะลักตกลงไป. แต่เมื่อกำลังทำงานในกัมมัญฐานนี้ ภายก็ไม่เหนื่อยเลย จักขุทั้งสองข้างก็ไม่ลำบากด้วย ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนั้น.

ถามว่า ทำไม ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **รูปสัญญาทั้งหมด** เราจะเพิกกิลมในอานาปานะ (ลมหายใจออกเข้า) ได้หรือ. ตอบว่า ได้. สำหรับพระจุฬายานเถระผู้ชำนาญไตรปิฎก กล่าวว่า เพราะเหตุที่นิมิตของอานาปานะ ย่อมปรากฏเป็นเหมือนแฉกแก้วมุกดาในรูปดาว ฉะนั้น ในอานาปานะนั้น เราจึงเพิกอกกิลมออกได้. พระจุฬายานเถระผู้ทรงไตรปิฎก กล่าวค้ำว่า ไม่ได้เลย. อย่าเลย ขอรับ แล้วทำไม เราจึงจะถือเอาชนิดอันมีฤทธิ์ของพระอริยะเป็นต้นนี้ได้เล่า. เพื่อชี้ถึงอานิสงส์ คือว่า ภิกษุผู้ต้องการ ฤทธิ์ที่เป็นอริยะที่ดี รูปาวจรมานสิ์ก็ดี อรูปสมาบัติสิ์ก็ดี นิโรธสมาบัติก็ดี ต้องทำความสนใจสมาธิที่เกี่ยวกับความระลึกอานาปานนี้ให้ดี. เหมือนเมื่อได้กรุงแล้ว ของสิ่งใดที่ต้องใช้ความขยันจึงจะได้มาในทิศทั้งสี่ ของสิ่งนั้น ก็ยอมเข้าสู่กรุงโดยประตูทั้งสี่นั้นแหละ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าได้ทั้งหมดด้วย นี้แลเป็นอานิสงส์ของกรุงนั้นเทียว ฉันทิ ชนิตมีอริยฤทธิ์เป็นต้นนี้ ก็ฉันทิ เป็นอานิสงส์

ของอานาปานัสสติสมาธิภาวนา เมื่อได้เจริญอานาปานัสสติสมาธิโดยอาการ
ทั้งหมดแล้ว สิ่งทั้งหมดนี้ ก็ย่อมสำเร็จแก่พระโยคี ฉะนั้น ท่านจึงได้กล่าวไว้
เพื่อชี้ถึงอานิสงส์. ทำไมในคำว่า สุขขุเจนี้ (ถ้าเธอเสวยสุขเวทนา) ท่านจึง
กล่าวว่า โส (แปลว่าเขาผู้นั้น ...) เพราะในวาระนี้ คำว่า ภิกษุ มิได้มี.

จบทีปสูตรที่ ๘

๘. เวสาลีสูตร

ว่าด้วยการเจริญอุสุภกรรมฐาน

[๑๓๔๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามहांวัน
ใกล้กรุงเวสาลี ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอุสุภกถา ตรัสสรรเสริญ
คุณแห่งอุสุภะแก่ภิกษุทั้งหลาย โดยอเนกปริยาย ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้น
อยู่สักกึ่งเดือน ใคร ๆ ไม่พึงเข้ามาหาเรา เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรูปเดียว
ภิกษุเหล่านั้นรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ใคร ๆ ไม่เข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรูปเดียว.

[๑๓๔๙] ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นคิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสอุสุภกถา ตรัสสรรเสริญคุณแห่งอุสุภะ ตรัสสรรเสริญคุณแห่งการเจริญอุสุภะ
โดยอเนกปริยาย จึงชวนขวายประกอบการเจริญอุสุภะ อันเคลื่อนกล่นด้วย
อาการเป็นอเนกอยู่ ภิกษุเหล่านั้นอี้อักระอาเกลียดกายนี้ ย่อมแสวงหาศาสตรา

สำหรับปลงชีวิต สิบรูปบ้าง ยี่สิบรูปบ้าง สามสิบรูปบ้าง ย่อมนำศาสตรามา
โดยวันเดียวกัน.

[๑๓๕๐] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้นโดยล่อง
กิ่งเดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์
เพราะเหตุไรหนอ ภิกษุสงฆ์จึงดูเหมือนเบาบางไป ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสุกกถา ตรัส
สรรเสริญคุณแห่งอสุกะ ตรัสสรรเสริญคุณแห่งการเจริญอสุกะ แก่ภิกษุทั้งหลาย
โดยอเนกปริยาย ภิกษุเหล่านั้นคิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสุกกถา
ตรัสสรรเสริญคุณแห่งอสุกะ ตรัสสรรเสริญคุณแห่งการเจริญอสุกะ โดยอเนก
ปริยาย จึงชวนขวายประกอบการเจริญอสุกะอันเคลื่อนถลันด้วยอาการเป็นอเนก
อยู่ อิดอัศจรรย์ เกลียคกายนี้ ย่อมแสวงหาศาสตราสำหรับปลงชีวิต สิบรูปบ้าง
ยี่สิบรูปบ้าง สามสิบรูปบ้าง ย่อมนำศาสตรามาโดยวันเดียวกัน ขอประทาน
พระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกปริยาย โดยวิธีที่ภิกษุสงฆ์
จะฟังดำรงอยู่ในอรรถผลเกิด.

[๑๓๕๑] พ. คุณก่อนอานนท์ ถ้าอย่างนั้น ภิกษุมีประมาณเท่าใด
ที่อาศัยกรุงเวสาลีอยู่ เธอจงให้ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดประชุมกัน ในอุปัฏฐานศาลา.
ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยังภิกษุทั้งหมดที่
อาศัยกรุงเวสาลีอยู่ ให้มาประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มี-
พระภาคเจ้าถึงที่ประทับ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ประชุม
กันแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทราบกาลอันควรในบัดนี้เกิด.

[๑๓๕๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังอุปัฏฐานศาลา
แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปลาดไว้ ครั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายแล้ว
ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สมานอันสัมปยุตด้วยอานาปานสตินี้แล อันภิกษุ

เจริญแล้ว การทำให้มากแล้ว เป็นสภาพสงบ ประณีต ชื่นใจ เป็นธรรม
เครื่องอยู่เป็นสุขและยังอุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อันตราย
สงบไปโดยพลัน.

[๑๓๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนฐลีและละอองที่พุ่งขึ้น
ในเดือนท้ายฤดูร้อน ฝนใหญ่ในสมัยมิใช่กาล ย่อมยังฐลีและละอองนั้นให้
อันตรายสงบไปโดยพลัน ฉนั้นใด สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อัน
ภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว เป็นสภาพสงบ ประณีต ชื่นใจ เป็น
ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขและยังอุศลธรรมอันลามกที่บังเกิดขึ้นแล้ว ๆ ให้อัน-
ตรายสงบไปโดยพลัน ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.

[๑๓๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ
อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร เป็นสภาพสงบ..
ให้อันตรายสงบไปโดยพลัน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้
ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า
เธอมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า ฯลฯ ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณา
เห็นโดยความสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดย
ความสละคืนหายใจเข้า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ
อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มาแล้วอย่างนี้ เป็นสภาพสงบ..
ให้อันตรายสงบไปโดยพลัน.

จบเวสาลีสูตรที่ ๕

อรรถกถาเวสาลีสูตร

เวสาลีสูตรที่ ๘. คำว่า **ใกล้กรุงเวสาลี** คือ ใกล้กรุงที่มีวิหารอันเป็นไปด้วยอำนาจเพศหญิง ซึ่งมีชื่ออย่างนั้น. จริงอย่างนั้น กรุงนั้นเรียกว่า เวสาลี เพราะเป็นนครที่กว้างขวาง ด้วยการขยายกำแพงล้อมรอบถึง ๓ ครั้ง. และกรุงแม่นี้ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบรรลุความเป็นพระสัมพันธุญญ์นั่นเอง ก็พึงทราบว่าได้บรรลุความไพบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงเมื่อท่านพระอานนท์ได้ระบุนิโครคามอย่างนี้เสร็จแล้ว ก็ได้กล่าวถึงที่สำหรับอยู่ว่า **ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน.** ในคำเหล่านั้น ป่าอย่างใหญ่มีเขตกำหนด ไม่มีใครปลูกไว้ เกิดขึ้นเอง ชื่อ มหาวัน (ป่าใหญ่). ส่วนป่าใหญ่ซึ่งอยู่ใกล้กับกรุงกบิลพัสดุ์ เป็นป่าที่มีเขตกำหนดคิดเป็นพีคเดียวกันกับป่าหิมพานต์ ไปจนถึงทะเลหลวง. ป่าใหญ่นี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เป็นป่าใหญ่ที่ยังมีขอบเขต ฉะนั้นจึงเรียกว่า มหาวัน. ส่วนศาลาเรือนยอด คือศาลาที่ได้สร้างเป็นเรือนมียอดไว้ในสวนที่อาศัยป่าใหญ่สร้างไว้ ด้วยหลังคากลมคูดหงส์. สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง พึงทราบว่าเป็นพระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า.

คำว่า **ทรงแสดงอสุกถาโดยอนกปริยาย** คือ ทรงแสดงถ้อยคำที่ทำให้หมดความพอใจในกาย* เป็นไปเพื่อชี้ให้เห็นชัดถึงอาการที่ไม่งาม ด้วยเหตุมิใช่น้อย เช่น มีในร่างกายนี้ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน ฯลฯ น้ำมูตร ดังนี้. คำนี้ทรงอธิบายไว้อย่างไร. (ทรงอธิบายไว้ว่า) ภิกษุทั้งหลาย ในซากศพขนาดวาหนึ่งนี้ ใครๆเมื่อพิจารณาให้ถึถ้วนแล้ว ย่อมไม่เห็นของสะอาดอะไรๆ แม้แต่

* กัมพูช ที่เป็นเหตุให้ติดกายได้เด็ดขาด

น้อยหนึ่ง ที่จะเป็นมุกดา มณี ไพฑูรย์ กฤษณา จันทน์ ภูเขาฝรัน การบูร หรือผงเครื่องอบเป็นต้นเลย ที่แท้จะเห็นแต่ของที่สกปรก มีประการต่างๆ เช่น ผม ขน เล็บ เป็นต้น ซึ่งแสนจะเหม็น มองดูน่าเกลียด และเสียดศีร์ศรี้ทั้งนั้น ฉะนั้น อย่าไปทำความพอใจ หรือความรักใคร่ในร่างกายนี้เลย ชื่อว่า ผมทั้งหลาย ที่เกิดบนศีรษะ ซึ่งเป็นส่วนที่สูงที่สุดแล้ว ก็ยังไม่งามเป็นของสกปรก และน่าสะอิดสะเอียนอยู่นั่นเอง. และความไม่สวยไม่สะอาดน่าสะอิดสะเอียนของผมทั้งหลายนั้น พึงทราบโดยอาการ ๕ อย่าง คือ โดยสี โดยกลิ่น โดยที่อาศัย และโดยโอกาส. แม้ขนเป็นต้น ก็เป็นอย่างนี้. นี่เป็นความสังเขปในสูตรนี้ ส่วนความพิสดาร พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอสุกถาโดยอเนกปริยาย จำแนกเป็นส่วนละ ๕ อย่าง.

คำว่า **ตรีสตรเสริญคุณแห่งอสุกะ** คือ เมื่อทรงวางแม่บทแห่งอสุกะ ด้วยอำนาจศพที่ขึ้นอีกเป็นต้นแล้ว ก็ทรงจำแนกแจกขยายศพนั้น ด้วยรายละเอียด (บทภาษณีย์) ตรีสตรถึงคุณของอสุกะ. คำว่า ตรีสตรเสริญคุณของการเจริญอสุกะ คือ การอบรม การเจริญจิต ที่ถือเอาอาการอันไม่งามในผมเป็นต้น หรือในวัตถุทั้งภายในและภายนอกมีศพที่ขึ้นอีกเป็นต้น แล้วเป็นไปนี้. เมื่อจะทรงชี้ถึงอานิสงส์แห่งการเจริญอสุกะนั้น จึงตรีสตรถึงคุณ คือระบุถึงคุณ. คือ ตรีสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ประกอบอย่างยิ่งในการเจริญอสุกะ ในผมเป็นต้น หรือในวัตถุมีศพที่ขึ้นอีกเป็นต้น ย่อมได้เฉพาะซึ่งปฐมฌานที่ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง สมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๑๐ อย่าง เธออาศัยหีบคือจิต กล่าวคือปฐมฌานนั้น เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมสำเร็จความเป็นอรหัตต์อันเป็นประโยชน์ที่สูงที่สุด ดังนี้.

คำว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** เราปรารถนาจะหลีกเลี่ยงอยู่สักกิ่ง

เดือน ความว่า ภิกษุทั้งหลาย เราต้องการพักผ่อน คือหลีกเลี่ยง ได้แก่อยู่เพียงคนเดียวตลอดกิ่งเดือนหนึ่ง. คำว่า **ใคร ๆ ไม่พึงเข้ามาหาเรา** เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรูปเดียว คือ ภิกษุใด ไม่กระทำคำพูดที่ควรแก่ตน นำบิณฑบาตที่เขาจัดไว้ในตระกูลที่มีศรัทธามาเพื่อประโยชน์แก่เราแล้วน้อมเข้าไปให้ นอกจากภิกษุผู้นำเอาบิณฑบาตมาให้รูปเดียวแล้ว ใครอื่น ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุ หรือคฤหัสถ์ไม่พึงเข้าไปหาเรา.

ทำไมจึงตรัสอย่างนั้นเล่า. มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาล พวกพรานเนื้อ ๕๐๐ คน เอาท่อนไม้และบ่วง^๑ เป็นต้น ขนาดใหญ่ ๆ มาล้อมป่า ต่างคือคดีใจ เลี้ยงชีวิตด้วยการทำการฆ่าเนื้อและนกตลอดชีวิตมาด้วยกันทีเดียว (ตายแล้ว). ก็เกิดในนรก. พวกเขาไหม้ในนรกนั้นแล้ว ด้วยกุศลกรรมบางอย่างที่ทำได้เมื่อก่อนนั้นแหละ ก็มาเกิดในหมู่มนุษย์ ด้วยอำนาจอุปนิสัยอันงาม ทุกคนก็ได้บรรพชาและอุปสมบทในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะอกุศลกรรมเดิมนั้น ของท่านเหล่านั้น อปรปรเจตนาที่ให้ผลยังไม่เสร็จ ก็ได้ทำโอกาสเพื่อเข้าไปตัดชีวิต ด้วยความพยายามของตัวเอง และด้วยความพยายามของคนอื่น ในภายในกิ่งเดือนนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นเหตุการณ์นั้น. อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า วิบากของกรรมแล้ว ไม่มีใครจะสามารถป้องกันได้ ก็ในภิกษุเหล่านั้น ปุณชนก็มี พระโศดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระจिณาสพก็มี. ในท่านเหล่านั้น ที่เป็นพระจิณาสพ ไม่มีการสืบต่อกษชาติ อริยสาวกนอกนี้ มีคติที่แน่นอนเป็นที่ไปในเบื้องหน้า.^๒ คติของพวกปุณชนไม่แน่นอน. อย่างไร.

๑ กัมพูช. ก้อนดิน... เป็นต้น. ๒ พม่า มีคติที่แน่นอน มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ เพราะความพอใจรักใคร่ในอัตภาพ กลัวมรณภัยแล้ว จะไม่ศึกษาเพื่อชำระคติ เอาเถิดเราจะแสดงอสุกถาเพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นละความพอใจรักใคร่ พวกเธอ เมื่อได้ฟังอสุกถานั้นแล้ว. เพราะความที่ปราศจากความพอใจรักใคร่ในอัตภาพแล้ว จะทำการชำระคติแล้วจะถือเอาปฏิสนธิในสวรรค์ เมื่อเป็นอย่างนี้ การบวชในสำนักเราของพวกเธอก็จะมีประโยชน์ เพราะเหตุนั้น เพื่ออนุเคราะห์พวกเธอ จึงทรงแสดงอสุกถา ด้วยทรงมุ่งกัมมัญฐานเป็นสำคัญ มิใช่ทรงมุ่งจะพรรณาคุณแห่งความตาย. ครั้นทรงแสดงแล้ว พระองค์ก็ทรงพระดำริอย่างนี้ว่า หากถึงเดือนนี้ พวกภิกษุจะเห็นเรา ก็จะพากันมาบอกว่า วันนี้มีภิกษุ ๑ รูป มรณภาพแล้ว วันนี้ ๒ รูป ฯลฯ วันนี้ ๑๐ รูป มรณภาพแล้ว ก็ผลของกรรมนี้ จะเป็นเราหรือคนอื่นก็ตาม ไม่สามารถจะห้ามได้ เรานั้นถึงได้ยินกรรมวิบากนั้น ก็จะทำอะไรได้. ประโยชน์อะไรของเราด้วยการฟังเรื่องฉิบหายเรื่องพินาศด้วยเล่า เอาละ เราจะหลบไม่ให้ภิกษุทั้งหลายเห็น เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสอย่างนั้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่สักถึงเดือน ใครๆ ไม่ฟังเข้ามาหาเรา เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตไปให้เพียงรูปเดียว.

แต่ท่านเหล่านี้ก็กล่าวว่ หลีกเร้น (พักผ่อน) อย่างนั้น ก็เพื่อเว้นจากการติเตียนของคนอื่น. เขาว่า คนเหล่านี้จะพากันติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผู้นี้ปฏิบัติอยู่ว่า เราเป็นสัตัพัญญู เป็นผู้ยังพระธรรมจักรอันประเสริฐ คือ พระสัทธรรมให้เป็นไป ไม่สามารถแม้แต่ห้ามปรามพวกสาวกของตนที่กำลังฆ่าตัวเองได้ จะสามารถห้ามปรามคนอื่นได้หรือ. ในกลุ่มนั้นที่เป็นบัณฑิตจะกล่าวว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จตามประกอบการหลีกเร้น (พักผ่อน) ย่อมไม่ทรงทราบความเป็นไปนี้ แม้ใคร ๆ ที่เป็นผู้กราบทูลให้ทรงทราบก็ไม่มี หากทรงทราบจะพึงทรงห้ามปรามเป็นแน่ แต่นี้ แค่เป็นความต้องการ

การเท่านั้น เป็นเหตุการณ์ครั้งแรกเท่านั้นในเรื่องนี้. คำว่า อสุธา ในบทว่า **นาสุธา** นี้ เป็นคำลงแทรกเข้ามาในอรรถเพียงทำให้เต็มบท หรือในอรรถ ห้ามข้อความอย่างอื่น ความก็คือ ไม่มีใครๆ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย.

ที่ชื่อว่า **เคลื่อนกล่นด้วยอาการเป็นอนnek** ก็เพราะการชวนขวย ประกอบการเจริญสุภะนั้นเคลื่อนกล่นด้วยเหตุเป็นอนnek มีสี่และสัจฐานเป็นต้น. มีคำอธิบายว่า ระคนปนเปไปด้วยอาการเป็นอนnek คือ เจือคละไปด้วยการเป็นอนnek. นั่นคืออะไร คือ การชวนขวยประกอบการเจริญสุภะ. คำว่า **ชวนขวยประกอบการเจริญสุภะอันเคลื่อนกล่นด้วยอาการเป็นอนnekนั้นอยู่** คือ เป็นผู้ประกอบแล้วประกอบเล่าอยู่. คำว่า **อิตถ** คือ เป็นทุกข์ เพราะกายนั้น. คำว่า **ระอา** คือ รู้สึกละอายอยู่. คำว่า **เกลียด** คือ ยังความเกลียดชังให้เกิดขึ้นอยู่. คำว่า **แสวงหาศาสตราสำหรับปลงชีวิต** คือแสวงหาศาสตราเครื่องนำเอาชีวิตไป ภิกษุเหล่านั้น ไม่ใช่แต่แสวงหาศาสตรา มาอย่างเดียวเท่านั้น แต่ปลงตนจากชีวิตด้วย ก็แลพวกภิกษุได้เข้าไปหา แม้นายมิลลันทิกผู้แต่งตัวคล้ายสมณะแล้ว พูคว่า คุณ! คีละขอคุณช่วยปลงชีวิตพวกอาตมาทีเถิด. ก็ในที่นี้ พวกอริยะไม่ได้ทำปาณาติบาตเลย ไม่ได้ชักชวน ไม่ได้เห็นดีเห็นงามไปตามด้วย. แต่ปลุชนได้ทำทุกอย่าง.

คำว่า **เสด็จออกจากการหลีกเร้น (พักผ่อน)** คือเมื่อได้ทรงทราบความที่พวกภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว ก็ทรงออกจากความอยู่ผู้เดียวนั้น แม้ทรงทราบอยู่ ก็เหมือนไม่ทรงทราบ เพื่อให้ถ้อยคำตั้งขึ้นพร้อม จึงตรัสเรียกท่านพระอานนท์ ว่า **ดูก่อนอานนท์ เพราะเหตุไรหนอ ภิกษุสงฆ์ จึงดูเหมือนเบาบางไป.** ความว่า อานนท์ ก่อนแต่นี้ พวกภิกษุเป็นอันมากพากันมาสู่ที่บำรุงด้วยกัน ถือเอาอุเทศ และการสอบถามอาราม ดูคล้ายกะว่าไซ้ช่วงเป็นอันเดียวกัน แต่บัดนี้ โดยล่วงไปแห่งเวลา

แค่ครึ่งเดือน. ภิกษุสงฆ์ คล้ายกับมีน้อยลง คือเกิดเป็นเหมือนเบาบาง อ่อน
น้อย ประปรายไป เหตุอะไรหรือหนอแล หรือว่าพวกภิกษุต่างพากัน
หลีกไปในทิศทั้งหลาย.

ที่นั่น ท่านพระอานนท์ เมื่อไม่เข้าใจถึงความสิ้นชีวิตของภิกษุ
เหล่านั้น เพราะผลกรรม แต่เข้าใจว่าเพราะการตามประกอบในอสุภกัมมัญฐาน
เป็นปัจจัย จึงกราบทูลคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นเช่นนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นต้น เมื่อจะทูลขอกัมมัญฐานอย่างอื่น เพื่อให้ภิกษุทั้งหลาย
ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า ขอประทานพระวโรกาส
พระผู้มีพระภาคเจ้า ใจความของคำกราบทูลข้อนั้น (พึงทราบดังต่อไปนี้)
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ดั่งข้าพระองค์ขอพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงโปรดตรัสบอกการณอย่างอื่น ซึ่งเป็นเหตุให้ภิกษุสงฆ์พึงดำรงอยู่ใน
พระอรหัตตเกิด มือธิบายว่า กัมมัญฐานที่ลงสู่พระนิพพานได้ยังมีมาก ได้แก่
ประเภทอนุสสติ ๑๐ กสิณ ๑๐ จตุราควัตถถานะ พรหมวิหารและอานาปานสติ
แม้เหล่านี้ เหมือนท่าสำหรับลงสู่ทะเลหลวง. ในบรรดากัมมัญฐานเหล่านั้น
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปลดปล่อยพวกภิกษุแล้ว โปรดตรัสบอก
กัมมัญฐานข้อใดข้อหนึ่งเถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระประสงค์จะทรงทำอย่างนั้น
เมื่อจะทรงส่งพระเถระไป จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ถ้าอย่างนั้น อานนท์. ในคำ
เหล่านั้น คำว่า อาศัยกรุงเวสาลี ความว่า พวกภิกษุมีประมาณเท่าใดที่
เข้าไปอาศัย กรุงเวสาลี อยู่ห่างออกไปหนึ่งคาวุตบ้าง กิ่งโยชนบ้าง โดยรอบ
เธองให้พวกภิกษุทั้งหมดนั้นประชุมกัน. คำว่า ให้ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด
ประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา คือที่ซึ่งพอจะไปด้วยตนเองก็ไปเอง ส่งภิกษุ

* สී. นิสฺสาย อาศัย

หนุ่ม ๆ ไปในที่อื่น ครู่เดียวเท่านั้น ก็ทำพวกภิกษุมาไม่เหลือ ให้ประชุมกันที่ อุปัฏฐานศาลา ต่อไปนี้ เป็นคำอธิบายในคำว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอ พระผู้มีพระภาคเจ้า จงทราบกาลอันสมควรในบัดนี้เถิด นี้ ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว นี่เป็นในเวลาแห่งเทศนา* เพื่อ ทรงกระทำธรรมกถา บัดนี้ ขอพระองค์ทรงทราบเวลาเพื่อสิ่งใด ฟังทรง กระทำสิ่งนั้นเถิด.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมานอันสัมปยุตด้วยอานาปานสตินี้แล** ครั้นตรัส เรียกมาแล้ว เมื่อจะทรงบอกปริยายอื่น จากอสุภกัมมัฏฐานที่ได้ทรงบอกมาแล้ว เมื่อก่อน เพื่อการบรรลुพระอรหัตของพวกภิกษุ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อานา- ปานสติสมาธิ**. ในคำเหล่านั้น คำว่า **อานาปานสติสมาธิ** ได้แก่ การตั้งใจมั่นที่ประกอบพร้อมกับความระลึกรู้กำหนดถือเอาลมหายใจออกและ หายใจเข้า หรือความตั้งใจมั่นในการระลึกรู้ถึงลมหายใจออกและหายใจเข้า เป็น สมาธิที่มีการระลึกรู้ถึงลมหายใจออกและหายใจเข้าเป็นอารมณ์. คำว่า **เจริญแล้ว** ได้แก่ อันให้เกิดขึ้นแล้ว หรืออันให้เจริญแล้ว. คำว่า **กระทำให้มากแล้ว** ได้แก่ อันกระทำแล้วบ่อย ๆ. คำว่า **สนฺโต เจว ปณฺโฑ จ** แปลว่า สงบ และประณีตนั้นเทียว. ฟังทราบความแน่นอนด้วยเอาศัพท์ทั้งสองแห่ง. ท่าน อธิบายไว้อย่างไร. อธิบายว่า ก็แลอสุภกัมมัฏฐาน สงบและประณีต ด้วย อำนาจการแห่งตลอดอย่างเดียว แต่เพราะมีอารมณ์หยาบ และเพราะเป็น อารมณ์ในขณะเกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ จึงไม่สงบ ไม่ประณีต ฉะนั้น อานาปานสติสมาธินี้ หาเป็นฉันทันนั้นไม่ บางปริยายอาจไม่สงบ หรือไม่ประณีต

* พม่า ไม่มีแห่งเทศนา

ก็ได้ แต่ว่า ชื่อว่าสงบ ระวังดับแล้วเพราะความที่อารมณ์สงบบ้าง ชื่อว่า
ประณีต ทำให้ไม่รู้สึกอึด เพราะความที่องค์สงบกล่าวคือความแห่งตลอดบ้าง
เพราะความที่อารมณ์ประณีตบ้าง เพราะความที่ธรรมประณีตบ้าง. เหตุนี้พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สนฺโต เจว ปณฺโฑ จ ดังนี้.

ก็ในคำว่า **ชื่นใจ (ละเมียดละไม) เป็นธรรมชาติเครื่องอยู่เป็นสุข นี้**

ชื่อว่า **ชื่นใจ** เพราะอานาปานสติสมาธินั้นไม่หยาบ ไม่เปรอะ ไม่ปน แยกเป็น
หนึ่งได้จำเพาะตัว หมายความว่าในอานาปานสติสมาธินี้ บริกรรม หรือความ
สงบด้วยอุบายไม่มี อานาปานสติสมาธินั้น สงบและประณีต ตาม
ธรรมชาติของตัวเอง เริ่มแต่การรวบรวมจิตใน เบื้องต้นมาทีเดียว. บางท่านว่า
คำว่า **ชื่นใจ** คือไม่ต้องใส่โอชะลงไป ก็มีรสเอร็ดอร่อยได้ หวานตามธรรมชาติ
โดยแท้. ฟังทราบว่าเป็น อานาปานสติสมาธินี้ ชื่อว่า **ชื่นใจ** และชื่อว่าเป็นธรรม
เครื่องอยู่เป็นสุข เพราะเป็นไปเพื่อได้รับความสุขทั้งทางกายและทางใจในขณะที่
ที่จิตใจแนบแน่นแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **ที่ยังเกิดขึ้นแล้ว ๆ** คือ ที่ยังไม่ได้ข่มไว้แล้ว. คำว่า

ปาปเก คือ ลามก. คำว่า **อกุศลธรรม** คือ ธรรมที่เกิดพร้อมเพราะความ
ไม่ฉลาด. คำว่า **ให้อันตรธานสงบโดยพลัน** คือ ให้หายไปได้แก่ข่มไว้ได้
โดยทันทีทันใดทีเดียว. คำว่า **รูปสมมติ** คือทำให้สงบได้โดยดี มีคำที่ท่าน
อธิบายไว้ว่า อานาปานสติสมาธิที่ถึงความเจริญแห่งอริยมรรคแล้ว ชื่อว่าย่อม
ตัดขาด คือทำให้สงบระงับได้โดยลำดับ เพราะเป็นไปในฝ่ายแห่งตลอด. คำว่า
ในเดือนท้ายฤดูร้อน คือ ในเดือนอาสาฬหะ. คำว่า **ฐลีและละอองที่**
พุ่งขึ้น คือ ในกิ่งเดือน* ฝุ่นและละอองบนแผ่นดินที่แห้งเพราะลมและแดด
* พม่า เพราะความที่อารมณ์เป็นของปฏิกุศล.

แตกแยกเพราะเท้าว้าวและกลายเป็นต้นเหยียบย่างไป ก็พุ่งไปเบื้องบน กลบขึ้น คือตั้งขึ้นพร้อมในอากาศ. คำว่า **ฝนใหญ่มิใช่กาล** คือฝนที่ตั้งขึ้นปกคลุมทั่วทั้งท้องฟ้าแล้วก็ตกลงมาหมดทั้งถึงเดือนในข้างขึ้นเดือนอาสาฬหะ ก็ฝนนั้น ท่านประสงค์เอาในที่นี้ว่า ฝนมิใช่กาล เพราะเกิดขึ้นเมื่อยังไม่ถึงเวลาฝน. คำว่า **ให้อันตรธานสงบไป โดยพลัน** คือ นำไปสู่ความไม่เห็น ได้แก่ ให้ชำแรกแทรกจมไปในแผ่นดินโดยทันทีทันใดทีเดียว. คำว่า **ฉนั้น** เหมือนกัน นี่เป็นคำแสดงข้อเปรียบเทียบ. คำต่อจากนั้นไปก็มีนัยอย่างทีกล่าวแล้วแล.

จบอรรถกถาเวสาลีสูตรที่ ๕

๑๐. กิมิลสูตร

การเจริญอานาปานสติสมาธิ

[๑๓๕๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ใกล้เคียงเมืองกมิลา ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามท่านพระกิมิละว่า คุณก่อน กิมิละ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระกิมิละนั่งอยู่.

[๑๓๕๖] แม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสถามท่านกิมิละว่า คุณก่อนกิมิละ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ท่านกิมิละก็นั่งอยู่.

[๑๓๕๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอนนทได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นกาลสมควรที่พระองค์จะพึงตรัสสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ ข้าแต่พระสุคต เป็นกาลสมควรที่พระองค์จะพึงตรัสสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนท ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ท่านพระอนนท ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนอนนท สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้ เฉพาะหน้า เขมิมสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า ฯลฯ ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจออกเราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า คุณก่อนอนนท สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก.

[๑๓๕๒] คุณก่อนอนนท สมัยใด ภิกษุเมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมหายใจทั้งปวง หายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้กองลมหายใจทั้งปวง หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกละเสียได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเรากล่าวกายอันหนึ่ง ในบรรดากายทั้งหลาย

ซึ่งได้แก่ลมหายใจออกและลมหายใจเข้า เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๕๕] คุณก่อนอานนท์ สมัยใด ภิกษุย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิตุหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้ปิตุหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุขหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุขหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตสังขารหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตสังขารหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับจิตสังขารหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักระงับจิตสังขารหทัยใจเข้า สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเรากล่าวเวทนาอันหนึ่งในบรรดาเวทนาทั้งหลาย ซึ่งได้แก่การกระทำไว้ในใจให้ดีซึ่งสมหทัยใจออกและลมหายใจเข้า เพราะฉะนั้นแหละอานนท์ สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๖๐] คุณก่อนอานนท์ ในสมัยใด ภิกษุย่อมสำเนียงกว่า เราจักกำหนดรู้จิตหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักกำหนดรู้จิตหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้บันเทิงหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักทำจิตให้บันเทิงหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักตั้งจิตมั่นหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักตั้งจิตมั่นหทัยใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเปลื้องจิตหทัยใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักเปลื้องจิตหทัยใจเข้า สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราไม่กล่าวซึ่งการเจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ สำหรับผู้มีสติหลง ไม่มีสัมปชัญญะ

เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๖๑] คุณก่อนอานนท์ สมัยใด ภิกษุย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนดหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนดหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความดับหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความดับหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ เธอเห็นการละอภิชณาและโทมนัส นั้นด้วยปัญญา จึงวางเฉยเสียได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๖๒] คุณก่อนอานนท์ เปรียบเหมือนมิกองดินใหญ่อยู่ที่หนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ถ้าเกวียนหรือรถผ่านมาในทิศบูรพา ก็ย่อมกระทบกองดินนั้น ถ้าผ่านนาในทิศปัจฉิม ทิศอุดร ทิศทักษิณ ก็ย่อมกระทบกองดินนั้นเหมือนกันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ ย่อมจะกำจัดอกุศลธรรมอันลามกนั้นเสียได้

จบกัมมิลสูตรที่ ๑๐

จบเอกธรรมวรรคที่ ๑

อรรถกถากิมิลสูตร

กิมิลสูตรที่ ๑๐. คำว่า ไกลเมืองกิมิลา* คือในนครมีชื่ออย่างนั้น .

คำว่า **เอตทโวจ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระคิดว่า เทศนานี้มิได้ทำอย่างมีอนุสนธิ เราจะให้ถึงอย่างมีอนุสนธิ (ขณานุสนธิ) เมื่อจะสืบท่ออนุสนธิแห่งเทศนา จึงได้กล่าวคำนี้. คำว่า **กายอันหนึ่งในบรรดากายทั้งหลาย** คือเรากล่าวกายอย่างใดอย่างหนึ่งในกายทั้งหลายมีกายคือ ดินเป็นต้น หมายความว่าเรากล่าวถึงกายคือ ลม. อีกอย่างหนึ่ง ส่วนแห่งรูป ๒๕ ชนิด คือ อายตนะ คือ ตา ฯลฯ อาหารที่ทำเป็นคำ ๆ ชื่อว่ารูปกาย. ในส่วนแห่งรูปเหล่านั้น ลมหายใจออกและหายใจเข้าย่อมเป็นกายอย่างหนึ่ง เพราะรวมเข้าในอายตนะ คือ สิ่งที่จะพึงถูกต้อง. แม้เพราะเหตุนั้น พระเถระจึงได้กล่าวอย่างนั้น. คำว่า **ตสฺมา ดิท** ความว่า เพราะย่อมพิจารณาเห็นกายคือ ลม ซึ่งเป็นกายอย่างหนึ่งในกายทั้ง ๔ หรือย่อมพิจารณาเห็นลมหายใจออกและหายใจเข้า ซึ่งเป็นกายอย่างหนึ่งในรูปกาย ในส่วนแห่งรูป ๒๕ ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้พิจารณาเห็นกายในกาย. พึงทราบใจความในทักขทอย่างนี้. คำว่า **เวทนาอันหนึ่งในบรรดาเวทนาทั้งหลาย** คือ เวทนาอย่างหนึ่งในเวทนาทั้ง ๓ อย่าง คำนี้ท่านกล่าวหมายเอาสุขเวทนา.

คำว่า **การทำไว้ในใจให้ดี** คือ ความเอาใจใส่อย่างดี ที่เกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจการเสวยปีติเป็นต้น. ถ้ามว่า ก็ความเอาใจใส่เป็นสุขเวทนา หรือ. ตอบว่า ไม่เป็น นี้เป็นหัวข้อเทศนา เหมือนอย่างว่า สัตถุญฺญาทานเรียกโดยชื่อว่าสัตถุญฺญา ในคำนี้ว่า เป็นผู้ประกอบตามการอบรมอนิจจสัตถุญฺญา (ความสำคัญว่าไม่เที่ยง) ฉันทใด แม้ในที่นี้ก็ฉันทนั้น พึงทราบว่า ท่านเรียก

* สี. ในเมืองกิมพิลา

เวทนาในฉน โดยชื่อว่าความเอาใจใส่ (มนสิการ). จริงอยู่ ในหมวด ๔ นี้ ท่านเรียกเวทนาโดยหัวข้อแห่งปิตินบพแรก. ในบทที่ ๒ เรียกโดยสรุปว่า สุข เท่านั้น ในจิตตสังขาร ๒ บท เพราะพระบาลีว่า ธรรมเหล่านี้ คือ สัญญา และเวทนานี้เป็นเจตสิก เกี่ยวกับจิต เป็นเครื่องปรุงจิต ท่านจงกล่าวเวทนา โดยชื่อว่าจิตตสังขาร (เครื่องปรุงจิต) เพราะพระบาลีว่า ยกเว้น ความตริก และความตรองแล้ว ธรรมที่ประกอบกับจิตแม่ทั้งหมด รวมลงในจิตตสังขาร. พระเถระรวมธรรมทั้งหมดนั้น โดยชื่อว่า มนสิการ (คือ ความเอาใจใส่) แล้ว กล่าวไว้ว่า การกระทำไว้ในใจให้ดี ในที่นี้.

ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็เลยมีผู้ค้านว่า เพราะเหตุที่เวทนานี้เป็นอารมณ์ ไม่ได้ ฉะนั้น การพิจารณาเห็นเวทนาที่ไม่ถูกณะชิ เพราะแม่ในมหาสติ ปัญฐานสูตรเป็นต้น บุคคลทำวัตถุมีสุขเป็นต้นนั้น ๆ ให้เป็นอารมณ์แล้วย่อม เสวยเวทนา แต่วัตถุมีสุขเป็นต้นนั้น เพราะอาศัยความเป็นไปแห่งเวทนาจึง เป็นเพียงโวหารว่า เราเสวยอยู่ ท่านหมายเอาวัตถุมีสุขเป็นต้นนั้น จึงกล่าวว่า เมื่อเสวยสุขเวทนา (ก็รู้ชัดว่า) เราเสวยสุขเวทนาอยู่ ดังนี้เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง ท่านยังได้กล่าวคำตอบของปัญหานี้ไว้ในกรพรรณนาเนื้อความของ คำว่า ปิติปฐิติ เวที เป็นต้น ไว้เหมือนกัน. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค ว่า

ปิติยอมเป็นอันรู้แจ้งแล้วโดยอาการ ๒ อย่าง คือโดยอารมณ์ ๑ โดยความไม่หลงไหล ๑. ปิติยอมเป็นอันรู้แจ้งแล้ว โดยอารมณ์เป็นอย่างไร ภิกษุ ย่อมเข้าฌานที่มีปิติ ๒ ฌาน ในขณะที่เข้าฌานนั้น ปิติยอมเป็นอันรู้ได้ ฌานรู้แจ้งแล้วโดยอารมณ์ เพราะความที่อารมณ์อันตนรู้แจ้งแล้ว. ปิติยอมเป็นอันรู้แจ้งแล้ว โดยความไม่หลงไหลอย่างไร ภิกษุเข้าฌานที่มีปิติ ๒ ฌานออก แล้ว ย่อมพิจารณาปิติที่ประกอบกับฌานโดยความเป็นของสิ้นไป โดยความ

เป็นของเสื่อมไป ในขณะที่เห็นแจ่มแจ้งของภิกษุนั้น ปิติยอมเป็นอันรู้แจ้งแล้ว เพราะความไม่หลงไหลด้วยการแทงตลอดลักษณะ. ดังที่พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า เมื่อภิกษุรู้ชัดความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง คือ ความไม่ซัดส่ายของจิตด้วยอำนาจการหายใจออกยาว สติยอมเป็นอันเข้าไปตั้งไว้แล้ว ปิตินั้นยอมเป็นอันรู้แจ้งแล้ว ด้วยสตินั้น ด้วยญาณนั้น บัณฑิตพึงทราบใจความ แม้บทที่เหลือ โดยทำนองนี้แหละ.

เครื่องปรุงจิตคือปิติและสุข โดยอารมณ์ ย่อมเป็นอันผู้ได้บรรลุญาณได้รู้แจ้งแล้ว ดังที่ว่ามานี้ ฉันทันนั้นแหละ เวทนาโดยอารมณ์ก็ยอมเป็นอันได้รู้แจ้งแล้ว ด้วยการได้เฉพาะซึ่งมนสิการกล่าวคือเวทนาที่ประกอบด้วยฌาน แม้ใน ฉันทันนั้น. เพราะเหตุนี้ คำว่า ภิกษุ เป็นผู้ตามพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย อยู่ในสมัยนั้น จึงเป็นคำที่กล่าวไว้ดีแล้วทีเดียว.

ในคำว่า นานิ อานนท มุฏฐสฺสตีสุส อสมฺปชานสุส นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ เพราะเหตุที่ ภิกษุผู้เป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า เราจักกำหนดรู้จิต หายใจออก ย่อมเอาลมหายใจออกและหายใจเข้ามาเป็นอารมณ์ แม้โดยแท้ ถึงอย่างนั้น เมื่อเข้าไปตั้งสติ และสัมปชัญญะในอารมณ์ของจิตนั้นแล้ว ย่อมชื่อว่า ภิกษุนี้เป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิต เพราะความเป็นไปโดยแท้. อานาปานสติภาวนา (การเจริญสติในการหายใจออกและหายใจเข้า) ของผู้ลืมนสติ ผู้ไม่มีความรู้สึกตัว ย่อมมีไม่ได้เลย ฉะนั้น โดยอารมณ์แล้ว ในสมัยนั้น ภิกษุเป็นผู้พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ด้วยสามารถรู้แจ้งจิต ดังนี้.

อภิขณา ทรงแสดงไว้ในคำว่า เธอเห็นการละอภิขณาและโทมนัสนั้นด้วยปัญญา จึงวางเฉยเสียได้ด้วยปัญญาเป็นอย่างดี นี้

ได้แก่กามฉันทนวิภวณินเอง. ทรงแสดงพยาบาทวิภวณินด้วยอำนาจแห่งโทมนัส
ก็แล หมวดสี่นี้ ตรีศด้วยอำนาจวิปัสสนาเท่านั้น ส่วนธัมมานุปัสสนามี ๖ อย่าง*
ด้วยอำนาจนิเวศบรรพเป็นต้น นิเวศบรรพ เป็นข้อต้นของธัมมานุปัสสนานั้น
แม้ของนิเวศบรรพนั้น มี หมวดสองแห่งนิเวศนี้ขึ้นต้น. เพื่อจะทรงชี้ถึงคำขึ้น
ต้นแห่งธัมมานุปัสสนา ดังที่ว่ามานี้ จึงตรัสว่า **อภิขณาและโทมนัส**
ดังนี้. คำว่า การละ หมายถึงเอา ความรู้สำหรับละอย่างนี้ว่า ภิกษุย่อมละ
ความสำคัญว่าเที่ยง ด้วยการตามพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง. คำว่า **ตปฺปญญา**
ทิสฺวา คือ ญาณเครื่องละอันได้แก่นิจจญาณ วิราคะญาณ นิโรชญาณและ
ปฏินิสสัคคญาณนั้น ย่อมมีด้วยวิปัสสนาปัญญา อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงถึงความ
สืบต่อถัด ๆ กันแห่งวิปัสสนา แม้นั้นอย่างนี้ว่า **อย่างอื่นอีก**. คำว่า **จึง**
วางเฉยเสียได้ คือ ชื่อว่า ย่อมวางเฉยอย่างยิ่งโดยสองทางคือ ย่อมวางเฉย
อย่างยิ่งกะผู้ดำเนินไปในความสงบ ๑ ย่อมวางเฉยอย่างยิ่งกะการบำรุง
พร้อมกัน ๑. ในกรณีนั้น ความวางเฉยอย่างยิ่ง ย่อมมีแต่ต่อธรรม
ที่เกิดร่วมกันบ้าง ความวางเฉยอย่างยิ่ง ย่อมมีต่ออารมณ์บ้าง ในที่นี้ประสงค์
เอาความวางเฉยอย่างยิ่งต่ออารมณ์. คำว่า **เพราะฉะนั้นแหละอนันท์** คือ
เพราะเหตุที่อานาปานสติสมาธิเป็นไปแล้วโดยทำนองเป็นต้นว่า เราจักตาม
พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงหายใจออก ไม่ใช่เป็นไปแต่ในธรรมมีนิเวศ
เป็นต้นเท่านั้น แต่ภิกษุได้เห็นญาณเครื่องละธรรมที่กล่าวไว้แล้วในหัวข้อ
คือ อภิขณาและโทมนัส ด้วยปัญญาแล้ว ย่อมเป็นผู้วางเฉยอย่างยิ่ง ฉะนั้น
พึงทราบว่ ภิกษุเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ในสมัยนั้นอยู่.

* พม่า - ๕ อย่าง

ในคำว่า ฉะนั้นเหมือนกัน นี้ ฟังเห็นอายตนะทั้ง ๖ อย่าง
เหมือนทางใหญ่ ๔ แพร่ง กิเลสในอายตนะทั้ง ๖ อย่างเหมือนกอง ฝุ่น (ขยะ)
สติปัญญา ๔ ที่เป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๔ เหมือนเกวียนและรถที่กำลังมาจากทิศ
ทั้ง ๔ ฟังทราบการเข้าไปมาธรรมที่เป็นบาปอกุศลด้วยกายานุปัสนาเป็นต้น
เหมือนการกำจัดกองฝุ่น ด้วยเกวียนหรือรถนั้น ด้วยประการฉะนี้.

จบกิมิลสูตรที่ ๑๐

จบเอกธรรมวรรคพรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. เอกธรรมสูตร ๒. โภชณกสูตร ๓. สุทธิกสูตร ๔. ปฐม-
ผลสูตร ๕. ทุติยผลสูตร ๖. อริกสูตร ๗. กัปปินสูตร ๘. ทิปสูตร
๙. เวสาลีสูตร ๑๐. กิมิลสูตร และอรรถกถา.

ทุติยวรรคที่ ๒

๑. อิจฉานังคสูตร

ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ

[๑๓๖๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ไพรสมณชื้อ อิจฉานังคละ ใกล้อิจฉานังคนคร ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก ภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เราปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่ สักสามเดือน ใคร ๆ ไม่พึงเข้ามาหาเรา เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรูปเดียว ภิกษุเหล่านั้น ทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ใคร ๆ ไม่เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรูปเดียว.

[๑๓๖๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้นโดยล่วง สามเดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกจะพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุก่อนผู้มีอายุ ทั้งหลาย พระสมณโคดมอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหนมาก เธอทั้งหลาย ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกนั้นอย่างนี้ว่า คุก่อน ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่จำพรรษาด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วย อานาปานสติมาก.

[๑๓๖๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น หรือเมื่อหายใจ เข้าสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมรู้ชัดว่า เราจักกำหนดรู้กองลมหายใจ

ทั้งปวงหายใจออก... ย่อมรู้ชัดว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืน
หายใจออก ย่อมรู้ชัดว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า.

[๑๓๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อจะกล่าวถึงสิ่งใดโดยชอบ
ฟังกล่าวถึงสิ่งนั้นว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง ดังนี้ ฟังกล่าวถึง
สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง
ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง
ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะยังไม่บรรลอรหัตผล ย่อมปรารถนาความเกษมจากโยคะ
อันชอดเยี่ยมอยู่ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเหล่านั้นเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๑๓๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันต
จิณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุ
ประโยชน์ตนแล้วโดยลำดับ สิ้นสังโยชน์เครื่องนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้ว
เพราะรู้โดยชอบ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเหล่านั้นเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน และเพื่อ
สติสัมปชัญญะ.

[๑๓๖๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อจะกล่าวถึงสิ่งใดโดยชอบ
ฟังกล่าวถึงสิ่งนั้นว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง ดังนี้ ฟังกล่าวถึง
สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง
ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง.

จบอภินันท์กถสูตรที่ ๑

ทุติยวรรคธรรมาที่ ๒

อรรถกถาอิจฉานังคสูตร

ทุติยวรรคที่ ๒ อิจฉานังคสูตรที่ ๑. ถามว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสบอกกฬารสมาบัติ (การเข้าถึงธรรมเครื่องอยู่) ของพระองค์ว่า พวกเธอฟังตอบอย่างนี้เล่า. ตอบว่า เพื่อเปลื้องความติเตียน. จริงอยู่ ถ้าหากพวกภิกษุเหล่านั้นฟังกล่าวว่า พวกเราไม่ทราบ ที่นั่น พวกเดียรฉัตรก็จะฟังยกข้อตำหนิขึ้นแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า พวกท่านยอมไม่ทราบว่า ศาสดาของพวกเรา อยู่แล้วตลอดสามเดือน ด้วยสมาบัติชื่อนั้น แล้วก็ทำไม พวกท่านจึงยอมรับใช้ท่านอยู่เล่า เพราะเหตุนั้น จึงตรัสอย่างนั้น เพื่อปลดเปลื้อง.

ถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น ทำไมในที่นี้จึงไม่ตรัสเหมือนที่ตรัสว่าอักษร ในที่อื่นว่า มีสติเที่ยว ย่อมหายใจออก หรือ เมื่อกำลังหายใจออกยาวด้วยเล่า. ตอบว่า เพราะความเป็นธรรมสงบอย่างยิ่ง. จริงอยู่ ลมหายใจออกหรือลมหายใจเข้าเป็นสิ่งที่ปรากฏแก่คนเหล่าอื่น สิ่งทั้งสองอย่างนี้ เป็นสิ่งที่ปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. เพราะความที่ทรงมีพระสติที่ทรงเข้าไปตั้งไว้เป็นนิจ เหตุนี้จึงไม่ตรัสไว้ เพราะความเป็นธรรมสงบอย่างยิ่ง. และเมื่อเป็นอย่างนั้น ทำไมจึงไม่ตรัสว่า สุกขามิ (เราย่อมศึกษา) ตรัสแต่เพียงว่า อสุตตมิมิ (เราย่อมหายใจออก) เท่านั้นเล่า. เพราะไม่มีสิ่งที่จะต้องศึกษา. จริงอยู่ พระเสกขะ ๗ จำพวก ชื่อว่า เป็นผู้ศึกษา เพราะยังมีสิ่งที่จะต้องศึกษา พระฉินาสพ ชื่อว่า อเสกขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา) เพราะไม่มีสิ่งที่จะต้องศึกษา. พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ต้องศึกษา จึงชื่อว่า อเสกขะกิจที่จะต้องศึกษาของพระอเสกขะเหล่านั้นไม่มี เหตุนี้ จึงไม่ตรัสไว้ เพราะไม่มีกิจที่จะต้องศึกษา.

จบอรรถกถาอิจฉานังคสูตรที่ ๑

๒. โลมสกังภยสูตร*

วิหารธรรมของพระเสาะ ต่างกับของพระพุทธองค์

[๑๓๖๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระโลมสกังภยอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น เจ้าศากยะพระนามว่ามหานาม เสด็จเข้าไปหาท่านพระโลมสกังภยถึงที่อยู่ ถวายนมัสการแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สมာธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ นั้น เป็นวิหารธรรมของพระเสาะ เป็นวิหารธรรมของพระตถาคต หรือว่าวิหารธรรมของพระเสาะอย่างหนึ่ง ของพระตถาคตอย่างหนึ่ง ท่านพระโลมสกังภยถวายพระพรว่า ดูก่อนมหาบพิตร สมာธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ นั้นแล เป็นวิหารธรรมของพระเสาะ เป็นวิหารธรรมของพระตถาคต หามิได้ วิหารธรรมของพระเสาะอย่างหนึ่ง ของพระตถาคตอย่างหนึ่ง.

[๑๓๗๐] ดูก่อนมหาบพิตร ภิกษุเหล่าใดเป็นเสาะ ยังไม่บรรลุนิพพาน ย่อมปรารถนาความเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ ภิกษุเหล่านั้นย่อมละนิวรณ์ ๕ นิวรณ์ ๕ เป็นไฉน คือ กามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิตถนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจะนิวรณ์ วิจิกิจฉานิวรณ์ ภิกษุเหล่าใดเป็นเสาะ ยังไม่บรรลุนิพพาน ย่อมปรารถนาความเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ ภิกษุเหล่านั้นย่อมละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้.

[๑๓๗๑] ดูก่อนมหาบพิตร ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันตปัญญาอยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว สิ้นสังโยชน์เครื่องนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ นิวรณ์ ๕ อันภิกษุเหล่านั้นละได้แล้ว ถอนรากเสียแล้ว กระทำไม่

* อรรถกถา กล่าวว่า มีเนื้อความง่ายขึ้น

ให้มีที่ตั้งจุดตาลยอดด้วน กระทำไม่ให้มี มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา
นิวรรณ์ ๕ เป็นโจน คือ กามฉันทนิวรรณ์ พยาบาทนิวรรณ์ ถีนมิทนิวรรณ์
อุทัจจกุกกุจนิวรรณ์ วิจิจฉานนิวรรณ์ ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันตปัจฉิมสาว
หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ นิวรรณ์ ๕ เหล่านี้ อันภิกษุเหล่านั้นละได้แล้ว
ถอนรากเสียแล้ว กระทำไม่ให้มีที่ตั้งจุดตาลยอดด้วน กระทำไม่ให้มี มีอัน
ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา.

[๑๑๗๒] คุก่อนมหาบพิตร พระองค์พึงทราบข้อนี้ โดยปริยายที่
วิหารธรรมของพระเสขะอย่างหนึ่ง ของพระตถาคตอย่างหนึ่ง.

[๑๑๗๓] คุก่อนมหาบพิตร สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ ณ ไพรสมณห์ ชื่ออิจฉานังคละ ใกล้อิจฉานังคคณคร ณ ที่นั่นแล พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
ปรารถนาจะหลีกเร้นอยู่สักสามเดือน ใคร ๆ ไม่พึงเข้ามาหาเรา เว้นแต่ภิกษุ
ผู้นำบิณฑบาตรรูปเดียว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
ใคร ๆ ไม่เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เว้นแต่ภิกษุผู้นำบิณฑบาตรรูปเดียว

[๑๑๗๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เร้นโดยล่วง
สามเดือนนั้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกจะพึงถามเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า คุก่อนผู้มีอายุ
ทั้งหลาย พระสมณโคดมอยู่จำพรรษาด้วยวิหารธรรมข้อไหนมาก เธอทั้งหลาย
ถูกถามอย่างนี้แล้ว พึงตอบพวกอัญญเดียรถีย์ปริพาชกนั้นอย่างนี้ว่า คุก่อน
ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าจำพรรษาอยู่ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วย
อานาปานสติมาก.

[๑๑๗๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เรามีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า
เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า

หายใจเข้ายาว ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจ
ออก ย่อมรู้ชัดว่า เราจักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า.

[๑๓๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อกล่าวถึงสิ่งใดโดยชอบ
ฟังกล่าวถึงสิ่งนั้นว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง ดังนี้ ฟังกล่าวถึง
สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง
ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง
ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะ ยังไม่บรรลอรหัตผล ย่อมปรารถนาความเกษมจาก
โยคะอันขอดเชื่อมอยู่ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเหล่านั้น
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ.

[๑๓๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันต
จิณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ มีกิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว
บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นสังโยชน์เครื่องนำไปสู่ภพแล้ว หลุดพ้น
แล้ว เพราะรู้โดยชอบ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเหล่านั้น
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
และเพื่อสติสัมปชัญญะ.

[๑๓๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเมื่อจะกล่าวถึงสิ่งใดโดยชอบ
ฟังกล่าวถึงสิ่งนั้นว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง ดังนี้ ฟังกล่าวถึง
สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง
ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหมบ้าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง.

[๑๓๗๙] ดูก่อนมหาบพิตร พระองค์ฟังทราบข้อนี้ โดยปริยายที่
วิหารธรรมของพระเสขะอย่างหนึ่ง ของพระตถาคตอย่างหนึ่ง.

๓. ปฐมอานันทสูตร

ว่าด้วยปัญหาของพระอานนท์

[๑๓๘๐] กรุงสาวัตถี. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอย่างหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๗ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๗ ขอให้บริบูรณ์แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ขอให้บริบูรณ์ มีอยู่หรือหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีอยู่ อานนท์.

[๑๓๘๑] อ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ธรรมอย่างหนึ่งอันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๗ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๗ ขอให้บริบูรณ์แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ขอให้บริบูรณ์ เป็นไฉน.

พ. ก่อนอานนท์ ธรรมอย่างหนึ่ง คือ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้บริบูรณ์ สติปัญญา ๔ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

[๑๓๘๒] ก่อนอานนท์ ก็สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ที่เรือนว่างก็ดี

นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เขมิตติหายใจออก มีสติ
หายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า หายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้า
ยาวก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว ฯลฯ ย่อมรู้ชัดว่า จักพิจารณาเห็นโดยความสละ
คืนหายใจออก ย่อมรู้ชัดว่า จักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า ใน
สมัยใด ภิกษุเมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หรือเมื่อหายใจเข้า
ยาวก็รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่า หายใจออกสั้น หรือ
เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่า หายใจเข้าสั้น ย่อมสำเนียงกว่า จักระงับกาย
สังขารหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า จักระงับกายสังขารหายใจเข้า ในสมัยนั้น
ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึง
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะเรากล่าว
กายอันหนึ่ง ในบรรดากายทั้งหลาย ซึ่งได้แก่ลมหายใจออกและลมหายใจเข้า
เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ ในสมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๘๗] คุก่อนอานนท์ ในสมัยใด ภิกษุสำเนียงกว่า จักเป็นผู้
กำหนดรู้ปิติหายใจออก หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้สุข
หายใจออก... หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า จักเป็นผู้กำหนดรู้จิตสังขารหายใจ
ออก... หายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า จักระงับจิตสังขารหายใจออก... หายใจ
เข้า ในสมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมป-
ชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ ข้อนี้ เพราะเหตุไร
เพราะเรากล่าวเวทนาอันหนึ่งในบรรดาเวทนาทั้งหลาย ซึ่งได้แก่การกระทำไว้
ในใจให้ดีซึ่งลมหายใจออกและลมหายใจเข้า เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ ใน
สมัยนั้น ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๘๔] ดูก่อนอานนท์ ในสมัยใด ภิกษุข่อมสำเนียงกว่า จักเป็นผู้กำหนดจิตหายใจออก...หายใจเข้า ข่อมสำเนียงกว่า จักทำจิตให้บันเทิงหายใจออก...หายใจเข้า ข่อมสำเนียงกว่า จักตั้งจิตมั่นหายใจออก..หายใจเข้า ข่อมสำเนียงกว่า จักเปลื้องจิตหายใจออก ..หายใจเข้า ในสมัยนั้น ภิกษุข่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ซ่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราไม่กล่าวซึ่งการเจริญสมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ สำหรับผู้มีสติหลงลืม ไม่มีสัมปชัญญะ เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ ในสมัยนั้น ภิกษุข่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๘๕] ดูก่อนอานนท์ ในสมัยใด ภิกษุข่อมสำเนียงกว่า จักพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงหายใจออก...หายใจเข้าข่อมสำเนียงกว่าจักพิจารณาเห็นโดยความคลายกำหนดหายใจออก...หายใจเข้า ข่อมสำเนียงกว่า จักพิจารณาเห็นโดยความดับหายใจออก...หายใจเข้า ข่อมสำเนียงกว่า จักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจออก...หายใจเข้า ในสมัยนั้น ภิกษุข่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียได้ เธอเห็นการละอภิชณาและโทมนัสนั้นด้วยปัญญา จึงวางเฉยเสียได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ ในสมัยนั้น ภิกษุข่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชณา และโทมนัสในโลกเสียได้.

[๑๓๘๖] ดูก่อนอานนท์ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ข่อมยังสติปัญฐาน ๔ ให้บริบูรณ์.

[๑๓๘๗] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็สติปัญญา ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทำใ้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ ในสมัยใด ภิกษุ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ ในสมัยนั้น สติของเธอย่อมตั้งมั่น ไม่หลงลืม ในสมัยใด สติของภิกษุตั้งมั่น ไม่หลงลืม ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารถแล้ว ภิกษุย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ ในสมัยนั้น เธอมีสติอยู่อย่างนั้น ย่อมคั่นควา พิจารณา สอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา.

[๑๓๘๘] คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมัยใด ภิกษุมีสติอยู่อย่างนั้น ย่อมคั่นควา พิจารณา สอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา ในสมัยนั้น ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ ชื่อว่าเป็นอันภิกษุปรารถแล้ว ภิกษุย่อมเจริญธรรมวิยสัมโพชฌงค์ ในสมัย นั้น ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ เมื่อเธอคั่นควา พิจารณา สอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา เป็นอันชื่อว่าปรารถความเพียรไม่ย่อ หย่อ.

[๑๓๘๙] คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมัยใด เมื่อภิกษุคั่นควา พิจารณา สอดส่องธรรมนั้นด้วยปัญญา เป็นอันชื่อว่าปรารถความเพียรไม่ย่อหย่อน ในสมัย นั้น วิริยสัมโพชฌงค์ชื่อว่าเป็นอันภิกษุปรารถแล้ว ภิกษุย่อมเจริญวิริยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ ปิติดันหาอามิสมิได้ ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ปรารถความเพียร.

[๑๓๙๐] คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมัยใด ปิติดันหาอามิสมิได้ ย่อมเกิด แก่ภิกษุผู้ปรารถความเพียร ในสมัยนั้น ปิตีสัมโพชฌงค์ชื่อว่าเป็นอันภิกษุ ปรารถแล้ว ภิกษุย่อมเจริญปิตีสัมโพชฌงค์ ปิตีสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความ เจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ แม้กายของภิกษุผู้มีใจเอบอิมด้วยปีติก็ย่อมสงบ แม้จิต ก็ย่อมสงบ.

[๑๒๕๑] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด แม้กายของภิกษุผู้มีใจเอิบอิม ด้วยปีติก็ย่อมสงบ แม้จิตก็ย่อมสงบ ในสมัยนั้น ปีศาจทิสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุยอมเจริญปีศาจทิสัมโพชฌงค์ ปีศาจทิสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ จิตของภิกษุผู้มีกายสงบ มีความสุข ย่อมตั้งมั่น.

[๑๒๕๒] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายสงบ มีความสุขย่อมตั้งมั่น ในสมัยนั้น สมาริสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุยอมเจริญสมาริสัมโพชฌงค์ สมาริสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ เธอยอมเพ่งดูจิตซึ่งตั้งมั่นอย่างนั้นอยู่ด้วยดี.

[๑๒๕๓] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด ภิกษุยอมเพ่งดูจิตซึ่งตั้งมั่นอย่างนั้นอยู่ด้วยดี ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุยอมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

[๑๒๕๔] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด ภิกษุยอมพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนา... เห็นจิตในจิต ... เห็นธรรมในธรรม ในสมัยนั้น สติของเธอ ย่อมตั้งมั่นไม่หลงลืม.

[๑๒๕๕] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด สติของภิกษุยอมตั้งมั่น ไม่หลงลืม ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุยอมเจริญ สติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ (พึงขยายเนื้อความให้พิสดารเหมือนสติปิฎฐานข้อต้น) เธอยอมเพ่งดูจิตซึ่งตั้งมั่นอย่างนั้นอยู่ด้วยดี.

[๑๒๕๖] คุณก่อนอนนท ในสมัยใด ภิกษุยอมเพ่งดูจิตซึ่งตั้งมั่นอย่างนั้นอยู่ด้วยดี ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ชื่อว่า เป็นอันภิกษุปรารภแล้ว ภิกษุยอมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์แก่ภิกษุ.

[๑๓๕๗] คุณก่อนอนนทฺ์ สติปฏิฐาน ๔ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้
กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์.

[๑๓๕๘] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร
กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ภิกษุในธรรม
วินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อมไปในการสละ ย่อมเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์... วิจยสัมโพชฌงค์...
ปีติสัมโพชฌงค์... ปีตัสัทธินสัมโพชฌงค์... สมာธินสัมโพชฌงค์... อุเบกขา-
สัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ
คุณก่อนอนนทฺ์ โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้ว
อย่างนี้ ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

จบปฐมอนันตสูตรที่ ๓

อรรถกถापฐมอนันตสูตร

ปฐมอนันตสูตรที่ ๓. คำว่า **ย่อมคั่นคว่ำ** คือ ย่อมเลือกเฟ้น
ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยงเป็นต้น. อีก ๒ บทนอกนี้ เป็นคำใช้แทน
คำว่า ย่อมคั่นคว่ำ นี้เอง. คำว่า **อันหาอามิสมิได้** คือ ไม่มีกิเลส ได้แก่
ทั้งกายทั้งจิต ย่อมสงบระงับ. ด้วยความสงบระงับความกระวนกระวายทางกาย
และทางใจ. คำว่า **ย่อมตั้งมั่น** ได้แก่ ถูกตั้งไว้โดยชอบ คือ เป็นเหมือน
อัปปนาจิต. คำว่า **ย่อมเป็นผู้วางเฉยอย่างยิ่ง** คือ ย่อมเป็นผู้วางเฉยอย่าง
ยิ่ง ด้วยความวางเฉยอย่างยิ่งคือธรรมที่เกิดร่วมด้วย.

สติในภิกษุนั้น ของภิกษุผู้กำหนดกายด้วยวิธี ๑๔ อย่าง ดังที่ว่ามานี้
ชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ ฌานที่ประกอบด้วยสติ นั้น เป็นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ความเพียรที่เป็นไปในทางกาย และทางจิตที่ประกอบด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
นั้นแหละ เป็นวิริยสัมโพชฌงค์ ปิติ ปัสสัทธิ และจิตเตกัคคตา เป็นปิติ
สัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ และสมาธิสัมโพชฌงค์ อาการที่เป็นกลางๆ
คือไม่หย่อนไม่ตึงเกินไปของโพชฌงค์ทั้ง ๖ นี้ เป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์.
เหมือนอย่างว่า เมื่อพวกม้า วิ่งไปสม่าเสมอ การที่มั่งแตงว่า ตัวนี้ชักช้า
หรือการวิ่งว่า ตัวนี้วิ่งเร็วเกินไป ย่อมไม่มีแก่สารถิ มีเพียงอาการตั้งอยู่ของม้า
ที่วิ่งอยู่อย่างนั้นอย่างเดียว ฉันทใดเทียว อาการที่เป็นกลาง ๆ คือไม่หย่อนไม่
ตึงเกินไป ของโพชฌงค์ทั้ง ๖ นี้ ก็ชื่อว่าเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ฉันทนั้นแล.
ด้วยถ้อยคำเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอะไรไว้ ได้ตรัสชื่อว่า วิปัสสนา
โพชฌงค์พร้อมทั้งลักษณะ ที่ประกอบด้วยขณะจิตเดียวไว้แล้ว.

คำเป็นต้นว่า **อันอาศัยวิเวก** มีใจความที่กล่าวไว้เสร็จแล้ว. ถ้ามว่า
กัณสูตฺรนี้ ทรงแสดงสติกำหนดลมหายใจออกและหายใจเข้า สิบหกครั้ง เป็น
แบบเหมือนกันไปอย่างไร. ตอบว่า การตั้งสติ (สติปัญญาน) ที่มีลมหายใจออกและ
หายใจเข้าเป็นมูล เป็นส่วนเบื้องต้น ความระลึกถึงลมหายใจออกและหายใจเข้า
ซึ่งเป็นมูล เป็นส่วนเบื้องต้นของการตั้งสติเหล่านั้น การตั้งสติที่ยังโพชฌงค์
ไว้ให้บริบูรณ์ ก็เป็นส่วนเบื้องต้น แม้โพชฌงค์เหล่านั้น ก็เป็นส่วนเบื้องต้น แต่
โพชฌงค์ที่ทำให้ความรู้แจ้ง และความหลุดพ้นบริบูรณ์ เป็นโลกุตระที่ให้เกิด
ขึ้นแล้ว ความรู้แจ้งและความหลุดพ้น เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยอริยผล หรือความ
รู้แจ้ง เป็นสิ่งที่ประกอบด้วยมรรคที่ ๔ ความหลุดพ้นเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยผล
ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาปฐมอนันตสูตรที่ ๓

๕. ทูตยานันทสูตร

ว่าด้วยปัญหาของพระอนนท

[๑๓๕๕] ครั้งนั้น ท่านพระอนนทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระอนนทว่า คุณก่อนอนนท ธรรมอย่างหนึ่งอันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๔ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๗ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๗ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ขอให้สมบูรณ์ มีอยู่หรือหนอ. ท่านพระอนนทได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ

พ. คุณก่อนอนนท ธรรมอย่างหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์... ธรรม ๗ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ขอให้บริบูรณ์ มีอยู่..

[๑๔๐๐] คุณก่อนอนนท ก็ธรรมอย่างหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้บริบูรณ์ ธรรม ๔ ข้อ... ธรรม ๗ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ขอให้บริบูรณ์ เป็นไฉน คุณก่อนอนนท ธรรมอย่างหนึ่ง คือ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอาณา-ปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยัง

โพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๘ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

[๑๔๐๑] คุณ่อนอนนท์ ก็สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อัน
ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร การทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสติปัญญา ๔ ให้
บริบูรณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี ฯลฯ คุณ่อนอนนท์ โพชฌงค์ ๘
อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมยังวิชาและวิมุตติ
ให้บริบูรณ์.

จบทุกขอนันทสูตรที่ ๔

สูตรที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ มีข้อกำหนดเท่ากับสูตรที่ ๓ นี้เอง. คำ
ที่เหลือทุกแห่ง ตื่นทั้งนั้นแล.

จบอานาปานสังยุตตวรรณนาที่ ๑๐

๕. ปฐมภิกขุสูตร

ว่าด้วยปัญหาของภิกษุหลายรูป

[๑๔๐๒] ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม

อย่างหนึ่งอันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้
บริบูรณ์... ธรรม ๗ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม
๒ ข้อให้บริบูรณ์ มีอยู่หรือหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า มีอยู่
ภิกษุทั้งหลาย.

[๑๔๐๓] ภิ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ธรรมอย่างหนึ่งอันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ข้อให้บริบูรณ์... ธรรม ๗
ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์
เป็นไฉน.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง คือ สมานสัมปยุตด้วย
อานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัญญา ๔
ให้บริบูรณ์ สติปัญญา ๔ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยัง
โพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์.

(พึงขยายเนื้อความให้พิสดารเหมือนไวยากรณ์ภิกษุข้างต้น)

จบปฐมภิกษุสูตรที่ ๕

๖. ทุตติภิกษุสูตร

ว่าด้วยปัญหาของภิกษุหลายรูป

[๑๔๐๔] ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม

อย่างหนึ่งอันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ขอให้
บริบูรณ์... ธรรม ๗ ข้ออันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม
๒ ข้อให้บริบูรณ์ มีอยู่หรือหนอ ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากฐาน ฯลฯ
ภิกษุทั้งหลายได้สดับแล้ว จักทรงจำไว้.

พ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำ
ให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ข้อให้บริบูรณ์... ธรรม ๗ ข้อ อันภิกษุ
เจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ข้อ ให้บริบูรณ์ มีอยู่.

[๑๔๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมอย่างหนึ่ง อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๔ ข้อให้บริบูรณ์... ธรรม ๗ ข้อ อัน
ภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังธรรม ๒ ข้อให้บริบูรณ์ เป็นไฉน.
ธรรมอย่างหนึ่ง คือ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว
กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐาน ๔ ข้อให้บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ อัน
ภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ โพชฌงค์
๗ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ ฯลฯ

จบทุกขยิกขุสูตรที่ ๖

๗. สังโยชนสูตร

เจริญอานาปานสติเพื่อสมาธิเพื่อละสังโยชน์

[๑๔๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ
อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์.

[๑๔๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างไร กระทบให้มากแล้วอย่างไร ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ อยู่ในป่าก็ดี ฯลฯ ย่อมสำเนียงกว่า จักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า จักพิจารณาเห็นโดยความสละคืนหายใจเข้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทบให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ ฯลฯ

จบสังโยชนสูตรที่ ๗

๘. อนุสยสูตร

เจริญอานาปานสติสมาธิเพื่อถอนอนุสัย

[๑๔๐๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทบให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทบให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

จบอนุสยสูตรที่ ๘

๕. อัถธานสูตร

เจริญอานาปานสติสมาธิเพื่อรู้อัถธานะ

[๑๔๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัถธานะ ฯลฯ สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ กระทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อกำหนดรู้อัถธานะ.

จบอัถธานสูตรที่ ๕

๑๐. อาสวัภยสูตร

เจริญอานาปานสติสมาธิเพื่อสิ้นอาสวะ

[๑๔๑๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ฯลฯ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สมาธิอันสัมปยุตด้วยอานาปานสติ อันภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ การทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ.

จบอาสวัภยสูตรที่ ๑๐

จบวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อิจฉานังคตสูตร
๒. โลมสกังภยสูตร
๓. ปฐมอนันทสูตร
๔. ทุติยอนันทสูตร
๕. ปฐมภิกขุสูตร
๖. ทุติยภิกขุสูตร
๗. สังโยชนสูตร
๘. อนุสยสูตร
๙. อัชธานสูตร
๑๐. อาสวัภยสูตร และอรรถถา

จบอานาปานสังยุต

โสตปาตติสังยุต

เวฬุทวารวรรคที่ ๑

๑. ราชสูตร

คุณธรรมของพระอริยสาวก

[๑๔๑๑] กรุงสาวัตถี. ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระ-
พุทธพจน์นี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิเสวยราชสมบัติเป็น
อิสราธิบดีในทวีปทั้ง ๔ สวรรคตแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ คือ ได้เป็น
สหยาของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ท้าวเธอแวดล้อมไปด้วยหม່นางอัปสร เิบอ้อม
พรั่งพร้อมบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ณ สวณันทวัน ในดาวดึงส์
พิภพนั้น ท้าวเธอประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ก็จริง ถึงอย่างนั้น ท้าวเธอ
ก็ยังไม่พ้นจากนรก จากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน จากปิตติวิสัย และจากอบาย
ทุกติ วินิบาต.

[๑๔๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกเชี่ยวชาญอรรถาพอยู่ด้วยคำ
ข้าวที่แสวงหามาด้วยปลีแข็ง นุ่งห่มเสื้อผ้าที่เศร้าหมอง เธอประกอบด้วยธรรม
๔ ประการ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เธอก็พ้นจากนรก จากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
จากปิตติวิสัย และจากอบาย ทุกติ วินิบาต ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน
อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ
พุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์
ตรัสรู้เองโดยชอบถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก
เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์

ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ใดบรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติสมควร คือ คู่แห่งบุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ควรของค่านับ ควรของต้อนรับ ควรของทำบุญ ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทย วิญญูชน สรรเสริญ อันค้นหาและทักขิไม่ลุ่มคล้ำแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกย่อมประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้.

[๑๔๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย การได้ทวีปทั้ง ๔ กับการได้ธรรม ๔ ประการ การได้ทวีปทั้ง ๔ ย่อมไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ซึ่งจำแนกออกไปแล้ว ๑๖ หน ของการได้ธรรม ๔ ประการ.

จบราชสูตรที่ ๑

โศตاپัตติสังยุตวรรณนา

อรรถกถาราชสูตร

พึงทราบอธิบายในราชสูตรที่ ๑.

คำว่า **กัญญาปี** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าอนุเคราะห์และคติเทียบ.

จริงอยู่ พระศาสดาเมื่อจะทรงอนุเคราะห์ (เมื่อถือเอา) ราชสมบัติ คือความเป็นอิสรราชิบัติแห่งมหาทวีปทั้ง ๔ และเมื่อจะทรงคติเทียบความเป็น คือการละบายทั้ง ๔ ยังไม่ได้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ... แม้ก็จริง.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **แห่งทวีปทั้ง ๔** ได้แก่ ทวีปใหญ่ ๔ มีทวีปพื้นหนึ่งเป็นบริวาร.

บทว่า **อิสสุริยาธิปจฺจ** ความว่า ความเป็นอิสระ ความเป็นอธิปติ ชื่อว่า ความเป็นใหญ่ ความเป็นอิสระ ความเป็นใหญ่ ชื่อว่า ความเป็นอิสรราชิบัติ เพราะอรรถว่า ไม่มีความแตกต่างกันในราชสมบัติ. บทว่า **การตุวา** ได้แก่ ให้ราชสมบัติเห็นปานนี้เป็นไป. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ... แม้ก็จริง.**

ผ้ามีชายหามิได้ ชื่อว่า **นनुตกานิ** (ผ้าที่เสร้างมอง) ในบทนั้น. ก็ผ้าสาฎกแม้ ๑๑ สอก ตั้งแต่ตัดชายผ้าออก ถึงการนับว่า ผ้าไม่มีชายเหมือนกัน. บทว่า **ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว** ได้แก่ ความเลื่อมใสอันไม่คลอนแคลน.

บทว่า **ก็ความเลื่อมใสนั้น** ความว่า ความเลื่อมใสอย่างหนึ่งมีหลายอย่างเทียว ก็ความเลื่อมใสที่มาถึงแล้วโดยมรรคนั้น ย่อมเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังในวัตถุเหล่าใด ด้วยอำนาจวัตถุเหล่านั้น ความเลื่อมใสนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ ๓ อย่าง โดยนัยเป็นต้นว่า ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ-
* ไม่มีการช่วงชิงหรือโค่นล้มราชสมบัติหนึ่ง.

พุทธเจ้า. เพราะความเลื่อมใสอย่างเดียวกัน เหตุนี้ ความเลื่อมใสนั้น ย่อมเป็นเหตุให้น้อมไปต่างๆกัน. จริงอยู่ อริยสาวก ย่อมมีความเลื่อมใส ความรักและความเคารพในพระพุทธเจ้าเท่านั้นมาก ในพระธรรมหรือในพระสงฆ์ไม่มาก หรือย่อมมีความเลื่อมใสในพระธรรมเท่านั้นมาก ในพระพุทธเจ้า หรือในพระสงฆ์ไม่มาก หรือย่อมมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์เท่านั้นมาก ในพระพุทธเจ้า หรือพระธรรมไม่มาก เพราะเหตุนี้ อริยสาวกมีความเลื่อมใส ความรักและความเคารพ (ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) เพียงอย่างเดียวก็หาไม่.

คำเป็นต้นว่า **แม่** เพราะเหตุนี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น** ดังนี้ ท่านให้พิสดารแล้ว ในปกรณ์วิเสศ ชื่อว่า วิสุทธีมรรคินันเด. บทว่า **ที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว** ความว่า ที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ใคร่แล้ว คือ เป็นที่พอใจทีเดียว เพราะว่า พระอริยบุคคลทั้งหลาย ไปแล้วระหว่างภพก็ไม่ทำให้ศีลห้ำหั่น ท่านกล่าวแล้วอย่างนี้ หมายถึงศีลห้าเหล่านั้น แม่ของพระอริยบุคคลเหล่านั้น. คำว่า **ไม่ขาด** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว เช่นเดียวกันทีเดียว. ส่วนหนึ่งขาดที่ริม ท่านเรียกว่า **ขาดตามลำดับ**. บทว่า **ขาดทะลุในท่ามกลาง** ความว่า ส่วนเหล่านั้นมีชนิดต่างกันในที่หนึ่ง.

บทว่า **ต่าง** ได้แก่ มีลวดลายต่าง ๆ. บทว่า **พร้อย** ความว่า ศีลที่แตกในข้อต้น หรือที่ลุคไปตามลำดับอย่างนี้ ชื่อว่า **ขาด** ที่แตกในท่ามกลาง ชื่อว่า **ทะลุ** ชื่อว่า **ต่าง** เพราะขาดไปตามลำดับ ๒-๓ สิกขาบทในที่ใดที่หนึ่ง ที่ทำลายระหว่างสิกขาบทหนึ่ง ชื่อว่า **พร้อย** ฟังทราบความที่ศีลไม่ขาดเป็นต้น เพราะไม่มีโทษเหล่านั้น. บทว่า **เป็นไทย** ได้แก่ โดยกระทำความเป็นไท. บทว่า **วิญญูชนสรรเสริญ** ความว่า อันวิญญูชนทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว.

บทว่า **อันตัณหาและทัญญูไม่อุปคถาแล้ว** ความว่า **อันตัณหา** และ **ทัญญู** ไม่อาจอุปคถาอย่างนี้ว่า ความตริกชื่ออันท่านทำแล้ว ความตริกนี้ท่านทำแล้ว. บทว่า **เป็นไปเพื่อสมาธิ** ความว่า สามารถเพื่อให้อัปปนาสมาธิ หรืออุปจารสมาธิเป็นไป.

จบอรรถกถาราชสูตรที่ ๑

๒. โอคธสูตร

องค์คุณของพระโศดาบัน

[๑๔๑๔] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย** อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ได้ตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๔๑๕] **ศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสและการ
เห็นธรรมมีอยู่แก่ผู้ใด ผู้นั้นแล ย่อมบรรลु
ความสุข อันหยั่งลงในพรหมจรรย์ตาม
กาล.**

จบโอคธสูตรที่ ๒

อรรถกถาโอคชสูตร

พึงทราบอธิบายในโอคชสูตรที่ ๒.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอาความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ด้วยบทว่า
เยสํ สทฺธา. ทรงถือเอาศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ด้วยบทว่า ศีล.
ทรงถือเอาความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ด้วยบทว่า ความเลื่อมใส. ทรงถือ
เอาความเลื่อมใสในธรรม ด้วยบทว่า การเห็นธรรม เป็นอันว่า ตรัส
องค์แห่งการบรรลุโสดา ๔ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า กาล ปจฺเจนฺติ ได้แก่
บรรลุ (ผล) ตามกาล. บทว่า ความสุขอันหยั่งลงในพรหมจรรย์ ได้แก่
สุขที่สัมปยุตด้วยมรรค ๓ เบื้องสูงที่รวมเอาพรหมจรรย์แล้วดำรงอยู่. ก็ความ
เลื่อมใสที่มาแล้วในกาลา จัดว่าเป็นความเลื่อมใสอันเป็นโลกุตระ พระติ-
ปิฎกจูฬายเถระ กล่าวว่า ความเลื่อมใสก่อน. พระติปิฎกจูฬนาคเถระ
กล่าวว่า ความเลื่อมใสคือ การพิจารณาจรณะที่มาแล้ว. พระเถระ แม้ทั้งสอง
เป็นบัณฑิต มีสุตะมาก สุภาษิตของพระเถระทั้งสองว่า นี่เป็นความเลื่อมใส
ที่เจอกัน.

จบอรรถกถาโอคชสูตรที่ ๒

๓. ทิฆมาวสุตร

องค์กรรมเครื่องบรรลุโสดา

[๑๔๑๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร เวฬุวัน กลันทกนิวาปนสถาน กรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ทิฆมาวอุบาสกป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ได้เชิญภคฺชชโชติยะ ผู้เป็นบิดามาสั่งว่า ข้าแต่ภคฺชช ขอท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า แล้วกราบทูลตามคำของพมว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฆมาวอุบาสกป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงพระกรุณาเสด็จไปยังนิเวศน์ของทิฆมาวอุบาสก โชติยกฤหติรับคำที่ทิฆมาวอุบาสกแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๑๔๑๗] ครั้นแล้ว โชติยกฤหติได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทิฆมาวอุบาสกป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก เขาถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า และเขากราบทูลมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงพระกรุณาเสด็จไปยังนิเวศน์ของทิฆมาวอุบาสก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคฺษณิภาพ.

[๑๔๑๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของทิฆมาวอุบาสก ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ แล้วได้ตรัสถามทิฆมาวอุบาสกว่า คุณก่อนทิฆมาวอุบาสก ท่านพอจะอดทนได้หรือ

พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้ละหรือ ทุกขเวทนาทุเลาลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏแลหรือ ที่ฆมาวุบาสกกราบทูล ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์อดทนไม่ได้ เที่ยวยอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของข้าพระองค์กำเริบหนักไม่ทุเลาลงเลย ความกำเริบ ย่อมปรากฏ ความทุเลาย่อมไม่ปรากฏ.

[๑๔๑๕] พ. คุณก่อนที่ฆมาวุ เพราะเหตุนี้แหละ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ จักเป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ คุณก่อนที่ฆมาวุ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๑๔๒๐] ที. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลุนิเสดา ๔ เหล่าใด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้น มีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น ข้าพระองค์ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

พ. คุณก่อนที่ฆมาวุ เพราะฉะนั้นแหละ ท่านตั้งอยู่ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลุนิเสดา ๔ เหล่านี้แล้ว พึงเจริญธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา ๖ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป.

[๑๔๒๑] คุณก่อนที่ฆมาวุ ท่านจงพิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยง มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ มีความสำคัญในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอนัตตา มีความสำคัญในการละ มีความสำคัญในความคลาย-กำหนด มีความสำคัญในการดับ คุณก่อนที่ฆมาวุ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล.

[๑๘๒๒] ที. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่ง
วิชา ๖ ประการเหล่านี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้น
มีอยู่ในข้าพระองค์ และข้าพระองค์ก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น ข้าพระองค์
พิจารณาเห็นในสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่เที่ยง มีความสำคัญในสิ่งที่ไม่เที่ยง
ว่าเป็นทุกข์... มีความสำคัญในความดับ อีกอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์มีความ
คิดอย่างนี้ว่า โขทัยคฤหบดีนี้ อย่าได้ถึงความทุกข์โดยล่วงไปแห่งข้าพระองค์
เลย โขทัยคฤหบดีได้กล่าวว่า พ่อที่ฆาฏ พ่ออย่าได้ใส่ใจถึงเรื่องนี้เลย พ่อ
ที่ฆาฏ จงใส่ใจพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ท่านให้ดีเถิด.

[๑๘๒๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนที่ฆาฏอุบาสกด้วย
พระโอวาทนี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะแล้วหลีกไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จไปแล้วไม่นาน ที่ฆาฏอุบาสกกระทำกาละแล้ว.

[๑๘๒๔] ครั้งนั้น ภิกษุมารูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่
ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่ฆาฏอุบาสก
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนด้วยพระโอวาทโดยย่อ กระทำกาละแล้ว คติ
ของเขาเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพของเขาเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย ที่ฆาฏอุบาสกเป็นบัณฑิต มีปกติพูดจริง
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม และไม่ยังตนให้ลำบาก เพราะมีธรรมเป็นเหตุ
ที่ฆาฏอุบาสกเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพที่เกิดนั้น มีอันไม่กลับมา
จากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ลีนไป.

จบที่ฆาฏสูตรที่ ๓

อรรถกถาทีฆาสูต

ฟังทราบอธิบายในทีฆาสูตที่ ๓.

บทว่า เพราะเหตุ นั้น ความว่า เพราะท่านปรากฏในองค์แห่ง
ธรรมเครื่องบรรลุโศดา ๔ บทว่า วิชฺชาภาคิเย ความว่า ในส่วนแห่งวิชา.
บทว่า ในสังขารทั้งปวง ความว่า ในสังขารที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด.
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสวิปัสสนาแห่งมรรคทั้ง ๓ เบื้องสูง แก่ทีฆาอุบาสก
อย่างนี้. บทว่า วิมาตํ ได้แก่ ความทุกข์.

จบอรรถกถาทีฆาสูตที่ ๓

๔. ปฐมสาริปุตตสูตร

เป็นพระโศดาบันเพราะมีธรรม ๔ ประการ

[๑๔๒๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระสาริปุตรกับท่านพระอานนท้อยู่
พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น
เวลาเย็น ท่านพระอานนท้ออกจากที่เรือนเข้าไปหาท่านพระสาริปุตรถึงที่อยู่แล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระสาริปุตรว่า คุณก่อนท่าน
สาริปุตร เพราะเหตุที่ประกอบด้วยธรรมเท่าไร หมู่สัตว์นี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงจะทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโศดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง
ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๒๖] ท่านพระสารีบุตรตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุ เพราะเหตุที่ประกอบด้วยกรรม ๔ ประการ หมู่สัตว์นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงจะทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า กรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ เพราะเหตุที่ประกอบด้วยกรรม ๔ ประการเหล่านี้แล หมู่สัตว์นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงจะทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบปฐมสาริปุตตสูตรที่ ๔

ปฐมสาริปุตตสูตรที่ ๔ มีอรรถกถาทั้งนั้น.

๕. พุทธยสาริปุตตสูตร

ว่าด้วยองค์ธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน

[๑๔๒๗] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร ที่เรียกว่า โสตาปัตติยังคะ* ๆ ดังนี้ โสตาปัตติยังคะเป็นไฉน.

[๑๔๒๘] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โสตาปัตติยังคะ คือ สัมปยุตสังเสวะ การคบสัตบุรุษ ๑ สัทธรรมสวนะ ฟังคำสั่งสอนของท่าน ๑ โยนิโสมนสิการ กระทำไว้ในใจโดยอุบายที่ชอบ ๑ ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑.

[๑๔๒๙] พ. ภูถละ ๆ สารีบุตร โสตาปัตติยังคะ คือ สัมปยุต-
สังเสวะ ๑ สัทธรรมสวนะ ๑ โยนิโสมนสิการ ๑ ชัมมานุชัมมปฏิบัติ ๑.

[๑๔๓๐] ดูก่อนสารีบุตร ก็ที่เรียกว่า ธรรมเพียงดังกระแสน้ำ ๆ ดังนี้ ก็ธรรมเพียงดังกระแสน้ำเป็นไฉน ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ชื่อว่า ธรรมเพียงดังกระแสน้ำ.

[๑๔๓๑] พ. ภูถละ ๆ สารีบุตร อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘
นี้แล คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ชื่อว่าธรรมเพียงดังกระแสน้ำ.

[๑๔๓๒] ดูก่อนสารีบุตร ที่เรียกว่า โสตาบัน ๆ ดังนี้ โสตาบัน
เป็นไฉน.

* องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลุนิพพาน

สา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ใดประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้
ผู้นี้เรียกว่าพระโสดาบัน ท่านผู้นั้น มีนามอย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้

[๑๔๓๗] พ. ถูกละ ๆ สารีบุตร ผู้ซึ่งประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์
๘ นี้ เรียกว่าโสดาบัน ท่านผู้นั้น มีนามอย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้.

จบทุติยสาริปุตตสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติยสาริปุตตสูตร

พึงทราบอธิบายในทุติยสาริปุตตสูตรที่ ๕.

บทว่า โสดาปัตติยงฺคฺ ความว่า องค์คุณที่ได้เฉพาะส่วนเบื้องต้น
แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน. ก็คุณที่ได้เฉพาะ มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธรูปเจ้า ชื่อว่า องค์แห่งโสดาบัน ก็องค์แม่เหล่านั้นมาแล้วว่า องค์
แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน. ในองค์เหล่านั้น องค์แม่ทั้งสองก็มีอธิบาย
คำนี้ว่า บุคคล เสพสัจบุรุษ คบ นิ่งใกล้ พังกรรม ใฝ่ใจโดยแยกกาย
ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นส่วนเบื้องต้น อันเป็นธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมได้
เฉพาะธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน.

ธรรมมีการคบสัจบุรุษเป็นต้น ชื่อว่า องค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน
โสดา เพราะอรรถว่า เป็นองค์เพื่อประโยชน์แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน.
ธรรมนอกนี้ ชื่อว่า โสดาปัตติยงฺคฺ (องค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน) เพราะ
อรรถว่า เป็นองค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน กล่าวคือปฐมมรรค. โสดา-
ปัตติมรรค เป็นองค์แห่งโสดาปัตติมรรคที่แทงตลอดแล้ว เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า องค์แห่งธรรมเครื่องบรรลุนิพพาน.

จบอรรถกถาทุติยสาริปุตตสูตรที่ ๕

๖. อภิติสูตร

ว่าด้วยช่างไม้นามว่าอิสิทัตตะ

[๑๔๓๔] สาวัดถินิทาน ก็สมัยนั้น ภิกษุมากรูปกระทำจิวรกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีจิวรสำเร็จแล้ว จักเสด็จจาริกไปโดยล่วงสามเดือน

[๑๔๓๕] ก็สมัยนั้น พวกช่างไม้ผู้เป็นพระสกทาคามีมาก่อนนามว่าอิสิทัตตะ อยู่อาศัยในหมู่บ้านด้วยกรณียกิจบางอย่าง พวกเขาได้ฟังข่าวว่า ภิกษุมากรูปกระทำจิวรกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีจิวรสำเร็จแล้ว จะเสด็จจาริกไปโดยล่วงสามเดือน จึงวางบुरुขไว้บนหนทางโดยตั้งว่า คุณอนบुरुขผู้เจริญ ท่านเห็นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาในเวลาใด ฟังบอกพวกเราในเวลานั้น บुरुขนั้นอยู่มาได้ ๒-๓ วัน ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล จึงเข้าไปหาพวกช่างไม้แล้วได้บอกว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ากำลังเสด็จมา ขอท่านทั้งหลายจงทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด.

[๑๔๓๖] ครั้งนั้น พวกช่างไม้ผู้เป็นพระสกทาคามีมาก่อนนามว่า อิสิทัตตะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เสด็จตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปข้างพระปฤษฏางค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแหวะจากหนทางเสด็จเข้าไปยังโคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดถวาย พวกช่างไม้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า

[๑๔๓๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากกรุงสาวัตถีไปในโกศลชนบท เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จห่างเราทั้งหลายไป เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จ จาริกจากกรุงสาวัตถีไปในโกศลชนบทแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมี ความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จห่างจากเรา ไปแล้ว.

[๑๔๓๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟัง ข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากโกศลชนบทไปยังแคว้นมัลละ เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จห่างเราทั้งหลายไป เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จ จาริกจากโกศลชนบทไปยังแคว้นมัลละแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความ เสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จห่างเราทั้งหลายไปแล้ว.

[๑๔๓๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นมัลละไปยังแคว้นวัชชี เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จห่างเราทั้งหลายไป เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จ จาริกจากแคว้นมัลละไปยังแคว้นวัชชีแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมี ความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จห่างเราทั้งหลายไปแล้ว.

[๑๔๔๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นวัชชีไปยังแคว้นกาสิ เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จห่างเราทั้งหลายไป เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จ

จาริกจากแคว้นวัชชีไปยังแคว้นกาสิแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จห่างเราทั้งหลายไปแล้ว.

[๑๔๔๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นกาสิไปในแคว้นมคธ เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จห่างเราทั้งหลายไป เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จจาริกจากแคว้นกาสิไปในแคว้นมคธแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความเสียใจ น้อยใจเป็นอันมากกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จห่างเราทั้งหลายไปแล้ว.

[๑๔๔๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นมคธมายังแคว้นกาสิ เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักใกล้เราทั้งหลายเข้ามา เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จจาริกจากแคว้นมคธมายังแคว้นกาสิแล้ว เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้เราทั้งหลายเข้ามาแล้ว.

[๑๔๔๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจากแคว้นกาสิมายังแคว้นวัชชี เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักใกล้เราทั้งหลายเข้ามา เวลาใด ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า เสด็จจาริกจากแคว้นกาสิมายังแคว้นวัชชีแล้ว เวลานั้นข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้เราทั้งหลายเข้ามาแล้ว.

[๑๔๔๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จจาริกจากแคว้นวัชชีมายังแคว้นมัลละ

เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจัก
ใกล้เราทั้งหลายเข้ามา เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า เสด็จจาริกจากแคว้นวัชชีมายังแคว้นมัลละแล้ว เวลานั้น ข้า
พระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้เราทั้งหลาย
เข้ามาแล้ว.

[๑๔๔๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลาย
ได้ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นมัลละมายังแคว้นโกศล
เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจัก
ใกล้เราทั้งหลายเข้ามา เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า เสด็จจาริกจากแคว้นมัลละมายังแคว้นโกศลแล้ว เวลานั้น ข้า
พระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้เราทั้งหลาย
เข้ามาแล้ว.

[๑๔๔๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้
ฟังข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักเสด็จจาริกจากแคว้นโกศลมายังกรุงสาวัตถี
เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจัก
ใกล้เราทั้งหลายเข้ามา เวลาใด ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ฟังข่าวพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิก-
เศรษฐี กรุงสาวัตถี เวลานั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความดีใจ ปลื้มใจเป็น
อันมากกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าใกล้เราทั้งหลายแล้ว.

[๑๔๔๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนช่างไม้ทั้งหลาย เพราะ
ฉะนั้นแหละ ฆราวาสคับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลดปล่อย ท่าน
ทั้งหลายควรไม่ประมาท.

[๑๔๔๘] ถ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความคับแค้นอย่างอื่นที่เป็นความคับแค้นกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแค้นยิ่งกว่าความคับแค้นนี้มีอยู่หรือหนอ.

พ. คุณก่อนช่างไม้ทั้งหลาย ก็ความคับแค้นอย่างอื่นที่เป็นความคับแค้นกว่าและที่นับว่าเป็นความคับแค้นยิ่งกว่าความคับแค้นนี้เป็นไฉน.

[๑๔๔๙] ถ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อใด พระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระราชประสงค์จะเสด็จออกไปยังพระราชอุทยาน เมื่อนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายต้องกำหนดช้างที่ขึ้นทรงของพระเจ้าปเสนทิโกศลแล้วให้พระชายาซึ่งเป็นทีโปรดปราน เป็นที่พ้อพระราชหฤทัยของพระเจ้าปเสนทิโกศลประทับข้างหน้าพระองค์หนึ่ง ข้างหลังพระองค์หนึ่ง กลิ่นของพระชายาเหล่านั้นเป็นอย่างนี้ คือ เหมือนกลิ่นของนางราชกัญญาผู้ประพรมด้วยของหอมดังขวดน้ำหอมที่เขาเปิดในขณะนั้น กายสัมผัสของพระชายาเหล่านั้นเป็นอย่างนี้ คือ เหมือนกายสัมผัสของนางราชกัญญาผู้ดำรงอยู่ด้วยความสุข ดังปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย ก็ในสมัยนั้น แม้ช้างข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง แม้พระชายาทั้งหลายข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง แม้พระเจ้าปเสนทิโกศลเถา ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง.

[๑๔๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายไม่รู้สึกว่า จิตอันลามกบังเกิดขึ้นในพระชายาเหล่านั้นเลย ข้อนี้แล คือความคับแค้นอย่างอื่นที่เป็นความคับแค้นกว่า และที่นับว่าเป็นความคับแค้นยิ่งกว่าความคับแค้นนี้.

[๑๔๕๑] พ. คุณก่อนช่างไม้ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ ฆราวาสจึงคับแค้น เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาปลดปล่อยไปรุ่ง ก็ท่านทั้งหลายควรไม่ประมาท.

[๑๔๕๒] คุณก่อนช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครองเรือน คุณก่อนช่างไม้ทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๕๓] คุณก่อนช่างไม้ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ฯลฯ ในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ก็ไทยธรรมสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีอยู่ในตระกูล ท่านทั้งหลายเจตีย์ไทยธรรมนั้นทั้งหมด กับผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เหมือนว่าพวกมนุษย์ในแคว้นโกศลมิเท่าไร ท่านทั้งหลายก็เจตีย์แบ่งปันให้เท่า ๆ กัน.

ถ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นลาภของข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ดีแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบพฤติการณ์อย่างนี้ของข้าพระองค์ทั้งหลาย.

จบปติสูตรที่ ๖

อรรถกถาปติสูตร

พึงทราบอธิบายในปติสูตรที่ ๖.

บทว่า **อยู่อาศัยในหมู่บ้านส่วย** ความว่า อยู่ในบ้านส่วยของคน
บรรดาช่างไม้เหล่านั้น ช่างไม้ชื่อ **อิสิทัตตะ** เป็นพระโสดาบันพระสกทาคามี
มาก่อน เป็นผู้สันโดษในกาลทุกเมื่อ. บทว่า **วางบुरुขไว้บนหนทาง**
ความว่า ทราบว่า ทางเป็นที่เสด็จไปของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยประตูบ้าน
ของพวกช่างไม้เหล่านั้น เพราะฉะนั้น พวกช่างไม้เหล่านั้น จึงวางบुरुขไว้กลางหน
ทาง ด้วยคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อพวกเราหลับแล้ว หรือประมาทแล้ว
ในเวลา พึงเสด็จไป ครั้งนั้นพวกเราพึงได้เฝ้า. บทว่า **เดินตามแล้ว**
ความว่า ติดตามไปข้างพระปฤษฎางค์ ๆ แต่ไม่ไกล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จโดยทางพระบาทในท่ามกลางทางเกวียน.
พวกช่างไม้คนนี้ได้ติดตามไปทั้งสองข้าง บทว่า **ทรงแหวะจากหนทาง**
ความว่า การทำปฏิสังขารแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย. ผู้เสด็จไปกับใคร ๆ ก็ควร
การทำปฏิสังขารของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ผู้ประทับยืนกับใคร ๆ ผู้ประทับนั่ง
ตลอดวันกับใคร ๆ ก็ควร เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริแล้ว
ว่า การทำปฏิสังขารของพระพุทธรเจ้าผู้เสด็จไปกับคนพวกนี้ไม่ควรแล้ว การ
ทำปฏิสังขารของพระพุทธรเจ้าผู้เสด็จไปกับคนผู้ยืนอยู่ไม่ควรแล้ว เพราะว่าชน
เหล่านี้ เป็นเจ้าของศาสนาของเรามีผลอันถึงแล้ว (เป็นพระสกทาคามี) เราจัก
นั่งทำปฏิสังขารตลอดทั้งวันกับคนพวกนี้ ดังนี้แล้ว จึงทรงแหวะลงจากหนทาง
เสด็จเข้าไปหาทางทิศที่มีโคนไม้อยู่. บทว่า **ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาด**
ถวายเป็นอาสนะ ความว่า ถวายความว่า ถวายความว่า พวกช่างไม้ได้ให้ถือเอาร่ม รองเท้า ไม้เท้า น้ำมันทาเท้า

น้ำปานะ ๘ อย่าง และบัลลังก์มีขาเหมือนเท้าสัตว์ไปแล้วหรือหนอ. ตอบว่า
ให้ปู่บัลลังก์ที่เขานำมาถวายแล้ว. พระศาสดาประทับนั่งบนบัลลังก์นั้น.

บทว่า **นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง** ความว่า พวกช่างไม้
กล่าวแล้วว่า พวกท่านจงถวายของที่เหลือมีร่มและรองเท้าเป็นต้น แก่ภิกษุ
สงฆ์. แม้นตนเองก็ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วน
ข้างหนึ่ง คำทั้งหมดเป็นต้นว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จจาริก**
จากกรุงสาวัตถีไปในโกศลชนบท พวกช่างไม้มีอิทธิตตะเป็นต้น
กราบทูลแล้ว ด้วยอำนาจมัชฌิมประเทศนั่นเอง. เพราะเหตุไร จึงกำหนด
เพราะว่า การเที่ยวจาริกไปก็ดี การยังอรุณให้ตั้งขึ้นก็ดี ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
พวกช่างไม้กล่าวแล้วด้วยอำนาจมัชฌิมประเทศ เพราะค่านั่งกำหนดแน่นอนว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมเสด็จจาริกไปในมัชฌิมประเทศนั้นเที่ยว พระองค์
ย่อมให้อรุณตั้งขึ้นในมัชฌิมประเทศ.

ในบทว่า **พระผู้มีพระภาคเจ้าจักไกล่เราทั้งหลาย** ความว่า พวก
ช่างไม้มีความยินดี เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ใกล้กันเที่ยว อย่างเดียว
หามิได้ ที่แท้แล พวกเขามีความดีใจว่า บัดนี้เราจักได้ถวายทาน ทำการ
บูชาด้วยของหอมและระเบียบเป็นต้น (และ) ถามปัญหา. บทว่า **คฤหบดี**
ทั้งหลาย เพราะเหตุที่นั่นนั่นแหละ **ฆราวาสคับแคบ** ความว่า คฤหบดี
ทั้งหลาย เมื่อเราอยู่ไกล พวกท่านย่อมมีความเสียใจไม่น้อย เมื่อเราอยู่ใกล้
ก็ย่อมมีความดีใจไม่น้อย เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ พึงทราบค่านี้นว่า
ฆราวาสคับแคบ. ก็เพราะโทษของฆราวาส พวกท่านจึงมีความคิดอย่างนี้ว่า
ก็ถ้าเราละฆราวาสแล้ววช. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดง
เนื้อความนี้ แก่ช่างไม้ชื่อว่าอิทธิตตะนั้น จึงตรัสอย่างนี้ว่า เมื่อพวกท่านไปและ
มากับเราอย่างนี้ เหตุนี้จึงไม่มี. พึงทราบความที่การอยู่ครองเรือนนั้นคับแคบ

เพราะอรรถว่า มีกิเลสเครื่องกังวล และ มีความห่วงใยในค่านั่น.

ก็ฆราวาสของผู้ที่อยู่ในที่อยู่อาศัยใหญ่ ชื่อว่าคับแคบ เพราะอรรถว่า มีกิเลสชาติเครื่องให้กังวล และมีความห่วงใย.

บทว่า เป็นทางมาแห่งฐลี ความว่า เป็นทางมาแห่งฐลี คือ รากะ โทสะ และโมหะ อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การมา. บทว่า บรรพชา ปลอดภัย ความว่า บรรพชา ชื่อว่า ปลอดภัย เพราะอรรถว่า ไม่มีกิเลสชาติเครื่องกังวล และไม่มีห่วงใย ก็บรรพชาของภิกษุสองรูปผู้นั่งคู่บัลลังก์ในห้องแม่ ๔ สอก ชื่อว่า ปลอดภัย เพราะอรรถว่า ไม่มีกิเลสชาติเครื่องกังวล และไม่มีห่วงใย. บทว่า คฤหบดีทั้งหลาย ก็ท่านทั้งหลาย ควรไม่ประมาท ความว่า การที่พวกท่านอยู่เป็นฆราวาสที่คับแคบแล้วอย่างนี้ ควรทำความไม่ประมาทเทียว.

บทว่า พวกข้าพระองค์ จะให้พระชายาซึ่งเป็นที่โปรดปราน นั่งข้างหน้าพระองค์หนึ่ง ข้างหลังพระองค์หนึ่ง ความว่า ได้ยินว่าชนแม่ทั้งสองเหล่านั้น ให้หญิงเหล่านั้นที่ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ประทับนั่งบนข้างสองเชือกเหล่านั้นอย่างนี้ ยืนข้างของพระราชาวีตรงกลาง แล้วไปในข้างทั้งสอง เพราะฉะนั้น พวกช่างไม้จึงกล่าวแล้วอย่างนี้. บทว่า แม้ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ต้องระวัง ความว่า ช่างย่อมไม่ทำอะไร ๆ ให้เป็นอันเสพผิดแล้วฉันใด เป็นอันพึงรักษาไว้ฉันนั้น. บทว่า พระชายา แม่เหล่านั้น ความว่า พระชายาเหล่านั้น ย่อมไม่ถึงความประมาทโดยประการใด ย่อมเป็นอันพึงรักษาโดยประการนั้น. บทว่า แมตถ. ความว่า แมตถอันบุคคลผู้ไม่ทำกิริยามีการแยม การร่าเริง การกล่าว และการชำเลื่องเป็นต้น ชื่อว่า เป็นอัน

พึงรักษา ตนแม้บุคคลกระทำอย่างนั้น เป็นอันพึงชมว่า นาย เจ้านี้
ประทุษร้าย. คฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ นั่นนั่นแล พระราชาข่อมอบให้
พวกท่านรับของหลวงเป็นนิจ เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ ฆราวาสกับแคบ
ชื่อว่า เป็นทางมาแห่งชฎี. ก็ภิกษุถือผ้าบังสุกุล เมื่อให้รับอย่างนี้ ย่อมไม่มี
เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ บรรพชา ชื่อว่า ปลดโปรง. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงแสดงว่า แม้บรรพชาก็เป็นอย่างนี้ คฤหบดีทั้งหลาย ก็ท่านทั้งหลาย
ควรไม่ประมาท คือทำความไม่ประมาทนั่นแล.

บทว่า มีจาคะอันปล่อยแล้ว ความว่า มีจาคะอันสละแล้ว. บทว่า
มีฝ่ามืออันชุ่ม ความว่า มีมืออันล้างแล้ว เพื่อประโยชน์แก่การให้แก่ผู้ที่
มาแล้วทั้งหลาย. บทว่า ยินดีในการสละ ความว่า ผู้ยินดีแล้วในการสละ
กล่าวคือการสละลง. บทว่า ควรแก่การขอ คือ ผู้ควรที่บุคคลพึงขอ.
บทว่า ยินดีในการจำแนกทาน ความว่า ผู้ยินดีแล้วในการจำแนกวัตถุ
ใดๆ แม้มีประมาณน้อย ในทานนั้นเที่ยวที่ได้แล้วนั้น. บทว่า เฉลี่ยแบ่ง
ปันให้เท่าๆ กัน ความว่า ของทั้งปวงที่ไม่ทำการแบ่งอย่างนี้ว่า นี้จักเป็น
ของพวกเรา นี้จักเป็นของพวกภิกษุ เป็นของอันพวกเธอพึงให้ตั้งอยู่แล้ว.

จบอรรถกถาปติสูตรที่ ๑

๘. เวฬุทวารสูตร

ว่าด้วยธรรมปริยายอันควรน้อมเข้ามาในตน

[๑๔๕๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเที่ยวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก เสด็จถึงพราหมณคามของชาวโกศลชื่อ เวฬุทวาระ.

[๑๔๕๕] พราหมณ์และคฤหบดีชาวเวฬุทวาระได้สดับข่าวว่า พระสมณโคดมผู้เป็นโอรสของเจ้าศากยะ. เสด็จออกผนวชจากศากยสกุล เสด็จเที่ยวจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก เสด็จถึงเวฬุทวารคามแล้ว ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคดมพระองค์นั้นขจรไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ครีสุ์เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม พระสมณโคดมพระองค์นั้น ทรงกระทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธบริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์เห็นปานนั้น เป็นความดี.

[๑๔๕๖] ครั้งนั้น พรหมณ์และคฤหบดีชาวเวพฐวาคามได้เข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ บางพวกถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
บางพวกได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกประนมอัญชลีไปทาง
พระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกประกาศชื่อและโคตรในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

[๑๔๕๗] ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความปรารถนา มี
ความพอใจ มีความประสงค์อย่างนี้ ๆ ว่า. ขอเราทั้งหลายพึงเฝ้าไปด้วยบุตร
อยู่ครองเรือน พึงอุปได้จันทน์ที่เขานามาแต่แคว้นกาสิ พึงตัดทรงมาลา
ของหอม และเครื่องอุปได้ พึงยินดีทองและเงิน เมื่อแตกกายตายไป พึง
เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงเฝ้าไปด้วยบุตรอยู่ครอง
เรือน... เมื่อแตกกายตายไป พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ด้วยประการใด
ของท่านพระโคตมโปรดทรงแสดงธรรม ด้วยประการนั้น แก่ข้าพระองค์
ทั้งหลาย ผู้มีความปรารถนา ผู้มีความพอใจ ผู้มีความประสงค์อย่างนั้น ๆ
เถิด.

[๑๔๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพรหมณ์และคฤหบดี
ทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมปริยายอันควรน้อมเข้ามาในตนแก่ท่านทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงฟังธรรมปริยายนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว พรหมณ์และ
คฤหบดีชาวเวพฐวาคามทูลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ตรัสว่า

[๑๔๕๙] คุณก่อนพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมปริยายที่ควร
น้อมเข้ามาในตนเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า
เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ ผู้ใดจะปลงเราผู้อยากเป็นอยู่
ไม่อยากตาย รักสุข เกลียดทุกข์ เสียจากชีวิต ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ

ของเรา อนึ่ง เราพึงปลงคนอื่นผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ เสียดชีวิต ชื่อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วยธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากปาณาติบาตด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่องดเว้นจากปาณาติบาตด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากปาณาติบาตด้วย กายสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธฺิโดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๐] ดูก่อน พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย. อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ผู้ใดพึงถือเอาสิ่งของที่เรามีได้ให้ด้วยอาการขโมย ชื่อนั้นไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นมิได้ให้ด้วยอาการขโมย ชื่อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วยธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากอกินนาทานด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากอกินนาทานด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากอกินนาทานด้วย. กายสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธฺิโดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๑] ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า. ผู้ใดพึงถึงความประพฤติ (ผิด) ในภริยาของเรา ชื่อนั้นไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงถึงความประพฤติ (ผิด) ในภริยาของคนอื่น. ชื่อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รักที่ชอบใจแม้ของ

ผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วย ธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้น จากกามสมุจฉาจารย์ด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากกามสมุจฉาจารย์ด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากกามสมุจฉาจารย์ด้วย กายสมาจารของ อริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิ์โดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๒] คู่ก่อนพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ผู้ใดพึงทำลายประโยชน์ของเราด้วยการ กล่าวเท็จ ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงทำลายประโยชน์ ของคนอื่นด้วยการกล่าวเท็จ ข้อนั้นก็ไม่ใช่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่ใช่เป็นที่รักที่ชอบใจ แม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่น ไว้ด้วยธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อม งดเว้นจากมุสาวาทด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากมุสาวาทด้วย กล่าว สรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากมุสาวาทด้วย วิจิตรสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิ์โดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๓] คู่ก่อนพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ผู้ใดพึงยุยงเราให้แตกจากมิตรด้วยคำ ส่อเสียด ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงยุยงคนอื่นให้แตก จากมิตรด้วยคำส่อเสียด ข้อนั้นก็ไม่ใช่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น ธรรมข้อใด ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่ใช่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วยธรรม ข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจาก

ปิสุณาวาจาด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้เว้นจากปิสุณาวาจาด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากปิสุณาวาจาด้วย วิสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิโดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๔] คู่ก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ผู้ใดพึงพูดกะเราด้วยคำหยาบ ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา อนึ่ง เราพึงพูดกะคนอื่นด้วยคำหยาบ ข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วยธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมงดเว้นจากภรรยาจาด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากภรรยาจาด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากภรรยาจาด้วย วิสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิโดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๕] คู่ก่อน พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นดังนี้ว่า ผู้ใดพึงพูดกะเราด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้อ ข้อนั้นไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา อนึ่ง เราพึงพูดกะคนอื่นด้วยถ้อยคำเพื่อเจ้อ ข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของคนอื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ธรรมข้อนั้นก็ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจแม้ของผู้อื่น ธรรมข้อใดไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เราจะพึงประกอบผู้อื่นไว้ด้วยธรรมข้อนั้นอย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ตนเองย่อมเว้นจากสัมผัสปลาปะด้วย ชักชวนผู้อื่นเพื่อให้งดเว้นจากสัมผัสปลาปะด้วย กล่าวสรรเสริญคุณแห่งการงดเว้นจากสัมผัสปลาปะด้วย วิสมาจารของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิโดยส่วนสามอย่างนี้.

[๑๔๖๖] อริยสาวกนั้นประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระ- อริยเจ้าใคร่แล้ว... เป็นไปเพื่อสมาธิ.

[๑๔๖๗] ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวก. ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการนี้ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นหวังอยู่ด้วยฐานะ เป็นที่ตั้งแห่งความหวัง ๔ ประการนี้ ฟังพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามี นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาตสิ้นแล้ว เราเป็น พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๖๘] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์และ คฤหบดีชาวเวพฐวารคานได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้ เจริญ ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายิตของ พระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก ฯลฯ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ ขอ ถึงท่านพระโคตมกับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอท่าน พระโคตมโปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอด ชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบเวพฐวารสูตรที่ ๗

อรรถกถาเวฬุทวารสูตร

ฟังทราบอธิบายในเวฬุทวารสูตรที่ ๗.

บทว่า **เวฬุทวาร** ความว่า ที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะมีกอไม้ไผ่ที่ลามมาแต่ต้นเดิมที่ประตูหมู่บ้าน. บทว่า **น้อมเข้าไปในตน** ความว่า ฟังน้อมนำเข้าไปในตน. บทว่า **จากการกล่าวเพื่อเจ้อ** ความว่า จากการพูดเพื่อเจ้ออธิบายว่า จากการกล่าวโดยความไม่รู้ซึ่งไม่มีประโยชน์.

จบอรรถกถาเวฬุทวารสูตรที่ ๗

๘. ปฐมกัญชกาวตสูตร

ว่าด้วยธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมทาส

[๑๔๖๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐ ในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุชื่อสาพะมะรณภาพแล้ว คติของเธอเป็นอย่างไร สัมปรายภพของเธอเป็นอย่างไร ภิกษุณีชื่อนันทามรณภาพแล้ว ... อุบาสกชื่อสุทัตตะกระทำกาละแล้ว ... อุบาสิกาชื่อสุชาดากะกระทำกาละแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร สัมปรายภพของเขาเป็นอย่างไร.

[๑๔๗๐] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ ภิกษุชื่อสาพะ
มรณภาพแล้ว กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้
เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่
ภิกษุณีชื่อนันทามรณภาพแล้ว เป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น มีอัน
ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป
อุบาสกชื่อว่าสุทัตตะกระทำกาละแล้ว เป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓
สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกคราวหนึ่งแล้ว จัก
กระทำที่สุดทุกขได้ อุบาสิกาชื่อว่าสุชาดากระทำกาละแล้ว เป็นพระโสดาบัน
เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

[๑๔๗๑] คุณก่อนอนนทฺ์ ข้อที่บุคคลเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วพึงการทำให้
กาละมิใช่เป็นของน่าอัศจรรย์ ถ้าเมื่อผู้นั้น ๆ กระทำกาละแล้ว เธอทั้งหลายพึง
เข้ามาหาเราแล้วสอบถามเนื้อความนั้น ข้อนี้เป็นความลำบากของตถาคต
เพราะฉะนั้นแหละ เราจักแสดงธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมาทาส (แวนส่องธรรม)
ที่อริยสาวกประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามี
นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกติ วินิบาต สิ้นแล้ว เรา
เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

[๑๔๗๒] คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ธรรมปริยายชื่อธรรมาทาส ที่อริยสาวก
ประกอบแล้ว... จะตรัสรู้ในเบื้องหน้านั้น เป็นโฉน อริยสาวกในธรรมวินัย
นี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า... ใน
พระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว... เป็น

ไปเพื่อสมาธิ นี้แล คือ ธรรมปริยาย ชื่อว่า ธรรมาทาส ที่อริยสาวกประกอบ
แล้ว... จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบปฐมกัณฐกาวสตุตฺรที่ ๘

อรรถกถापฐมกัณฐกาวสตุตฺร

ฟังทราบอธิบายในปฐมกัณฐกาวสตุตฺรที่ ๘.

บทว่า ชาติเก ความว่า หมู่บ้าน ๒ ตำบล ของบุตรของจุลลปิติ
และมหาปิติทั้งสองมีอยู่เพราะอาศัยบึงหนึ่ง. บทว่า ชาติเก ได้แก่ ในบ้าน
หนึ่ง บทว่า ที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐ ความว่า ที่อยู่ทำด้วยอิฐ. บทว่า ส่วนเบื้อง
ต่ำ ได้แก่ ส่วนเบื้องต่ำที่ให้ถือปฏิสนธิในกามภพนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อ
ว่า ส่วนเบื้องต่ำ เพราะอรรถว่าฟังละได้ ด้วยมรรค ๓ ที่ได้ชื่อว่า อูระ
ดังนี้ บรรดาสังโยชน์เหล่านั้น สังโยชน์สองเหล่านี้คือ กามฉันทะ
พยาบาท ไม่ข่มแล้วด้วยสมาบัติหรือไม่ถอนขึ้นแล้วด้วยมรรค หรือว่าไม่ให้
เพื่อจะถึงรูปภพที่เป็นส่วนเบื้องบน ด้วยอำนาจแห่งการเกิด. สังโยชน์ ๓ มี
สักกายทิฏฐิเป็นต้น นำสัตว์ที่เกิดแล้วในรูปภพนั้นมาให้เกิดแม่ในที่นี้อีก
เพราะเหตุนั้น สังโยชน์แม่ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นส่วนเบื้องต่ำ. บทว่า
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา ความว่า มีการไม่มาเป็นสภาพ ด้วยอำนาจ
ปฏิสนธิ บทว่า เพราะราคะโทสะและโมหะเบาบาง ความว่า ฟังทราบ
ความที่ราคะโทสะและโมหะเบาบาง โดยสองอย่างคือ ด้วยการเกิดขึ้นในโลกนี้
คราวเดียว ๑ ด้วยการที่ปริยฎฐานกิเลสเบาบาง ๑. ก็ราคะเป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้น
เนื่อง ๆ แก่พระสกทาคามี เหมือนแก่พวกปุณฺณ บางครั้งบางคราวก็เกิดขึ้น

เมื่อจะเกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้นมาก เหมือนพวกปฤชณ เกิดขึ้นเบาบาง เหมือน ปีกแมลงวัน.* ก็พระทีฆภาคกตปิฎกมหาสิวเถระ กล่าวแล้วว่า พระสกทาคามี ย่อมมีบุตรและธิดา (และ) หมู่สนม เพราะเหตุนี้ กิเลสทั้งหลายจึงมีมาก แต่ว่า คำนี้ท่านกล่าวแล้วด้วยอำนาจพ. ก็คำนั้น เป็นอันถูกคัดค้านแล้ว เพราะท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า เว้น ๗ ภพ ในภพที่ ๘ พระโศดาบัน ย่อมไม่มีสังโยชน์ที่เบาบางในภพ เว้น ๒ ภพ ใน ๕ ภพ พระสกทาคามี ย่อมไม่มีสังโยชน์ที่เบาบางในภพ เว้นรูปภพ อรูปภพ ในกามภพ พระอนาคามี ย่อมไม่มีสังโยชน์ที่เบาบางในภพ ในภพใด ๆ พระจิณาสพ ย่อมไม่มีสังโยชน์ที่เบาบางในภพ. คำว่า โลกนี้ ท่านกล่าว หมายถึงอากาชาวจรโลกนี้.

ก็ในคำนี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ว่า ก็ถ้าว่า ภิกษุชื่อว่า สาทหะ บรรลุ สกทาคามีผลในมนุษย์โลกแล้วเกิดในเทวโลก ทำให้แจ้งพระอรหัต นั้นเป็นการดีแล. แต่ว่า เมื่อไม่อาจมามนุษย์โลกแล้ว ก็จะทำให้แจ้งพระอรหัตแน่แท้. แม้บรรลุพระสกทาคามีผลในเทวโลกแล้ว ถ้ามาเกิดในมนุษย์โลกก็จะทำพระอรหัตให้แจ้ง นั้นเป็นการดีแล. แต่ว่า เมื่อไม่สามารถ ครั้นไปเทวโลกแล้ว ก็จะทำให้แจ้งแน่แท้. ความตกต่ำ ชื่อว่า วินิบาต ความตกต่ำเป็นกรรมของพระโศดาบันหาไม่ได้ เหตุนี้ ชื่อว่า มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา อธิบายว่า มีความไม่ตกต่ำเป็นสภาวะในอบายทั้ง ๔. บทว่า เทียง ได้แก่ เทียงโดยทำนองแห่งกรรม.

บทว่า มีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า ความว่า การตรัสรู้กล่าวคือ มรรค ๓ เบื้องสูง เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เป็นคติ เป็นที่พึง อันเขาพึงบรรลุแน่แท้ เหตุนี้ ชื่อว่าผู้มีการตรัสรู้พร้อมเป็นไปในเบื้องหน้า. บทว่า ข้อนี้เป็นความลำบาก ความว่า อานนท ความลำบากกายนั้นเทียว ย่อม

* ปาฐะเป็น มจฺฉิภคฺคา พมาเป็น มจฺฉิภคฺตฺ แผลตามพมา.

ปรากฏแม้แก่ตถาคตผู้ตรวจดู คติ การอุบัติ และ ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้ใน เบื้องหน้าของคนเหล่านั้น ๆ ด้วยพระญาณ แต่ที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายไม่มีความ ลำบากทางจิต. บทว่า **ธมฺมาทาส** ได้แก่แวนที่สำเร็จด้วยธรรม. บทว่า **เยน** ความว่า ประกอบแล้วด้วยแวนที่สำเร็จด้วยธรรมใด. คำว่า **มีอบาย ทุกฺคิ และวินิบาตสิ้นแล้ว** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้วด้วยคำที่เป็นไวยากรณ์ของ นรกรเป็นต้นนั่นเอง. ก็นรกรเป็นต้น ชื่อว่า อบาย เพราะไปปราศจากความ ก้าวหน้ากล่าวคือความเจริญ. คติ คือที่เล่นไปของทุกซ์ เหตุนั้น ชื่อว่า ทุกฺคิ. ผู้ที่มีปกติทำชั่ว ไร้อำนาจตกไปในนรกรเป็นต้นนั้น เหตุนั้น นรกรเป็นต้นนั้น จึงชื่อว่า วินิบาต.

จบอรรถกถาคิณฺชกาวสถสูตฺรที่ ๘

๘. ทุกฺคิณฺชกาวสถสูตฺร

ว่าด้วยธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมทาส

[๑๔๗๓] (ข้อความเบื้องต้นเหมือนคิณฺชกาวสถสูตฺรที่ ๑) ครั้นแล้ว ท่านพระอนนทได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุ ชื่อว่าโสกะมรณภาพแล้ว คติของเธอเป็นอย่างไร สัมปรายภพของเธอเป็น อย่างไร ภิกษุณีชื่ออโสคามรณภาพแล้ว ฯลฯ อุบาสกชื่ออโสกะกระทำกาละ แล้ว ฯลฯ อุบาสิกาชื่ออโสกากระทำกาละแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร สัมปรายภพของเขาเป็นอย่างไร.

[๑๔๗๔] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอนนท ภิกษุชื่ออโสกะ มรณภาพแล้ว กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ภิกษุณีชื่ออโสกา... อุบาสกชื่ออโสกะ ... อุบาสิกาชื่ออโสกา กระทำกาละแล้ว เป็นพระโศดาบัน เพราะสังโยชน์ ๑ ลื่นไป มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๗๕] คู่ก่อนอนันท์ นี้แล คือธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมาทาส ที่ อริยสาวกประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามี นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ลื่นแล้ว เราเป็น พระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

จบตติยคิณชกาวสสุตฺตที่ ๕

ตติยคิณชกาวสสุตฺตที่ ๕ มีอรรถตั้งทั้งนั้น

๑๐. ตติยคิณชกาวสสุตฺต

ว่าด้วยธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมาทาส

[๑๔๗๖] (ข้อความเบื้องต้นเหมือนคิณชกาวสสุตฺตที่ ๑) ครั้นแล้ว ท่านพระอนันท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุบาสกชื่ออกุฏะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง กระทำกาละแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร สัมปรายภพของเขาเป็นอย่างไร... อุบาสกชื่อกพิกะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง... อุบาสกชื่อนิกัททะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง... อุบาสกชื่อกุสสทะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง... อุบาสกชื่อกุฏฐะในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง... อุบาสกชื่อสันตุฏฐะ

ในหมู่บ้านแห่งนี้... อุบาสกชื่อภัททะในหมู่บ้านแห่งนี้... อุบาสกชื่อ
สุภัททะในหมู่บ้านแห่งนี้ กระทำกาละแล้ว คติของเขาเป็นอย่างไร
สัมปรายภพของเขาเป็นอย่างไร.

[๑๔๗๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนานนท์ อุบาสกชื่อ
กกุฎะ กระทำกาละแล้ว เป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้นมีอันไม่กลับ
จากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป อุบาสก
ชื่อกพิกะ... ชื่อทณิกัททะ... ชื่อกภูิสสหะ... ชื่อตุฎฐะ.. ชื่อสันตุฎฐะ...
ชื่อภัททะ... ชื่อสุภัททะ กระทำกาละแล้ว เป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพาน
ในภพนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วน
เบื้องต่ำ ๕ ลื่นไป.

[๑๔๗๘] คุณก่อนานนท์ อุบาสกทั้งหลายในหมู่บ้านแห่งนี้ เกิน
กว่า ๕๐ คน กระทำกาละแล้ว เป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพนั้น
มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕
ลื่นไป อุบาสกทั้งหลายในหมู่บ้านแห่งนี้เกินกว่า ๕๐ คน กระทำกาละแล้ว
เป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ลื่นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะ
เบาบาง มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว แล้วจักทำที่สุดทุกข์ได้ อุบาสกทั้งหลายใน
หมู่บ้านแห่งนี้จำนวน ๕๐๖ คน กระทำกาละแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะ
สังโยชน์ ๓ ลื่นไป มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

[๑๔๗๙] คุณก่อนานนท์ ชื่อที่บุคคลเกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว พึง
กระทำกาละ มิใช่เป็นของน่าอัศจรรย์ ถ้าเมื่อผู้นั้น ๆ กระทำกาละแล้ว เธอ

ทั้งหลายพึงเข้ามาหาเราแล้วสอบถามเนื้อความนั้น ข้อนี้เป็นความลำบากของ
ตถาคต เพราะฉะนั้นแหละ เราจักแสดงธรรมปริยายชื่อธรรมาทาส ที่อริยสาวก
ประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิด
สัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ลิ่นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๘๐] คู่ก่อนอนานท์ ก็ธรรมปริยาย ชื่อธรรมาทาส ที่อริยสาวก
ประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิด
สัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ลิ่นแล้ว เราเป็นพระโสดาบัน
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า เป็นโณ
อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ-
พุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้า
ใคร่แล้ว... เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้แล คือ ธรรมปริยาย ชื่อ ธรรมาทาส ที่
อริยสาวกประกอบแล้ว เมื่อหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรก
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ลิ่นแล้ว เราเป็น
พระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบตติยคิณฺชกาฬสสุตฺตที่ ๑๐

จบเวฬุทวารวรรคที่ ๒

อรรถกถาตติยคิณชกาวสสุต

พึงทราบอธิบายในตติยคิณชกาวสสุตที่ ๑๐

บทว่า เกินกว่า ๕๐ ได้แก่ มากกว่า ๕๐ คน. บทว่า เกินกว่า ๕๐ คน ได้แก่ มากกว่า ๕๐ คน. บทว่า ฉาติเรกานิ ได้แก่ จำนวน ๖ คน
ทราบมาว่า หมู่บ้านนั้น ไม่ได้ใหญ่ยิ่งก็จริง ถึงกระนั้น ในหมู่บ้านนั้นก็ยังมี
อริยสาวกมาก ในหมู่บ้านนั้น สัตว์ ๒,๔๐๐,๐๐๐ ตายคราวเดียวกัน ด้วย
อหิวาตกโรค. ในคนเหล่านั้น อริยสาวกได้มีประมาณเท่านี้. คำที่เหลือในที่
ทุกแห่งตื้นนั้นเที่ยวแล.

จบอรรถกถาตติยคิณชกาวสสุตที่ ๑๐

จบอรรถกถาเวฬุทวารวรรคที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ราชสูตร ๒. โอคธสูตร ๓. ทิฆมาสูตร ๔. ปฐมสาริปุตตสูตร
๕. ทุตติยสาริปุตตสูตร ๖. ถปติสูตร ๗. เวฬุทวารสูตร ๘. ปฐมคิณชกาวสสุ
ตสูตร ๙. ตติยคิณชกาวสสุต ๑๐. ตติยคิณชกาวสสุต และอรรถกถา.

ราชากามวรรคที่ ๒

๑. สหัสสูตร

องค์คุณของพระโศดาบัน

[๑๔๘๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ราชอาณาจักร กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ภิกษุณีสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะภิกษุณีเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุณีทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกผู้ประกอบด้วย ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบสหัสสูตรที่ ๑

ราชการามวรรคพรรณนา

อรรถกถาสหัสสูตร

พึงทราบอธิบายในสหัสสูตรที่ ๑ แห่งราชการามวรรคที่ ๒.

คำว่า ราชการาม ได้แก่ อารามที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะพระราชาทรงให้สร้าง. ถามว่า พระราชาองค์ไหน. ตอบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศล.

ทราบมาว่า ในปฐมโพธิกาล พวกเดียรถีย์เห็นพระศาสดา ที่ทรงถึงความเลิศด้วยยศและลาภ พวกกันคิดแล้วว่า พระสมณโคดมถึงความเลิศด้วยลาภและยศ ก็คิดหรือสมาธิอย่างอื่นใด ๆ ของพระสมณโคดมนั้นไม่มี พระสมณโคดมนั้นถึงความเลิศด้วยลาภและยศอย่างนี้ เป็นเหมือนถือเอาพื้นแผ่นดินที่สมบูรณ์เป็นเลิศ ถ้าแม้พวกเราอาจให้สร้างวัดใกล้พระเชตวันได้ ก็จะเป็นผู้ถึงความเลิศด้วยลาภและยศ. เดียรถีย์เหล่านั้น จึงชักชวนอุปัฏฐากของตนได้ประมาณแสนคน ได้กหาบณะ แล้วได้พาอุปัฏฐากเหล่านั้นไปราชสำนัก. พระราชาตรัสถามว่า นี้อะไรกัน. ทูลว่า พวกข้าพระองค์จะสร้างวัดของเดียรถีย์ใกล้เชตวัน ถ้าว่าพระสมณโคดม หรือพวกสาวกของพระสมณโคดมจักมาห้ามไซ้ ขอพระองค์อย่าให้เพื่อจะห้ามเลย แล้วได้ถวายสินบน. พระราชารับสินบนแล้วตรัสว่า พวกท่านจงไปสร้างเถิด พวกเดียรถีย์นั้น จึงให้พวกอุปัฏฐากของตนขนทัพสัมภาระมา แล้วทำการยกเสาเป็นต้น เปล่งเสียงอีกทีก็ถลัน ทำโกลาหลเป็นอย่างเดียวกัน. พระศาสดาเสด็จออกจากพระคันธกุฎีประทับที่หน้ามุข ตรัสถามแล้วว่า อานนท์ ก็คนพวกนั้นเหล่าไหน เห็นจะเป็นพวกชาวประมง เปล่งเสียงอีกทีก็ถลัน แย่งปลากันอยู่.

อา. พวกเดียรถีย์ สร้างวัดของเดียรถีย์ใกล้พระเชตวัน พระเจ้าข้า.

ศ. อานนท์ พวกนี้เป็นศัตรูต่อศาสนา จะทำให้อยู่ไม่เป็นสุขแก่หมู่ภิกษุ เองจงทูลพระราชา และให้รู้ออกไป.

พระเถระพร้อมด้วยหมู่ภิกษุ ได้ไปยืนที่พระทวารหลวง. ราชบุรุษ
ทั้งหลายกราบทูลแก่พระราชอาว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกพระเถระมาเฝ้า.
พระราชามีได้เสด็จออกไป เพราะได้รับสินบนไว้แล้ว พระเถระทั้งหลายจึง
ไปกราบทูลพระศาสดา. พระศาสดาทรงส่งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ
ไป. พระราชาไม่ได้พระราชทาน แม้การเฝ้าแก่พระเถระทั้งสองนั้น พระเถระ
เหล่านั้น จึงมากราบทูลพระศาสดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาไม่ได้
เสด็จออกเลย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ในขณะนั้นที่เห็นว่า พระราชาดำรงอยู่ใน
ราชสมบัติของตนจักไม่ได้เพื่อจะทำกาลละ. วันที่สอง พระองค์นั้นเที่ยว มีหมู่
ภิกษุเป็นบริวาร ได้เสด็จไปประทับยืนที่ประตูหลวง พระราชาทรงสดับว่า
พระศาสดาเสด็จมาแล้ว จึงเสด็จออกไปกราบทูลให้เสด็จเข้าในเวศน์ ให้ประทับ
นั่งบนสารบัลลังก์ ได้ทรงถวายข้าวต้มและของเคี้ยว พระศาสดาเสวยข้าวต้ม
และของเคี้ยวแล้ว ไม่ตรัสว่า มหาบพิตร พระองค์ทำเหตุนี้แล้ว กะพระราช
ผู้เสด็จมาประทับนั่ง ด้วยพระราชดำริว่า เราจักนั่งในสำนักของพระศาสดา
จนกว่าพระกระยาหารจะเสร็จ จึงทรงดำริว่า เราจะให้พระราชานั้นยินยอม
ด้วยเหตุที่เดียว จึงทรงนำเหตุในอคิดนี้มาว่า มหาบพิตร จินชื่อว่าการให้
พวกบรรพชิตรบกันและกันไม่สมควร พระราชาทรงให้พวกฤาษีเหล่านั้น
รบกันและกันแล้ว ได้จมนมหาสมุทรไปพร้อมกับแวนแคว้น. พระราชาตรัส
ถามว่า เมื่อไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

มหาบพิตร ในอคิด พระราชาพระนามว่า ภูรุ ในแวนแคว้นภูรุ
ครองราชสมบัติอยู่. คณะฤาษี ๒ คณะ ๆ ละ ๕๐๐ ไปจากเชิงภูเขาสูภรนคร
เพื่อจะเสพรสเค็มและเปรี้ยว ที่ไม่ไกลพระนครมีต้นไม้สองต้น. คณะฤาษี
ที่มาก่อนนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง. แม้คณะฤาษีที่มาภายหลังก็ได้นั่งที่โคน

ต้นไม้อีกต้นหนึ่ง. พวกฤๅษีได้อยู่ตามความพอใจแล้วไปที่เชิงเขาเทิว. พวกฤๅษีนั้นแม้อีกก็ได้นั่งในที่หนึ่งแห่งโคนต้นไม้ของตน. พวกฤๅษีนั้นที่มาภายหลังก็ได้นั่งที่โคนต้นไม้ของตนเหมือนกัน. เมื่อเวลาผ่านไปนาน ต้นไม้ต้นหนึ่งแห้ง (ตาย). พวกดาบสมที่ต้นไม้แห่งนั้น คิดว่า ต้นไม้ต้นนี้ (ต้นไม้แห่ง) ใหญ่ จักเพียงพอ แม่แก่พวกเรา แม่แก่ดาบสเหล่านั้น จึงนั่งในที่แห่งหนึ่งของต้นไม้ของพวกดาบสนอกนี้. ดาบสเหล่านั้นมาแล้วภายหลังไม่เข้าไปที่โคนไม้ นั้น ยืนอยู่ภายนอกเทิว กล่าวแล้วว่า ท่านทั้งหลายนั่งอยู่ในที่นี้เพราะเหตุไร. ดาบสเหล่านั้นกล่าวว่า ท่านอาจารย์ ต้นไม้ของพวกกระผมแห้งตาย ต้นไม้ต้นนี้ใหญ่ แม่พวกท่านก็จงเข้าไปเถิด จักพอแม่แก่พวกท่าน.

พวกดาบสกล่าวว่า พวกเราจะไม่เข้าไป พวกท่านจงออกไป แล้วขยาด้อยคำกล่าวว่า พวกท่านจักไม่เต็มใจออกไปหรือ จึงจับที่มือเป็นต้นดึงออกไป.

ดาบสเหล่านั้นจึงคิดว่า ช่างเถิด เราจักให้พวกฤๅษีนั้นสำเหนียกแล้ว นิรมิตล้อ ๒ ล้อสำเร็จด้วยทอง และเพลสำเร็จด้วยเงินด้วยฤทธิ์ได้ให้หมุนไป พระทวารหลวง. พวกราชบุรุษ กราบทูลคำเห็นปานนี้ให้พระราชาทรงทราบ ว่า พระเจ้าข้า พวกดาบสถือเครื่องบรรณาการยืนอยู่แล้ว. พระราชาทรงยินดีแล้วตรัสว่า พวกท่านจงเรียกมา ให้เรียกมาแล้วตรัสว่า พวกท่านทำกรรมใหญ่แล้ว เรื่องไร ๆ ที่ข้าพเจ้าจะพึงทำแก่พวกท่านมีอยู่หรือ.

ดา. ขอถวายพระพร หาบพิตร มีโคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นั่งของพวกข้าพระองค์ โคนไม้ นั้น ถูกพวกฤๅษีอื่นยึดแล้ว ขอพระองค์จงให้พวกฤๅษีนั้นให้โคนไม้ นั้นแก่พวกข้าพระองค์.

พระราชาก็ส่งพวกบุรุษไปให้คร่าพวกดาบสออกไป พวกฤาษีที่ยืน
ภายนอก แลดูอยู่ว่า พวกดาบสนี้ให้อะไรหนอแลจึงได้แล้ว เห็นว่า ชื่อนี้
จึงคิดว่า ถึงแม้พวกเราให้สินบนแล้วก็จะถือเอาอีก จึงนิรมิตหน้าต่างรดแล้ว
ด้วยทอง ด้วยฤทธิ์ ถือไปแล้ว. พระราชาทรงเห็นแล้วยินดี ตรัสว่า เจ้าข้า
ข้าพเจ้าพึงทำอย่างไร.

พวกดาบส ทูลว่า มหาบพิตร คณะฤาษีอื่นนั่งที่โคนไม้ของพวก
ข้าพระองค์ ขอพระองค์จงประทานโคนไม้นั้นเถิด.

พระราชาทรงส่งพวกบุรุษไปให้คร่าดาบสเหล่านั้นออกไป. พวกดาบส
ทำการทะเลาะกันและกันแล้ว เป็นผู้เดือดร้อนว่า พวกเราทำกรรมไม่สมควร
แล้ว จึงได้ไปเชิงเขาแล้วแล. ลำดับนั้น เทวดาโกรธแล้วว่า พระราชานี้
รับสินบนจากมือของคณะดาบสแม้ทั้งสอง ให้ทำการทะเลาะกันและกัน จึงทศ
มหาสมุทรทำที่แห่งหนทางประมาณพันโยชน์แห่งแวงแคว้นของพระราชนั้น
ให้เป็นสมุทรทีเดียว.

**ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า ภูรูราชา ทำให้
ดาบสทั้งหลายมีระหว่างใน (แตกกัน)
พระราชนั้น พร้อมกับแวงแคว้นจึงถูก
ทำลายแล้วถึงความเสื่อมแล้ว.**

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอดีตนี้เรียบร้อยแล้ว เพราะขึ้นชื่อว่า
ถ้อยคำของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย บุคคลควรเชื่อเหตุนี้ พระราชาทรงกำหนด
ใคร่ครวญกิริยาของพระองค์แล้ว ทรงดำริว่า กรรมที่ไม่ควรทำเราได้ทำแล้ว
จึงตรัสว่า พนาย พวกท่านจงไปคร่าเอาพวกเดียรถีย์ออกไป ครั้นให้คร่า
ออกไปแล้วทรงดำริว่า วิหารที่เราให้สร้างยังไม่มี เราจักให้สร้างวิหารในที่นั้น

นั้นแหละ แล้วไม่พระราชทานทัฬหีการะแก่เดียรฉัตรเหล่านั้น ทรงให้สร้าง
วิหารแล้ว. คำนั้น (ราชการาม) พระสังคีตกาจารย์กล่าวแล้วหมายเอาวิหารนั้น.

จบบรรณกาสหัสสูตรที่ ๑.

๒. พราหมณสูตร

ว่าด้วยอุทยคามินีปฏิบัติ

[๑๔๘๒] สาวัดถินิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติปฏิบัติ ชื่ออุทยคามินี พวกเขาย่อม
ชักชวนสาวกอย่างนี้ว่า คู่ก่อนบุรุษผู้เจริญ มาเกิดท่าน ท่านจงลุกขึ้นแต่เช้าตรู่
แล้วเดินบ่าหน้าไปทางทิศปราจีน ท่านอย่าเว้น บ่อ เหว ตอ ที่มีหนาม
หลุมเต็มด้วยคูด บ่อโสโครกใกล้บ้าน ท่านพึงตกไปในที่ใด พึงรอความตาย
ในที่นั้น ด้วยวิธีอย่างนี้ เมื่อแตกกายตายไป ท่านจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

[๑๔๘๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อบัญญัติของพราหมณ์ทั้งหลายนั้น
เป็นความดำเนินของคนพาล เป็นความดำเนินของคนหลง ย่อมไม่เป็นไป
เพื่อความหน่าย เพื่อความคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความเข้าไปสงบ
เพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ส่วนในอริยวินัย เราก็บัญญัติ
ปฏิบัติชื่ออุทยคามินีที่เป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลาย-
กำหนด เพื่อความดับ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้
เพื่อนิพพาน.

[๑๔๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อุทฺทคามินีปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อนิพพาน เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอัน ไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ .. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้แล คือ อุทฺทคามินีปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อความคลายกำหนัด เพื่อความดับ เพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

จบพราหมณสูตรที่ ๒

อรรถกถาพราหมณสูตร

ฟังทราบอธิบายใน พราหมณสูตรที่ ๒.

คำว่า ปฏิบัติ ชื่อว่า อุทฺทคามินี ความว่า ปฏิบัติเครื่องให้ถึงความเจริญในลัทธิของตน.

บทว่า ฟังรอความตาย ได้แก่ ฟังปรารถนาความตาย.

จบอรรถกถาพราหมณสูตรที่ ๒

๓. อานันทสูตร

ละกรรม ๔ ประกอบกรรม ๔ เป็นพระโสดาบัน

[๑๔๘๕] สมัยหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เวลายืน ท่านพระสารีบุตรออกจากที่เรือนแล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึง ที่อยู่ ได้ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกัน ไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ถามท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เพราะละกรรมเท่าไร เพราะเหตุประกอบกรรมเท่าไร หมู่สัตว์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๔๘๖] ท่านพระอานนท์กล่าวตอบว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะ ละกรรม ๔ ประการ เพราะเหตุประกอบกรรม ๔ ประการ หมู่สัตว์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า กรรม ๔ ประการเป็นไฉน ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้าเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ปุถุชนนั้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้าเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ความ เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้าเห็นปานนั้น ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้นว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกกรรม.

[๑๔๘๑] คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ปุถุชนนั้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้สติบ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมเห็นปานนั้น ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้นว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

[๑๔๘๒] คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์เห็นปานนั้น. ย่อมไม่มีแก่ปุถุชนนั้น ส่วนอริยสาวกผู้ได้สติบ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์เห็นปานนั้น ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้นว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็นนาคบุญของโลก ไม่มีนาคบุญอื่นยิ่งกว่า.

[๑๔๘๓] คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ประกอบด้วยความทุสิตเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ความทุสิตเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ปุถุชนนั้น ส่วนอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว เป็นศีลไม่ขาด... เป็นไปเพื่อสมาธิ เห็นปานนั้น ย่อมมีแก่อริยสาวกนั้น.

[๑๔๕๐] คุณก่อนท่านผู้มีอายุ เพราะละกรรม ๔ ประการนี้ เพราะเหตุ ประกอบกรรม ๔ ประการนี้ หมุ่สัตว์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ว่า เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน เบื้องหน้า.

จบอานันทสูตรที่ ๓

อานันทสูตรที่ ๓ มีเนื้อความดังนี้ทั้งนั้น.

๔. ปฐมทุกตติยสูตร

มีกรรม ๕ ประการย่อมพ้นทุกตติ

[๑๔๕๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยกรรม ๔ ประการ ย่อมล่วงภัยคือทุกตติทั้งหมดได้ กรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรมะ... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วย กรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมล่วงภัย คือ ทุกตติทั้งหมดได้.

จบปฐมทุกตติยสูตรที่ ๔

อรรถกถาปฐมทุกติสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมทุกติสูตรที่ ๕.

บทว่า ย่อมล่วงภัยคือทุกติทั้งหมดได้ ความว่า ทรงคัดค้านความ
เป็นผู้มีส่วนของมนุษย์.

จบอรรถกถापฐมทุกติสูตรที่ ๔

๕. ทุตติทุกติสูตร

มีธรรม ๔ ประการ พันทุกติและวินิบาต

[๑๔๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔
ประการ ย่อมล่วงภัยคือทุกติและวินิบาตทั้งหมดได้ ธรรม ๔ ประการเป็นใจ
อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ-
พุทธเจ้า... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้า
ใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้
ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เหล่านี้ ย่อมล่วงภัยคือทุกติและวินิบาตทั้ง
หมดได้.

จบทุตติทุกติสูตรที่ ๕

อรรถกถาทุติยทุกคิสูตร

พึงทราบอธิบายในทุติยทุกคิสูตรที่ ๕.

บทว่า ย่อมล่วงภัยคือทุกคิและวินิบาตทั้งหมดได้ ความว่า ทรง
คัดค้านอบาย ๔ กับความเป็นผู้มีสองส่วนของมนุษย์.

จบอรรถกถาทุติยทุกคิสูตรที่ ๕

๖. ปฐมมิตตามัจจุสูตร

องค์ธรรมเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการ

[๑๔๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้
เป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสาโลหิต ผู้ที่สำคัญโอวาทว่าเป็นสิ่งที่ตนควรฟัง
พึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ ในองค์แห่งธรรมเป็น
เครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการ องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการ
เป็นไฉน คือ พึงให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ในศีลที่พระ-
อรียเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้เป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสาโลหิต ผู้ที่
สำคัญโอวาทว่าเป็นสิ่งที่ตนควรฟัง พึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้
ดำรงอยู่ ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการเหล่านี้.

จบปฐมมิตตามัจจุสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฐมมิตตามัจจุสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมมิตตามัจจุสูตรที่ ๖.

คำว่า มิตร ได้แก่ มิตรตามโวหาร ด้วยอำนาจการบริโภคมิตสใน
เรือนของกันและกัน. คำว่า อมาตย์ ได้แก่ ผู้ที่ให้การทำงานที่ควรทำเป็น
ไปร่วมกันในการเชื่อเชิญการปรึกษา และอิริยาบถเป็นต้น. คำว่า ญาติ
ได้แก่ เป็นฝ่ายพ่อตาแม่ยาย. คำว่า สายโลหิต ได้แก่ พี่ชายน้องชาย พี่
สาวน้องสาวและลุงเป็นต้นที่มีโลหิตเสมอกัน.

จบอรรถกถापฐมมิตตามัจจุสูตรที่ ๖

๖. ทุติยมิตตามัจจุสูตร

องค์ธรรมเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการ

[๑๔๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้
เป็นมิตร... ให้ดำรงอยู่ ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการ
องค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการเป็นไฉน คือ พึงให้สมათาน
ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ ในความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้
เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม.

[๑๔๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ คือ ชาติดิน ชาติน้ำ
ชาติไฟ ชาติลม พึงมีความแปรเป็นอื่นไปได้ ส่วนอริยสาวกผู้ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ไม่พึงมีความแปรเป็นอื่นไปได้

เลข ความแปรเป็นอย่างอื่นในข้อนี้ดังนี้ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... จักเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานหรือปิตติวิสัย ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ เธอทั้งหลายพึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ในศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

[๑๔๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม พึงมีความแปรเป็นอย่างอื่นไปได้ ส่วนอริยสาวกผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่พึงมีความแปรเป็นอย่างอื่นไปได้เลย ความแปรเป็นอย่างอื่นในข้อนี้ ดังนี้ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว จักเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือปิตติวิสัย ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้.

[๑๔๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงอนุเคราะห์เหล่าชนผู้เป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสาโลहित ผู้ที่สำคัญโอวาทว่าเป็นสิ่งที่ตนควรพึงยังเขาเหล่านั้นให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในองค์แห่งธรรมเป็นเครื่องบรรลुโสดา ๔ ประการเหล่านี้.

จบพุทธยमितตามัจจุสูตรที่ ๗

อรรถกถาทุติยमितตามัจจุสูตร

พึงทราบอธิบายในตุติยमितตามัจจุสูตรที่ ๗.

ชื่อว่า ความแปรเป็นอย่างอื่น มีหลายอย่าง คือ ความแปรเป็นอย่างอื่น โดยความเลื่อมใส ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยภาวะ ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยคติ ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยลักษณะ ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยการเปลี่ยนแปลง" ในความแปรเป็นโดยอย่างอื่นนั้น ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยภาวะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในมหาภูตทั้งหลาย ก็เมื่อปฐวีธาตุที่เชื่อมกัน โดยความเป็นแห่งทิบ โดยภาวะเป็นทองเป็นต้น ย่อยยับแล้วถึงความเป็นน้ำอยู่ ภาวะในครั้งก่อนก็จะหายไป ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยภาวะก็จะปรากฏอยู่ ส่วนลักษณะไม่หายไป คือปฐวีธาตุมีความแข็งกระด้างเป็นลักษณะแล และเมื่ออาโปธาตุที่สืบต่อโดยอาการที่เปลี่ยนแปลงไป โดยความเป็นรสอ้อยเป็นต้น ขาดไป ถึงความเป็นแผ่นดินแห่งทิบ ภาวะในครั้งก่อนก็จะหายไป ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยภาวะก็จะยังปรากฏอยู่ แต่ลักษณะจะไม่หายไป อาโปธาตุนั้นมีการประสานให้ติดกันเป็นลักษณะ. ก็ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยคตินี้ ในความเป็นแปรเป็นอย่างอื่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์เอาในบทนี้ว่า ความแปรเป็นอย่างอื่น. ก็ความแปรเป็นอย่างอื่นนั้น ย่อมไม่มีแก่อริยสาวก. ถึงแม้ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยความเลื่อมใส ก็ไม่มีนั่นเอง. เพื่อประกาศผลของความเลื่อมใส พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงความแปรเป็นอย่างอื่นโดยคติไว้ในบทนี้นั่นเอง. คำที่เหลือในทุก ๆ บทต้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาทุติยमितตามัจจุสูตรที่ ๗

จบราชการามวรรคที่ ๒

๘. ปฐมเทวาริกสูตร*

ข้อปฏิบัติเข้าถึงสุคติ

[๑๔๔๘] สาวัตถินิทาน. ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้หายจากพระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนที่คู่ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ลำดับนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์มากด้วยกันเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ อภิวัตแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะเทวดาเหล่านั้นว่า

[๑๔๔๙] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์... สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ การประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

[๑๕๐๐] เทวดาทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์ การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ใน

* สูตรที่ ๘-๘-๑๐. ไม่มีอรรถกถาแก้

พระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... เป็นความดีแล การประกอบด้วยความดีที่พระอริย-
เจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ... เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นความดีแล ข้าแต่ท่าน
พระโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์ เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความดีมโหฬารไม่หวั่น
ไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... การประกอบด้วยความดี
ที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้า
ถึงสุคติโลกสวรรค์.

จบปฐมเทวจาริกสูตรที่ ๘

๘. ทุติยเทวจาริกสูตร

ข้อปฏิบัติเข้าถึงสุคติ

[๑๕๐๑] สาวตถีนีทาน. ครั้งนั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้หาย
จากพระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในเทวโลกชั้นดาวดึงส์เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียด
แขนที่คู้ หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ครั้งนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์มากด้วย
กันเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะ อภิวัตน์ท่านพระมหาโมคคัลลานะแล้ว
ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าว
กะเทวดาเหล่านั้นว่า

[๑๕๐๒] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย การประกอบด้วยความดีมโหฬาร
ไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... เป็นความดี
แล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความดีมโหฬารไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ...
ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป
ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ การประกอบด้วยความดีที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่

ขาด... เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยศีลที่พระ
อริยเจ้าใคร่แล้ว สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลก
สวรรค์.

[๑๕๐๓] เทวดาทิ้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพระโมคคัลลานะผู้
นิรทุกข์ การประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ใน
พระธรรม... ในพระสงฆ์... เป็นความดีแล... การประกอบด้วยศีลที่พระ-
อริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด... เป็นไปเพื่อสมาธิ เป็นความดีแล เพราะเหตุที่
ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว สัตว์บางพวกในโลกนี้ เมื่อแตกกายตาย
ไป เข้าถึงแล้วซึ่งสุคติโลกสวรรค์.

จบทุติยเทวจาริกสูตรที่ ๕

๑๐. ตติยเทวจาริกสูตร

องค์คุณของพระโสดาบัน

[๑๕๐๔] สาวัตถินิทาน. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจาก
พระวิหารเชตวัน ไปปรากฏในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ เหมือนบุรุษมีกำลังเหยียด
แขนที่คู้หรือคู้แขนที่เหยียด ฉะนั้น ครั้งนั้น. เทวดาชั้นดาวดึงส์มากด้วยกัน
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่
ควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเทวดาเหล่านั้นว่า

[๑๕๐๕] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย การประกอบด้วยความเลื่อมใสอัน
ไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... เป็นความดี

แล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...
ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... สัตว์บางพวกในโลกนี้ เป็นพระโศดาบัน
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า การประกอบ
ด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ... เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบ
ด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว สัตว์บางพวกในโลกนี้ เป็นพระโศดาบัน มี
ความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๕๐๖] เทวคาทังหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ทุกข์ การ
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ...
ในพระสงฆ์... เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์... หมู่สัตว์นี้
เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า การประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไป
เพื่อสมาธิ เป็นความดีแล เพราะเหตุที่ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว
หมู่สัตว์นี้เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้
ในเบื้องหน้า.

จบคติยเทวจาริกสูตรที่ ๑๐.

จบราชการามวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สหัสตสูตร ๒. พราหมณสูตร ๓. อานันทสูตร ๔. ปฐม-
ทุกติสูตร ๕. ทุคิตทุกติสูตร ๖. ปฐมमितตามัจจสูตร ๗. ทุคิตमितตามัจจสูตร
๘. ปฐมเทวจาริกสูตร ๙. ทุคิตเทวจาริกสูตร ๑๐. คติยเทวจาริกสูตร
และอรรถกถา.

สรกานีวรรคที่ ๓

๑. ปฐมมahanamsสูตร

ว่าด้วยกาลกิริยาอันไม่เลวทราม

[๑๕๐๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พระเจ้ามahanamsตกยราชเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทรงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนครกบิลพัสดุ์นี้ เป็นพระนครมั่งคั่ง เจริญรุ่งเรือง มีผู้คนมาก แออัดไปด้วยมนุษย์ มีถนนคับแคบ หม่อมฉันนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือนั่งใกล้ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจแล้ว เมื่อเข้าไปยังพระนครกบิลพัสดุ์ในเวลาเย็น *ข่อมไม่ไปพร้อมกับช้าง ม้า รถ เกวียน และแม่กับบุรุษ สมัยนั้น หม่อมฉันลืมนสติที่ปรารภถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หม่อมฉันมีความดำริว่า ถ้าในเวลานี้ เรากระทำกาละลงไป คติของเราจะเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพของเราจะเป็นอย่างไร.

[๑๕๐๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร อย่ากลัวเลย ๆ การสวรรคตอันไม่เลวทรามจักมีแก่มหาบพิตร กาลกิริยาอันไม่เลวทรามจักมีแก่มหาบพิตร ดูก่อนมหาบพิตร จิตของผู้ใดผู้หนึ่งที่อบรมแล้ว

* คำว่า ข่อมไม่ไป ปาฐะว่า ภนฺเต น แปลว่า... ข่อมไม่ไป

อรรถกถาแก้เป็น วิพุกฺนเตน แปลว่าหมุนไปรอบ ๆ

ด้วยศรัทธา คีต สุตะ จาคะ ปัญญา ตลอดกาลนาน กายนี้ของผู้นั้น มีรูป ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ มีมารคาบิดาเป็นแดงเกิด เจริญขึ้นด้วยข้าวสุกและ ขนมสด มีความไม่เที่ยง ต้องขัดสี นวดพื้น และมีอันแตกกระจัดกระจาย ไปเป็นธรรมดา พวกกา แร้ง นกตะกรุม สุนัข สุนัขจิ้งจอก หรือสัตว์ ต่างชนิด ย่อมกัดกินกายนี้แหละ ส่วนจิตของผู้นั้นอันศรัทธา คีต สุตะ จาคะ ปัญญาอบรมแล้วตลอดกาลนาน ย่อมเป็นคุณชาติไปในเบื้องบน ถึง คุณวิเศษ.

[๑๕๐๕] ขอถวายพระพร เปรียบเหมือนบุรุษลงไปยังห้วงน้ำลึกแล้ว ฟิงทุบหม้อเนยใสหรือหม้อน้ำมัน สิ่งใดที่มีอยู่ในหม้อนั้นจะเป็นก้อนกรวด หรือกระเบื้องก็ตาม สิ่งนั้นจะจมลง สิ่งใดเป็นเนยใสหรือน้ำมัน สิ่งนั้นจะ ลอยขึ้นถึงความวิเศษ ฉนั้นใด จิตของผู้ใดผู้หนึ่งที่อบรมแล้วด้วยศรัทธา คีต สุตะ จาคะ ปัญญาตลอดกาลนาน กายนี้ของผู้นั้น มีรูป ประกอบด้วย มหาภูตรูป ๔... ส่วนจิตของผู้นั้นซึ่งอบรมแล้วด้วยศรัทธา คีต สุตะ จาคะ ปัญญาตลอดกาลนาน ย่อมเป็นคุณชาติไปในเบื้องบน ถึงคุณวิเศษ ฉนั้นนั้น เหมือนกัน ขอถวายพระพร มหาบพิตรอย่ากลัวเลยๆ การสวรรคตอันไม่ ลามกจักมีแก่มหาบพิตร กาลกิริยาอันไม่ลามกจักมีแก่มหาบพิตร.

จบปฐมมหานามสูตรที่ ๑

สรกานีวรรควรรณาที่ ๓

อรรถกถาปฐมมหานามสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมมหานามสูตรที่ ๑ แห่งสรกานีวรรคที่ ๓.

คำว่า มั่งคั่ง คือ สำเร็จแล้วด้วยน้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้น.

คำว่า เจริญรุ่งเรือง คือเบิกบานแล้ว ด้วยอำนาจเครื่องประดับ มีเครื่องสวมมือ

และสวนศิระเป็นต้น. คำว่า แออัดไปด้วยมนุษย์ คือมีมนุษย์หาระหว่างมิได้.

ถนนที่เดินไม่ได้ตลอด ท่านเรียกว่า พยุหะ ในบทว่า มีถนนคับแคบ

คนทั้งหลายเข้าถึงทางที่เข้าโดยทางที่เข้าไปในถนนเหล่าใดแล ถนนเหล่านั้น

คับแคบมีมากในนครนี้ เหตุนี้ พระนครนี้ชื่อว่า มีถนนคับแคบ. พระผู้มี

พระภาคเจ้า ย่อมทรงแสดงการอยู่กัน อย่างหนาแน่นของชาวพระนคร แม้ด้วย

บทนี้. บทว่า วิพยุหเตน ได้แก่ หมุนไปรอบ ๆ ข้างโน้นข้างนี้ เพราะ

ความฟุ้ง.

จบอรรถกถาปฐมมหานามสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยมหานามสูตร

ว่าด้วยกาลกิริยาอันไม่เลวทราม

[๑๕๑๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พระเจ้ามahanamasakyaเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทรงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระนครกบิลพัสดุ์นี้ เป็นพระนครมั่งคั่ง เจริญรุ่งเรือง มีผู้คนมาก แออัดไปด้วยมนุษย์ มีถนนคับแคบ หม่อมฉันนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือนั่งใกล้ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจแล้ว เมื่อเข้าไปยังพระนครกบิลพัสดุ์ ในเวลาเย็น ย่อมไม่ไปพร้อมกับช้าง ม้า รถ เกวียน และแม่กับบุรุษ สมัยนั้น หม่อมฉันลืมนสติที่ปรารถถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ หม่อมฉันมีความดำริว่า ถ้าในเวลานี้ เรากระทำกาละลงไป คติของเราจะเป็นอย่างไร อภิสัมปรายภพของเราจะเป็นอย่างไร.

[๑๕๑๑] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร อย่างกล้วยๆ การสวรรคตอันไม่เลวทรมจักมีแก่มหาบพิตร กาลกิริยาอันไม่เลวทรมจักมีแก่มหาบพิตร คุณอนมหาบพิตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ... เป็นไปเพื่อสมาธิ.

[๑๕๑๒] คุณอนมหาบพิตร เปรียบเหมือนต้นไม้ที่โน้มโน้มโอนไปทางทิศปราจีน เมื่อรากขาดแล้ว จะพึงล้มไปทางไหน.

ม. ก็พึงล้มไปทางที่ต้นไม้โน้มโน้มโอนไป พระเจ้าข้า.

พ. ฉันทใด อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ก็ย่อมเป็นผู้โน้มโน้มโอนไปสู่นิพพาน ฉันทนั้นเหมือนกันแล.

จบทุกขนิพพานสูตรที่ ๒

๓. โศธาสูตร

ปัญหาเกี่ยวกับการเป็นพระโศดาบัน

[๑๕๑๓] กบิลพัสดุ์นิทาน. ครั้งนั้น พระเจ้ามหานามศากยราช
เสด็จเข้าไปหาเจ้าศากยะพระนามว่าโศธา ครั้นแล้วได้ตรัสถามว่า

[๑๕๑๔] คุณก่อนโศธา พระองค์ย่อมทรงทราบบุคคลผู้ประกอบด้วย
ธรรมกี่ประการ ว่าเป็นโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่
จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า. เจ้าศากยะพระนามว่าโศธาตรัสตอบว่า คุณก่อนมหานาม
หม่อมฉันย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ว่าเป็นพระ-
โศดาบัน... ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม...
ในพระสงฆ์... หม่อมฉันย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล
ว่าเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

[๑๕๑๕] คุณก่อนมหานาม ก็พระองค์เล่าย่อมทรงทราบบุคคลผู้
ประกอบด้วยธรรมกี่ประการ ว่าเป็นพระโศดาบัน.

ม. คุณก่อนโศธา หม่อมฉันย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔
ประการ ว่าเป็นพระโศดาบัน ... ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน. อริยสาวกใน

พระธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...
ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว
ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ คู่ก่อนโคธา หม่อมฉันข่อมทราบบุคคลผู้
ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ว่าเป็นพระโศดาบัน...

[๑๕๑๖] โค. จงรอก่อน มหานาม จงรอก่อน มหานาม พระผู้มี
พระภาคเจ้าท่านนั้นจะพึงทรงทราบเรื่องนี้ ว่าบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้
หรือมิใช่ที่เป็นพระโศดาบัน.

ม. คู่ก่อนโคธา เรามาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากันเถิด แล้วจัก
กราบทูลเนื้อความนี้แก่พระองค์.

[๑๕๑๗] ครั้งนั้น เจ้าสากยะพระนามว่ามหานามและเจ้าสากยะ
พระนามว่าโคธา เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว
เจ้าสากยะพระนามว่ามหานามได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทาน
พระวโรกาส หม่อมฉันเข้าไปหาเจ้าสากยะพระนามว่าโคธา ได้กล่าวถามว่า
คู่ก่อนโคธา พระองค์ข่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมกี่ประการว่าเป็น
พระโศดาบัน ...

[๑๕๑๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหม่อมฉันกล่าวถามอย่างนี้แล้ว
เจ้าโคธาสากยะได้ตรัสตอบหม่อมฉันว่า คู่ก่อนมหานาม หม่อมฉันข่อมทราบ
บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการว่าเป็นพระโศดาบัน... ธรรม ๓ ประการ
เป็นไฉน. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... หม่อมฉัน

ย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ว่าเป็นพระโศดาบัน ...
ก็พระองค์เล่า ย่อมทรงทราบบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมก็ประการ ว่าเป็น
พระโศดาบัน.

[๑๕๑๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเจ้าโคธาสากยะตรัสถามอย่างนี้
แล้ว หม่อมฉันตอบว่า คุณก่อนโคธา หม่อมฉันย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วย
ด้วยธรรม ๔ ประการ ว่าเป็นพระโศดาบัน ... ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน
อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระ-
พุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้า
ใคร่แล้ว ไม่ขาด ... เป็นไปเพื่อสมาธิ หม่อมฉันย่อมทราบบุคคลผู้ประกอบด้วย
ด้วยธรรม ๔ ประการเหล่านี้แล ว่าเป็นพระโศดาบัน...

[๑๕๒๐] เมื่อหม่อมฉันกล่าวตอบอย่างนี้แล้ว เจ้าโคธาสากยะได้ตรัส
กะหม่อมฉันว่า จงรอก่อน มหานาม จงรอก่อน มหานาม พระผู้มีพระภาคเจ้า
เท่านั้นจะพึงทรงทราบเรื่องนี้ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้หรือมิใช่
ที่เป็นพระโศดาบัน.

[๑๕๒๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความบังเกิดแห่งเหตุเฉพาะบาง
ประการพึงบังเกิดขึ้นได้ในธรรมวินัยนี้ คือ ฝ่ายหนึ่งเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
(ตรัส) และฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ (กล่าว) ฝ่ายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
หม่อมฉันพึงเป็นฝ่ายนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำหม่อมฉันว่าเป็น
ผู้เลื่อมใสอย่างนี้.

[๑๕๒๒] ...ฝ่ายหนึ่งเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตรัส) และฝ่ายหนึ่ง
เป็นภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ (กล่าว) ฝ่ายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส หม่อม
ฉันเป็นฝ่ายนั้น...

[๑๕๒๓] ... ฝ่ายหนึ่งเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตรัส) และฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ และอุบาสกทั้งหลาย (กล่าว) ฝ่ายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส หม่อมฉันเป็นฝ่ายนั้น ...

[๑๕๒๔] ... ฝ่ายหนึ่งเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตรัส) และฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสกทั้งหลาย และอุบาสิกาทั้งหลาย (กล่าว) ฝ่ายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส หม่อมฉันเป็นฝ่ายนั้น ...

[๑๕๒๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความบังเกิดแห่งเหตุเฉพาะบางประการ พึงบังเกิดขึ้นได้ในธรรมวินัยนี้ คือ ฝ่ายหนึ่งเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า (ตรัส) และฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสกทั้งหลาย และอุบาสิกาทั้งหลาย โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ (กล่าว) ฝ่ายใด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส หม่อมฉันพึงเป็นฝ่ายนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้.

[๑๕๒๖] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ผู้มีวาตะอย่างนี้ ย่อมตรัสอะไรกะพระเจ้ามหานามสากยราช เจ้าโคธาสากยกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันผู้มีวาตะอย่างนี้ มิได้พูดอะไรกะพระเจ้ามหานามสากยราช นอกจากกัถยาณธรรม นอกจากกุศล.

อรรถกถาโคชาสูตร

ฟังทราบอธิบายในโคชาสูตรที่ ๓.

เจ้าศากยะนั้น ตรัสค้ำนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น จะฟัง
ทรงทราบเรื่องนี้ว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรมเหล่านี้ หรือมิใช่
ด้วยประสงค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น ทรงทราบความที่บุคคลประกอบด้วย
ด้วยกรรม ๓ ประการ เป็นพระโสดาบัน หรือความที่บุคคลประกอบด้วยกรรม
๔ ประการ เป็นพระโสดาบัน. บทว่า ความบังเกิดแห่งเหตุเฉพาะบาง
ประการฟังบังเกิดขึ้น ความว่า ฟังเกิดเหตุไรนั้นแหละ บทว่า ฝ่ายหนึ่ง
เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ ความว่า เมื่อเหตุใด
เกิดขึ้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีลัทธิต่างจากภิกษุสงฆ์ ตรัสวาทะ
อย่างหนึ่ง แม้ฝ่ายหนึ่งเป็นภิกษุสงฆ์ กล่าววาทะอย่างหนึ่ง ฝ่ายหนึ่ง. บทว่า
เตเนวาทิ ความว่า ท่านนั้นแหละให้วาทะใด ข้าพเจ้าจะฟังถือเอาวาทะ
นั้นนั้นแหละ. ก็ความแปรเป็นอย่างอื่นโดยความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ย่อม
ไม่มีแก่พระอรชยสาวกมิใช่หรือ เพราะเหตุไร เจ้าศากยะนั้นจึงตรัสอย่างนี้.
เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นพระสัมพันธุ. ก็เจ้าศากยะนั้น ย่อมมีความ
คิดอย่างนี้ว่า ภิกษุสงฆ์ แม้ไม่รู้ฟังกล่าว เพราะตนมิใช่สัมพันธุ ส่วน
พระศาสดาขึ้นชื่อว่าไม่ทรงทราบไม่มี เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวไว้อย่างนี้แล.
บทว่า นอกจากกัลยาณธรรม นอกจากกุศล ความว่า เราข่อมกล่าว
กัลยาณธรรมและกุศลนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ฟันแล้วจากกัลยาณ-
ธรรมและกุศลหามิได้ เพราะเหตุนี้ เจ้ามหานามจึงมีธรรมที่หาโทษมิได้.

จบอรรถกถาโคชาสูตรที่ ๓

๔. ปฐมสรณานิสฺส

ผู้ถึงสรณคมน์ไม่ไปสู่วินิบาต

[๑๕๒๗] กบิลพัสดุ์นิทาน. ก็สมัยนั้น เจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิสฺส พระชนม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่านว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ดังได้ยินมา พวกเจ้าศากยะมากด้วยกันมาร่วมประชุมพร้อมกันแล้ว ย่อมยกโทษติเตียน บ่นว่า น้าอัสจรรยหนอ ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ในที่นี้ ใครเล่าจักไม่เป็นพระโสดาบัน เพราะเจ้าสรณานิสฺส พระชนมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่านว่าเป็นพระโสดาบัน... เจ้าสรณานิสฺสถึงความเป็นผู้บรรลุด้วยศึกษา เสนวน้ำจันท์.

[๑๕๒๘] ครั้งนั้น พระเจ้ามหานามสากยราช เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เจ้าสรณานิสฺสพระชนม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่านว่าเป็นพระโสดาบัน ... ดังได้ยินมา พวกเจ้าศากยะมากด้วยกัน มาประชุมพร้อมกันแล้ว ย่อมยกโทษติเตียน บ่นว่า น้าอัสจรรยหนอ ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ในที่นี้ ใครเล่าจักไม่เป็นพระโสดาบัน เพราะเจ้าสรณานิสฺสพระชนมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่านว่าเป็นพระโสดาบัน ... เจ้าสรณานิสฺสถึงความเป็นผู้บรรลุด้วยศึกษา เสนวน้ำจันท์.

[๑๕๒๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมหาบพิตร อุบาสกผู้ถึง
พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดกาลนาน อย่างไรก็ตาม
ฟังไปสู่วินิบาต ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูก ฟังกล่าวอุบาสกนั้นว่า อุบาสกผู้
ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดกาลนาน บุคคล
เมื่อจะกล่าวให้ถูก ฟังกล่าวเจ้าสรกานิสากยะว่า เจ้าสรกานิสากยะเป็นอุบาสก
ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดกาลนาน อย่างไรก็ตาม
จะฟังไปสู่วินิบาต.

[๑๕๓๐] ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...
มีปัญญา ร่าเริง เฉียบแหลม และประกอบด้วยวิมุตติ เขาย่อมกระทำให้แจ้ง
ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป
ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ บุคคลเมื่อนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิด
สัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต.

[๑๕๓๑] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...
มีปัญญา ร่าเริง เฉียบแหลม แต่ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชนอัน
เป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป เขาเกิดเป็นอุปปาติกะ จักปรินิพพานในภพที่เกิด
นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา บุคคลเมื่อนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิด
สัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต.

[๑๕๓๒] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์...
ไม่มีปัญญาร่าเริง ไม่เฉียบแหลม และไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชน
๓ สิ้นไป (และ) เพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง เขาได้เป็นพระ-

สกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้น จะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคล
แม้นี้ก็พ้นจากนรก... อบาย ทุคติ วินิบาต.

[๑๕๓๓] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบด้วย
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์...
ไม่มีปัญญารำเรียง ไม่เฉียบแหลม และไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชน์
๓ ลื่นไป เขาได้เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง
ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า บุคคลแม้นี้ก็พ้นจากนรก ... อบาย ทุคติ วินิบาต.

[๑๕๓๔] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ประกอบด้วย
ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ใน
พระสงฆ์... ไม่มีปัญญารำเรียง ไม่เฉียบแหลม และไม่ประกอบด้วยวิมุตติ
แต่ว่าเขามีธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์
ปัญญินทรีย์ ธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมทนซึ่งการเพ่งด้วย
ปัญญาของเขา (ยัง) กว่าประมาณ บุคคลแม้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์
ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุคติ วินิบาต.

[๑๕๓๕] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ประกอบด้วย
ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ใน
พระสงฆ์... ไม่มีปัญญารำเรียง ไม่เฉียบแหลม และไม่ประกอบด้วยวิมุตติ
แต่ว่าเขามีธรรมเหล่านี้ คือ สัทธินทรีย์ ฯลฯ ปัญญินทรีย์ และเขามีศรัทธา
มีความรักในพระตถาคตพอประมาณ บุคคลแม้ก็ไม่ไปสู่นรก... อบาย
ตุคติ วินิบาต.

[๑๕๓๖] ดูก่อนมหาบพิตร ถ้าแม่ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้พึงรู้ทั่วถึง
สุภายิต ทุภายิต ไซรี อาตมภาพก็พึงพยากรณ์ต้นไม้ใหญ่เหล่านี้ว่า เป็น

พระโศดาบัน ... จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า จะป่วยกล่าวไปไยถึงเจ้าสรกานิสากยะ
เจ้าสรกานิสากยะสมาทานศึกษาในเวลาสิ้นพระชนม์ ขอถวายพระพร.

จบปฐมสรกานิสสูตร ๔

อรรถกถापฐมสรกานิสสูตร

ฟังทราบอธิบายในปฐมสรกานิสสูตรที่ ๔.

คำว่า อิธ มหานาม เอกจโจ บุคคโต ความว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงปรารถนาเพื่อจะทรงแสดงว่า เจ้าสากยะชื่อว่า สรกานิ
นั่นแหละ พ้นจากอบายอย่างเดียวหาไม่ได้ แม้คนเหล่านี้ก็พ้นแล้ว.

บทว่า ย่อมทนซึ่งการเพ่งด้วยปัญญา (ยิ่ง) กว่าประมาณ
ความว่า ย่อมทนซึ่งการตรวจดูโดยประมาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง
บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค ชื่อว่า ธรรมานุสारी ด้วยบทนี้. บทว่า ไม่ไปสู่นรก
ความว่า ก็การกล่าวว่ บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรคเป็นผู้พ้นแล้ว หรือว่าจัก
พ้นจากอบาย ดังนี้ ก็ควร. ก็บุคคลย่อมพ้นโดยรอบ เพราะเหตุใด เพราะ
เหตุ นั้น จึงชื่อว่าบุคคลไปแล้ว ย่อมไม่มี เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่
ไม่ไปแล้ว อธิบาย ย่อมไม่ไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบุคคลผู้ดำรง
อยู่ในมรรค ชื่อว่า สัทธานุสारी ผู้มีศรัทธาพอประมาณ มีความรักพอประมาณ
ด้วยบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงต้น ไม่มีแก่นใหญ่ ๔ ต้น ซึ่งตั้ง
อยู่ใกล้กัน จึงตรัสในบทว่า มหาศาลา ดังนี้. ในคำว่า เจ้าสรกานิ

สกากยะสมาทานสิกขาในเวลาจะสิ้นพระชนม์ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงว่า ได้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขาสามในเวลาจะสิ้นพระชนม์.

จบอรรถกถาปฐมสภกานิสุตที่ ๔

๕. ทุตติยสภกานิสุต

ผู้ถึงสรณคมน์ไม่ไปสู่วินิบาต

[๑๕๓๗] กบิลพัสดุ์นิทาน. ก็สมัยนั้น เจ้าสรณิกาสกยะสิ้นพระชนม์
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่าน ว่าเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ดังได้ยินมา พวกเจ้าสกากยะ
มากด้วยกัน มาร่วมประชุมพร้อมกันแล้ว ย่อมยกโทษติเตียนกันว่า นำ-
อัสจรรยंहนอ ท่านผู้เจริญ ไม่เคยมีมาแล้วหนอ ท่านผู้เจริญ บัดนี้ ในที่นี้
ใครเล่าจักไม่เป็นพระโศดาบัน เพราะเจ้าสรณิกาสกยะสิ้นพระชนม์แล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ท่าน ว่าเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า เจ้าสรณิกาสกยะมิได้กระทำ
ให้บริบูรณ์ในสิกขา.

[๑๕๓๘] ครั้งนั้น พระเจ้ามหานามสกายราช เสด็จเข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วประทับนั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ขอประทานพระวโรกาส เจ้าสรณิกาสกยะสิ้นพระชนม์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง
ที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ดังได้ยินมา พวกเจ้าสกากยะมากด้วยกัน มาร่วม

ประชุมพร้อมกันแล้ว ย่อมยกโทษทีเดียวบ่นว่า... เจ้าสรกานิสากยะมิได้
กระทำใ้บริบูรณ์ในศึกษา.

[๑๕๓๕] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนมหาบพิตร อุบาสกผู้ถึง
พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดกาลนาน จะพึงไปสู่
วินิบาตอย่างไรเล่า ก็บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูก พึงกล่าวอุบาสกนั้นว่า อุบาสก
ผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดกาลนาน เมื่อจะ
กล่าวให้ถูก พึงกล่าวเจ้าสรกานิสากยะว่า เจ้าสรกานิสากยะเป็นอุบาสกผู้ถึง
พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะตลอดกาลนาน เจ้าสรกานิ
สากยะนั้นจะพึงไป สู่วินิบาตอย่างไร.

[๑๕๔๐] คู่ก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เลื่อมใสยัง
แน่วแน่ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... มีปัญญารำเรียง
เฉียบแหลม และประกอบด้วยวิมุตติ เขาย่อมกระทำใ้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอัน
ยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ บุคคลแม้นี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
ปัตติวิสัย อบาย ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๑] คู่ก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ เลื่อมใสยัง
แน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... มีปัญญารำเรียง
เฉียบแหลม แต่ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕
สิ้นไป เขาเป็นพระอนาคามี ผู้อันตรายปรินิพพายี อุปหัจจปรินิพพายี อสังขาร
ปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิภูฐคามิ บุคคลแม้นี้ก็พ้น
จากนรก... อบาย ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๒] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ เลื่อมใสยิ่ง
แน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ไม่มีปัญญา
ร่าเริง ไม่เฉียบแหลม ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชน์ ๓ ลื่นไป
เพราะราคะ โทสะ และโมหะเบาบาง เขาได้เป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลก
นี้อีกคราวเดี๋ยวเท่านั้น แล้วกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลแม้นี้ก็พ้นจาก
นรก... อบาย ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๓] ดูก่อนมหาบพิตร บุคคลบางคนในโลกนี้ เลื่อมใสยิ่ง
แน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ไม่มีปัญญา
ร่าเริง ไม่เฉียบแหลม ทั้งไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพราะสังโยชน์ ๓ ลื่นไป
เขาได้เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้
ในเบื้องหน้า บุคคลแม้นี้ก็พ้นจากนรก.... อบาย ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๔] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เลื่อมใส
ยิ่งแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ไม่มีปัญญา
ร่าเริง ไม่เฉียบแหลม ทั้งไม่ประกอบด้วยวิมุตติ แต่เขามีธรรมเหล่านี้ คือ
สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ ธรรมทั้งหลาย
ที่พระตถาคตประกาศแล้ว ย่อมทนซึ่งการเพ่งด้วยปัญญาของเขา (ยิ่ง) กว่า
ประมาณ บุคคลแม้ก็ไม่ไปสู่นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย
ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๕] ดูก่อนมหาบพิตร ก็บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เลื่อมใสยิ่ง
แน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ไม่มีปัญญา
ร่าเริง ไม่เฉียบแหลม ทั้งไม่ประกอบด้วยวิมุตติ แต่เขามีธรรมเหล่านี้ คือ
สตินทรีย์... ปัญฺญินทรีย์ และเขามีศรัทธา มีความรักในพระตถาคตพอ
ประมาณ บุคคลแม้ก็ไม่ไปสู่นรก.. อบาย ทุกติ วินิบาต.

[๑๕๔๖] คุณ่อมมหาบพิตร เปรียบเหมือนนาที่ไม่ราบเรียบ มีพื้นไม่ดี ยังมีได้ก่นหลักตอออก และพืชเล่าก็แตกร้าว เสีย ถูกลมและแดดกระทบแล้วไม่แข็ง (ลึบ) เก็บไว้ไม่ดี ถึงฝนจะหลังสายน้ำลงมาเป็นอย่างดี พืชเหล่านั้นจะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์บ้างไหม พระเจ้ามหานามสากยราชกราบทูลว่าหามิได้พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นฉันใด คุณ่อมมหาบพิตร ในข้อนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ธรรมที่กล่าวไม่ดี ประกาศไม่ดี ไม่เป็นนียยานิกธรรม ไม่เป็นไปเพื่อความสงบมิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศ อาตมภาพกล่าวเรื่องนี้ในเพราะนาที่ไม่ราบเรียบและสาวกเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมในธรรมนั้น อาตมภาพกล่าวเรื่องนี้ในเพราะพืชที่ไม่ดี.

[๑๕๔๗] คุณ่อมมหาบพิตร เปรียบเหมือนนาที่ราบเรียบ มีพื้นดี ก่นหลักตอออกหมดแล้ว และพืชเล่าก็ไม่แตกร้าว ไม่เสีย ลมและแดดมิได้กระทบ แข็งแกร่ง เก็บไว้ดีแล้ว ฝนพึงหลังสายน้ำลงมาเป็นอย่างดี พืชเหล่านั้นจะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์บ้างไหม.

ม. ได้ พระเจ้าข้า.

พ. ข้อนั้นฉันใด คุณ่อมมหาบพิตร ในข้อนั้นก็ฉันนั้นเหมือนกัน ธรรมที่กล่าวดีแล้ว ประกาศดีแล้ว เป็นนียยานิกธรรม เป็นไปเพื่อความสงบ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ อาตมภาพกล่าวเรื่องนี้ในเพราะนาที่ราบเรียบและสาวกเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมในธรรมนั้น อาตมภาพกล่าวเรื่องนี้ในเพราะพืชที่ไม่ดี จะป่วยกล่าวไปยถึงเจ้าสรกานิสากยะ เจ้าสรกานิสากยะได้กระทำให้บริบูรณ์ในสิกขาในเวลาจะสิ้นพระชนม์.

จบพุทธยสรกานิสูตที่ ๕

อรรถกถาทุติยสภานิสุตต

พึงทราบอธิบายในตุติยสภานิสุตตที่ ๕.

บทว่า นาที่ไม่ราบเรียบ ได้แก่นาที่ไม่เสมอกัน. บทว่า มีพื้นไม่ดี ได้แก่ มีพื้นกระด้าง ประกอบด้วยความเค็ม. บทว่า แดกร้าว ได้แก่ แดกทั่วไป. บทว่า เสีย ได้แก่ ชุ่มน้ำแล้วก็เปื่อยเน่า. บทว่า ภูกลมและแดดกระทบแล้ว ความว่า ถึงความไม่มีรส เพราะลมและแดดกระทบแล้ว บทว่า ไม่แข็ง ได้แก่ ไม่ถือเอาแก่น คือยังไม่เกิดแก่น. บทว่า เก็บไว้ไม่ดี ความว่า ใส่ไว้ในฉางเป็นต้นเก็บไว้ดีหามีได้. บทว่า เก็บไว้ดีแล้ว ความว่า ไม่งอกตลอด ๔ เดือนจากที่ ที่เก็บไว้.

จบอรรถกถาทุติยสภานิสุตตที่ ๕

๒. ปฐมทุติยสุตต

จำแนกโศดาปัตตียังคะ ๔ ด้วยอาการ ๑๐

[๑๕๔๘] สาวตถีนันทน. ก็สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้นท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า คุณก่อนนุชผู้เจริญ ท่านจงไปเถิด จงเข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ครั้นแล้วจงไหว้เท้าทั้งสองของท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้าตามคำของเราว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ขอกราบไหว้เท้าทั้งสองของท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้า และท่านจงเรียนอย่าง

นี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเถิด ขอท่านพระสารีบุตรจงอาศัยความ
อนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเถิด บุรุษนั้นรับคำ
ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีแล้ว เข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ อภิวัต
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้เรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่าน
อนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอกราบเท้าทั้งสอง
ของท่านพระสารีบุตรด้วยเศียรเกล้า และท่านสั่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ได้โปรดเถิด ขอท่านพระสารีบุตรจงอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์
ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเถิด ท่านพระสารีบุตรรับนิมนต์ด้วยศุภนิภาพ.

[๑๕๔๕] ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระสารีบุตรนุ่งแล้ว ถือบาตรและ
จีวร มีท่านพระอนนทที่เป็นปัจฉาสมณะ เข้าไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิก-
คฤหบดีแล้วนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ถามท่านอนาถบิณฑิก
คฤหบดีว่า คุณก่อนคฤหบดี ท่านพออกทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้เป็นไปได้
หรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อมปรากฏ ความ
กำเริบไม่ปรากฏแลหรือ ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
กระผมอดทนไม่ได้ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนาของกระผมกำเริบ
หนัก ไม่ทุเลาลงเลย ความกำเริบย่อมปรากฏ ความทุเลาไม่ปรากฏ.

[๑๕๕๐] สว. คุณก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ลำดับ ประกอบด้วยความ
ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึง
อบาย ทุคติ วินิบาต นรก ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเห็นปานนั้น
ย่อมไม่มีแก่ท่านส่วนท่านมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้
เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม ก็
เมื่อท่านเห็นความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้านั้นอยู่ในตน เวทนา
จะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๑] ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ลำดับ ประกอบด้วยความไม่
เลื่อมใสในพระธรรมเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ
วินิบาต นรก ความไม่เลื่อมใสในพระธรรมเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน
ส่วนท่านมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ธรรมอันพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ก็เมื่อท่านเห็นความเลื่อม
ใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๒] ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ลำดับ ประกอบด้วยความไม่
เลื่อมใสในพระสงฆ์เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ
วินิบาต นรก ความไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์เห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน
ส่วนท่านมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ก็เมื่อท่าน
เห็นความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์นั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบ
ระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๓] ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ลำดับ ประกอบด้วยความเป็น
ผู้ทุศีลเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
ความเป็นผู้ทุศีลเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีศีลที่พระอริยเจ้า
ใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ก็เมื่อท่านเห็นศีลที่พระอริยเจ้าใคร่
แล้วอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๔] ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ลำดับ ประกอบด้วยมิจ
ฉาทิฎฐิเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก มิฉาทิฎฐิเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาทิฎฐิ ก็เมื่อ
ท่านเห็นสัมมาทิฎฐินั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๕] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉา-
สังกัปปะ เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก มิจฉาสังกัปปะเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาสังกัปปะ
ก็เมื่อท่านเห็นสัมมาสังกัปปะนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๖] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉาวาจา
เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
มิจฉาวาจาเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาวาจา ก็เมื่อท่าน
เห็นสัมมาวาจานั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๗] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉา-
กัมมันตะเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต
นรก มิจฉากัมมันตะเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมากัมมันตะ
ก็เมื่อท่านเห็นสัมมากัมมันตะนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๘] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉา-
อาชีวะเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
มิจฉาอาชีวะเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาอาชีวะ ก็เมื่อ
ท่านเห็นสัมมาอาชีวะนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๕๙] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉา-
วายามะเห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
มิจฉาวายามะเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาวายามะ ก็เมื่อ
ท่านเห็นสัมมาวายามะนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงระงับโดยพลัน.

[๑๕๖๐] คุณก่อนคฤหบดี ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจฉาสติ
เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

มิจจาสติเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาสติ ก็เมื่อท่านเห็น สัมมาสตินั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๖๑] คู่ก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจจาสมาธิ เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก มิจจาสมาธิเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาสมาธิ ก็ เมื่อท่านเห็นสัมมาสมาธินั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๖๒] คู่ก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจจญาณะ เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก มิจจญาณะเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาญาณะ ก็ เมื่อท่านเห็นสัมมาญาณะนั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๖๓] คู่ก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วยมิจจวิมุตติ เห็นปานใด เมื่อแตกกายตายไป ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก มิจจวิมุตติเห็นปานนั้น ย่อมไม่มีแก่ท่าน ส่วนท่านมีสัมมาวิมุตติ ก็ เมื่อท่านเห็นสัมมาวิมุตตินั้นอยู่ในตน เวทนาจะพึงสงบระงับโดยพลัน.

[๑๕๖๔] ครั้งนั้น เวทนาของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีสงบระงับ แล้วโดยพลัน ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีอังกาสท่านพระสารีบุตรและท่านพระอานนที่ด้วยอาหารที่เขาจัดมาเฉพาะตน ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี เมื่อท่านพระสารีบุตรฉันเสร็จนำมือออกจากบาตรแล้ว จึงถือเอาอาสนะต่ำอันหนึ่ง นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ท่านพระสารีบุตรอนุโมทนาด้วยคาถาเหล่านี้

[๑๕๖๕] ผู้ใดมีศรัทธา ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
ในพระตถาคต มีศีลอันงามที่พระอริยเจ้า
ใคร่แล้ว สรรเสริญแล้ว มีความเลื่อมใส

ในพระสงฆ์ และมีความเห็นอันตรง บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสนชีวิตของผู้นั้น ไม่เปล่าประโยชน์.

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงประกอบตามซึ่งศรัทธา ศีล ความเลื่อมใสและความเห็นธรรม.

[๑๕๖๖] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรครั้นอนุโมทนาด้วยกาลาเหล่านี้แล้วจึงลุกจากอาสนะหลีกไป.

[๑๕๖๗] ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เธอมาจากไหนแต่ยังวัน ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรกล่าวสอนอนาถบิณฑิกคฤหบดีด้วยโอวาทข้อนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ สารีบุตรเป็นบัณฑิต สารีบุตรมีปัญญามาก ได้จำแนกโศดาปัตติยังคะ ๔ ด้วยอาการ ๑๐ อย่าง.

จบปฐมทูลสัตยสูตรที่ ๖

อรรถกถาปฐมสัลยสูตร

ฟังทราบอธิบายในปฐมสัลยสูตรที่ ๖.

คำว่า เวทนาจะฟังสงบระงับโดยพลัน ได้แก่ เวทนาฟังระงับ
ในขณะ. คำว่า ด้วยมิจฉาญาณะ ได้แก่ ด้วยการพิจารณาที่ผิด. คำว่า
ด้วยมิจฉาวิมุตติ ได้แก่ ด้วยการหลุดพ้นที่ไม่นำออกจากทุกข์. คำว่า
ตสฺมา สทุชฺชญ สัลลญฺจ ท่านได้กล่าวไว้ในคาถาแล้วทีเดียว. คำว่า
ยตุร หิ นาม เท่ากับ โย นาม.

จบอรรถกถापฐมสัลยสูตรที่ ๖

๗. ทุตยสัลยสูตร

กลัวความตายเพราะไม่มีธรรม ๔ ประการ

[๑๕๖๘] สวัตถินิทาน. ก็สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย
ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ครั้งนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเรียกบุรุษคนหนึ่ง
มาสั่งว่า คุณก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านจงไปเถิด จงเข้าไปหาท่านพระอานนท์
ครั้นแล้วจงไหว้เท้าทั้งสองของท่านพระอานนท์ด้วยเศียรเกล้าตามคำของเราว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก
ขอกราบเท้าทั้งสองของท่านพระอานนท์ด้วยเศียรเกล้า และท่านจงเรียนอย่าง-
นี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญได้โปรดเถิด ขอท่านพระอานนท์จงอาศัยความอนุ-
เคราะห์เข้าไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเถิด บุรุษนั้นรับคำของ

ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีแล้ว เข้าไปหาท่านพระอนนทถึงที่อยู่ อภิวัต
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้เรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีป่วย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ท่านขอกราบเท้า
ทั้งสองของท่านพระอนนทด้วยเศียรเกล้า และท่านสั่งมาอย่างนี้ว่า ข้าแต่
ท่านผู้เจริญ ได้โปรดเถิด ขอท่านพระอนนทจงอาศัยความอนุเคราะห์เข้าไปยัง
นิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีเถิด ท่านพระอนนทรับนิมนต์ด้วย
คุณธิภาพ.

[๑๕๖๕] ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอนนทนั่งแล้ว ถือบาตรและ
จีวรเข้าไปยังนิเวศน์ของท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี แล้วนั่งบนอาสนะที่เขา
ปูลาดไว้ ครั้นแล้วได้ถามท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีว่า

[๑๕๗๐] คุณก่อนคฤหบดี ท่านพอดทนได้หรือ พอยังอัตภาพให้
เป็นไปได้แลหรือ ทุกขเวทนาคลายลง ไม่กำเริบขึ้นแลหรือ ความทุเลาย่อม
ปรากฏ ความกำเริบไม่ปรากฏแลหรือ ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดีตอบว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมอดทนไม่ได้ ยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้ ทุกขเวทนา
ของกระผมกำเริบหนัก ไม่ทุเลาลงเลย ความกำเริบย่อมปรากฏ ความทุเลา
ไม่ปรากฏ.

[๑๕๗๑] อ. คุณก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ประกอบด้วย
ธรรม ๔ ประการ ย่อมมีความสะดุ้งหวาดเสียว กลัวความตายที่จะมาถึงใน
ภายหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับในโลกนี้ ประกอบ
ด้วยความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ก็เมื่อเขาเห็นความไม่เลื่อมใสในพระ-
พุทธเจ้านั้น อยู่ในตน ย่อมมีความสะดุ้งหวาดเสียว กลัวความตายที่จะมาถึงใน
ภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง ปุถุชนผู้ไม่ได้ระดับ ประกอบด้วยความไม่เลื่อมใส ในพระธรรม ก็เมื่อเขาเห็นความไม่เลื่อมใสในพระธรรมนั้นอยู่ในตน ย่อม มีความสะดุ้งหวาดเสียว กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง ปุถุชนผู้ไม่ได้ระดับ ประกอบด้วยความไม่เลื่อมใส ในพระสงฆ์ ก็เมื่อเขาเห็นความไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์นั้นอยู่ในตน ย่อม มีความสะดุ้งหวาดเสียว กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง ปุถุชนผู้ไม่ได้ระดับ ประกอบด้วยความเป็นผู้ทุศีล ก็เมื่อเขาเห็นความเป็นผู้ทุศีลนั้นอยู่ในตน ย่อมมีความสะดุ้งหวาดเสียวกลัว ความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้ระดับ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ นี้แล ย่อมมีความสะดุ้งหวาดเสียว กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า

[๑๕๗๒] ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้ได้ระดับ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงใน ภายหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกผู้ได้ระดับในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม ก็เมื่อเขาเห็นความ เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้านั้นอยู่ในตน ย่อมไม่มีความสะดุ้ง หวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกผู้ได้ระดับ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่าพระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ก็เมื่อเขาเห็นความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ใน พระธรรมนั้นอยู่ในตน ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะ มาถึงในภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกผู้ได้สดับ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ก็เมื่อเขาเห็นความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์นั้นอยู่ในตน ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

อีกประการหนึ่ง อริยสาวกผู้ได้สดับ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ก็เมื่อเขาเห็นศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วนั้น อยู่ในตน ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้ได้สดับ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในภายหน้า.

[๑๕๗๑] ท่านอนาถบิณฑิกคฤหบดี กล่าวว่า ข้าแต่ท่านอานนทผู้เจริญ กระผมไม่กลัว กระผมจักพูดแก่ท่านได้ ด้วยว่ากระผมประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า ... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์ ... อนึ่ง สิกขาบทเหล่าใดซึ่งสมควรแก่คฤหัสถ์ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว กระผมยังไม่แลเห็นความขาดอะไร ๆ ของสิกขาบทเหล่านั้น ในตนเลย.

อ. ดูก่อนคฤหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว โสดาปัตติผล ท่านพยากรณ์แล้ว.

จบพุทธยสุตที่ ๗

อรรถกถาทุติยสุตฺต

พึงทราบอธิบายใน **ตุติยสุตฺตที่ ๗**

บทว่า **สมุปรายิกं มรณญํ** ได้แก่ไม่กลัวความตายที่จะมาถึง
ในภายหน้าเป็นเหตุ. บทว่า **สมควรแก่กฤหัสถ์** ได้แก่เหมาะแก่กฤหัสถ์
คำที่เหลือในที่ทั้งปวง มีเนื้อความตื้นทั้งนั้นแล.

จบตุติยสุตฺตที่ ๗

จบสกานีวิรรคพรรณนาที่ ๓

๘. ปฐมเวรภัยสุตฺต

ว่าด้วยภัยเวร ๕ ประการ

[๑๕๗๔] สาวตถินิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านอนาถ-
บิณฑิกคฤหบดี ผู้นั่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ดูก่อนคฤหบดี ภัยเวร
๕ ประการของอริยสาวกสงบระงับแล้ว อริยสาวกประกอบแล้วด้วยโศดาปัตติ-
ยังกะ ๔ ประการ และญาชรรมอันประเสริฐ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเอง
ได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต
สิ้นแล้ว เราเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะ
ตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๕๗๕] กัยเวร ๕ ประการอันสงบระงับไปเป็นโจน คู่ก่อนคฤหบดี
บุคคลผู้มีปศุสัตว์ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบกัยเวรอันใด ที่เป็นไปในปัจจุบันก็มี ที่เป็น
ไปในสัมปรายภพก็มี ได้เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางใจก็มี ก็เพราะการฆ่าสัตว์
เป็นปัจจัย เมื่ออริยสาวกเว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว กัยเวรอันนั้นเป็นอันสงบ
ระงับ ไปด้วยประการฉะนี้บุคคลผู้ลักทรัพย์... บุคคลผู้ประพฤตินอก
บุคคลผู้พูดเท็จ บุคคลผู้ดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ประมาท ย่อมประสบกัยเวรอันใด ที่เป็นไปในปัจจุบันก็มี ที่เป็นไปใน
สัมปรายภพก็มี ได้เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางใจก็มี ก็เพราะดื่มน้ำเมาคือ
สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นปัจจัย เมื่ออริยสาวกงดเว้น
จากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท กัยเวรอันนั้น
เป็นอันสงบระงับไปด้วยประการฉะนี้ กัยเวร ๕ ประการเหล่านี้ สงบระงับแล้ว.

[๑๕๗๖] อริยสาวกประกอบด้วยโศดาปัตติยังคะ ๔ ประการเป็นโจน
คู่ก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบ
ด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวก
ประกอบด้วยโศดาปัตติยังคะ ๔ ประการเหล่านี้.

[๑๕๗๗] ก็ญาชธรรมอันประเสริฐ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว
แทงตลอดดีแล้วด้วยปัญญา เป็นโจน คู่ก่อนคฤหบดี อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ย่อมกระทำไว้ในใจซึ่งปฏิจางสมุปปาทอย่างเดียว โดยอุบายอันแยกคายเป็น
อย่างดีว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ย่อมเกิด ด้วยประการ
ดังนี้ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ย่อมดับ ด้วยประการ

ดังนี้ ก็ เพราะอวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมี
วิญญาณ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้
ก็เพราะอวิชาดับ ด้วยการสำรอกโดยหาส่วนเหลือมิได้ สังขารจึงดับ เพราะ
สังขารดับ วิญญาณจึงดับ ... ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมี ด้วย
ประการฉะนี้ ญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทนตลอด
ดีแล้วด้วยปัญญา.

[๑๕๓๘] คุก่อนคฤหบดี เมื่อใด ภัยเวร ๕ ประการนี้ของอริยสาวก
สงบระงับแล้ว อริยสาวกประกอบแล้วด้วยโศคาปัตตียังคะ ๔ ประการเหล่านี้
และญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อันอริยสาวกนั้นเห็นดีแล้ว แทนตลอดดีแล้ว
ด้วยปัญญา เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า
เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุกติ วินิบาต สิ้นแล้ว
เราเป็นพระโศคาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า.

จบปฐมเวรภยสูตรที่ ๘

๘. ทุตติยเวรภยสูตร

ระงับภัยเวร ๕ พยากรณ์ตนเองได้

[๑๕๓๙] สาวัตถินิทาน ฯลฯ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภัยเวร
๕ ประการนี้ของอริยสาวกสงบระงับแล้ว อริยสาวกประกอบแล้วด้วยโศคา-
ปัตตียังคะ ๔ ประการเหล่านี้ และญาชธรรมอันประเสริฐนี้ อันอริยสาวกนั้น
เห็นดีแล้ว แทนตลอดดีแล้วด้วยปัญญา เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นหวังอยู่ พึง

พยากรณ์ตนด้วยตนเองได้ว่า เรามีนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ปิตติวิสัย
อบาย ทุกติ วินิบาต ล้วนแล้ว เราเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบพุทธยเวรภยสูตรที่ ๕

๑๐. ลิจจวิสูตร

ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นพระโศดาบัน

[๑๕๘๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา
ในป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้น มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจจวิ ชื่อ นันทกะเข้าไป
เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง
ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถามมหาอำมาตย์
ของเจ้าลิจจวิชื่อ นันทกะ ว่า

[๑๕๘๑] ดูก่อนนันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ
เป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่ตรัสรู้ใน
เบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วย
ด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ใน
พระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด... เป็นไปเพื่อ
สมาธิ ดูก่อนนันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เป็น
พระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๕๘๒] ดูก่อนนันทกะ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔
ประการนี้ เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยอายุทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นมนุษย์

เป็นผู้ประกอบด้วยวาระทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นผู้ประกอบด้วยสุขทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นผู้ประกอบด้วยศทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เป็นผู้ประกอบด้วยความเป็นใหญ่ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ คุณอนันตกะ ก็เราได้ฟังแต่สมณะหรือพราหมณ์อื่น จึงกล่าวเรื่องนั้น หามิได้ ความจริง เราตัวเอง เห็นเอง ทราบเอง จึงกล่าวเรื่องนั้น.

[๑๕๘๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว บุรุษคนหนึ่งได้กล่าวกะมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีชื่อนันตกะว่า ถึงเวลาอาบน้ำแล้ว ท่านผู้เจริญ นันตกะมหาอำมาตย์กล่าวว่า คุณอนนท บัดนี้ยังไม่ต้องการอาบน้ำภายนอก ต้องการจักอาบน้ำภายใน คือ ความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า.

จบลิจฉวีสูตรที่ ๑๐

จบสรกานีวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมมหานามสูตร ๒. ทุตติมหานามสูตร ๓. โคธาสสูตร ๔. ปฐมสรกานีสสูตร ๕. ทุตติสรกานีสสูตร ๖. ปฐมทุสึลยสูตร ๗. ทุตติทุสึลยสูตร ๘. ปฐมเวรภยสูตร ๙. ทุตติเวรภยสูตร ๑๐. ลิจฉวีสูตร และอรรถกถา.

ปฏญญาภิสันทวรรคที่ ๔

๑. ปฐมอภิสันทสูตร

ว่าด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๕๘๔] สาวัตถีนิทาน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีก ประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒ อีก ประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็นนาบุญ ของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมา ซึ่งความสุขประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยศีลที่พระ- อริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล.

จบปฐมอภิสันทสูตรที่ ๑

อรรถกถาปฐมอภิสังขสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมอภิสังขสูตรที่ ๑

บทว่า ห้วงบุญ ห้วงกุศล ได้แก่ แม่น้ำคือบุญ แม่น้ำคือกุศล.

บทว่า นำมาซึ่งความสุข ได้แก่ เป็นปัจจัยแห่งความสุข.

จบอรรถกถापฐมอภิสังขสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยอภิสังขสูตร*

ว่าด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๕๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัย นำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรม วินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะ เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เป็น ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน นี้เป็น ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก ไม่มี * สูตรที่ ๒-๓ ไม่มีอรรถกถาแก้.

นानุญอื่นยิ่งกว่า นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข
ประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็น
มลทิน มีจาคะอันไม่ติดขัด มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ
ยินดีในการจำแนกทาน อยู่รอบครองเรือน นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อัน
เป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วง
กุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล.

จบเหตุยอภิสังทสูตรที่ ๒

๓. ตติยอภิสังทสูตร

ห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๕๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัย
นำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรม
วินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้
เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม
นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีก
ประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม
ว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว ฯลฯ อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะ
ตน นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒
อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน
พระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯลฯ
เป็นนानุญของโลก ไม่มีนानุญอื่นยิ่งกว่า นี้เป็นห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็น

ปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกมีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นเหตุให้ถึง (เห็น) ความเกิดและความดับ เป็น อริยะ เป็นไปเพื่อความชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี่เป็น ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล อันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล

จบคดียอภิสังทสูตรที่ ๓

๔. ปฐมเทวปทสูตร

ว่าด้วยเทวบท ๔ ประการ

[๑๕๘๗] สาวัตถีนิทาน. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบท (ข้อปฏิบัติ ของเทวดา) ของพวกเทพ ๔ ประการนี้ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความส่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ส่องแผ้ว เทวบท ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม เป็นเทวบทของพวกเทพ เพื่อความ บริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความส่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ยังไม่ส่องแผ้ว ประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความ เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม... นี่เป็นเทวบทของพวกเทพ... ประการ ที่ ๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระสงฆ์... นี่เป็นเทวบทของพวกเทพ... ประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อ

สมาธิ นี้เป็นเทวบทของพวกเทพ เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่
บริสุทธิ์ เพื่อความส่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ส่องแผ้วประการที่ ๔
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบทของพวกเทพ ๔ ประการนี้แล เพื่อความบริสุทธิ์
ของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความส่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่
ส่องแผ้ว.

จบปฐมเทวปทสูตรที่ ๔

อรรถกถापฐมเทวปทสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมเทวปทสูตรที่ ๔.

คำว่า ข้อปฏิบัติของเทวดา ได้แก่ ข้อปฏิบัติที่ทำโดยเคารพด้วย
ความรู้ของเทวดาทั้งหลาย คือด้วยญาณของเทพ. คำว่า เพื่อความบริสุทธิ์
คือ เพื่อความหมดจด. คำว่า เพื่อความส่องแผ้ว คือเพื่อประโยชน์แก่ความ
ส่องใส คือ เพื่อประโยชน์โชติช่วง. บุคคลผู้ดำรงอยู่ในผล แม้ทั้ง ๔ ชื่อว่า
เทพ เพราะอรรถว่า หมดจด ในสูตรนี้.

จบอรรถกถापฐมเทวปทสูตรที่ ๔

๕. ทุติยเทวปทสูตร*

ว่าด้วยเทวบท ๔ ประการ

[๑๕๘๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวบทของพวกเทพ ๔ ประการนี้ เพื่อความบริสุทธิ์ ของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ผ่องแผ้ว เทวบท ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม อริยสาวกนั้นย่อมรำพึงในใจว่า อะไรหนอเป็นเทวบทของพวกเทพ อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ฟังในบัดนี้แล้วว่า เทวดาทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียนเป็น อย่างยิ่ง อนึ่ง เรามีได้เบียดเบียนใคร ๆ ซึ่งเป็นผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เราประกอบ ด้วยธรรมคือเทวบทอยู่เป็นแน่ นี่เป็นเทวบทของเทพ เพื่อความบริสุทธิ์ของ สัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความผ่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ ผ่องแผ้วประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่ หวั่นไหวในพระธรรม ... นี่เป็นเทวบทของพวกเทพ... ประการที่ ๒ อีก ประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ นี้เป็นเทวบทของพวกเทพ... ประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวก ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วไม่ขาด... เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวก นั้นย่อมรำพึงในใจว่า อะไรหนอเป็นเทวบทของพวกเทพ อริยสาวกนั้นย่อม รู้ชัดอย่างนี้ว่า เราได้ฟังในบัดนี้แล้วว่า เทวดาทั้งหลายมีความไม่เบียดเบียน เป็นอย่างยิ่ง อนึ่ง เรามีได้เบียดเบียนใคร ๆ ซึ่งเป็นผู้สะดุ้งหรือมั่นคง เรา

* สูตรที่ ๕-๗ ไม่มีอรรถกถาแก้

ประกอบด้วยธรรมคือทวารทอยู่เป็นแน่ นี่เป็นทวารของพวกเทพ... ประการที่ ๔ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทวารของพวกเทพ ๔ ประการนี้แล เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่บริสุทธิ์ เพื่อความส่องแผ้วของสัตว์ทั้งหลายผู้ยังไม่ส่องแผ้ว.

จบทุกขิตทวารปทสูตรที่ ๕

๖. สภาคตสูตร

เทวดาสรรเสริญผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ

[๑๕๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาทั้งหลายปลื้มใจไปสู่ที่ประชุมแล้ว กล่าวถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม เทวดาเหล่าใดประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า จุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว ไปบังเกิดในภพนั้น เทวดาเหล่านั้น ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเห็นปานใด จุตจากอรรถภาพนั้นแล้ว มาบังเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าเห็นปานนั้น ก็ย่อมเกิดในสำนักพวกเทวดาดังจะร้องเชิญว่า มาเกิด ดังนี้ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์... อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ

เป็นไปเพื่อสมาธิ เทวดาเหล่าใดประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว จุตติจากอรรถภาพนั้นแล้ว ไปบังเกิดในภพนั้น เทวดาเหล่านั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้วเห็นปานใด จุตติจากอรรถภาพนั้นแล้ว มาบังเกิดในที่นี้ แม้อริยสาวกผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว เห็นปานนั้น ก็ย่อมเกิดในสำนักพวกเทวดาดังจะร้องเชิญว่า มาเกิด ดังนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวดาทั้งหลายปลื้มใจไปสู่ที่ประชุมแล้ว กล่าวถึงผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล.

จบสภาคสูตรที่ ๖

๗. มหานามสูตร

ว่าด้วยสมบัติของอุบาสก

[๑๕๕๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามahanamasakยราช เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงอภิวัตแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงจะชื่อว่าอุบาสก พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า คุณก่อนมหาบพิตร บุคคลผู้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ ถึงพระธรรมเป็นสรณะ ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล บุคคลจึงจะชื่อว่า เป็นอุบาสก

[๑๕๕๑] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสก จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล

พ. คู่ก่อนมหาบพิตร อุบาสกเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาต เป็นผู้งดเว้น จากอทินนาทาน เป็นผู้งดเว้น จากกามสุมิจฉาจาร เป็นผู้งดเว้นจากมูสาวาท เป็นผู้งดเว้น จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล อุบาสก จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล.

[๑๕๕๒] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสก จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา.

พ. คู่ก่อนมหาบพิตร อุบาสกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิศรัทธา คือ เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล อุบาสกจึงจะ ชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา.

[๑๕๕๓] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสก จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ.

พ. คู่ก่อนมหาบพิตร อุบาสกในธรรมวินัยนี้ มีใจปราศจากความ ตระหนี่ อันเป็นมลทิน มีจาคะอันไม่ติดขัด มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการ สละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนก อยู่ครอบครองเรือน ด้วยเหตุเพียง เท่านั้น อุบาสกจึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะ.

[๑๕๕๔] ม. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อุบาสก จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา.

พ. คู่ก่อนมหาบพิตร อุบาสกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเหตุให้ถึง (เห็น) ความเกิดความดับ เป็นอริยะ เป็นไปเพื่อขำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล อุบาสก จึงชื่อว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา.

จบมหานามสูตรที่ ๗

๘. วัสสูตร

ธรรมที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

[๑๕๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกลงบนภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ย่อมยังชอกเขา ลำธาร ลำห้วย ให้เต็ม ชอกเขา ลำธาร ลำห้วย เต็มแล้ว ย่อมยังหนองให้เต็ม หนองเต็มแล้ว ย่อมยังบึงให้เต็มแล บึงเต็มแล้วย่อมยังแม่น้ำน้อยให้เต็ม แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ย่อมยังแม่น้ำใหญ่ให้เต็ม แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ย่อมยังมหาสมุทรสาครให้เต็ม ฉันทิใด ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ อันใด และศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว เหล่าใด ของอริยสาวก ธรรมเหล่านี้ เมื่อไหลไปถึงฝั่ง ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ฉันทินั้นเหมือนกัน.

จบวัสสูตรที่ ๘

อรรถกถาวัสสูตร

พึงทราบอธิบายในวัสสูตรที่ ๘.

คำว่า ถึงฝั่ง คือ นิพพาน ท่านเรียกว่า ฝั่ง อธิบายว่าถึงฝั่งนั้นก็ในคำว่า เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ ท่านทำเทศนาไว้อย่างนี้ว่า ถึงพระนิพพานก่อนแล้ว เป็นไปในภายหลังหามิได้ เมื่อจะไปก็เป็นที่ไปพร้อมกัน.

จบอรรถกถาวัสสูตรที่ ๘

๕. กาศิโกธาสูตร

องค์คุณของพระโศดาบัน

[๑๕๕๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้นแล เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองอันตราวาสกแล้ว ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของ เจ้าสาภิยานินนามว่า กาศิโกธา ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปลูกถวายพระนางกาศิโกธาสาภิยานินเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะพระนางกาศิโกธาสาภิยานินว่า

[๑๕๕๗] คุณก่อนพระนางโคธา อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวิกาในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันไม่คิดขัด มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่ครอบครองเรือน คุณก่อนพระนางโคธา อริยสาวิกาผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นพระโศดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

[๑๕๕๘] พระนางกาศิโกธา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โศดาปัตติยังคะ ๔ ประการเหล่าใด ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ธรรมเหล่านั้น

* สูตรที่ ๕ ไม่มีอรรถกถาแก้.

มีอยู่ในหม่อมฉัน และหม่อมฉันก็เห็นชัดในธรรมเหล่านั้น เพราะว่าหม่อมฉัน
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ...
ในพระสงฆ์... อนึ่ง ไทยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในสกุล หม่อมฉัน
เกลียดไทยธรรมนั้นทั้งหมดกับท่านที่มีศีล มีกัลยาณธรรม.

พ. คุณก่อนพระนางโคธา เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว โสดา-
ปัตติผลท่านพยากรณ์แล้ว.

จบกาฬิโกธาสูตรที่ ๘

๑๐. นันทียสูตร

อยู่ด้วยความประมาทและไม่ประมาท

[๑๕๘๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม
กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น เจ้าศากยะพระนามว่า นันทิยะ เสด็จ
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มี-
พระภาคเจ้าว่า

[๑๖๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยสาวกใด ไม่มีโสตาปัตติยังค-
ธรรม ๔ ประการโดยประการทั้งปวง ในกาลทุกเมื่อ อริยสาวกนั้นหรือหนอ
ที่พระองค์ตรัสเรียกว่า อยู่ด้วยความไม่ประมาท พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
คุณก่อนนันทิยะ อริยสาวกใดไม่มีโสตาปัตติยังค ๔ ประการ เราเรียกอริยสาวก
นั้นว่า เป็นคนภายนอก ตั้งอยู่ในฝ่ายปุถุชน อนึ่ง อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วย
ความประมาท และอยู่ด้วยความไม่ประมาท โดยวิธีใด ท่านจงพึงวิธีนั้น

จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว นันทิยสากยะทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า

[๑๖๐๑] คุณอนนันทิยะ ก็อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทอย่างไร อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น... เป็นผู้จำแนกธรรม อริยสาวกนั้นพอใจแล้วด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้านั้น ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสงบในกลางวัน เพื่อหลีกเลี่ยงในกลางคืน เมื่ออริยสาวกนั้นเป็นผู้ประมาทอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีปราโมทย์ เมื่อไม่มีปราโมทย์ ก็ไม่มีปีติ เมื่อไม่มีปีติ ก็ไม่มีปีสัทธา เมื่อไม่มีปีสัทธา ย่อมอยู่เป็นทุกข์ จิตของผู้มีความทุกข์ย่อมไม่เป็นสมาธิ เมื่อจิตไม่เป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ อริยสาวกนั้น ย่อมถึงความนับว่า อยู่ด้วยความประมาท อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกนั้นพอใจแล้ว ด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่พยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสงบในกลางวัน เพื่อหลีกเลี่ยงในกลางคืน เมื่ออริยสาวกนั้นเป็นผู้ประมาทอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีปราโมทย์ เมื่อไม่มีปราโมทย์ ก็ไม่มีปีติ เมื่อไม่มีปีติ ก็ไม่มีปีสัทธา เมื่อไม่มีปีสัทธา ย่อมอยู่เป็นทุกข์ จิตของผู้มีความทุกข์ย่อมไม่มีสมาธิ เมื่อจิตไม่เป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายไม่ปรากฏ อริยสาวกนั้นย่อมถึงความนับว่า อยู่ด้วยความประมาท คุณอนนันทิยะ อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความประมาทอย่างนี้แล.

[๑๖๐๒] คุณอนนันทิยะ ก็อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างไร อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว

ในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม อริยสาวกนั้นยังไม่พอใจด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้านั้น พยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสงบในกลางวัน เพื่อหลีกเร้นในกลางคืน เมื่ออริยสาวกนั้นเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อมีใจกอปรด้วยปีติ ภายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ ย่อมได้เสวยสุข จิตของผู้มีความสุขย่อมเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ เพราะธรรมทั้งหลายปรากฏ อริยสาวกนั้นย่อมถึงความนับว่า อยู่ด้วยความไม่ประมาท อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ อริยสาวกนั้นยังไม่พอใจด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว พยายามให้ยิ่งขึ้นไป เพื่อความสงบในกลางวัน เพื่อหลีกเร้นในกลางคืน เมื่ออริยสาวกนั้นเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่อย่างนี้ ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อเกิดปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อมีใจกอปรด้วยปีติ ภายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ ย่อมได้เสวยสุข จิตของผู้มีความสุข ย่อมเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิ ธรรมทั้งหลายย่อมปรากฏ อริยสาวกนั้นย่อมถึงความนับว่า อยู่ด้วยความไม่ประมาท คู่ก่อนนั้นทิวะ อริยสาวกเป็นผู้อยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้แล.

จบฉันทียสูตรที่ ๑๐

จบปุณณากิสันตวรรคที่ ๔

อรรถกถานันทียสูตร

พึงทราบอธิบายในนันทียสูตรที่ ๑๐.

คำว่า เพื่อความสงบในกลางวัน เพื่อหลีกเร้นในกลางคืน
ความว่า กลางวันสงบ กลางคืนหลีกเร้น. คำว่า **ธรรมทั้งหลาย ย่อมไม่**
ปรากฏ ได้แก่ธรรมคือสมณะและวิปัสสนา ย่อมไม่เกิดขึ้น. คำที่เหลือในบท
ทั้งปวงมีเนื้อความตื้นตื้นนั้นแล.

จบอรรถกถานันทียสูตรที่ ๑๐

จบปุณฺณยาสันทวรรคธรรมนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมอภิสังทสูตร ๒. ทุติยอภิสังทสูตร ๓. ตติยอภิสังทสูตร
๔. ปฐมเทวปทสูตร ๕. ทุติยเทวปทสูตร ๖. สภาคตสูตร ๗. มหานาม-
- สูตร ๘. วัศสสูตร ๙. กาฬโคธาสูตร ๑๐. นันทียสูตร และอรรถกถา.

สกาลกปญญาภิสันทวรรคที่ ๕

๑. ปฐมอภิธานสูตร

ห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๖๐๓] คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศล อันเป็นปัจจัย นำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศล อันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ... นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล.

[๑๖๐๔] คุณก่อนิกขุทั้งหลาย ใคร ๆ จะนับจะประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญห้วงกุศล ๔ ประการนี้ว่า ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข มีประมาณเท่านี้ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ที่แท้ห้วงบุญห้วงกุศลย่อมถึงความนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ จะนับประมาณมิได้.

[๑๖๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ จะนับจะประมาณน้ำในมหาสมุทรว่า ประมาณเท่านี้ อापหกะ* หรือว่าร้อยอาพหกะ พันอาพหกะ แสนอาพหกะ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ที่แท้ น้ำย่อมถึงความนับว่าเป็นกองน้ำใหญ่ จะนับจะประมาณมิได้ แม้จันใด ใคร ๆ จะนับจะประมาณบุญของ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญห้วงกุศล ๔ ประการนี้ว่า ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข มีประมาณเท่านี้ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ที่แท้ ห้วงบุญห้วงกุศล ย่อมถึงความนับว่าเป็นกองบุญใหญ่ จะนับจะประมาณมิได้ จันนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๑๖๐๖] แม่น้ำเป็นอันมาก ที่หมู่ คือคณะ

นรชนอาศัยแล้ว ไหลไปยังสาครทะเล-
หลวง ซึ่งจะประมาณมิได้ เป็นที่ขังน้ำ
อย่างใหญ่ มีสิ่งทีน้ำกล้วมาก เป็นที่อยู่ของ
หมู่วัตถุ จันใด สายธารแห่งบุญย่อม
ให้ไปสู่ นรชนผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ขำน้ำ
ผ้า ที่นอน ที่นั่งและเครื่องปูลาดเหมือน
แม่น้ำไหลไปสู่สาคร จันนั้นเหมือนกัน.

จบปฐมอภิสังขสูตรที่ ๑

* อาพหกะ เท่ากับ ๔ ทะนาน

อรรถถาปฐมภิสันทสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมภิสันทสูตรที่ ๑ แห่ง สคาถกปุณฺญา-
ภิสันทวรรคที่ ๕.

คำว่า **อถฺ เขยฺโย** คือ ไม่สิ้นไปด้วยการนับตามสลาถ. ก็การนับ
กองบุญนี้ ย่อมไม่มีด้วยอำนาจการประกอบ. คำว่า **มีสิ่งที่น่ากลัวมาก** คือ
มีสิ่งที่น่ากลัวมาก ด้วยอำนาจอารมณ์ที่น่ากลัว ทั้งที่มีวิญญาณและไม่มี
วิญญาณ. คำว่า **ปญฺ** คือมาก. คำว่า **ไหลไป** คือหลังอยู่. คำว่า **อุปฺยนฺติ**
ได้แก่ เข้าไปอยู่.

จบปฐมภิสันทสูตรที่ ๑

๒. ทุตฺติยภิสันทสูตร

ห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๖๐๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจฉินำมา
ซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม นี้เป็นห้วงบุญห้วง
กุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบ

ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ... นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันไม่ติดขัด มีฝ่ามืออันชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการจำแนกทาน อยู่รอบครองเรือน นี้เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล.

[๑๖๐๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ จะนับจะประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญห้วงกุศล ๔ ประการนี้ว่า ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข มีประมาณเท่านี้ มิใช่กระทำไ้โดยง่าย ที่แท้ห้วงบุญห้วงกุศลย่อมถึงความนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ จะนับจะประมาณมิได้.

[๑๖๐๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มหานทีเหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา ยมูนา อจิรวดี สรรภู มหิ ย่อมไหลเรื่อยไปที่ปากน้ำใด จะนับจะประมาณน้ำที่ปากน้ำนั้นว่า ประมาณเท่านี้อาพหกะ หรือร้อยอาพหกะ พันอาพหกะ แสนอาพหกะ มิใช่กระทำไ้โดยง่าย ที่แท้ แม่น้ำย่อมถึงความนับว่าเป็นกองน้ำใหญ่จะนับจะประมาณมิได้ แม้นั้นใด ใคร ๆ จะนับจะประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญห้วงกุศล ประการนี้ว่า ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข มีประมาณเท่านี้ มิใช่กระทำไ้โดยง่าย ที่แท้ห้วงบุญห้วงกุศลย่อมถึงความนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ จะนับจะประมาณมิได้ ฉะนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๑๖๑๐]   แม่น้ำเป็นอันมากที่หมู่คือคณะนรชน

อาศัยแล้ว ย่อมไหลไปสู่สาครทะเลหลวง
ซึ่งจะประมาณมิได้ เป็นที่ขังน้ำอย่างใหญ่
มีสิ่งที่น่ากลัวมาก เป็นที่อยู่ของรัตนะ
ฉนไค สายธารแห่งบุญย่อมไหลไปสู่
นรชนผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า
ที่นอน ที่นั่งและเครื่องปูลาด เหมือน
แม่น้ำไหลไปสู่สาคร ฉนนันเหมือนกัน.

จบพุทธยอกีสันตสูตรที่ ๒

อรรถกถาพุทธยอกีสันตสูตร

พึงทราบอธิบายในพุทธยอกีสันตสูตรที่ ๒.

คำว่า มหานที ย่อมไหลเรื่อยไปที่ปากน้ำไค ความว่า ที่ปาก
น้ำไค แม่น้ำใหญ่เหล่านี้ รวมเป็นอันเดียวกัน ไม่มีระหว่าง.

จบอรรถกถาพุทธยอกีสันตสูตรที่ ๒

๓. ตติยอภิธานสูตร

ห้วงบุญกุศล ๔ ประการ

[๑๖๑๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้ ๔ ประการนี้ไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๑ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสในอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม... นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๒ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกประกอบด้วยความเลื่อมใสในอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์... นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๓ อีกประการหนึ่ง อริยสาวกเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญา อันเป็นเหตุให้ถึงความเกิดและความดับเป็นอริยะ เป็นไปเพื่อชำระกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี่เป็นห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุขประการที่ ๔ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข ๔ ประการนี้แล.

[๑๖๑๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ จะนับจะประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญห้วงกุศล ๔ ประการนี้ว่า ห้วงบุญห้วงกุศลอันเป็นปัจจัยนำมาซึ่งความสุข มีประมาณเท่านี้ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ที่แท้ห้วงบุญห้วงกุศลย่อมถึงความนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ จะนับจะประมาณมิได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๑๖๑๓] ผู้ใดต้องการบุญ ตั้งมั่นในกุศล
เจริญมรรคเพื่อบรรลุอมตธรรม ผู้นั้น
บรรลุธรรมที่เป็นสาระ ยินดีในธรรมเป็น
ที่ลึ้นไป (แห่งอาสวะ) ย่อมไม่หวั่นไหว
ในเมื่อมัจจุราชมาถึง.

จบตติยอภิสังทสูตรที่ ๓

อรรถกถาตติยอภิสังทสูตร

พึงทราบอธิบายในตติยอภิสังทสูตรที่ ๓.

คำว่า ปุณฺณกาโม คือ ผู้ต้องการบุญ. คำว่า ผู้ตั้งมั่นในกุศล คือ
ผู้ตั้งอยู่ในมรรคกุศล. คำว่า เจริญมรรคเพื่อบรรลุอมตธรรม คือ เจริญ
อหัตมรรค เพื่อบรรลุนิพพาน. ในบทว่า ผู้บรรลุธรรมที่เป็นสาระ มี
วิเคราะห์ว่า ธรรมที่เป็นสาระคือ อริยผล ท่านเรียกว่า ธรรมที่เป็นสาระ การ
บรรลุธรรมที่เป็นสาระของบุคคลนั้น มีอยู่ เหตุฉะนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้บรรลุ
ธรรมที่เป็นสาระ อธิบายว่า ผู้บรรลุผล. คำว่า ยินดีในธรรมเป็นที่ลึ้นไป
คือ ยินดีในความสิ้นกิเลส.

จบอรรถกถาตติยอภิสังทสูตรที่ ๓

๔. ปฐมมหัทธนะสูตร

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นผู้มั่งคั่ง

[๑๖๑๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่ ธรรม ๔ ประการ เป็นไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เราเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มียศใหญ่.

จบปฐมมหัทธนะสูตรที่ ๔

อรรถกถापฐมมหัทธนะสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมมหัทธนะสูตรที่ ๔.

คำว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก คือ ผู้มั่งคั่ง และมีทรัพย์มาก ด้วยอริยทรัพย์เจ็ดอย่าง. ผู้มีโภคะมากด้วยโภคะนั้นนั่นแหละ คำที่เหลือในที่ทั้งปวงตั้งทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถापฐมมหัทธนะสูตรที่ ๔

จบสคาถกปัญญาภิสังขารวรรคที่ ๕

๕. ทุติยมหัทธนสูตร*

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นผู้มั่งคั่ง

[๑๖๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ เราเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีศรัทธาใหญ่ ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้จำแนกธรรม ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... เป็นผู้มั่งคั่งด้วยปัญญา ฯลฯ ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เราเรียกว่า เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีศรัทธาใหญ่.

จบตุติยมหัทธนสูตรที่ ๕

๒. ภิกขุสูตร

องค์คุณของพระโสดาบัน

[๑๖๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไป

* สูตรที่ ๕-๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้

เพื่อสมาธิ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ
นี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะ
ตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบภิกขุสูตรที่ ๖

๗. นันทียสูตร

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นพระโสดาบัน

[๑๖๑๗] กบิลพัสดุ์นิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเจ้าสาकยะ
นันทิยะ ผู้ประทับนั่ง ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า คุณอนันทิยะ อริยสาวกผู้
ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน
อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน
พระพุทธเจ้า... ในพระธรรม... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระ-
อริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ คุณอนันทิยะ อริยสาวก
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบนันทียสูตรที่ ๗

๘. ภัททิสสูตร

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นพระโสดาบัน

[๑๖๑๘] กบิลพัสดุ์นิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเจ้าศากยะ ภัททิสะ ผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ดูก่อนภัททิสะ อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา... อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบภัททิสสูตรที่ ๘

๙. มหานามสูตร

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นพระโสดาบัน

[๑๖๑๙] กบิลพัสดุ์นิทาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะพระเจ้ามahanamasakayaraj ผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งว่า ดูก่อนมหาบพิตร อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา... อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นพระโสดาบันมีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า.

จบมหานามสูตรที่ ๙

๑๐. โสตาปัตติยงคสูตร

โสตปาตติยงคะ ๔ ประการ

[๑๖๒๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โสตปาตติยงคะ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ การคบสัตบุรุษ ๑ การฟังธรรมของสัตบุรุษ ๑ การทำไว้ในใจโดยแยกกาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โสตปาตติยงคะ ๔ ประการนี้แล.

จบโสตปาตติยงคสูตรที่ ๑๐

จบสกคกปญญกัสนทวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมกัสนทสูตร
๒. ทุติยกัสนทสูตร
๓. ตติยกัสนทสูตร
๔. ปรมมหัทธนสูตร
๕. ทุติยมหัทธนสูตร
๖. ภิกขุสูตร
๗. นันทียสูตร
๘. กัททียสูตร
๙. มหานามสูตร
๑๐. โสตปาตติยงคสูตร และอรรคถา.

สัปปัญญวรรคที่ ๖

ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการเป็นพระโสดาบัน

[๑๖๒๑] คู่ก่อนิกขุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า ธรรม ๔ ประการเป็นไหน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ... คู่ก่อนิกขุทั้งหลาย อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้ในเบื้องหน้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

[๑๖๒๒] ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว

ในพระตถาคต มีศีลอันงาม ที่พระอริย-
เจ้าใคร่แล้ว สรรเสริญแล้ว มีความเลื่อม
ใสในพระสงฆ์ และมีความเห็นตรง บัณ-
ทิตเรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิต
ของเขาไม่เปล่าประโยชน์ เพราะฉะนั้น
บุคคลผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของ
พระพุทธเจ้า พึงประกอบตามซึ่งศรัทธา
ศีล ความเลื่อมใส และความเห็นธรรม.

จบสคาถกสูตรที่ ๑

* สูตรที่ ๑ ไม่มีอรรถกถาแก้

๒. วัสสูตถสูตร

ว่าด้วยพระอริยบุคคลมีน้อยกว่ากันโดยลำดับ

[๑๖๒๓] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ก็สมัยนั้น ภิกษุรูป
หนึ่งอยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถีแล้ว ไปโดยลำดับ ถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ด้วย
กรณีบางอย่าง พวกเจ้าศากยะชาวกรุงกบิลพัสดุ์ได้ทราบข่าวว่า ภิกษุรูปหนึ่ง
อยู่จำพรรษาในกรุงสาวัตถี มาถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว จึงเสด็จเข้าไปหาภิกษุรูป
นั้นถึงที่อยู่ ทรงอภิวาทภิกษุนั้นแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น
แล้ว ได้ตรัสถามภิกษุนั้นว่า

[๑๖๒๔] ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประชวร และยังมี
พระกำลังหรือ.

ภิกษุนั้นทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประชวรและยังมีพระกำลัง ขอถวาย
พระพร.

ศ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไม่ป่วยไข้
และยังมีกำลังหรือ.

ภ. แม้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะก็ไม่ป่วยไข้และยังมีกำลัง
ขอถวายพระพร.

ศ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ไม่ป่วยไข้ และยังมีกำลังหรือ.

ภ. แม้ภิกษุสงฆ์ก็ไม่ป่วยไข้และยังมีกำลัง ขอถวายพระพร.

ศ. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ระหว่างพรรษานี้ อะไร ๆ ที่ท่านได้ฟังมา
ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า มีอยู่หรือ.

ก. ขอลวาทพระพร เรื่องนี้อาตมภาพได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระ
พักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กระทำให้งั่งซึ่ง
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วย
ปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ มีน้อย ที่แท้ ภิกษุผู้เป็นอุปปาติกะ
เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จักนิพพานในภพที่เกิดนั้น มี
อันไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา มีมากกว่า อีกประการหนึ่ง อาตมภาพ
ได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้เป็นอุปปาติกะ เพราะสังโยชน์อันเป็นส่วนเบื้องต่ำ ๕ สิ้นไป จักนิพพาน
ในภพที่เกิดนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา มีน้อย ที่แท้ ภิกษุผู้
เป็นสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะ
เบาบาง กลับมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวเท่านั้นแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้
มีมากกว่า อีกประการหนึ่ง อาตมภาพได้ฟังมารับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓
สิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาบางกลับมาสู่โลกนี้อีกคราวเดียว
เท่านั้นแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ มีน้อย ที่แท้ ภิกษุผู้เป็นพระโสดาบัน
เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไป มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงที่จะตรัสรู้
ในเบื้องหน้า มีมากกว่า.

สัปปัญญวรรคที่ ๖

อรรถกถาวัสสุตตสูตร

พึงทราบอธิบายในวัสสุตตสูตรที่ ๒ แห่ง สัปปัญญวรรคที่ ๖.

มีอธิบายดังต่อไปนี้ ภิกษุผู้เป็นพระโศคานัน ไม่ถึงการปลงลงด้วยเหตุเท่านี้ ตั้งประชุมองค์แห่งการตรัสรู้คืออินทรีย์และพละ เจริญวิปัสสนา ก็จักบรรลุพระสกทาคามีมรรค. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาเนื้อความนี้ว่า สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตมรรค แล้วตรัสเชื้อสายประเพณีในศาสนาในพระสูตรนี้.

จบอรรถกถาวัสสุตตสูตรที่ ๒

๓. ธรรมทินนสูตร

ธรรมทินนะอุบาสกพยากรณ์โศดาปัตติผล

[๑๖๒๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ครั้งนั้น อุบาสกชื่อว่าธรรมทินนะ พร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อใดจะพึงมีประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดตรัสสอน โปรดทรงพร้าสอน ชื่อนั้นแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนธรรม

ทินนะ เพราะฉะนั้นแหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า พระสูตรเหล่านี้
ที่พระตถาคตตรัสแล้ว อันลึกลับซึ่งมีเนื้อความอันลึกลับ เป็นโลกุตระ ประกอบ
ด้วยความว่าง เราจักเข้าถึงพระสูตรเหล่านั้นตลอดกาลเป็นนิตย์อยู่ คู่ก่อน
ธรรมทินนะ ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

[๑๖๒๖] ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายยังครอง
เรือนนอนกถุกอยู่ ยังทาจันทร์แค้นกาลิ ยังใช้มาลาของหอมและเครื่องลูบ
ไล่ ยังยินดีทองและเงินอยู่ จะเข้าถึงพระสูตรที่พระตถาคตตรัสแล้ว อันลึกลับซึ่ง
มีเนื้อความอันลึกลับ เป็นโลกุตระ ประกอบด้วยความว่าง ตลอดนิตยกาลอยู่
มิใช่กระทำได้โดยง่าย ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธรรมอันยิ่ง แก่
ข้าพระองค์ทั้งหลายผู้ตั้งอยู่แล้วในสิกขาบท ๕ เกิด.

พ. คู่ก่อนธรรมทินนะ เพราะฉะนั้นแหละ ท่านทั้งหลายพึงศึกษา
อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน
พระพุทธรเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... จักเป็นผู้ประกอบด้วยศีล
ที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ คู่ก่อนธรรมทินนะ
ท่านทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แหละ.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โสตาปัตตียังคะ ๔ ประการเหล่านี้ ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ธรรมเหล่านั้นมีอยู่ในข้าพระองค์ทั้งหลาย
และข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นชัดในธรรมเหล่านั้น เพราะว่าข้าพระองค์ทั้งหลาย
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า ... ในพระธรรม ...
ในพระสงฆ์ ... ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไป
เพื่อสมาธิ.

พ. ลูกอ่อนธรรมทินนะ เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ดีแล้ว โสคาปิตติผลอันท่านทั้งหลายพยากรณ์แล้ว.

จบธรรมทินนสูตรที่ ๓

อรรถกถาธรรมทินนสูตร

พึงทราบอธิบายในธรรมทินนสูตรที่ ๓.

คำว่า **ธรรมทินนะ** ความว่า เป็นอุบาสกคนหนึ่งในบรรดาเจ็ดคน. ความพิสดารว่า ในครั้งพุทธกาล คนเจ็ดคนเหล่านี้ คือ ธรรมทินนอุบาสก ๑ วิสาขอุบาสก ๑ อุกคคฤหบดี ๑ จิตตคฤหบดี ๑ หัตถกะ ๑ อาพวกะ ๑ จุดล-อนาถปิณฑิกะ ๑ เป็นผู้มียุบาสกห้าร้อยเป็นบริวาร. ธรรมทินนะอุบาสกเป็นคนใดคนหนึ่งบรรดาคนเจ็ดคนเหล่านั้น. บทว่า **ลิกขัง** ได้แก่ คัมภีรธรรมมี สัลลสูตรเป็นต้น. บทว่า **มีเนื้อความอันลึก** ได้แก่ มีอรรถอันลึกซึ่งมีแปลวา-สูตรเป็นต้น. บทว่า **เป็นโลกุตระ** ความว่า อันแสดงอรรถที่เป็นโลกุตระ มีอสังขตสังยุตเป็นต้น. บทว่า **ประกอบด้วยความว่าง** ความว่า อันแสดงความว่างเปล่าแห่งสูตร มีัชชนิกสูตรเป็นต้น. บทว่า **จักเข้าถึงอยู่** ความว่าจักได้เฉพาะอยู่. บทว่า **ลูกอ่อนธรรมทินนะท่านทั้งหลายพึงศึกษา** อย่างนี้ ความว่า เธอทั้งหลายพึงบำเพ็ญ จันโทปมปฏิบัติทา รวินีตปฏิบัติทา โมเนยปฏิบัติทา มหาอริยวังสปฏิบัติทา ศึกษาอยู่ อย่างนี้.

พระศาสดา ทรงบอกภาระที่ไม่สามารถทนได้แก่อุบาสกเหล่านี้. ด้วยประการฉะนี้. ได้ยินว่า อุบาสกเหล่านั้น ดำรงอยู่ในภูมิของตนแล้ว พูลขอ โอวาท. ก็อุบาสกเหล่านั้น เป็นเหมือนสามารถยกภาระที่ปวงขึ้นโดยไม่แปลกกัน

อ้อนวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงโอวาทพวก
ข้าพระองค์เถิด ดังนี้บ้าง เพราะเหตุนี้ พระศาสดาเมื่อจะตรัสบอกภาระที่ทน
ไม่ได้แก่พวกอุบาสกเหล่านั้น จึงตรัสแล้วอย่างนี้. คำว่า น โข ปเนต
ตัดบทเป็น น โข เอตี แปลว่า นั่นห้ามมิได้แล. ถิ่น อักษรในคำว่า น โข
ปเนต นั้น พึงทราบว่าเป็นเพียงพยัญชนะสนธิเท่านั้น. คำว่า ตสุมา
ความว่า เพราะฉะนั้น บัดนี้ ท่านทั้งหลาย พึงขอโอวาทในภูมิของตนเถิด.

จบอรรถกถาธรรมทินนสูตรที่ ๑

๔. คิลานสูตร

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ๔ ประการ

[๑๖๒๗] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธาราม
กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ก็สมัยนั้น ภิกษุมารูปกระทำจิวรกรรมของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยหวังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำจิวรสำเร็จแล้ว จัก
เสด็จหลีกไปสู่ที่จาริกโดยล่วง ๑ เดือน พระเจ้ามหานามสากยราช ได้ทรง
สดับข่าวว่า ภิกษุมารูปกระทำจิวรกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยหวังว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำจิวรเสร็จแล้ว จักเสด็จหลีกไปสู่ที่จาริกโดยล่วง
๑ เดือน ครั้งนั้น พระเจ้ามหานามสากยราช เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ทรงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้ยิน
มาว่า ภิกษุมารูปกระทำจิวรกรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยหวังว่า พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงทำจิ๋วสำเร็จแล้ว จักเสด็จหลีกไปสู่ที่จาริกโดยด่วง ๓ เดือน
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้หม่อมฉันยังไม่ได้ฟัง ยังไม่ได้รับมา เฉพาะ
พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อุบาสกผู้มีปัญญาฟังกล่าวสอนอุบาสก ผู้มี
ปัญญาผู้ปวย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก.

[๑๖๒๘] พ. คุณอนมหาบพิตร อุบาสกผู้มีปัญญาฟังปลอบอุบาสก
ผู้มีปัญญาผู้ปวย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ
๔ ประการว่า ท่านจงเบาใจเถิด ท่านมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน
พระพุทธรเจ้า ... ในพระธรรม ... ในพระสงฆ์ ... มีศีลที่พระอรหันเจ้าใคร่แล้ว
ไม่ขาด ฯลฯ เป็นไปเพื่อสมาธิ.

[๑๖๒๙] คุณอนมหาบพิตร อุบาสกผู้มีปัญญา ครั้นปลอบอุบาสก
ผู้มีปัญญา ผู้ปวย ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ
๔ ประการนี้แล้ว ฟังถามอย่างนี้ว่า ท่านมีความหวังใยในมารดาและบิดาอยู่
หรือถ้าหากกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังมีความหวังใยในมารดาและบิดาอยู่ อุบาสก
นั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า ท่านผู้เช่นกับเรา ซึ่งมีความตายเป็นธรรมดา
ถ้าแม้ท่านจักกระทำความหวังใยในมารดาและบิดา ก็จักตายไป ถ้าแม้ท่าน
จักไม่กระทำความหวังใยในมารดาและบิดา ก็จักตายไปเหมือนกัน ขอท่าน
จงละความหวังใยในมารดาและบิดาของท่านเสียเถิด ถ้าหากกล่าวอย่างนี้ว่า
เราละความหวังใยในมารดาและบิดาของเราแล้ว.

[๑๖๓๐] อุบาสกนั้นฟังถามเขาอย่างนี้ว่า ก็ท่านยังมีความหวังใยใน
บุตรและภริยาอยู่หรือ ถ้าหากกล่าวอย่างนี้ว่า เรายังมีความหวังใยในบุตรและ
ภริยาอยู่ อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขา อย่างนี้ว่า ท่านผู้เช่นกับเรา ซึ่งมีความ
ตายเป็นธรรมดา ถ้าแม้ท่านจักกระทำความหวังใยในบุตรและภริยา ก็จักตายไป
ถ้าแม้ท่านจักไม่กระทำความหวังใยในบุตรและภริยา ก็จักตายไปเหมือนกัน

ของท่านจงละความห่วงใย ในบุตรและภริยาของท่านเสียเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้
ว่า เราละความห่วงใยในบุตรและภริยาของเราแล้ว.

[๑๖๓๑] อุบาสกนั้นฟังถามเขาอย่างนี้ว่า ท่านยังมีความห่วงใยใน
กามคุณ ๕ อันเป็นของมนุษย์อยู่หรือ ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า เรายังมีความ
ห่วงใยในกามคุณ ๕ อัน เป็นของมนุษย์อยู่ อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า
กามอันเป็นที่พึงดีกว่าประณีตกว่ากามอันเป็นของมนุษย์ ขอท่านจงปราศจิต
ให้ออกจากกามอันเป็นของมนุษย์ แล้วน้อมจิตไปในพวกเทพชั้นจาตุมหาราช
เถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากกามอันเป็นของมนุษย์แล้ว
จิตของเราน้อมไปในพวกเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว.

[๑๖๓๒] อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า พวกเทพชั้นดาวดึงส์
ดีกว่าประณีตกว่าพวกเทพชั้นจาตุมหาราช ขอท่านจงปราศจิตให้ออกจาก
พวกเทพชั้นจาตุมหาราช แล้วน้อมจิตไปในพวกเทพชั้นดาวดึงส์เถิด ถ้าเขา
กล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากพวกเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว จิตของเรา
น้อมไปในพวกเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า พวก
เทพชั้นยามาคิดว่าประณีตกว่าพวกเทพชั้นดาวดึงส์... พวกเทพชั้นคูลิต
ดีกว่าประณีตกว่าพวกเทพชั้นยามา... พวกเทพชั้นนิมมานรดีดีกว่าประณีต
กว่าพวกเทพชั้นคูลิต... พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีดีกว่าประณีตกว่า
พวกเทพชั้นนิมมานรดี... พรหมโลกดีกว่าประณีตกว่าพวกเทพชั้นปรนิม
มิตวสวัตตี ขอท่านจงปราศจิตให้ออกจากพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตี แล้ว
น้อมจิตไปในพรหมโลกเถิด ถ้าเขากล่าวอย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากพวกเทพ
ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีแล้ว จิตของเราน้อมไปในพรหมโลกแล้ว.

[๑๖๓๓] อุบาสกนั้นฟังกล่าวกะเขาอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้มีอายุ
แม้พรหมโลกก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ยังนับเนื่องในสักกายะ ขอท่านจงปราศจิต

ให้ออกจากพรหมโลก แล้วนำจิตเข้าไปในความดับสักกณะเกิด ถ้าเขากล่าว
อย่างนี้ว่า จิตของเราออกจากพรหมโลกแล้ว เรานำจิตเข้าไปในความดับ
สักกณะแล้ว คู่ก่อนมหาบพิตร อาตมภาพไม่กล่าวถึงความต่างอะไรกันของ
อุบาสก ผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้ กับภิกษุผู้พ้นแล้วตั้งร้อยปี คือ พ้นด้วย
วิมุตติเหมือนกัน.

จบคิลานสูตรที่ ๔

อรรถกถาคิลานสูตร

พึงทราบอธิบายในคิลานสูตรที่ ๔.

คำว่า น โข ปเนตฺ ความว่า เหตุนั้น อันข้าพระองค์ทั้งหลาย
หามิได้แล. พระโศดาบัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอาว่า อุบาสก
ผู้มีปัญญา. คำว่า ด้วยธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความเบาใจ ความว่า ด้วยธรรม
ทั้งหลายที่ทำให้ความเบาใจ. คำว่า อสุสาสตายสุมา แปลว่า ท่านจงเบาใจ.
คำว่า ท่านผู้เช่นกับเรา ได้แก่ ผู้เนื่องเฉพาะความตาย. คำว่า มีความตาย
เป็นธรรมดา ได้แก่ มีความตายเป็นสภาพ. คำว่า ขอท่านจงละ ได้แก่
จงเว้น คำว่า ละแล้ว ได้แก่ หยุดแล้ว

คำว่า ผู้มีจิตพ้นแล้วอย่างนี้ ความว่า ผู้มีจิตอันพ้นแล้ว ด้วย
การพ้นคืออรหัตผลอย่างนี้. คำว่า พ้นด้วยวิมุตติเหมือนกัน ความว่า
ความต่างกันแห่งวิมุตติ เพราะปรารถจิตที่พ้นแล้วนี้ใด อันจะพึงกล่าว เราไม่
กล่าวความต่างกันนั้น. ขึ้นชื่อว่า ประมาณในคุณเป็นที่มา คือ ในวัตรที่ลาน

พระเจดีย์ และลานโพธิ์ และในวัตร ๘๐ ชั้นชกะ ของภิกษุสงฆ์
ย่อมไม่มี. ก็เมื่อแทงตลอดมรรคหรือผล อุบาสกและภิกษุทั้งหลาย ย่อม
ไม่มีเหตุทำให้ต่างกัน.

จบอรรถกถาคิลานยนสูตรที่ ๔

๕. ปฐมผลสูตร*

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

[๑๖๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ อันบุคคลเจริญ
แล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล ธรรม
๔ ประการเป็นไฉน คือ การคบสัตบุรุษ ๑ การฟังสัทธรรม ๑ การกระทำ
ไว้ในใจโดยแยบคาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว
ย่อมเป็นไป เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล.

จบปฐมผลสูตรที่ ๕

* สูตรที่ ๕-๗ ไม่มีอรรถกถาแก้

๖. ทุติยผลสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อทำให้แจ้งสทกคามิผล

[๑๖๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งสทกคามิผล...

จบทุติยผลสูตรที่ ๖

๗. ตติยผลสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล

[๑๖๓๖] ...ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล...

จบตติยผลสูตรที่ ๗

๘. จตุตถผลสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อทำให้แจ้งอรหัตผล

[๑๖๓๗] ...ย่อมเป็นไปเพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล ...

จบจตุตถผลสูตรที่ ๘

๘. ปฏิลาภสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อได้ปัญญา

[๑๖๓๘] ... ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา...

จบปฏิลาภสูตรที่ ๘

อรรถกถาปฏิลาภสูตร

ฟังทราบอธิบายในปฏิลาภสูตรที่ ๘.

ในคำว่า ย่อมเป็นไปเพื่อได้เฉพาะซึ่งปัญญา นี้ พระเสขบุคค

๗ จำพวก ฟังทราบว่า ชื่อว่า ผู้ได้เฉพาะซึ่งปัญญา พระจินาสพฟังทราบว่า

ชื่อว่า ผู้ได้ปัญญาแล้ว. แม้ในคำเป็นต้นว่า เพื่อความเจริญแห่งปัญญา

ข้างหน้า ก็นัยนี้นั้นแหละ. คำที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความตื้นตื้นนั้นแล

จบอรรถกถาปฏิลาภสูตรที่ ๘

๑๐. วุฒิสสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อปัญญาเจริญ

[๑๖๓๙] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา...

จบวุฒิสสูตรที่ ๑๐

๑๑. เวปุลลสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อปัญญาไพบุลย์

[๑๖๔๐] ...ยอมเป็นไปเพื่อความไพบุลย์แห่งปัญญา...

จบเวปุลลสูตรที่ ๑๑

จบสี่ปัญญวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สคาถกสูตร
๒. วิสสุตตสูตร
๓. ธรรมทินนสูตร
๔. คิลานสูตร
๕. ปฐมผลสูตร
๖. ทุตติยผลสูตร
๗. ตติยผลสูตร
๘. จตุตถผลสูตร
๙. ปฏิลาภสูตร
๑๐. วุฒิสสูตร
๑๑. เวปุลลสูตร.

มหาปัญญาวรรคที่* ๗

๑. มหาปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญามาก

[๑๖๔๑] ...ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก...

จบมหาปัญญาสูตรที่ ๑

๒. ปุณฺณปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาแน่นหนา

[๑๖๔๒] ...ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาแน่นหนา ...

๓. วิบุลปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาไพบูรณ์

[๑๖๔๓] ..ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาไพบูรณ์...

จบวิบุลปัญญาสูตรที่ ๓

* อรรถกถาวรรคที่ ๗ แก้วไวยาวรรคนี้.

๔. คัมภีรปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาลึกซึ้ง

[๑๖๔๔] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาลึกซึ้ง ...

จบคัมภีรปัญญาสูตรที่ ๔

๕. อัปมัตตปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาหาประมาณมิได้

[๑๖๔๕] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาประมาณมิได้ ...

จบอัปมัตตปัญญาสูตรที่ ๕

๖. ฐริปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาดังแผ่นดิน

[๑๖๔๖] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเพียงดังแผ่นดิน ...

จบฐริปัญญาสูตรที่ ๖

๗. พาทุลปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญามาก

[๑๖๔๗] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ...

จบพาทุลปัญญาสูตรที่ ๗

๘. สีนปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาเร็ว

[๑๖๔๘] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเร็ว...

จบสินปัญญาสูตรที่ ๘

๙. ลหุปัญญาสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาเบา

[๑๖๔๙] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเบา ...

จบลหุปัญญาสูตรที่ ๙

๑๐. หาสปัญญสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญารำเรียง

[๑๖๕๐] ... ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญารำเรียง ...

จบหาสปัญญสูตรที่ ๑๐

๑๑. ชวนปัญญสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาไว

[๑๖๕๑] ... ย่อมเป็นไปเพื่อควมมีปัญญาไว ...

จบชวนปัญญสูตรที่ ๑๑

๑๒. ติกขปัญญสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญากล้า

[๑๖๕๒] ... ย่อมเป็นไปเพื่อควมมีปัญญากมกล้า ...

จบติกขปัญญสูตรที่ ๑๒

๑๓. นิพเพธิกปัญญสูตร

เจริญธรรม ๔ ประการเพื่อมีปัญญาชำแรกกิเลส

[๑๖๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ อันบุคคลเจริญแล้ว วาระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญา เป็นเครื่องชำแรกกิเลส ธรรม ๔ ประการเป็นไฉน คือ การคบสัตบุรุษ ๑. การฟังสัทธรรม ๑ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๑ ประการนี้แล อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องชำแรกกิเลส.

จบนิพเพธิกปัญญสูตรที่ ๑๓

จบมหาปัญญวรรคที่ ๗

มหาปัญญาวรรคที่ ๗

พึงทราบอธิบายในมหาปัญญาวรรคที่ ๗.

พึงทราบเนื้อความในทักขบถ ตามนัยที่กล่าวในปฏิสัมภิทาโดยนัยเป็นต้นว่า ชื่อว่าผู้มีปัญญามาก เพราะอรรถว่า กำหนดเอาในเนื้อความมาก ในบถเป็นต้นว่า ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ดังนี้แน่เทียว. คำที่เหลือในทุก ๆ บถคั่นทั้งนั้นแล.

จบมหาปัญญาวรรคที่ ๗

จบโศตปิฎกสังยุตที่ ๑๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. มหาปัญญาสูตร ๒. ปุณฺณปัญญาสูตร ๓. วิปุลปัญญาสูตร ๔. กัมภีรปัญญาสูตร ๕. อัปมัตตปัญญาสูตร ๖. ฐริปัญญาสูตร ๗. พาหุลปัญญาสูตร ๘. สีมปัญญาสูตร ๙. ลหุปัญญาสูตร ๑๐. หาสปัญญาสูตร ๑๑. ชวนปัญญาสูตร ๑๒. ดิกขปัญญาสูตร ๑๓. นิพเพธิกปัญญาสูตร.

สังขยัต

สมาธิวรรคที่ ๑

๑. สมาธิสูตร

ผู้มีใจตั้งมั่นย่อมรู้ตามความเป็นจริง

[๑๖๕๔] สาวตถินิทาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ย่อมรู้อะไรตามความเป็นจริง ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบสมาธิสูตรที่ ๑

สังขยัตตาวรรณนา

สมาธิสูตร

พึงทราบอธิบายในสมาธิสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาสังขยัต.

คำว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย... สมาธิ ความว่า ได้ยินว่า ภิกษุเหล่านั้น ย่อมเสื่อม จากเอกัคคตาจิต (สมาธิ) ลำดับนั้น พระศาสดาทรง

ปรารถนาศานี แก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุเหล่านั้น ได้ความที่จิตมีอารมณ์
เลิศเป็นหนึ่งอย่างนี้ เจริญกรรมฐานแล้ว ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้. ฟังทราบ
การตัดเหตุ ด้วยอำนาจเหตุตามที่จริง เป็นต้น ในบทนี้ว่า **ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลายเพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลาย ฟังทำความเพียรว่า นี้ทุกข์.**

ก็มีคำอธิบายที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้แล้วว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลายภิกษุ
มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ทั่วสังขะ ๔ ตามความเป็นจริง เพราะเหตุใด เพราะเหตุนั้น
เธอทั้งหลายมีจิตตั้งมั่น ฟังทำความเพียรว่า นี้ทุกข์ ดังนี้ เพื่อต้องการรู้
สังขะ ๔ ตามความเป็นจริง. สังขะ ๔ ย่อมเป็นธรรมชาติปรากฏแจ่มแจ้งแก่
พระตถาคตเจ้านั้นเทียว พระตถาคตเจ้าทรงจำแนกไว้ดีแล้ว ในสังขะ ๔
เหล่านั้น การกล่าวสรรเสริญไม่มีประมาณ บทและพยัญชนะไม่มีประมาณ
และวิภูษะย่อมเจริญ เพราะสังขะ ๔ เหล่านั้น อันเธอทั้งหลายมิได้แทงตลอด
จำเดิมแต่กาลแทงตลอดสังขะ ๔ เหล่านั้น วิภูษะก็ไม่เจริญ เหตุใด เพราะ
เหตุนั้น เธอทั้งหลายฟังทำความเพียรว่า นี้ทุกข์ ดังนี้ ด้วยความหวังว่า
วิภูษะจักไม่เจริญอย่างนี้.**

จบอรรถกถาสมาธิสูตรที่ ๑

๒. ปฏิสัถยานสูตร

ผู้หลีกเร้นอยู่ย่อมรู้ตามความเป็นจริง

[๑๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถึงความประกอบในการหลีกออกเร้นอยู่ ภิกษุผู้หลีกออกเร้นอยู่ ย่อมรู้ตามความเป็นจริง ย่อมรู้อะไรตามความเป็นจริง ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เธอทั้งหลายจงถึงความประกอบในการหลีกออกเร้นอยู่ ภิกษุผู้หลีกออกเร้นอยู่ ย่อมรู้ตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฏิสัถยานสูตรที่ ๒

อรรถกถาปฏิสัถยานสูตร

ปฏิสัถยานสูตรที่ ๒ ท่านกล่าวไว้แล้ว เพื่อประโยชน์แก่การได้เฉพาะความสังคกาย แห่งภิกษุผู้มีความไม่ปกติทางกายวิเวก.

จบอรรถกถาปฏิสัถยานสูตรที่ ๒

๓. ปฐมกุลปุตตสูตร

ผู้ออกบวชโดยชอบเพื่อรู้ริยสัจ ๔

[๑๖๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กุลบุตรเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมด ออกบวชแล้วเพื่อรู้ริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง กุลบุตรเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมด จักออกบวชเพื่อรู้ริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง กุลบุตรเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมดออกบวชอยู่ เพื่อรู้ริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขริยสัจ ทุกขสมุทัย ริยสัจ ทุกขนิโรธริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ริยสัจ ก็กุลบุตรเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล... ในอนาคตกาล... ในปัจจุบันกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ กุลบุตรเหล่านั้นทั้งหมดออกบวชเพื่อรู้ริยสัจ ๔ นี้แล้วตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ความความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมกุลปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาปฐมกถุคตสูตร

ฟังทราบอธิบายในกถุคตสูตรที่ ๓.

คำว่า **เพื่อรู้อย่าง** คือ เพื่อประโยชน์แก่การรู้อย่าง. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอา ผู้ประพฤติลงในศาสนา ในบพนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์.

จบอรรถกถากถุคตสูตรที่ ๓

๔. ทุตยกถุคตสูตร

ผู้ออกบวชโดยชอบรู้อริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง

[๑๖๕๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็กถุคตเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ รู้แล้วตามความเป็นจริง กถุคตเหล่านั้น ทั้งหมดรู้แล้วซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง กถุคตเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ จักรู้ตามความเป็นจริง กถุคตเหล่านั้นทั้งหมดจักรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง กถุคตเหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ย่อมรู้ตามความเป็นจริง กถุคตเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็กถุคตเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล... ในอนาคตกาล... ในปัจจุบันกาล ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ รู้ตามความเป็นจริง กถุคตเหล่านั้น ทั้งหมดรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 409
เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบพุทธิกุลปุตตสูตรที่ ๔

อธิบายความในพุทธิกุลปุตตสูตรที่ ๔ ก็เหมือนกัน.

๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร

สมณพราหมณ์รู้อริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง

[๑๖๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่งในอดีตกาล รู้แล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมด รู้แล้วซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักรู้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมด จักรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อมรู้ตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นทั้งหมด ย่อมรู้อริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน
คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล...ในอนาคตกาล ... ในปัจจุบันกาล รู้ตาม

ความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด รู้ซึ่งอริยสัจ ๔ เหล่านั้น ตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อบรรลุตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

อรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตร

พึงทราบอธิบายในปฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสัจจะ ๔ เหล่านั้น ตามอริยาคัยของผู้จะตรัสรู้ ด้วยพระสูตร ด้วยการตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้น.

จบอรรถกถापฐมสมณพราหมณสูตรที่ ๕

๖. ทุตติยสมณพราหมณสูตร

สมณพราหมณ์ประกาศอริยสัจ ๔ ที่ตนรู้

[๑๖๕๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ประกาศแล้วซึ่งสิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ประกาศแล้วซึ่งอริยสัจ ๔ ว่าเป็นสิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักประกาศ

สิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด จัก
ประกาศอริยสัจ ๔ ว่าเป็นสิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ประกาศอยู่ซึ่งสิ่งที่ตนรู้แล้วตามความ
เป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ประกาศอยู่ซึ่งอริยสัจ ๔ ว่าเป็น
สิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งใน
อดีตกาล... ในอนาคตกาล ... ในปัจจุบันกาล ประกาศสิ่งที่ตนรู้แล้วตาม
ความเป็นจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ประกาศอริยสัจ ๔
เหล่านี้ ว่าเป็นสิ่งที่ตนรู้แล้วตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะ
ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุกขสมณพราหมณสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุกตยสมณพราหมณสูตร

พึงทราบอธิบายในทุกตยสมณพราหมณสูตรที่ ๖.

คำว่า ประกาศแล้วซึ่งสิ่งที่ตนรู้แล้ว ความว่า ประกาศสิ่งที่ตนรู้
เฉพาะแล้วอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว. ก็ในพระสูตรนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทรงถือเอาพระสัตัพัญญุทเหตุเจ้าทั้งหลาย ด้วยสมณศัพท์.

จบอรรถกถาทุกตยสมณพราหมณสูตรที่ ๖

๗. วิตักกสูตร*

ว่าด้วยการตรีกในอริยสัจ ๔

[๑๖๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าตรีกถึงอกุศลวิตกอันลามก คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ซ้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะวิตกเหล่านี้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะตรีก พึงตรีกว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ซ้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะความตรีกเหล่านั้น ประกอบด้วยประโยชน์เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบวิตักกสูตรที่ ๗

* สูตรที่ ๗-๘-๙ ไม่มีอรรถกถา.

๘. จินตสูตร

ว่าด้วยการคิดในอริยสัจ ๔

[๑๖๖๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าคิดถึงอกุศลจิตอัน
สามกว่า โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีพอันนั้น สรีระก็
อันนั้น ชีพอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีก
สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็น
อีกก็มี ย่อมไม่เป็นอีกก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หามิได้
ย่อมไม่เป็นอีกก็หามิได้ ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะความคิดนี้ไม่ประกอบ
ด้วยประโยชน์ ไม่ใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย...
นิพพาน ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะคิด พึงคิดว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์-
นิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะความคิดนี้ประกอบ
ด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย...
นิพพาน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความ
เพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบจินตสูตรที่ ๘

๘. วิคคาหิกกถาสูต

ว่าด้วยการพูดที่ไม่เป็นประโยชน์

[๑๖๖๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าพูดถ้อยคำแก่งแย่งกันว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านจรรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด เราปฏิบัติถูก สิ่งที่ควรพูดก่อน ท่านพูดเสียทีหลัง สิ่งที่ควรพูดทีหลัง ท่านพูดเสียก่อน เป็นประโยชน์แก่เรา ไม่เป็นประโยชน์แก่ท่าน ความเป็นไปอย่างอื่นที่คลาดเคลื่อน ท่านประพจน์แล้ว ท่านยกวาทะขึ้นแล้วเพื่อเปลื้องวาทะของผู้อื่น ท่านถูกข่มขี้แล้ว ท่านจงจำแรกออก ถ้าท่านอาจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะถ้อยคำนี้ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย... นิพพาน ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะพูด ฟังพูดว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะถ้อยคำนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย ... นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบวิคคาหิกกถาสูตที่ ๘

๑๐. ตีรัจฉานกถาสูตร

ว่าด้วยการพูดตีรัจฉานกถา

[๑๖๖๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าพูดตีรัจฉานกถา ซึ่งมีหลายอย่าง คือ พูดเรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหอมมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องนคร เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ซ้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะถ้อยคำที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย... นิพพาน ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะพูด ฟังพูดว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซ้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะถ้อยคำนี้ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย... นิพพาน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบตีรัจฉานกถาสูตรที่ ๑๐

จบสมาธิวรรคที่ ๑

อรรถกถาติรัจฉานกถาสูต

ฟังทราบอธิบายในติรัจฉานกถาสูตที่ ๑๐.

บทว่า **อนกวิท** ได้แก่ มีหลายอย่าง. คำว่า **ติรัจฉานกถา** คือ ถ้อยคำที่เป็นเครื่องจรรยา นอกทางสวรรค์และนิพพาน เพราะไม่เป็นการนำออกจากทุกข์. ในคำว่า **เรื่องพระราชา** ดังนี้ เป็นต้น ถ้อยคำที่ปรารภพระราชา แล้ว เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า พระเจ้ามหาสมมต พระเจ้ามณฑา พระเจ้าธรรมาสก มีอานุภาพมากอย่างนี้ ชื่อว่า เรื่องพระราชา. แม้ในเรื่องโจร เป็นต้นดังนี้. ก็เรื่องความรักอาศัยเรือนโดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาพระราชา เหล่านั้น พระราชาพระองค์นั้น มีรูปงาม น่าดู ชื่อว่า ติรัจฉานกถา. ก็ถ้อยคำที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า แม่ผู้มีชื่อนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ได้ถึงความสิ้นไป เสื่อมไปแล้ว ตั้งอยู่ในความเป็นกรรมฐาน แม้ในหมู่โจร การกล่าวคำ แสดงความรักอาศัยเรือนว่า คำเหล่านั้น ได้มีแล้ว เพราะอาศัยกรรมของพวกโจรนั้นว่า มูลเทพเป็นผู้มีอานุภาพมากอย่างนี้ ชื่อว่า ติรัจฉานกถา. ในการรบ ถ้อยคำด้วยอำนาจความใคร่และความยินดีว่า คนโน้น ถูกคนโน้น แหว ในการรบเป็นต้นอย่างนี้ว่า ถูกฆ่าแล้วอย่างนี้นั้นเทียว ชื่อว่า ติรัจฉานกถา. ก็ถ้อยคำที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า ขึ้นชื่อว่า แม้พวกนั้นก็ถึงความสิ้นไปจัดเป็นกรรมฐานในที่ทุกแห่งนั้นเทียว. อีกอย่างหนึ่ง แม้ในเรื่องข้าว เป็นต้น การกล่าวด้วยอำนาจความใคร่และความยินดีว่า พวกเราจะเลี้ยง บริโภค ดื่มข้าว เป็นต้นที่มีสติมีกลิ่น ถึงพร้อมด้วยรสและผัสสะ ย่อมไม่ควร. ส่วนการกล่าว

เรื่องที่มีประโยชน์ก่อนว่า พวกเราได้ถวายข้าว น้ำดื่ม ผ้า ยาน ที่นอน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ที่ถึงพร้อมด้วยสี่เป็นต้น แก่ผู้มีศีลทั้งหลาย พวกเราได้ทำการบูชาที่เจดีย์ ดังนี้ ก็ควร. แม้ในพวกญาติเป็นต้น การกล่าวด้วยอำนาจความยินดีว่า ญาติทั้งหลายของพวกเรา เป็นผู้แก่ล้ากล้า สามารถ หรือว่า พวกเราเที่ยวด้วยยานอันงดงามอย่างนี้ในกาลก่อน ดังนี้ ย่อมไม่ควร.

ก็ควรกล่าวถ้อยคำว่า ญาติทั้งหลายของพวกเราแม่เหล่านั้น ทำสิ่งมีประโยชน์แล้วถึงความสิ้นไป หรือว่า ครั้งก่อนพวกเราได้ถวายยานเห็นปานนี้แก่พระสงฆ์. แม้ในเรื่องบ้านเป็นต้น การกล่าวด้วยอำนาจบ้านที่อยู่แล้วดี อยู่ไม่ดีและหาอาหารง่ายยากเป็นต้น หรือด้วยความยินดีอย่างนี้ว่า ผู้ที่อยู่บ้าน โนนแก่ล้ากล้าสามารถ ดังนี้ ไม่ควร. ก็การกล่าวถึงเรื่องบ้านนั้นว่า คนทั้งหลาย ทำสิ่งให้ประโยชน์ มีศรัทธา เลื่อมใสแล้ว หรือว่า คนเหล่านั้นถึงความสิ้นไปเสื่อมไป ดังนี้ ไม่ควร. แม้ในการกล่าวเรื่องอำเภอ นครและชนบท ก็เช่นนี้ แม้การกล่าวเรื่องผู้หญิงอาศัยผิวและทรวดทรงเป็นต้นแล้ว ไม่ควรเพื่อจะกล่าวด้วยอำนาจความยินดีเป็นต้น. การกล่าวอย่างนี้ว่า คนพวกนี้มีศรัทธาเลื่อมใสแล้วถึงความสิ้นไป ดังนี้เที่ยว ก็ควร. แม้การกล่าวเรื่องคนกล้า ไม่ควรเพื่อจะกล่าว ด้วยอำนาจความยินดีว่า นักรบชื่อว่า นันทมิต เป็นผู้แก่ล้ากล้า. การกล่าวอย่างนี้ว่า ผู้นี้เป็นผู้มีศรัทธา เลื่อมใสแล้วถึงความสิ้นไป ดังนี้เที่ยว ก็ควร. ปาฐะว่าสุรกถา ดังนี้บ้าง การกล่าวถึงผู้กล้าหาญแม่นั้น ย่อมไม่ควรด้วยอำนาจความยินดีว่า จินชื้อว่า หญิงเห็นปานนี้ เป็นผู้มีบิดา ชื่อว่า สุระ มีมารดาชื่อว่า ฤดี ดังนี้เช่นเที่ยว. ส่วนการกล่าวด้วย

อำนาจโทษนั้นแหละ ย่อมควรโดยนัย เป็นต้นว่า ผู้ประพฤติวัตรของผู้เป็นบ้า. แม้การกล่าวเรื่องตลก ย่อมไม่ควรเพื่อจะกล่าว ด้วยอำนาจความยินดีว่า ตลกโน้น สร้างไว้ดีแล้ว หรือว่า พวกคนที่อยู่ตลกโน้นแกแล้วกล้า มีความสามารถดังนี้. การกล่าวอย่างนี้ว่า พวกเขาเป็นผู้มีศรัทธา เลื่อมใสแล้วถึงความสิ้นไป ดังนี้ ก็ควร. ถ้อยคำว่าด้วยเรื่องที่ตั้งหม้อ ถ้อยคำว่าด้วยเรื่องทำน้ำ ท่านเรียกว่า เรื่องทำน้ำ. หรือว่าด้วยเรื่องนางทาสีต้กน้ำด้วยหม้อ. การกล่าวด้วยอำนาจความยินดีว่า แม้นางเป็นผู้นำเลื่อมใส จลลิตที่จะพอนับ ดังนี้ ไม่ควร. การกล่าวโดยนัยเป็นต้นว่า มีศรัทธา เลื่อมใสแล้ว ดังนี้เทียว ก็ควร.

คำว่า **เรื่องคนที่ล่องลับไปแล้ว** ได้แก่ เรื่องญาติที่ล่องลับไปแล้ว. การวินิจฉัยในเรื่องญาติที่ล่องลับไปแล้วนั้น ก็เหมือนกับเรื่องญาติที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นแหละ.

คำว่า **เรื่องเบ็ดเตล็ด** ได้แก่ เรื่องที่หาประโยชน์มิได้ พ้นจากเรื่องเกิดก่อนและหลัง ที่เหลือมีสภาพต่าง ๆ.

คำว่า **กล่าวเรื่องโลก** คือการกล่าวเล่น ๆ ว่าด้วยเรื่องโลกเป็นต้น อย่างนี้ว่า โลกนี้ใครสร้าง คนชื่อนั้นสร้าง กายาว เพราะมีกระดูกขาว นก ตะกรุมแดง เพราะมีโลหิตแดง. การกล่าวเรื่องทะเลอัน ไม่มีประโยชน์เป็นต้น อย่างนี้ว่า เพราะเหตุไร ทะเลจึงชื่อว่า สาคร ชื่อว่า สมุทร เพราะรู้ได้ด้วยปลายมือ ว่า ชื่อว่าสาครที่เอาขุดแล้ว เพราะสาครเทพขุดแล้ว ชื่อว่า กล่าวเรื่องทะเล. การกล่าวเรื่องที่ไม่มีความประโยชน์ทั่ว ๆ ไปว่า เจริญ เลื่อม แล้วกล่าวเรื่องที่เป็นไป ชื่อว่า กล่าวเรื่องความเจริญและความเลื่อม. ก็ในเรื่องกล่าวความเจริญและความเลื่อมนี้ ความที่ขึงชื่อว่า ความเจริญ ความขาดสูญชื่อว่า ความเลื่อม

ความก้าวหน้าชื่อว่า ความเจริญ ความหายนะชื่อว่า ความเสื่อม กามสุข
ชื่อว่า ความเจริญ การทำตนให้ลำบาก ชื่อว่า ความเสื่อม รวมกับความ
เจริญและความเสื่อมด้วยประการนั้น ๆ ๖ อย่างเหล่านี้ จึงเป็นการกล่าวเรื่อง
ไตรเจตนา ๓๒ ด้วยประการฉะนี้. คำที่เหลือในบททั้งปวง ตั้งตั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาไตรเจตนาภาสสูตรที่ ๑๐

จบสมาธิวรรคธรรมนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สมาธิสูตร ๒. ปฏิสัถยานสูตร ๓. ปฐมกุลปุตตสูตร ๔. ทุติย-
กุลปุตตสูตร ๕. ปฐมสมณพราหมณสูตร ๖. ทุติยสมณพราหมณสูตร ๗.
วิตักกสูตร ๘. จินตสูตร ๙. วิคคหิกกถาสูตร ๑๐. ไตรเจตนาภาสสูตร และ
อรรถกถา.

ธรรมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒

๑. ปฐมตถาคตสูตร

ทรงแสดงพระธรรมจักร

[๑๖๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี ณ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุปัญจวัคคีย์มาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุดสองอย่างนี้ อันบรรพชิตไม่ควรเสพ ส่วนสุดสองอย่างนั้นเป็นไฉน คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยกามสุขใน กามทั้งหลาย เป็นของเหลว เป็นของชาวบ้าน เป็นของปฤชชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ การประกอบความลำบากแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๑ ข้อปฏิบัติอัน เป็นสายกลาง ไม่เข้าไป ใกล้ส่วนสุด ๒ อย่างเหล่านั้น อันตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุ กระทำญาณ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ก็ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้น... เป็นไฉน คือ อริยมรรคอันประกอบด้วย องค์ ๘ นี้แหละ. ซึ่งได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ข้อปฏิบัติ อันเป็นสายกลางนี้แล อันตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุ กระทำญาณ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๑๖๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยตัณห์นี้แล คือ ความเกิด ก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์

ความประจบด้วยสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้แม้สิ่งนี้ ก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทาน-
ชั้น ๕ เป็นทุกข์ ก็ทุกข์สมุทัยอริยสังขันธ์นี้แล คือ ตัณหา ตัณหาให้มีภพใหม่
ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจ ความเพติดเพลินยิ่งนักใน
อารมณ์นั้น ๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ก็ทุกข์นิโรธอริยสัง
ขันธ์นี้แล คือ ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั้นแหละ ความสละ
ความวาง ความปล่อย ความไม่อาลัย ก็ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์นี้แล
คือ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ซึ่งได้แก่สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ.

[๑๖๖๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้เกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกข์อริยสังขันธ์ ฯลฯ
ทุกข์อริยสังขันธ์นั้นควรกำหนดรู้ ฯลฯ ทุกข์อริยสังขันธ์นั้นเรากำหนดรู้แล้ว .

[๑๖๖๗] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้เกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ทุกข์สมุทัยอริยสังขันธ์ ฯลฯ
ทุกข์สมุทัยอริยสังขันธ์นั้นควรละ ฯลฯ ทุกข์สมุทัยอริยสังขันธ์นั้นเราละแล้ว.

[๑๖๖๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้เกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกข์นิโรธอริยสังขันธ์ ฯลฯ
ทุกข์นิโรธอริยสังขันธ์นั้นควรกระทำให้แจ้ง ฯลฯ ทุกข์นิโรธอริยสังขันธ์นั้นเรากระทำให้
แจ้งแล้ว.

[๑๖๖๙] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง
ได้เกิดขึ้นแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินี-
ปฏิปทาอริยสังขันธ์ ฯลฯ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์นั้นควรเจริญ จักขุ ญาณ
ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมที่เราไม่เคยได้ฟัง
มาก่อนว่าทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขันธ์นั้นเราเจริญแล้ว.

[๑๖๗๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามความเป็นจริง มีวนรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ยังไม่บริสุทธฺ์เพียงใด เราก็ยังไม่ไปปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้อรุณตร-สัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพียงนั้น ก็เมื่อใด ญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ตามความเป็นจริง มีวนรอบ ๓ อย่างนี้ มีอาการ ๑๒ ในอริยสัจ เหล่านี้ของเรา บริสุทธฺ์ดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้อรุณตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ก็ญาณทัสสนะได้บังเกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระพุทฺธพจน์นี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ปลื้มใจ ชื่นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

[๑๖๗๑] ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณภายิตนี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลล้วนมีความดับเป็นธรรมดา ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักรแล้ว พวกภุมมเทวดาได้ประกาศว่า นั้นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสีอันสมณะพราหมณ์เทวดามารพรหมหรือใครๆ ในโลกประกาศไม่ได้ พวกเทพชั้นจาตุมหาราชได้ฟังเสียงของพวกภุมมเทวดาแล้ว... พวกเทพชั้นดาวดึงส์ได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นจาตุมหาราชแล้ว.. พวกเทพชั้นยามาได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว...

พวกเทพชั้นดุสิตได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นยามาแล้ว ... พวกเทพชั้นนิมมานรดีได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นดุสิตแล้ว ... พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นนิมมานรดีแล้ว... พวกเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมได้ฟังเสียงของพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติแล้ว ได้ประกาศว่า นั่นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤทายวัน กรุงพาราณสี อันสมณะพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ โนโลก ประกาศไม่ได้.

[๑๖๗๒] โดยขณะนั้น โดยครุ่นั้น เสียงได้ระบือขึ้นไปจนถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ก็หมื่นโลกธาตุนี้สะท้อนสะท้อนสว่างไสว ทั้งแสงสว่างอันยิ่ง หาประมาณมิได้ ได้ปรากฏแล้วในโลกสว่างเทวานุภาพของพวกเทพดาทั้งหลาย.

[๑๖๗๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปล่งอุทานว่า โภณทัตถุญะได้รู้แล้วหนอ โภณทัตถุญะได้รู้แล้วหนอ เพราะเหตุฉนั้น คำว่า อัญญาโภณทัตถุญะ จึงได้เป็นชื่อของท่านโภณทัตถุญะ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบตถาคตสูตรที่ ๑

อรรถกถาธรรมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒

อรรถกถาปฐมตถาคตสูตร

คำว่า กรุงพาราณสี ได้แก่ พระนคร ที่มีชื่อ อย่างนี้.
คำว่า อสิปตนิมิตยวัน ได้แก่ ในป่าที่ได้ชื่ออย่างนี้ ด้วยอำนาจการตก
ไปแห่งฤๅษีทั้งหลาย. ในอารามกล่าวคือป่าที่ชื่อว่ามิกทาย เพราะให้อภัยแก่
เนื้อทั้งหลาย ด้วยอำนาจการให้อภัย. อธิบายว่า ก็ฤๅษีทั้งหลายที่เป็นสัตว์พญญ
เกิดขึ้นแล้ว ๆ ย่อมตกไป คือ นั่งในป่านั้น เพื่อให้ธรรมจักรเป็นไป. แม้ฤๅษีผู้
เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ล่วงไป ๗ วันออกจากสมบัติ ทำกิจมีการ
ล้างหน้าเป็นต้น ที่สระอโนดาต มาทางอากาศจากเงื้อมเขาชื่อนั้นทมูลกะ
แล้วตกลงไปด้วยอำนาจหยั่งลงที่ป่านั้น ย่อมประชุมกันทำอุโบสถ และอนุ-
อุโบสถ มุ่งไปภูเขาคันธมาทน์บ้าง และเหาะมาจากเขาคันธมาทน์นั้นบ้าง ด้วย
คำตามที่กล่าวมาแล้วนี้แล ป่านั้นท่านจึงเรียกว่า อสิปตนะ ด้วยการตกและการ
เหาะขึ้นแห่งฤๅษีทั้งหลาย.

คำว่า อามนุเตสิ ความว่า บำเพ็ญบารมี ตั้งแต่ทำอภินิหารที่ใกล้
พระบาทของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า และเสด็จออกผนวชในพระชาติสุดท้ายโดย
ลำดับ ประทับนั่งบนอปราจิตบัลลังก์ที่ป่านั้น ทรงทำลายมารและกำลังมาร
ปฐมยามทรงระลึกถึงบุพเพนิวาสานุสติญาณได้ มัชฌิมยามทรงชำระทิพยจักขุ
ให้บริสุทธิ์ มัชฌิมยามสุดท้าย ทรงยังหมุนโลกธาตุให้กึกก้องหวั่นไหวอยู่ ทรง
บรรลुพระสัมโพธิญาณ แล้วทรงให้ล่องไปเจ็ดวันที่ควงไม้โพธิ์ มีการแสดง
ธรรมที่ท้าวมหาพรหมอ่อนนออนแล้ว ทรงตรวจดูโลกด้วยทิพยจักขุ แล้วเสด็จ
ไปเมืองพาราณสี ด้วยการสงเคราะห์สัตว์โลก ทรงให้พระปัญจวัคคีย์ยินยอม
แล้ว ทรงประสงค์จะประกาศธรรมจักร จึงตรัสเรียกมาแล้ว.

คำว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุดทั้งสองอย่างนี้** ความว่า
ภิกษุทั้งหลาย ส่วนลามกสองเหล่านั้น ก็พร้อมกับการตรัสถึงบทนี้ เสียง
กึกก้องแห่งการตรัส เบื้องล่างต่อเวจี เบื้องบนจดถึงภวัคคพรหม แผ่ไปทั่ว
หมื่นโลกธาตุตั้งอยู่. สมัยนั่นเอง พรหมนับได้ ๑๘ โภคิ มาประชุมกันแล้ว.
ดวงอาทิตย์ตกลงทางทิศตะวันตก ดวงจันทร์เต็มดวงประกอบด้วยหมู่ดาว
นักษัตรแห่งเดือนอาพาหะลอยขึ้นไปอยู่ทางทิศตะวันออก. สมัยนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้า เมื่อทรงเริ่มธรรมจักกัปปวัตตนสูตรนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ส่วนสุดทั้งสองอย่างนี้.**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อันบรรพชิต** ความว่า ผู้ตัดสังโยชน์
แห่งคลุหิต์แล้วเข้าถึงการบวช.

คำว่า **ไม่ควรเสพ** คือไม่พึงใช้สอย. คำว่า **การประกอบตนให้
พัวพันด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย** ความว่า การตามประกอบกามสุข
ในวัตถุกาม กิเลสกาม. คำว่า **เป็นของเลว** ได้แก่ลามก. คำว่า **เป็นของ
ชาวบ้าน.** คือเป็นของมีอยู่แห่งชาวบ้านทั้งหลาย. คำว่า **เป็นของบุรุษ**
ได้แก่ ที่คนอันธพาลประพฤติเนื่อง ๆ แล้ว. คำว่า **ไม่ประเสริฐ** ได้แก่
ไม่บริสุทธิ์ คือไม่ใช่ของสูงสุด อีกอย่างหนึ่ง มีใช่ของพระอริยะทั้งหลาย. คำว่า
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ คือประกอบด้วยประโยชน์หามิได้ อธิบายว่า
ไม่อาศัย เหตุที่นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้.

คำว่า **การประกอบความลำบากแก่ตน** คือการตามประกอบความ
ลำบากให้ตน อธิบายว่า ทำทุกข์แก่ตน. คำว่า **เป็นทุกข์** ได้แก่ นำทุกข์มา
ให้ด้วยการฆ่าตน มีการนอนหงายบนหนามเป็นต้น. พระองค์ทรง **ทำจักษุคือ
ปัญญา** เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กระทำจักษุ. บทที่ ๒ เป็นไวพจน์บทนั้นนั่นเอง
คำว่า **เพื่อความสงบ** คือเพื่อประโยชน์แก่การสงบกิเลส. คำว่า **เพื่อความ**

รู้ยิ่ง คือเพื่อประโยชน์แก่การรู้อิ่งซึ่งสังขะทั้ง ๔. คำว่า เพื่อความจรู้
ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การตรัสรู้อสังขะ ๔ เหล่านั้นนั่นเอง. คำว่า เพื่อ
นิพพาน ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน. ในบทนี้
คำใดที่เหลือเป็นของพึงกล่าวไว้ คำนั้น ท่านกล่าวไว้ในบทนั้น ๆ ในหนหลัง
แม้สังขะที่ท่านก็ให้พิสดารแล้วในปรกณวิเศษวิสุทธิมรรค โดยประการ
ทั้งปวงนั้นแล.

คำว่า มีวนรอบ ๓ คือวน ๓ รอบ ด้วยอำนาจวนรอบ ๓ กล่าว
คือ สังขญาณ กิจญาณ และกตญาณ. ก็ในวนรอบ ๓ นี้ ญาณตามความ
เป็นจริงในสังขะ ๔ อย่างนี้ คือ นี้ทุกขอริยสังขะ นี้ทุกขสมุทัย ชื่อว่า
สังขญาณ ญาณที่เป็นเครื่องรู้จักที่ควรทำอย่างนี้ว่า ควรกำหนดรู้ ควรละ
ในสังขะเหล่านั้นทีเดียว ชื่อว่า กิจญาณ. ญาณเป็นเครื่องรู้ภาวะแห่งกิจนั้น
ที่ทำแล้วอย่างนี้ว่า กำหนดรู้แล้ว ละได้แล้ว ดังนี้ ชื่อว่า กตญาณ. คำว่า
มีอาการ ๑๒ ความว่ามีอาการ ๑๒ ด้วยอำนาจอาการสังขะละ ๓ นั้น
คำว่า ญาณทัตตนะ คือ การเห็น กล่าวคือญาณที่เกิดขึ้นแล้วด้วยอำนาจ
วนรอบ ๓ อย่าง อาการ ๑๒ อย่างเหล่านี้. คำว่า ดวงตาเห็นธรรม ได้แก่
มรรค ๓ และผล ๓ ในที่อื่น ชื่อว่า เป็นธรรมจักษุ. ในบทนี้ ได้แก่ ปฐม
มรรคทีเดียว. คำว่า ธรรมจักร ได้แก่ ญาณ เป็นเครื่องแทงตลอด และ
ญาณเป็นเครื่องแสดง. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนโพธิบัลลังก์
ปฏิเวธญาณ มีอาการ ๑๒ เกิดขึ้นแล้วในสังขะ ๔ ก็ดี ประทับนั่งแม้ในป่า
อิสิปตนะ เทศนาญาณ ที่เป็นไปแล้ว เพื่อแสดงสังขะมีอาการ ๑๒ ก็ดี ชื่อว่า
ธรรมจักร. ก็ญาณแม้ทั้งสองนั้น ชื่อว่า ญาณที่ที่เป็นไปแล้วในพระอุระของ
พระทศพลนั้นทีเดียว ธรรมจักรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงประกาศ
ด้วยเทศนาน ชื่อว่า ทรงให้เป็นไปแล้ว. ก็ธรรมจักรนั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงให้เป็นไป ตราบจนถึงพระอัญญาโกณฑัญญะระ กับพรหม ๑๘ โภคิ
ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล และเมื่อให้ธรรมจักรเป็นไปแล้ว จึงชื่อว่าให้เป็นไป
แล้ว. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ธรรมจักรเป็นไปแล้ว ท่านหมายเอา
คำนั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า ภูมมเวทดาทั้งหลาย ประกาศให้ได้ยินเสียง.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ภูมมา ได้แก่ เทวดาผู้ดำรงอยู่บน
พื้นดิน. คำว่า ประกาศให้ได้ยินเสียง ความว่า เทวดาทั้งหลายให้สาธุการ
พร้อมกันทีเดียว กล่าวคำเป็นต้นว่า นั้นธรรมจักรอันยอดเยี่ยม อันพระผู้มี
พระภาคเจ้า ... ดังนี้ ประกาศให้ได้ยินแล้ว. คำว่า แสงสว่าง ได้แก่ แสง
สว่างคือ พระสัพพัญญุตญาณ. จริงอยู่ แสงสว่าง คือพระสัพพัญญุตญาณนั้น
ไพโรจน์ล่งเทวานุภาพของพวกเทพ. คำว่า โภคัญญะได้รู้แล้วหนอ
ความว่า เสียงก็ก้องอย่างโอฬารแห่งพระอุทานนี้ แผ่ไปตลอดหมื่นโลกธาตุ
แล้วตั้งอยู่.

จบอรรถกถาปฐมตถาคตสูตรที่ ๑

๒. ทุตติยตถาคตสูตร

จักขุญาณปัญญาวิชาแสงสว่างเกิดแก่พระตถาคต

[๑๖๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชา แสง
สว่างได้เกิดขึ้นแก่พระตถาคตทั้งหลาย ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้
ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขอริยสัจนั้นควรกำหนดรู้ ฯลฯ ทุกขอริยสัจนั้น พระ-
ตถาคตทั้งหลายกำหนดรู้แล้ว.

[๑๖๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่พระตถาคตทั้งหลาย ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขสมุททยอริยสัจ ฯลฯ ทุกขสมุททยอริยสัจ นั้นควรละ ฯลฯ ทุกขสมุททยอริยสัจนั้น พระตถาคตทั้งหลายละได้แล้ว.

[๑๖๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่พระตถาคตทั้งหลาย ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธอริยสัจนั้นควรกระทำให้แจ้ง ฯลฯ ทุกขนิโรธอริยสัจนั้น พระตถาคตทั้งหลายกระทำให้แจ้งแล้ว.

[๑๖๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่พระตถาคตทั้งหลาย ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนั้นควรเจริญ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่พระตถาคตทั้งหลาย ในธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนั้น พระตถาคตทั้งหลายเจริญแล้ว.

จบทุติยตถาคตสูตรที่ ๒

๓. ขันธสูตร

ว่าด้วยอริยสัจ ๔

[๑๖๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ อริยสัจ ๔ เป็น โฉน คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทฺथอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาอริยสัจ.

[๑๖๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นโฉน ควรจะกล่าว ได้ว่าอุปาทานขันธ ๕ อุปาทานขันธ ๕ เป็นโฉน ได้แก่อุปาทานขันธคือรูป อุปาทานขันธคือเวทนา อุปาทานขันธคือสัญญา อุปาทานขันธคือสังขาร อุปาทานขันธคือวิญญาณ นี้เรียกว่าทุกขอริยสัจ.

[๑๖๘๐] ก็ทุกขสมุทฺथอริยสัจเป็นโฉน คัดหาอันทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจ เพลิดเพลินยิ่งนักในอารมณ์ นั้น ๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้ เรียกว่า ทุกขสมุทฺथอริยสัจ.

[๑๖๘๑] ก็ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นโฉน ความดับด้วยการสํารอกโดย ไม่เหลือแห่งตัณหานั้นแหละ ความสละ ความวาง ความปล่อย ความไม่อาศัย ตัณหานั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ.

[๑๖๘๒] ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาอริยสัจเป็นโฉน อริยมรรคอัน ประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทาอริยสัจ.

[๑๖๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เพราะเหตุนี้แหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติปทา.

จบขันธสูตรที่ ๓

๔. อายตনสูตร

ว่าด้วยอริยสัจ ๔

[๑๖๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุททยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

[๑๖๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขอริยสัจเป็นไฉน ควรจะกล่าวว่า อายตนะภายใน ๖. อายตนะภายใน ๖ เป็นไฉน คือ อายตนะคือตา ฯลฯ อายตนะคือใจ นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ.

[๑๖๘๖] ก็ทุกขสมุททยอริยสัจเป็นไฉน ตัณหาอันทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจความพอใจ เพลิดเพลินยิ่งนักในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมุททยอริยสัจ.

[๑๖๘๗] ก็ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นไฉน ความดับด้วยการสำรอกโดยไม่เหลือแห่งตัณหานั้นแหละ ความสละ. ความวาง ความปล่อย ความไม่อาลัยตัณหานั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ.

[๑๖๘๘] ก็ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นไฉน อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แหละ คือ สัมมาทิฎฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

[๑๖๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล เพราะเหตุ นั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบอายตনสูตรที่ ๔

๕. ปฐมฆารณสูตร

ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ ๔

[๑๖๕๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วไว้เถิด.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำซึ่งอริยสัจที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว.

พ. คุณก่อนภิกษุ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วอย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ ทุกขสมุททยอริยสัจเป็นข้อที่ ๒ ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นข้อที่ ๓ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นข้อที่ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนี้แล.

[๑๖๕๑] พ. คุณก่อนภิกษุ ดีละ ๆ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วได้ถูกต้อง เราแสดงทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ เธอทรงจำได้ เราแสดงทุกขสมุททยอริยสัจเป็นข้อที่ ๒ เธอก็ทรงจำได้ เราแสดงทุกขนิโรธอริยสัจเป็นข้อที่ ๓ เธอก็ทรงจำได้ เราแสดงทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นข้อที่ ๔ เธอก็ทรงจำได้ เธอจงทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วอย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอพึงการทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมฆารณสูตรที่ ๕

๖. พุติยชาरणสูตร

ว่าด้วยการทรงจำอริยสัจ ๔ อย่างถูกต้อง

[๑๖๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงไว้แล้วเถิด เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำได้ ซึ่งอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว.

พ. ดูก่อนภิกษุ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วได้อย่างไร.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้ไม่ใช่ทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้ เราจักบอกเลิกทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ นั้นเสีย แล้วบัญญัติทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ อย่างอื่นใหม่ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ฯลฯ ข้าพระองค์ทรงจำทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นข้อที่ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้ไม่ใช่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจข้อที่ ๔ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้ เราจักบอกเลิกทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจข้อที่ ๔ นั้นเสีย แล้วบัญญัติทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจที่ ๔ อย่างอื่นใหม่ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทรงจำอริยสัจ ๔ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนี้แล.

[๑๖๕๓] พ. ดูก่อนภิกษุ ดิละ ๆ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ที่เราแสดงแล้วได้ถูกต้อง เราแสดงทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ เธอก็ทรงจำได้ ก็สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้ไม่ใช่ทุกขอริยสัจข้อที่ ๑ ที่

พระสมณโคดมทรงแสดงไว้ เราจักบอกเล็กทุกขอริยสังขข้อที่ ๑ นั้นเสีย แล้ว
บัญญัติทุกขอริยสังขข้อที่ ๑ อย่างอื่นใหม่ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ ฯลฯ เรา
แสดงทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขเป็นข้อที่ ๔ เธอก็ทรงจำได้ ก็สมณะ
หรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า นี้มิใช่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
อริยสังขข้อที่ ๔ ที่พระสมณโคดมทรงแสดงไว้ เราจักบอกเล็กทุกขนิโรธ-
คามินีปฏิปทาอริยสังขข้อที่ ๔ นั้นเสีย แล้วบัญญัติทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
อริยสังขข้อที่ ๔ อย่างอื่นใหม่ ข้อนี้มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เธอจงทรงจำอริยสังข ๔
ที่เราแสดงแล้วอย่างนี้แล คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอพึงกระทำ
ความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาสูตรที่ ๖

๗. อวิชาสูตร

ว่าด้วยอวิชา

[๑๖๕๔] ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า อวิชาฯ ดังนี้ อวิชา
เป็นไฉน และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงจะชื่อว่าตกอยู่ในอวิชา พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ความไม่รู้ในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ใน
ความดับทุกข์ ในทางที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่าอวิชา และด้วยเหตุ
เพียงเท่านี้ บุคคลย่อมชื่อว่า ตกอยู่ในอวิชา คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ
เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธ
คามินีปฏิปทา.

จบอวิชาสูตรที่ ๗

๘. วิชาสูตร

ว่าด้วยวิชา

[๑๖๕๕] ภิกษุนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า วิชาๆ ดังนี้ วิชาเป็นไฉน และด้วยเหตุเพียงเท่าไร บุคคลจึงจะชื่อว่าถึงวิชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ความรู้ในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางที่ให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่า วิชา และด้วยเหตุเพียงเท่านี้ บุคคลย่อมชื่อว่าถึงวิชา ดูก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบวิชาสูตรที่ ๘

๙. สังกาสนสูตร

ว่าด้วยบัญญัติแห่งอริยสัง ๔

[๑๖๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราบัญญัติว่า นี่เป็นทุกขอริยสัง อักขระ พยัญชนะ การจำแนกในทุกขอริยสังนั้น หาประมาณมิได้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ นี่เป็นทุกขอริยสัง ฯลฯ เราบัญญัติว่า นี่เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง อักขระ พยัญชนะ การจำแนกทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังนั้น หาประมาณมิได้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ นี่เป็นทุกขนิโรธคามินี-

ปฏิบัติทอริยสัจ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึง
กระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิบัติ.

จบสังกาสนสูตรที่ ๕

อรรถกถาสังกาสนสูตร

พึงทราบอธิบายในสังกาสนสูตรที่ ๕.

คำว่า อปริมาณ วนณา ได้แก่ อักษระ ไม่มีประมาณ. คำว่า
พยัญชนะ ดังนี้ เป็นไวพจน์ของคำว่า อักษรหาปริมาณมิได้เหล่านั้น.
อีกอย่างหนึ่ง เอกเทศหนึ่ง. แห่งอักษระ ก็คือชื่อว่า พยัญชนะ คำว่า
การจำแนก คือ การแยก. จริงอยู่ เมื่อสัจจะหนึ่งๆ ท่านแสดงให้
พิสดารอยู่ โดยอาการทั้งปวง อักษระเป็นต้น ก็ชื่อว่า ไม่มีที่สุด เพราะ
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแล้วอย่างนี้.

จบอรรถกถาสังกาสนสูตรที่ ๕

๑๐. ตถสูตร

ว่าด้วยของจริงแท้ ๔ อย่าง

[๑๖๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่ง ๔ อย่างนี้ เป็นของจริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น สิ่ง ๔ อย่างเป็นไฉน สิ่งนี้ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุให้เกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ เป็นของจริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น สิ่ง ๔ อย่างนี้ เป็นของจริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำ ความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบตถสูตรที่ ๑๐

จบธรรมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒

อรรถกถาสูต

พึงทราบอธิบายในตลสูตรที่ ๑๐

ก็ทุกข์ ชื่อว่า เป็นของจริงแท้ เพราะอรรถว่าไม่มีอยู่โดยภาวะของตน ท่านเรียกว่า ทุกข์นั้นแล ชื่อว่า ไม่แปรผัน เพราะสภาวะไม่ว่างเปล่า. เพราะว่าทุกข์ ชื่อว่า มิใช่ทุกข์หามิได้. ชื่อว่า ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะไม่เข้าถึงสภาวะอื่น. ก็ทุกข์เข้าถึงการกล่าวในทุกขสมุทัยเป็นต้นหามิได้. แม้ในสมุทัยเป็นต้น ก็นัยนี้แล

จบอรรถกถาสูตที่ ๑๐

จบอรรถกถาธรรมจักกัปปวัตตนวรรคที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมตถาคตสูตร ๒. ทุตติยตถาคตสูตร ๓. ชันธสูตร ๔. आयตन-
สูตร ๕. ปฐมธารณสูตร ๖. ทุตติยธารณสูตร ๗. อวิชาสูตร ๘. วิชชา
สูตร ๙. สังกาสนสูตร ๑๐. ตลสูตรและอรรถกถา.

โกฏิกามวรรคที่ ๑

๑. ปฐมวชิสูตร

ว่าด้วยการตรัสรู้และไม่ตรัสรู้ อริยสัจ ๔

[๑๖๕๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ โกฏิกาม ใน
แคว้นวชิ ๗ ที่นั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัส
ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดอริยสัจ ๔ เรา
ด้วย เธอทั้งหลายด้วย จึงเล่นไป ท่องเที่ยวไปยังสังสารวัฏนี้ตลอดกาลนาน
อย่างนี้ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ไม่ได้แทงตลอดทุกข-
อริยสัจ ๑ ทุกขสมุทฺथอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
อริยสัจ ๑ เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย จึงเล่นไป ท่องเที่ยวไปยังสังสารวัฏนี้
ตลอดกาลนานอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจ เราด้วย เธอทั้ง
หลายด้วย ตรัสรู้แล้ว แทงตลอดแล้ว ทุกขสมุทฺथอริยสัจ... ทุกขนิโรธ-
อริยสัจ... ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เราด้วย เธอทั้งหลายด้วย ตรัสรู้
แล้ว แทงตลอดแล้ว ตัณหาในภพขาดสูญแล้ว ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว
บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ
ภยิตนึ่งบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๖๕๙] เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามเป็นจริง

เราและเธอทั้งหลายได้ท่องเที่ยวไปในชาติ

นั้น ๆ ตลอดกาลนาน อริยสัจ ๔ เหล่านี้

เราและเธอทั้งหลายเห็นแล้ว ตัณหาที่จะ

นำไปสู่ภพอนั้นได้แล้ว มูลแห่งทุกข์
ตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี.

จบปฐมวัชชีสูตรที่ ๑

อรรถกถาโกฏิกามวรรคที่ ๓

อรรถกถาวัชชีสูตร

พึงทราบอธิบายในวัชชีสูตรที่ ๑ แห่ง โกฏิกามวรรคที่ ๓.
คำว่า เพราะไม่ได้ตรัสรู้ ได้แก่ เพราะไม่รู้ตาม. คำว่า ไม่ได้
แทงตลอด คือ เพราะไม่มีการแทงตลอด.

จบอรรถกถาวัชชีสูตรที่ ๑

๒. ทุติยวัชชีสูตร

ว่าด้วยการรู้ชัดและไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔

[๑๓๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเล่า
หนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่นับว่าเป็นสมณะในพวกสมณะ หรือว่าเป็น
พราหมณ์ในพวกพราหมณ์ และท่านเหล่านั้นยังไม่กระทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่ง
เอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่.

[๑๗๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์พวกนั้น นับว่าเป็นสมณะในพวกสมณะ และนับว่าเป็นพราหมณ์ในพวกพราหมณ์ และท่านเหล่านั้นกระทำให้แจ้งแล้วซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ และประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สวดศาสนา ครั้นได้ตรัสไวยากรณ์ ภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๗๐๒]   ชนเหล่าใดย่อมไม่รู้ชัดซึ่งทุกข์ เหตุ
เกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ โดยประการ
ทั้งปวงไม่มีเหลือ และไม่รู้ชัดซึ่งทางให้
ถึงความสงบทุกข์ ชนเหล่านั้นเสื่อมแล้ว
จากเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ ไม่ควร
เพื่อกระทำที่สุดทุกข์ เข้าถึงชาติและชรา
โดยแท้.

          ส่วนชนเหล่าใด ย่อมรู้ชัดซึ่งทุกข์
เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ โดย
ประการทั้งปวงไม่มีเหลือ และรู้ชัดซึ่งทาง
ให้ถึงความสงบทุกข์ เหล่านั้นถึงพร้อม
แล้วด้วยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ
ควรเพื่อกระทำที่สุดทุกข์ ไม่เข้าถึงชาติ
และชรา.

จบพุทธยวชชีสูตรที่ ๒

อรรถกถาวัชชีสูตร

พึงทราบอธิบายใน วัชชีสูตรที่ ๒.

คำว่า เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เป็นชื่อแห่งผลสมาบัติและผลปัญญา.

จบอรรถกถาวัชชีสูตรที่ ๒

๓. สัมมาสัมพุทธสูตร

ว่าด้วยความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๑๗๐๓] กรุงสาวัตถี. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อริยสัจ ๔ ประการนี้แล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะได้ตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการนี้แล ตามความเป็นจริง ตถาคต เขาจึงกล่าวว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายกระทำ ความเพียร เพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบสัมมาสัมพุทธสูตรที่ ๓

๔. อรหันตสูตร

ว่าด้วยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๑๗๐๔] สาวัตถิ. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ตรัสรู้แล้วตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้แล้วซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักตรัสรู้ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น จักตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง ถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน ตรัสรู้อยู่ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ... ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล ตรัสรู้แล้วตามความเป็นจริง... จักตรัสรู้... ตรัสรู้อยู่ตามความเป็นจริง พระอรหันตสัมมาสัมมาพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลาย พึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบอรหันตสูตรที่ ๔

๕. อาสวัชยสูตร

ว่าด้วยความสิ้นอาสวะ

[๑๗๐๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นอาสวะของผู้รู้ ผู้เห็น ไม่กล่าวความสิ้นอาสวะของผู้ไม่รู้ไม่เห็น ก็ความสิ้นอาสวะของผู้รู้อะไร ผู้เห็นอะไร ความสิ้นอาสวะของผู้รู้เห็นว่า นี้ทุกข์... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นอาสวะของผู้รู้อย่างนี้ ผู้เห็นอย่างนี้แล คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบอาสวัชยสูตรที่ ๕

๖. มิตตสูตร

ว่าด้วยการอนุเคราะห์มิตร

[๑๗๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เธอทั้งหลายจะพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งและชนเหล่าใดจะเป็นมิตร อมาตย์ ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม จะพึงสำคัญถ้อยคำว่าเป็นสิ่งที่ตนควรเชื่อฟังชนเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงให้สมาทาน ให้ตั้งมั่นให้ประดิษฐานอยู่ในการตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ... ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ก็เธอทั้งหลายจะพึงอนุเคราะห์ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง.. ชนเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงให้สมาทาน ให้ตั้งมั่นให้ประดิษฐานอยู่ในการตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ เหล่านี้แล ตามความเป็นจริง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึง

พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 444
กระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิบัติทา.

จบมิตตสูตรที่ ๖

๗. ตถสูตร

ว่าด้วยอริยสัจ ๔ เป็นของจริงแท้

[๑๓๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็น
ไฉน คือ ทุกขอริยสัจ... ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทาอริยสัจ อริยสัจ ๔ ประการ
นี้แล เป็นของจริงแท้ ไม่แปรผัน ไม่เป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น จึงเรียก
ว่า อริยสัจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำ
ความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทา.

จบตถสูตรที่ ๗

อรรถกถาตถสูตร

พึงทราบอธิบายในตถสูตรที่ ๗.

คำว่า ตถมา อริยานิ สจฺจานิ ความว่า สัจจะทั้งหลาย เหล่านั้น
เป็นของแท้ ไม่เป็นโดยประการอื่น เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
เรียกว่า สัจจะของพระอริยะทั้งหลาย. ก็พระอริยะทั้งหลายย่อมไม่แทงตลอด
สัจจะทั้งหลายที่แปรผันเป็นอย่างอื่น โดยความจริงของพระอริยะ.

จบอรรถกถาตถสูตรที่ ๗

๘. โลกสูตร

พระตถาคตเป็นอริยะในโลกทั้งปวง

[๑๗๐๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัง ๔ ประการนี้ ๔ ประการเป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัง ... ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ตถาคตเป็นอริยะในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบโลกสูตรที่ ๘

อรรถกถาโลกสูตร

พึงทราบอธิบายในโลกสูตรที่ ๘.

คำว่า ตถาคต อริโย ตสุมา อริยสัจจานิ ความว่า อริยสังทั้งหลายนั้น ชื่อว่า เป็นของพระอริยะ. เพราะพระตถาคตผู้พระอริยะ ทรงแทงตลอดและแสดงแล้ว เพราะเหตุใด เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อริยสัง เพราะเป็นความจริงของพระอริยะ.

จบอรรถกถาโลกสูตรที่ ๘

๕. ปริญญะยสูตร *

ว่าด้วยหน้าที่ในอริยสัจ ๔

[๑๗๐๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ ประการนี้ ๔ ประการ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อริยสัจ ๔ ประการนี้แล บรรดาอริยสัจ ๔ ประการนี้ อริยสัจที่ควรกำหนดรู้ ที่ควรละ ที่ควรกระทำให้แจ้ง ที่ควรให้เกิดมี มีอยู่ ก็อริยสัจที่ควรกำหนดรู้เป็นไฉน ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ควรละ ทุกขนิโรธอริยสัจ ควรกระทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ควรให้เกิดมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปริญญะยสูตรที่ ๕

๑๐. ความปติสูตร

ผู้เห็นทุกข์ ชื่อว่า เห็นในสมุทัย นิโรธมรรค

[๑๗๑๐] สมัยหนึ่ง ภิกษุผู้เถระมารูปรูปอยู่ ณ เมืองสหณิยะ แคว้นเจดีย์ ก็สมัยนั้น เมื่อภิกษุผู้เถระมารูปรูปกลับจากบิณฑบาตในเวลา ปิจจาทัตถ์ นั่งประชุมกันในโรงกลม เกิดสนทนากันขึ้นในระหว่างประชุมว่า ดูก่อนอาวุโสทั้งหลาย ผู้ใดหนอแลย่อมเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นแม้ทุกข-สมุทัย แม้ทุกขนิโรธ แม้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

* สูตรที่ ๕ ไม่มีวรรคตาแก้.

[๑๗๑๑] เมื่อภิกษุผู้เถระทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระวัมปีเถระ ได้กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ผมได้ฟังมา ได้รับมาในที่เฉพาะพระพักตร์ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ผู้ใดยอมเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมเห็นแม่ทุกข์ สมุทัย แม่ทุกข์นิโรธ แม่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ผู้ใดยอมเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมเห็นแม่ทุกข์ แม่ทุกข์นิโรธ แม่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ผู้ใดยอมเห็นทุกข์ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมเห็นแม่ทุกข์ แม่ทุกข์นิโรธ แม่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ผู้ใดยอมเห็นทุกข์ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมเห็นแม่ทุกข์ แม่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ผู้นั้นชื่อว่า ย่อมเห็นแม่ทุกข์ แม่ทุกข์ สมุทัย แม่ทุกข์นิโรธ.

จบควัมปติสูตรที่ ๑๐

จบโกฏิกามวรรคที่ ๓

อรรถกถาคัมปติสูตร

พึงทราบอธิบายในคัมปติสูตรที่ ๑๐

คำว่า สหขนิยะ ได้แก่ ในพระนครที่มีชื่อว่า สหขนิยะ. ถ้าเป็นต้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดยอมเห็นทุกข์ ผู้นั้นชื่อว่า ยอมเห็นแม่ทุกขสมุทัย ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ด้วยอำนาจการแทงตลอดอย่างเดียว. ก็ในพระสูตรนี้ ได้ตรัสการแทงตลอดอย่างเดียวกันนั้นแล.

จบอรรถกถาคัมปติสูตรที่ ๑๐

จบโกฏิกามวรรคธรรมนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมวัชชีสูตร ๒. ทุตติวัชชีสูตร ๓. สัมมาสัมพุทธสูตร
๔. อรหันตสูตร ๕. อาสวัภยสูตร ๖. มิตตสูตร ๗. ตถสูตร ๘. โลกสูตร ๙. ปริญญेषสูตร ๑๐. คัมปติสูตร และอรรถกถา

สีสป่าณวรรคที่ ๔

๑. สีสปาสสูตร

เปรียบเทียบที่ตรัสรู้มีมากเหมือนใบไม้บนต้น

[๑๗๑๒] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสปาวน กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือใบประคูลาย ๒-๓ ใบด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาแล้วตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ใบประคูลาย ๒-๓ ใบที่เราถือด้วยฝ่ามือกับใบที่บนต้น ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใบประคูลาย ๒-๓ ใบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือด้วยฝ่าพระหัตถ์มีประมาณน้อย ที่บนต้นมากกว่า พระเจ้าข้า.

พ. อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สิ่งที่เรารู้แล้วมิได้บอกเธอทั้งหลายมีมาก ก็เพราะเหตุไร เราจึงไม่บอก. เพราะสิ่งนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์ มิใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ นิพพาน เพราะเหตุนี้ เราจึงไม่บอก

[๑๗๑๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งอะไรเราได้บอกแล้ว เราได้บอกแล้วว่า นี่ทุกข์... นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ก็เพราะเหตุไร เราจึงบอก เพราะสิ่งนั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่าย... นิพพาน เพราะฉะนั้น เราจึงบอก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงการทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบสีสปาสสูตรที่ ๑

สี่สปปัณณวรรคที่ ๔

อรรถกถาสี่สปปาสูตร

พึงทราบอธิบายในสี่สปปาสูตรที่ ๑ แห่งสี่สปปัณณวรรคที่ ๔.

คำว่า ยทิท อูปริ คือ ไปประคู้เหล่านี้ เหล่าใด... ในเบื้องบน.

คำว่า สีสปาเวน ได้แก่ บนต้นไม้ประคู้ลาย.

จบอรรถกถาสี่สปปาสูตรที่ ๑

๒. ขทิสสูตร

ว่าด้วยการทำที่สุดแห่งทุกข์เพราะตรัสรู้ริยสัง ๔

[๑๗๑๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ตรัสรู้ ทุกขอริยสัง...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักเอาใบตะเคียน ใบทองหลวง หรือใบมะขามป้อม ห่อน้ำหรือตาลปัตรนำไป ข้อนี้อะไรจะมีได้ จันใด ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ตรัสรู้ทุกขอริยสัง ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้ จันนั้นเหมือนกัน.

[๑๗๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดแลพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้
ตรัสรู้ทุกขอริยสัง...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ตามความเป็นจริงแล้ว จัก
กระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนผู้ใด
พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักเอาไบบัว ไบทองกวาว หรือไบบ่านทราย ห่อน้ำ
หรือตาลปีตรนำไป ชื่อนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้ ฉนใด ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า
เราได้ตรัสรู้ทุกขอริยสัง...ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัง ตามความเป็นจริง
แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ฉนนัน
เหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำ
ความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบขทิสสูตรที่ ๒

อรรถกถาขทิสสูตร

พึงทราบอธิบายในขทิสสูตรที่ ๒.

คำว่า ไม่ได้ตรัสรู้แล้ว คือไม่บรรลุแล้ว และไม่แทงตลอดแล้ว

ด้วยญา

จบอรรถกถาขทิสสูตรที่ ๒

๓. ทัณฑาสูต

ผู้ท่องเที่ยวไปในโลกเพราะไม่เห็นอริยสัจ

[๑๓๑๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนท่อนไม้ที่บุคคลขว้างขึ้นไปบนอากาศแล้ว บางคราวเอาโคนตกลงมาก็มี บางคราวเอาตอนกลางตกลงมาก็มี บางคราวเอาปลายตกลงมาก็มี ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีนิวรณ์ คืออวิชชา มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบ ได้เล่นไปอยู่ ท่องเที่ยวไปอยู่ บางคราวจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกก็มี บางคราวจากปรโลกมาสู่โลกนี้ก็มี ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงการทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทัณฑาสูตที่ ๓

อรรถกถาทัณฑาสูต

พึงทราบอธิบายในทัณฑาสูตที่ ๓.

คำว่า จากโลกนี้ไป สู่ปรโลก ความว่า จากโลกนี้ไปโลกอื่น คือ นรกบ้าง กำเนิดสัตว์เดรัจฉานบ้าง เปตวิสัยบ้าง มนุษย์โลกบ้าง เทวโลกบ้าง. อธิบายว่า เกิดในวิภวภูมิตันนั้นแหละบ่อยๆ.

จบอรรถกถาทัณฑาสูตที่ ๓

๔. เจลสูตร *

ให้รีบเพียรเพื่อตรัสรู้ เหมือนรีบดับไฟบนศีรษะ

[๑๗๑๗] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อผ้าหรือศีรษะถูกไฟไหม้แล้ว จะควรกระทำอย่างไร ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อผ้าหรือศีรษะถูกไฟไหม้แล้ว ควรจะกระทำความพอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ ความไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดยอ สติและสัมปชัญญะอย่างแรงกล้า เพื่อดับผ้าหรือศีรษะนั้น.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลพึงวางเฉย ไม่ได้ใส่ใจถึงผ้าหรือศีรษะที่ถูกไฟไหม้ แล้วพึงกระทำความพอใจ ความพยายาม ความอดสาหะ ความไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดยอ สติและสัมปชัญญะอย่างแรงกล้า เพื่อตรัสรู้หรือริยสัง ๔ ที่ยังไม่ตรัสรู้ ตามความเป็นจริง อริยสัง ๔ เป็นโจน คือ ทุกขอริยสัง ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิทาอริยสัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบเจลสูตรที่ ๔

* สูตรที่ ๔ ไม่มีอรรถกถาแก้.

๕. สัตตีสตสูตร

ว่าด้วยการตรัสรู้อริยสัจ ๔

[๑๗๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีอายุร้อยปี ฟังกล่าวอย่างนี้จะมีชีวิตอยู่ร้อยปีว่า มาเกิด บุรุษผู้เจริญ คนทั้งหลายจักเอาหอกร้อยเล่มทิ่มแทงท่าน ในเวลาเช้า... ในเวลาเที่ยง... ในเวลาเย็น ท่านนั้นถูกเขาเอาหอกสามร้อยเล่มทิ่มแทงอยู่ทุกวัน ๆ มีอายุร้อยปี มีชีวิตอยู่ร้อยปี จักตรัสรู้อริยสัจ ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้โดยล่วงร้อยปีไป กุลบุตรผู้เป็นไปในอำนาจแห่งประโยชน์ควรจะรับเอา ชื่อนั้น เพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้นที่สุดอันบุคคลไปตามอยู่รู้ไม่ได้แล้ว เบื้องต้นที่สุดแห่งการประหารด้วยหอก ดาบ หลาว และขวานย่อมไม่ปรากฏ ฉันทใด ก็ชื่อนี้ฟังมีได้ ฉันทนั้นว่า ก็เราไม่กล่าวการตรัสรู้อริยสัจ ๔ พร้อมด้วยทุกข์ โสมนัส แต่เรากล่าวการตรัสรู้อริยสัจ ๔ พร้อมด้วยสุข โสมนัส อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น แลละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบสัตตีสตสูตรที่ ๕

อรรถกถาสัตติสตสูตร

ฟังทราบอธิบายในสัตติสตสูตรที่ ๕.

คำว่า เอวญเจตํ ภิกขเว อสฺส ความว่า ภิกขุทั้งหลาย ถ้าเหตุนี้ฟังมีอย่างนี้ไซ้ เมื่อทุกขโทมนัสนั้นเที่ยวกระทบอยู่ไม่ขาดระยะ ก็จะฟังบรรลุสัจจะนั้นพร้อมกันทีเดียว.

จบอรรถกถาสัตติสตสูตรที่ ๕

๖. ปาณสูตร

ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวาฬิพนจากอบายใหญ่

[๑๗๑๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษฟังตัดหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ แล้วรวบรวมเข้าด้วยกัน ครั้นแล้วกระทำให้เป็นหลาว ครั้นกระทำให้เป็นหลาวแล้ว ฟังร้อยสัตว์ขนาดใหญ่ในมหาสมุทร ในหลาวขนาดใหญ่ สัตว์ขนาดกลางในหลาวขนาดกลาง สัตว์ขนาดเล็กในหลาวขนาดเล็ก ก็สัตว์ขนาดเขื่องในมหาสมุทรยังไม่ทันหมด หญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปฟังถึงความสิ้นไปหมดไปโดยแท้ การที่จะเอาหลาวร้อยสัตว์ขนาดเล็กในมหาสมุทรซึ่งมีมากกว่าสัตว์ขนาดเขื่องนั้น มิใช่กระทำได้ง่าย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตัวมันเล็ก ฉนใด อบายก็โตใหญ่ ฉนนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวาฬิพนจากอบายที่ใหญ่โตอย่างนี้แล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะ

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 456
ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้
ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปาลมสูตรที่ ๖

๗. ปฐมสุริยมสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อนการตรัสรู้อรุณสัง

[๑๗๒๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระอาทิตย์จะขึ้น สิ่งที่จะขึ้น
ก่อน สิ่งที่เป็นนิมิตมาก่อน คือ แสงเงินแสงทอง ฉันทใด สิ่งที่เป็นเบื้องต้น
เป็นนิมิตมาก่อนแห่งการตรัสรู้อรุณสัง ตามความเป็นจริง คือ สัมมาทิฐิ
ฉะนั้นเหมือนกัน อันภิกษุผู้มีความเห็นชอบ พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้ตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริง
ว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมสุริยมสูตรที่ ๗

๘. ทุติยสุริยปมสูตร

พระตถาคตอุบัติความสว่างย่อมปรากฏ

[๑๗๒๑] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย พระจันทร์และพระอาทิตย์ยังไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากที่สุดก็ยังมีเพียงนั้น เวลานั้นมีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันไม่ปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ไม่ปรากฏ ฤดูและปีก็ไม่ปรากฏ เมื่อใด พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากที่สุดย่อมมี เวลานั้น ไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก กลางคืนกลางวันปรากฏ เดือนหนึ่งและกึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ฉะนั้นฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติขึ้นในโลกเพียงใด ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากที่สุดก็ยังมีเพียงนั้น เวลานั้น มีแต่ความมืดมิด มีแต่ความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ยังมี เมื่อใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก เมื่อนั้น ความปรากฏแห่งแสงสว่างแจ่มจ้าอย่างมากที่สุดก็ย่อมมี เวลานั้นไม่มีความมืดมิด ไม่มีความมัวเป็นหมอก การบอก การแสดง... การกระทำให้ง่าย ซึ่งอริยสัจ ๔ ก็ย่อมมี อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุติยสุริยปมสูตรที่ ๘

๕. อินทิลสูตร

ผู้รู้ตามเป็นจริง ย่อมรู้ผู้อื่นว่ารู้หรือไม่รู้

[๑๗๒๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านผู้นี้ เมื่อรู้ ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็น ย่อมเห็นแน่ เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้าย เป็นของเบา คอยจะลอยไปตามลม บุคคลวางไว้ที่ภาคพื้นอันราบเรียบแล้ว ลมทิศบูรพา พัดปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้น ไปทางทิศประจิมได้ ลมทิศประจิมพัดเอาไปทางทิศบูรพาได้ ลมทิศอุดรพัดเอาไปทางทิศทักษิณได้ ลมทิศทักษิณพัดเอาไปทางทิศอุดรได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายนั้นเป็นของเบาฉันใด คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านผู้นี้ เมื่อรู้ ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็น ย่อมเห็นแน่ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ฉะนั้นเหมือนกัน.

[๑๗๒๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมไม่ต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านผู้นี้ เมื่อรู้ ย่อมรู้แน่ เมื่อเห็น ย่อมเห็นแน่ เปรียบเหมือนเสาเหล็กหรือเสาหินมีรากลึก เขาฝังไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่เอนเอียง ถึงแม้ลมฝนอย่างแรงจะพัดมาแต่ทิศบูรพา... ทิศประจิม... ทิศอุดร... ทิศทักษิณ

ก็ไม่สะเทือนสะท้านหวั่นไหว ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะรากลึก เพราะเสาหิน
เขาฝังไว้ดีแล้ว ฉันทใด สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่า
นั้น ไม่ต้องมองดูหน้าของสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า ท่านผู้นี้ เมื่อรู้ ย่อมรู้แน่
เมื่อเห็น ย่อมเห็นแน่ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเห็นอริยสัจ ๔ ดีแล้ว ฉันท
นั้นเหมือนกัน อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินี
ปฏิปทาอริยสัจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น แหละ เธอทั้งหลายพึง
กระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินี
ปฏิปทา.

จบอินทขิลสูตรที่ ๕

อรรถกถาอินทขิลสูตร

พึงทราบอธิบายในอินทขิลสูตรที่ ๕.

คำว่า ย่อมต้องมองดูหน้า ได้แก่ ตรวจสอบอุชยาศัย. อชยาศัย
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประสงค์เอาในคำว่า หน้า ในบทนี้.

จบอรรถกถาอินทขิลสูตรที่ ๕

๑๐. วาทีสูตร

ผู้รู้ชัดตามเป็นจริง ไม่หวั่นไหวต่อผู้ยกวาทะ

[๑๗๒๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีความต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ พึงมาจากทิสบุรพา... ทิสประจิม... ทิสอูตร... ทิสทักขิณ ด้วยประสงค์ว่า จักยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจักสะเทือนสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์โดยสหธรรม ข้อนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนเสาหิน ๑๖ สอก เสาหินนั้นมีรากลึกไปข้างล่าง ๘ สอก ข้างบน ๘ สอก ถึงแม้ลมฝนอย่างแรงจะพัดมา แต่ทิสบุรพา... ทิสประจิม... ทิสอูตร... ทิสทักขิณ ก็ไม่สะเทือนสะท้าน หวั่นไหว ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะรากลึก เพราะเสาหินเขาฝังไว้ดีแล้ว ฉันทใด ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ถึงแม้สมณะหรือพราหมณ์ต้องการวาทะ ผู้แสวงหาวาทะ พึงมาจากทิสบุรพา... ทิสประจิม... ทิสอูตร... ทิสทักขิณ ด้วยประสงค์ว่า จักยกวาทะของภิกษุนั้น ภิกษุนั้นจักสะเทือนสะท้านหรือหวั่นไหวต่อสมณะหรือพราหมณ์นั้นโดยสหธรรม ข้อนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเห็นอริยสัจ ๔ ดีแล้ว ฉันทนั้นเหมือนกัน อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบวาทีสูตรที่ ๑๐

จบสี่สปปัณฑวรรคที่ ๔

อรรถกถาวาทีสูตร

พึงทราบอธิบายในวาทีสูตรที่ ๑๐.

คำว่า ติลาญโป ได้แก่ เสาหิน. คำว่า โสพตถุกุกโก แปลว่า ๑๖ ศอก. บาลีว่า โสพตถุกุก แปลว่า ๑๖ ศอก ก็มี. คำว่า มีรากลึกไปข้างล่าง ความว่า เข้าไปสู่หลุมข้างล่าง. คำว่า ข้างบน ๘ ศอก คือ พิงสูงพื้นหลุมมา ๘ ศอก. คำว่า อย่างแรง ได้แก่ มีกำลัง. คำที่เหลือในบททั้งปวง ตื่นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาวาทีสูตรที่ ๑๐

จบสี่สปปัณณวรรควรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. สีสปาสูตร ๒. ขทิวสูตร ๓. ทัณฑลสูตร ๔. เจลสูตร ๕. สัตติสตสูตร ๖. ปาณสูตร ๗. ปฐมสุริยุปมสูตร ๘. ทุคิยสุริยุปมสูตร ๙. อินทขิลสูตร ๑๐. วาทีสูตร และอรรถกถา.

ปปาตวรรคที่ ๕

๑. จินตสูตร

การคิดเรื่องตายแล้วเกิดขึ้นหรือไม่ ไม่มีประโยชน์

[๑๗๒๕] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้น แล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว บุรุษคนหนึ่งออกจากกรุงราชคฤห์ เข้าไปยังสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ด้วยประสงค์ว่า จักคิดเรื่องโลก ครั้นแล้ว นั่งคิดเรื่องโลกอยู่ ชอบสระโบกขรณี ชื่อ สุมาคธา เขาได้เห็นกองทัพประกอบด้วยองค์ ๕ เข้าไปสู่ก้านบัวที่ชอบสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ครั้นแล้ว ได้มีความคิดว่า เราชื่อว่าเป็นคนบ้า ชื่อว่าเป็นคนมีจิตฟุ้งซ่านเสียแล้ว เราเห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก ครั้งนั้น บุรุษนั้นเข้าไปยังนครบอกลแก่หม่อมมาชนว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราชื่อว่าเป็นคนถามว่า ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ ท่านเป็นบ้าได้อย่างไร ท่านมีจิตฟุ้งซ่านอย่างไร สิ่งอะไรที่ไม่มีในโลกซึ่งท่านเห็นแล้ว.

บุ. ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย จะบอกให้ทราบ เราออกจากกรุงราชคฤห์เข้าไปยังสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา ด้วยประสงค์ว่า จักคิดเรื่องโลก ครั้น แล้วนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ ณ ชอบสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา เราได้เห็นกองทัพประกอบด้วยองค์ ๕ เข้าไปสู่ก้านบัวที่ชอบสระโบกขรณีชื่อสุมาคธา เราเป็นบ้าได้ดังนี้ เรามีจิตฟุ้งซ่านอย่างนี้ ก็สิ่งนี้ ไม่มีในโลก เราเห็นแล้ว.

มหา. คุณอนบุรุษผู้เจริญ ท่านเป็นบ้านแน่ ท่านมีจิตฟังท่านแน่ ก็
สิ่งที่ท่านเห็นแล้วไม่มีในโลก คุณอนภิกษุทั้งหลาย บุรุษนั้นได้เห็นสิ่งที่เป็
จริง ไม่ใช่ได้เห็นสิ่งที่ไม่เป็นจริง.

[๑๗๒๖] คุณอนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามเทวดากับ
อสูรประชิดกัน ก็ในสงครามนั้น พวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ ก็พวกอสูร
ที่แพ้แล้วแล้ว ยังจิตของพวกเทวดาให้วางงอยู่ เข้าไปสู่บุรีหรือสูรโดยทาง
ก้านบัว เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายจงอย่าคิดเรื่องโลกว่า โลกเที่ยง
โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด จีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น จีพ
เป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีก สัตว์เบื้องหน้า
แต่ตายแล้วย่อมไม่เป็นอีก สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไม่
เป็นอีกก็มี สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีก
ก็หาไม่ได้ ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความคิดนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์
ไม่ใช่พรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย ความคลายกำหนด
ความดับ ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน.

[๑๗๒๗] คุณอนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอทั้งหลายจะคิด พึงคิดว่า
นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความคิด
นั้นประกอบด้วยประโยชน์ เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้น ย่อมเป็นไปเพื่อความ
หน่าย... เพื่อนิพพาน คุณอนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลาย
พึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโร
ธคามินีปฏิปทา.

จบจินตสูตรที่ ๑

ปapatวรรคธรรมาที่ ๕

อรรถถาจินตสูตร

พึงทราบอธิบายในจินตสูตรที่ ๑ แห่งปapatวรรคที่ ๕.

คำว่า สระโบกขรณี ชื่อว่า สุมาคธา ได้แก่ สระโบกขรณีที่มีชื่ออย่างนี้. คำว่า คิดเรื่องโลก ความว่า นั่งคิดเรื่องโลกอย่างนี้ว่า ใครหนอแล สร้างดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ ใครสร้างแผ่นดินใหญ่ ใครสร้างมหาสมุทร ใครสร้างสัตว์ผู้อุปาดิกะ ใครสร้างภูเขา ใครสร้างมะม่วง ตาล และมะพร้าว เป็นต้น. คำว่า วิเจโต ได้แก่ เป็นผู้มิจิตพุ่งไปหรือว่า มิจิตชานไป. คำว่า ภูตฺ ยเว อทุกท ความว่า ได้ยินว่า พวกอสูรนั้นยังสัมปริมายา (มายาของจอมอสูร) ให้เป็นไปแล้วอธิฐาน โดยประการที่บุรุษนั้นเห็นเขาเหล่านั้น ผู้ขึ้นบนช้างและม้า เป็นต้น แล้วยกขึ้นเข้าไปทางช่องก้านบัว พระศาสดาทรงหมายเอาอสูรนั้น จึงตรัสว่า ได้เห็นสิ่งที่เป็นจริงแล้วเทียว. คำว่า ยังจิตของพวกเทวดาให้ห้วงง คือ ยังจิตของพวกเทวดาให้หลงอยู่. คำว่า เพราะฉะนั้น ความว่า เพราะเมื่อคิดเรื่องโลก ก็เป็นคนบ้า.

จบอรรถถาจินตสูตรที่ ๑

๒. ปาตสูตร

ว่าด้วยเหว คือ ความเกิด

[๑๗๒๘] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลมกุฏ กรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มาเถิด เราจักเข้าไปยังยอดเขากั้นเขตแดนเพื่อพักกลางวัน
ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ครั้งนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุเป็นอันมาก เสด็จเข้าไปยังยอดเขากั้นเขตแดน
ภิกษุรูปหนึ่งได้เห็นเหวใหญ่บนยอดเขากั้นเขตแดน ครั้นแล้วได้ทูลถามพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เหวนี้ใหญ่ เหวนี้ใหญ่แท้ ๆ เหว
อื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าเหวนี้ มีอยู่หรือ พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสตอบว่า เหวอื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าเหวนี้มีอยู่.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็เหวอื่นที่ใหญ่กว่าและน่ากลัวกว่าเหวนี้
เป็นไฉน.

[๑๗๒๙] พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์... นี้ทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิบัติ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมยินดีในสังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไป
เพื่อความเกิด... เพื่อความแก่... เพื่อความตาย... เพื่อความโศก ความ
ร่ำไร ความทุกข์ ความโทมนัสและความคับแค้นใจ ยินดีแล้ว ย่อมปรุ้งแต่ง
สังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อความเกิดบ้าง... และความคับแค้นใจบ้าง
ครั้นปรุ้งแต่งแล้ว ย่อมตกลงสู่เหวคือความเกิดบ้าง... และความคับแค้น
ใจบ้าง เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่พ้นไปจากความเกิด

ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความรำไร ความทุกข์ ความโทมนัส
ความคับแค้นใจ ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์

[๑๗๓๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
เหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ยินดีในสังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อ
ความเกิด... และความคับแค้นใจ ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่ปรุงแต่งสังขาร
ทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อความเกิด... และความคับแค้นใจ ครั้นไม่ปรุงแต่ง
แล้ว ย่อมไม่ตกลงสู่เหวคือความเกิดบ้าง... และความคับแค้นใจบ้าง เรา
กล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมพ้นจากความเกิด และความ
คับแค้นใจ ย่อมพ้นจากทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอ
ทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์-
นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปาตสูตรที่ ๒

อรรถกถาปาตสูตร

พึงทราบอธิบายในปาตสูตรที่ ๒.

คำว่า ยอดเขากั้นเขตแดน ความว่า เขากั้นเขตแดน เช่นกับ
ภูเขาใหญ่ลูกหนึ่ง.

จบอรรถกถาปาตสูตรที่ ๒

๓. ปริพาหสูตร

ว่าด้วยความเร่าร้อน

[๑๗๓๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นรกรู้ว่ามีความเร่าร้อนมาก มีอยู่ในนรกรนั้น บุคคลยังเห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยนัยน์ตาได้ (แต่) เห็นรูปที่ไม่น่าปรารถนาอย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าปรารถนา เห็นรูปที่ไม่น่าใคร่อย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าใคร่ เห็นรูปที่ไม่น่าชอบใจอย่างเดียว ไม่เห็นรูปที่น่าชอบใจ ได้ฟังเสียงอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยหูได้... ได้สูดกลิ่นอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยจมูกได้... ได้ลิ้มรสอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยลิ้นได้... ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกายได้... ได้รู้แจ้งธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยใจได้ (แต่) รู้แจ้งรูปที่ไม่น่าปรารถนาอย่างเดียว ไม่รู้แจ้งรูปที่น่าปรารถนา รู้แจ้งรูปที่ไม่น่าใคร่อย่างเดียว ไม่รู้แจ้งรูปที่น่าใคร่ รู้แจ้งรูปที่ไม่น่าพอใจอย่างเดียว ไม่รู้แจ้งรูปที่น่าพอใจ.

[๑๗๓๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเร่าร้อนมาก ความเร่าร้อนมากแท้ ๆ ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้มีอยู่หรือ.

พ. ดูก่อนภิกษุ ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้มีอยู่.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเร่าร้อนอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความเร่าร้อนนี้ เป็นไฉน.

[๑๗๓๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมยินดีในสังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อความเกิด ฯลฯ ยินดีแล้ว ย่อมปรุงแต่ง ครั้นปรุงแต่งแล้ว ย่อมเร้าร้อนด้วยความเร้าร้อนเพราะความเกิดบ้าง ความแก่บ้าง ความตายบ้าง ความเศร้าโศก ความรำไร ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นใจบ้าง เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่พ้นไปจากความเกิด...ความคับแค้นใจ ย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์.

[๑๗๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ยินดีในสังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อความเกิด ฯลฯ ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่ปรุงแต่ง ครั้นไม่ปรุงแต่งแล้ว ย่อมไม่เร้าร้อน ด้วยความเร้าร้อนเพราะความเกิด ... และความคับแค้นใจ เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมพ้นจากความเกิด... ความคับแค้นใจ ย่อมพ้นจากทุกข์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้น แผละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปริพาหุสูตรที่ ๓

อรรถกถาปริพาหุสูตร

พึงทราบอธิบายในปริพาหุสูตรที่ ๓.

คำว่า รูปที่ไม่น่าปรารถนา ได้แก่ สภาวะที่ไม่น่าปรารถนา.

จบอรรถกถาปริพาหุสูตรที่ ๓

๔. กุณสูตร

ว่าด้วยฐานะที่มีได้และมีไม่ได้

[๑๗๓๕] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ตรัสรู้
ทุกขอริยสังขตามความเป็นจริงแล้ว ฯลฯ ไม่ตรัสรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
อริยสังขตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ ข้อนี้
มิใช่ฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือนผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้กระทำ
เรือนชั้นล่าง แล้วจักยกเรือนชั้นบนแห่งเรือนยอด ดังนี้ ข้อนี้มีฐานะที่จะ
มีได้ ฉนใด ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราไม่ได้ตรัสรู้ทุกขอริยสังขตามความ
เป็นจริงแล้ว ฯลฯ ไม่ตรัสรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังขตามความเป็นจริง
แล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ ข้อนี้มีฐานะที่จะมีได้ ฉนนัน
เหมือนกัน.

[๑๗๓๖] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้ตรัสรู้
ทุกขอริยสังขตามความเป็นจริงแล้ว ฯลฯ ได้ตรัสรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
อริยสังขตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ ข้อนี้

เป็นฐานะที่จะมีได้ เปรียบเหมือน ผู้ใดพึงกล่าว อย่างนี้ว่า เรากระทำเรือน
ชั้นล่างแล้ว จักยกเรือนชั้นบนแห่งเรือนยอด ดังนี้ ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้
ฉันใด ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราได้ตรัสรู้ทุกขอริยสัจตามความเป็นจริงแล้ว
ฯลฯ ได้ตรัสรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจตามความเป็นจริงแล้ว จักกระทำ
ที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ดังนี้ อัน เป็นฐานะที่จะมีได้ ฉันนั้นเหมือนกัน
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียร
เพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบภุมมสูตรที่ ๔

อรรถกถาภุมมสูตร

พึงทราบอธิบายในภุมมสูตรที่ ๔.

คำว่า ไม่ได้ทำเรือนชั้นล่าง ความว่า ไม่ทำส่วนชั้นล่างของเรือน
ด้วยไปไม่เป็นต้น แห่งเสาและเชิงฝา.

จบอรรถกถาภุมมสูตรที่ ๔

๕. วาสุต

ว่าด้วยการแทงตลอดตามความเป็นจริงยาก

[๑๗๓๖] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้น เวลาเช้า ท่านพระอานนทน์งแล้ว ถือบาตร และจีวรเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ท่านพระอานนท์ได้เห็นลิจฉวีกุมารมากด้วยกัน กำลังทำการยิงศรอยู่ในศาลาสำหรับเรียนศิลปะ ยิงลูกศรให้เข้าไปติด ๆ กัน โดยช่องคาลอันเล็ก แต่ที่ไกลได้ไม่ผิดพลาด ครั้นแล้วได้มีความคิดว่า พวกลิจฉวีกุมารเหล่านี้ ที่ยิงลูกศรให้เข้าไปติด ๆ กัน โดยช่องคาลอันเล็ก แต่ที่ไกลได้ไม่ผิดพลาด เป็นผู้ศึกษาแล้ว ศึกษาดีแล้ว.

[๑๗๓๗] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ ครั้นเที่ยวไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลีแล้ว เวลาปัจฉิมภัต กลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส เมื่อเวลาเช้า ข้าพระองค์นั่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ได้เห็นลิจฉวีกุมารมากด้วยกัน กำลังทำการยิงอยู่ในศาลาสำหรับเรียนศิลปะ ยิงลูกศรให้เข้าไปติด ๆ กัน โดยช่องคาลอันเล็ก แต่ที่ไกลได้ไม่ผิดพลาด ครั้นแล้ว ข้าพระองค์ได้มีความคิดว่า พวกลิจฉวีกุมารเหล่านี้ที่ยิงลูกศรให้เข้าไปติด ๆ กัน โดยช่องคาลอันเล็ก แต่ที่ไกลได้ไม่ผิดพลาด เป็นผู้ศึกษาแล้ว ศึกษาดีแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน อย่างไรหนะทำได้ยากกว่ากัน หรือจะให้เกิดขึ้นได้ยากกว่ากัน คือ การที่ยิงลูกศรให้เข้าไปติด ๆ กัน โดยช่องคาลอันเล็กแต่ที่ไกลได้ไม่

ผิตพลาด กับการแทงปลายขนทรายด้วยปลายขนทรายที่แบ่งออกแล้วเป็น ๗ ส่วน.

อา. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การแทงปลายขนทรายด้วยปลายขนทรายที่แบ่งออกแล้วเป็น ๗ ส่วน กระทำได้ยากกว่า และให้เกิดขึ้นได้ยากกว่า พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ ชนเหล่าใดย่อมแทงตลอดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ชนเหล่านั้นย่อมแทงตลอดได้ยากกว่า โดยแท้ เพราะฉะนั้นแหละ อานนท์ เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบวาลสูตรที่ ๕

อรรถกถาวาลสูตร

พึงทราบอธิบายในวาลสูตรที่ ๕.

คำว่า **สณฺฐาคาร** ได้แก่ในศาลาสำหรับเรียนศิลปะ. คำว่า **อุปาสัน** กโรนฺเต ได้แก่ฝึกศิลป์ คือ การยิงลูกธนู. คำว่า **ไม่ผิตพลาด** ได้แก่ไม่ยิงลูกศรให้เลยไป. คำว่า **ไปขามุโปขัม** ความว่า พระเถระได้เห็น กุมาร เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ผู้ยิงลูกศรลูกหนึ่งให้เข้าไปติดๆ อย่างนี้ คือ ลูกศรอื่นย่อมแทงลูกศรที่ติดปลายขนนกของลูกศรนั้นฉันใด ขึ้นชื่อว่า ลูกศรที่ติดขนนกที่ปลายลูกศรอื่น ย่อมแทงลูกศรที่มีขนนกติดปลายลูกศรของลูกศรที่ ๒ อีก ลูกศรที่ติดปลายขนนกตามมาอื่นอีก ก็ย่อมแทงลูกศรที่ขนนกติดปลายลูกศรอื่นของลูกศรนั้นอีกมาก ฉะนั้น. คำว่า **ยตุรฺ หิ นาม ตตฺตบฺเป็นฺ เย หิ นาม**

แปลว่า ก็ชื่อว่าเหล่าใด. คำว่า ให้เกิดขึ้นได้ยากกว่ากัน คือ ทำได้ยากกว่า.
คำว่า แทงปลายขนทราย ด้วยปลายขนทรายที่แบ่งออกแล้วเป็น ๗ ส่วน
ความว่า พึงแบ่งขนทรายเส้นหนึ่งเป็น ๗ ส่วน แล้วถือเอาส่วนที่แบ่งหนึ่งส่วน
แห่งขนทรายที่แบ่งนั้น แล้วผูกกลางผลมะเขือ ผูกขนทรายที่แบ่งแล้วเส้นอื่น
อีกเข้าที่ปลายสุดแห่งลูกธนู แล้วจึงยื่นที่ทางประมาณอุสกะหนึ่ง แทงจำเพาะ
ปลายขนทรายที่ผูกผลมะเขือนั้น ด้วยปลายที่ผูกไว้ที่ลูกธนู. คำว่า เพราะเหตุ
นั้น ความว่า เพราะฉะนั้น ๔ แทงตลอดได้ยากอย่างนี้.

จบอรรถกถาวาสุตตที่ ๕

๖. อ้นชการีสูต

ผู้รู้ตามความเป็นจริงไม่ตกไปสู่ที่มีด

[๑๗๓๕] ... คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย โลกันตนรกมีแต่ความทุกข์
มีดคลุ้มมัวเป็นหมอก สัตว์ในโลกันตนรคนั้น ไม่ได้รับรัศมีพระจันทร์และ
พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอำนาจมากอย่างนี้.

[๑๗๔๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้
ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความมืดนั้นมาก
ความมืดนั้นมากแท้ ๆ ความมืดอย่างอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความมืดนี้
มีอยู่หรือ.

พ. คุณก่อนภิกษุ ความมืดอย่างอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่าความมืดนี้
มีอยู่.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความมีดอย่างอื่นที่มากกว่าและน่ากลัวกว่า
ความมีดนี้ เป็นไฉน.

[๑๗๔๑] พ. คุณก่อนภิกษุ ก็สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมยินดีในสังขารทั้งหลาย ซึ่งเป็นไปเพื่อความ
เกิด ฯลฯ ยินดีแล้วย่อมปรุ้งแต่ง ครั้นปรุ้งแต่งแล้ว ย่อมตกไปสู่ความมีด
คือความเกิด... และความคับแค้นใจ เรากล่าวว่า สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นย่อมไม่พ้นไปจากความเกิด... และความคับแค้นใจ ย่อมไม่พ้นไป
จากทุกข์.

[๑๗๔๒] คุณก่อนภิกษุ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นย่อมไม่ยินดีในสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นไปเพื่อความเกิด
 ฯลฯ ไม่ยินดีแล้ว ย่อมไม่ปรุ้งแต่ง ครั้นไม่ปรุ้งแต่งแล้ว ย่อมไม่ตกไปสู่
ความมีดคือความเกิดบ้าง ... และความคับแค้นบ้าง เรากล่าวว่า สมณะหรือ
พราหมณ์เหล่านั้น ย่อมพ้นไปจากความเกิด... และความคับแค้นใจ ย่อมพ้น
ไปจากทุกข์ คุณก่อนภิกษุ เพราะฉะนั้นแหละ เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้
ตามความจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบอรรถกถาสูตรที่ ๖

๗. ปฐมฉกคพสูตร

ว่าด้วยความเป็นมนุษย์แสนยาก

[๑๗๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษโยนแอกซึ่งมีช่องเดียวลงไปในมหาสมุทร แต่ตาบอดมืออยู่ในมหาสมุทรนั้น ต่อล่วงร้อยปี ๆ มันจะโผล่ขึ้นคราวหนึ่ง ๆ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน แต่ตาบอดนั้น ต่อล่วงร้อยปี ๆ มัน จะโผล่ขึ้นคราวหนึ่ง ๆ จะสอดคอกให้เข้าไปในแอกซึ่งมีช่องเดียวโน้น ได้บ้างหรือหนอ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าล่วงกาลนานไปบางครั้งบางคราว แต่จะสอดคอกให้เข้าไปในแอกนั้นได้บ้าง.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แต่ตาบอด ต่อล่วงร้อยปี ๆ มันจะโผล่ขึ้นคราวหนึ่ง ๆ สอดคอกให้เข้าไปในแอกซึ่งมีช่องเดียวโน้น ยังจะเร็วกว่า เรา ย่อมกล่าวความเป็นมนุษย์เพราะคนพาลผู้ไปสู่วินิบาตแล้วคราวเดียวก็หามิได้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าในวินิบาตนี้ ไม่มีการประพฤติกรรม การประพฤติชอบ การกระทำกุศล การกระทำบุญ มีแต่การเคี้ยวกินกันและกัน การเคี้ยวกินผู้มีกำลังน้อยกว่า ย่อมเป็นไปในวินิบาตนี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ฯลฯ ทุกนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมฉกคพสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมฉกคพสูตร

ฟังทราบอธิบายในปฐมฉกคพสูตรที่ ๗.

คำว่า มิแต่การเกี่ยวกินกันและกัน ได้แก่ การเกี่ยวกินซึ่งกัน
และกัน. คำว่า การเกี่ยวกินผู้มีกำลังน้อย ได้แก่ ปลาเป็นต้นที่มีกำลัง
เกี่ยวกินปลาเป็นต้น ตัวที่น้อยกำลังกว่า.

จบอรรถกถापฐมฉกคพสูตรที่ ๗

๘. ทุติยฉกคพสูตร

ว่าด้วยการได้ความเป็นมนุษย์แสนยาก

[๑๗๔๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาปฐพีนี้มีน้ำเป็น
อันเดียวกัน บุรุษโยนแอกซึ่งมีช่องเดียวลงไปในมหาปฐพีนั้น ลมทิศบูรพา
พัดเอาแอกนั้นไปทางทิศประจิม ลมทิศประจิมพัดเอาไปทางทิศบูรพา ลมทิศ
อุดรพัดเอาไปทางทิศทักษิณ ลมทิศทักษิณพัดเอาไปทางทิศอุดร เต่าตบอด
มีอยู่ในมหาปฐพีนั้น ต่อล่วงร้อยปี ๆ มันจะโผล่ขึ้นคราวหนึ่ง ๆ เธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เต่าตบอดนั้น ต่อล่วงร้อยปี ๆ มันจะโผล่ขึ้น
คราวหนึ่ง ๆ จะสอดคอให้เข้าไปในแอกซึ่งมีช่องเดียวโน้น ได้บ้างหรือหนอ
ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่เต่าตบอด ต่อล่วง
ร้อยปี ๆ มันจะโผล่ขึ้นคราวหนึ่ง ๆ จะสอดคอเข้าไปในแอกซึ่งมีช่องเดียวโน้น
เป็นของยาก.

พ. นั้นนั่น ภิขุทั้งหลาย การได้ความเป็นมนุษย์ เป็นของยาก
พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติในโลกเป็นของยาก ธรรมวินัยที่
พระตถาคตประกาศแล้วจะรุ่งเรืองในโลก ก็เป็นของยาก ความเป็นมนุษย์นี้
เขาได้แล้ว พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติแล้วในโลก และธรรม
วินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ก็รุ่งเรืองอยู่ในโลก คุณก่อนภิขุทั้งหลาย เพราะ
ฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบพุทธนิคคพสูตรที่ ๘

อรรถกถาพุทธนิคคพสูตร

พึงทราบอธิบายในพุทธนิคคพสูตรที่ ๘.

คำว่า มหาปฏิพี ได้แก่ แผ่นดินใหญ่ระหว่างจักรวาล.

คำว่า อธิจุมิที ความว่า ถ้าว่าแก่นั้นไม่พืงเนา น้ำในทะเลจะ
ไม่แห้ง และเต้านั้นยังไม่ตาย เหตุนั้นก็จะมีด้วยอำนาจตามความปรารถนา
ได้บ้าง. ในคำว่า ภิขุทั้งหลาย การได้ความเป็นมนุษย์เป็นของยาก
อย่างนี้ นี้พระมหาสิวเถระได้แสดงขุตทั้ง ๔ คือการได้ความเป็นมนุษย์ ชื่อว่า
ได้ยากอย่างยิ่ง เหมือนการทำเต้าตาดนั้น สอดคอเข้าไปทางช่องแอก ที่บุรุษ
ยืนอยู่ที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศตะวันออกโยนใส่เข้าไป.

ก็การเกิดขึ้นแห่งพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าเป็นเหตุให้ถึงฝั่งก็ยากอย่างยิ่ง
เหมือนการทำเต้าตาดที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศใต้ โยนใส่
เข้าไปแล้วหมุนไปรอบๆ อยู่ ถึงแอกอันแรกแล้ว ขึ้นไปสู่ช่องข้างบนโดยทาง
ช่องสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่.

ก็การแสดงธรรมและวินัย ที่พระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้วชื่อว่าเป็น เหตุเกิดที่ยากยิ่งกว่า เหมือนการที่เต่าตาบอดตัวที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาล ด้านทิศตะวันตกโยนไม้เข้าไปแล้ว หมุนไปรอบ ๆ แล้วถึงแอก ๒ อันข้างบน แล้วขึ้นสู่ช่องข้างบนโดยทางช่อง แล้วสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่.

ก็การแทงตลอดสังขะ ๔ พึงทราบว่าเป็นเหตุเกิดที่ยากยิ่งกว่าอย่างยิ่ง เหมือนการที่เต่าตาบอดตัวที่บุรุษผู้ยืนที่ขอบปากจักรวาลด้านทิศเหนือ โยนไม้ เข้าไปแล้วหมุนไปรอบ ๆ อยู่ ถึงแอก ๓ อันข้างบนแล้ว ขึ้นไปสู่ช่องข้างบน โดยทางช่องแล้วสอดคอเข้าไปทางช่องอยู่. สูตรที่ ๘ เป็นต้น มีนัยตามที่กล่าว แล้วในอภิสมยสังยุตนั้นเที่ยวแล.

จบอรรถกถาพุทธนิคกสูตรที่ ๘

จบปาตวรรคธรรมนาที่ ๕

๕. ปฐมตินิรุสูตร*

ทุกข์ของพระอริยบุคคลหมดไปมากกว่าที่เหลือ

[๑๗๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษเก็บก้อนหิน ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนแห่งขุนเขาสิเนรุราช เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษเก็บแล้วกับขุนเขาสิเนรุราช อย่างไรจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาสิเนรุราชมากกว่า ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษเก็บแล้ว น้อยกว่า เมื่อเทียบกับขุนเขาสิเนรุราชแล้ว ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่บุรุษนั้นเก็บไว้แล้ว ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับการเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

* สูตรที่ ๕ - ๑๐ ไม่มีอรรถกถาแก้.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก สมบูรณ์ด้วยทิวณฺฐิตฺรฺสฺสฺรู้แล้ว ผู้รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาที่สิ้นไป หมคไปแล้ว มากกว่า ที่ยังเหลือมีประมาณน้อย ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว เมื่อเทียบกับกองทุกข์อันมีในก่อนที่สิ้นไปหมคไปแล้ว อย่างสูงเพียง ๗ ชาติ ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมสิเนรุสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยสิเนรุสูตร

ทุกข์ของพระอริยบุคคลหมดไปมากกว่าที่เหลือ

[๑๗๔๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนขุนเขาสิเนรุราชพึงถึงความสิ้นไป หมคไป เว้นก่อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ขุนเขาสิเนรุราชที่สิ้นไป หมคไป กับก่อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนทั้งเหลืออยู่ อย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาสิเนรุราชที่สิ้นไป หมคไป นี้แหละมากกว่า ก่อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ น้อยกว่า เมื่อเทียบกับขุนเขาสิเนรุราชที่สิ้นไป หมคไป ก่อนหินประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฏฐิตรีศรัแล้ว ผู้รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาที่สิ้นไป หมคไปแล้ว มากกว่า ที่ยังเหลือมีประมาณน้อย ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว เมื่อเทียบกับกองทุกข์อันมีในก่อนที่สิ้นไปหมคไปแล้ว อย่างสูงเพียง ๗ ชาติ ฉะนั้นเหมือนกัน คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุคยสิเนรุสูตรที่ ๑๐

จบปapatวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. จินตสูตร ๒. ปapatสูตร ๓. ปริพาหสูตร ๔. ญญสูตร ๕. วาลสูตร ๖. อันธการีสูตร ๗. ปฐมนิกคพสูตร ๘. ทุคยนิคคพสูตร ๙. ปฐมตีเนรุสูตร ๑๐. ทุคยสิเนรุสูตร และอรรคถา.

อภิสมยวรรคที่ ๖

๑. นขลิวาสูต

ว่าด้วยทุกข์ของพระอริยะเท่ากับฝ่ายที่ปลายเล็บ

[๑๗๔๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อย ไว้
ที่ปลายพระขนแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บที่
เราช้อนขึ้นนี้กับมหาปฐพีนี้ ไฉนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มหาปฐพีมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายพระขนอันพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนขึ้นนี้ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับมหาปฐพีแล้ว
ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายพระขนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าช้อนขึ้นแล้ว ย่อมไม่ถึงซึ่งการ
นับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. อย่างนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็น
อริยสาวกผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฏฐิ ผู้ตรัสรู้ ผู้รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ
นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ที่สิ้นไป หมดไป มากกว่า ที่ยังเหลือมีประมาณ
น้อย ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว เมื่อเทียบ
กับกองทุกข์อันมีในก่อนที่สิ้นไป หมดไปแล้ว อย่างสูงเพียง ๗ ชาติ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบนขลิวาสูตที่ ๑

๒. โปกขรณีสสูตร

ว่าด้วยทุกข์ของพระอริยะเท่ากับน้ำปลายห้วยคา

[๑๗๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสระโปกขรณิ โดยยาว ๕๐ โยชน์ โดยกว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๕๐ โยชน์ เต็มด้วยน้ำเปี่ยมฝั่ง กาคืบกินได้ บุรุษเอาปลายห้วยคาจุ่มน้ำขึ้นจากสระนั้น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำที่เขาเอาปลายห้วยคาจุ่มขึ้น กับน้ำในสระโปกขรณิ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในสระโปกขรณิมากกว่า น้ำที่เขาเอาปลายห้วยคาจุ่มขึ้นมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับน้ำในสระโปกขรณิแล้ว น้ำที่เขาเอาปลายห้วยคาจุ่มขึ้น ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบโปกขรณีสสูตรที่ ๒

๓. ปฐมสัมภชสูตร

เปรียบทุกข์ที่ยังเหลือเท่ากับหยดน้ำ

[๑๗๔๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา ยมนา อจิรวดี สรรภู มหิ ย่อมไหลไปไม่ขาดสายในทีใด บุรุษตักน้ำ ๒-๓ หยดขึ้นจากที่นั่น เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้น เป็นไฉน น้ำ

๒-๓ หยตฺที่เขตฺถกฺขิณํ กัมนํที่โหลไปประจบกัน ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำที่โหลไปประจบกันมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยตฺที่เขตฺถกฺขิณํมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับน้ำที่โหลไปประจบกัน. น้ำ ๒-๓ หยตฺที่เขตฺถกฺขิณํ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมสัมมเทชสูตรที่ ๓

๔. ทุตติยสัมมเทชสูตร

เปรียบเทียบที่หมดไปเท่ากับน้ำในแม่น้ำ

[๑๗๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่เหล่านี้ คือ แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ย่อมไหลไปไม่ขาดสายในที่ใด น้ำนั้นพึงถึงความสิ้นไป หมดไป ยังเหลือน้ำ ๒-๓ หยตฺ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเทียบน้ำที่โหลไปประจบกันซึ่งสิ้นไป หมดไป กับน้ำ ๒-๓ หยตฺที่ยังเหลือ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำที่โหลไปประจบกันซึ่งสิ้นไป หมดไป มากกว่า น้ำ ๒-๓ หยตฺที่ยังเหลืออยู่ น้อยกว่า เมื่อเทียบกับน้ำที่โหลไปประจบกันซึ่งสิ้นไปหมดไปแล้ว น้ำ ๒-๓ หยตฺที่ยังเหลืออยู่ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉัณฺณํเหมือนกันภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก
๑๗๗ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ๑๗๗
นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุกขสัมภเวชสูตรที่ ๔

๕. ปฐมปฐวิสูตร

เปรียบเทียบที่ยังเหลือเท่ากับก่อนดิน

[๑๗๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนรุชเก็บก่อนดิน
ประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก่อนจากแผ่นดินใหญ่ เธอทั้งหลายจะสำคัญความ
ข้อนั้นเป็นไฉน ก่อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก่อน ที่เขาเก็บไว้
กับแผ่นดินใหญ่ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่มากกว่า ก่อนดินเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก่อนที่เขาเก็บไว้
มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่ ก่อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา
๗ ก่อนที่เขาเก็บไว้ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉัณฺณํเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริย-
สาวก ๑๗๗ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ ๑๗๗ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมปฐวิสูตรที่ ๕

๖. ทุติยปฏิวิสูตร

เปรียบทุกข์ที่หมดไปเท่ากับแผ่นดิน

[๑๗๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แผ่นดินใหญ่พึงถึงความสิ้นไปหมดไป ยังเหลือก้อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความหมดไป สิ้นไป ของแผ่นดินใหญ่ กับก้อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลือ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไป มากกว่า ก้อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่ที่หมดไป สิ้นไป ก้อนดินประมาณเท่าเมล็ดกระเบา ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุติยปฏิวิสูตรที่ ๖

๗. ปฐมสมุททสูตร

เปรียบทุกข์ที่เหลือเท่ากับหยดน้ำ

[๑๗๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษตักน้ำมหาสมุทร ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำ ๒-๓ หยดที่เขาตักขึ้นกับน้ำในมหาสมุทร ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่เขาตักขึ้นมี

ประมาณน้อย เมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทร น้ำ ๒-๓ หยดที่เขาตั้งขึ้น ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมสมุททสูตรที่ ๗

๘. ทุติยสมุททสูตร

เปรียบเทียบทุกข์ทั้งหมดเท่ากับมหาสมุทร

[๑๗๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนมหาสมุทรพึงถึงความสิ้นไป หมดไป ยังเหลือน้ำ ๒-๓ หยด เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำในมหาสมุทรที่สิ้นไป หมดไป กับน้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลือไฉนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำในมหาสมุทรที่สิ้นไปหมดไปมากกว่า น้ำ ๒-๓ หยดที่ยังเหลือมีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับน้ำในมหาสมุทรที่สิ้นไป หมดไป น้ำ ๒ - ๓ หยดที่ยังเหลือ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุติยสมุททสูตรที่ ๘

๕. ปฐมปัพพตูปมสูตร

เปรียบเทียบทุกข์ที่เหลือเท่ากับก้อนหิน

[๑๗๕๕] ดูก้อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนรุชเก็บก้อนหิน ประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนแห่งขุนเขาหิมวันต์ เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่เขาเก็บไว้กับขุนเขาหิมวันต์ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาหิมวันต์มากกว่า ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่เขาเก็บไว้ มีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมวันต์ ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่เขาเก็บไว้ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก ฯลฯ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบปฐมปัพพตูปมสูตรที่ ๕

๑๐. ทุตติยปัพพตูปมสูตร

เปรียบเทียบทุกข์ทั้งหมดไปเท่ากับขุนเขา

[๑๗๕๖] ดูก้อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนขุนเขาหิมวันต์พึงถึงความสิ้นไป หมดไป ยังเหลือก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อน เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ขุนเขาหิมวันต์ที่สิ้นไป หมดไป กับก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขุนเขาหิมวันต์ที่สิ้นไป

หมดไป มากกว่า ก้อนหินประมาณเท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ มี
ประมาณน้อย เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมวันต์ที่สิ้นไป หมดไป ก้อนหินประมาณ
เท่าเมล็ดฝักกาด ๗ ก้อนที่ยังเหลืออยู่ ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ
หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย ทุกข์ของบุคคลผู้เป็นอริยสาวก
ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฐิติ ผู้ตรัสรู้ ผู้รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์-
นิโรธคามินีปฏิปทา ที่สิ้นไป หมดไป มากกว่า ที่ยังเหลือมีประมาณน้อย
ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว เมื่อเทียบกับกองทุกข์
อันมีในก่อนที่สิ้นไปหมดไป อย่างสูงเพียง ๗ ชาติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า
นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา.

จบทุกขปัพพตูปมสูตรที่ ๑๐

จบอภิสมยวรรคที่ ๖

อรรถกถาอภิสมยวรรคที่ ๖

อภิสมยวรรค ท่านให้พิสดารแล้ว ในอภิสมยสังยุต ในนิทาน
วรรคแล.

จบอรรถกถาอภิสมยวรรคที่ ๖

รวมพระสูตรที่มีในวรรคที่ คือ

๑. นขลิกาสสูตร ๒. โปกขรณีสสูตร ๓. ปฐมสัมภะชสูตร ๔.
ทุกขสัมภะชสูตร ๕. ปฐมปฐมวิสสูตร ๖. ทุกขปฐมวิสสูตร ๗. ปฐมสมุททสูตร
๘. ทุกขสมุททสูตร ๙. ปฐมปัพพตูปมสูตร ๑๐. ทุกขปัพพตูปมสูตร

อามกัณฺฑญฺเอยยาถ ปฐมวรรค* ที่ ๗

๑. อัญญตรสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เกิดในมนุษย์มีน้อย

[๑๗๕๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ใน
ปลายพระนขา แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนภิกษุทั้ง
หลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญ ความช้อนนั้นเป็นไฉน ฝุ่นเล็กน้อยที่เราช้อนขึ้นไว้
ในปลายเล็บกันแผ่นดินใหญ่นี้ ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงช้อนไว้ในปลายพระนขามีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่
ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนนั้นไว้ในปลายพระนขา ย่อมไม่ถึงซึ่งการ
นับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์กลับมากเกิดในหมู่
มนุษย์มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์กลับมากเกิดนอกจากมนุษย์มีมากกว่า ช้อนนั้น
เพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ
๗๗ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ
เธอทั้งหลายพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ๗๗
นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา.

จบอัญญตรสูตรที่ ๑.

* อามกัณฺฑญฺเอยยาถ วรรคที่ ๗-๘-๕-๑๐ มีอรรถกถาแก้รวมกันไว้ตอนจบมหาวรรคสังยุต

๒. ปัจจันตสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้มาเกิดในปัจจันตชนบทมาก

[๑๓๕๘] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ใน
ปลายพระนขา แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วตรัสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้ง
หลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นเล็กน้อยที่เราช้อนขึ้นไว้
ในปลายเล็บกับแผ่นดินใหญ่นี้ ไฉนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงช้อนไว้ในปลายพระนขามีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่
ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช้อนไว้ในปลายพระนขา ย่อมไม่ถึงซึ่งการ
นับ การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว.

พ. ฉะนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิม
ชนบทมีประมาณน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจจันตชนบทมีมากกว่า
ที่กลับมาเกิดในพวกมีลักษณะ ซึ่งเป็นพวกที่ไม่รู้แจ้ง ฯลฯ

จบปัจจันตสูตรที่ ๒

๓. ปัญญาสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้มีปัญญาจักขุน้อย

[๑๓๕๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้ประกอบ
ด้วยปัญญาจักขุ อันเป็นอริยะ มีประมาณน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ตกไปใน
อวิชชาเป็นผู้มมงาย มีมากกว่า ฯลฯ

จบปัญญาสูตรที่ ๓

๔. สุราเมรัยสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้งดเว้นการค้ำน้ำเมาเล็กน้อย

[๑๗๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการค้ำน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเล็กน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการค้ำน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีมากกว่า ฯลฯ

จบสุราเมรัยสูตรที่ ๔

๕. อุทกสูตร

ว่าด้วยสัตว์ที่เกิดในน้ำมีมาก

[๑๗๖๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้เกิดบนบกเล็กน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้เกิดในน้ำ มีมากกว่า ฯลฯ

จบอุทกสูตรที่ ๕

๖. มัตเตยยสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เกือกูลมารดาเล็กน้อย

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้เกือกูลแก่มารดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่เกือกูลแก่มารดา มีมากกว่า ฯลฯ

จบมัตเตยยสูตรที่ ๖

๗. เปตเตยยสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้ถือกุศลบิดามีน้อย

[๑๗๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้ถือกุศลแก่บิดามีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่ถือกุศลแก่บิดา มีมากกว่า ฯลฯ

จบเปตเตยยสูตรที่ ๗

๘. สามัญญสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้ถือกุศลสมณะมีน้อย

[๑๗๖๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้ถือกุศลแก่สมณะมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่ถือกุศลแก่สมณะ มีมากกว่า ฯลฯ

จบสามัญญสูตรที่ ๘

๙. พราหมัญญสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้ถือกุศลพราหมณ์มีน้อย

[๑๗๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้ถือกุศลแก่พราหมณ์มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่ถือกุศลแก่พราหมณ์ มีมากกว่า ฯลฯ

จบพราหมัญญสูตรที่ ๙

๑๐. อปจายิกสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้มอบน้อมต่อผู้เจริญมีน้อย

[๑๓๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้มอบน้อม
ต่อบุคคลผู้เจริญในสกุล มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่มอบน้อมต่อบุคคลผู้เจริญ
ในสกุล มีมากกว่า ฯลฯ

จบอปจายิกสูตรที่ ๑๐

จบอามกัณฺฑยเปยฺยาล ปฐมวรรคที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัญญตฺรสูตร ๒. ปัจจันตสูตร ๓. ปัญญาสูตร ๔. สุราเมรัยสูตร
๕. อุทกสูตร ๖. มัตเตยฺยสูตร ๗. เปตเตยฺยสูตร ๘. สามัญญสูตร
๙. พราหมัญญสูตร ๑๐. อปจายิกสูตร.

อามกัณฺฑญฺเอยยาถ พุทฺธิยวรรคที่ ๘

๑. ปาณาติปาตสูตฺร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นปาณาติบาตมีน้อย

[๑๗๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้เว้นจากปาณาติบาตมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่เว้น จากปาณาติบาต มีมากกว่าชื่อนั้น เพราะเหตุไร ฯลฯ

จบปาณาติปาตสูตฺรที่ ๑

๒. อทินนาทานสูตฺร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นอทินนาทานมีน้อย

[๑๗๖๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากอทินนาทาน มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากอทินนาทาน มีมากกว่า ฯลฯ

จบอทินนาทานสูตฺรที่ ๒

๓. กามสุมิจฉาจารสูตฺร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นกามสุมิจฉาจารมีน้อย

[๑๗๖๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จันนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากกามสุมิจฉาจาร มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากกามสุมิจฉาจาร มีมากกว่า ฯลฯ

จบกามสุมิจฉาจารสูตฺรที่ ๓

๔. มุสาวาทสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นจากมุสาวาทมีน้อย

[๑๗๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากมุสาวาท มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากมุสาวาท มีมากกว่า ฯลฯ
จบมุสาวาทสูตรที่ ๔

๕. เปสฺสนฺยสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นคำส่อเสียดมีน้อย

[๑๗๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากคำส่อเสียด มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำส่อเสียด มีมากกว่า ฯลฯ
จบเปสฺสนฺยสูตรที่ ๕

๖. พรุสสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นจากคำหยาบมีน้อย

[๑๗๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากคำหยาบมีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำหยาบมีมากกว่า ฯลฯ
จบพรุสสูตรที่ ๖

๗. สัมผัสปลาลาปสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการเพื่อเจือมีน้อย

[๑๗๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจาก
คำเพื่อเจือ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากคำเพื่อเจือมีมากกว่า ฯลฯ
จบสัมผัสปลาลาปสูตรที่ ๗

๘. พืชสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการปราศพืชคามมีน้อย

[๑๗๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจาก
การปราศพืชคามและภูตคาม มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการ
ปราศพืชคามและภูตคาม มีมากกว่า ฯลฯ
จบพืชสูตรที่ ๘

๙. วิกาลโภชนสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นบริโภคในเวลาวิกาลมีน้อย

[๑๗๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจาก
การบริโภคอาหารในเวลาวิกาล มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการ
บริโภคอาหารในเวลาวิกาล มีมากกว่า ฯลฯ
จบวิกาลโภชนสูตรที่ ๙

๑๐. คันธิเวปนสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นเครื่องอุปโลภมีน้อย

[๑๗๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการตัดทรง ประดับ และตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานะแห่งการแต่งตัว มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการตัดทรง ประดับ และตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม และเครื่องประเทืองผิวอันเป็นฐานะแห่งการแต่งตัว มีมากกว่า ฯลฯ

จบคันธิเวปนสูตรที่ ๑๐

จบอามกัณฐุเบยยาล ทุตติยวรรคที่ ๘

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปาณาติปาตสูตร
๒. อทินนาทานสูตร
๓. กามสุมิจฉาจารสูตร
๔. มุสาวาทสูตร
๕. เปสุญญสูตร
๖. ผรุสสูตร
๗. สัมผัสปปลาปสูตร
๘. พิษสูตร
๙. กาลโกชนสูตร
๑๐. คันธิเวปนสูตร.

อามกัณฺฑยเปยฺยาล ตติยวรรคที่ ๕

๑. นัจจสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นจากการฟ้อนรำมีน้อย

[๑๗๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึก มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้น จากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึก มีมากกว่า ชื่อนั้น เพราะเหตุใด ฯลฯ

จบนัจจสูตรที่ ๑

๒. สยนสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการนั่งนอนในที่นั่งนอนสูงใหญ่มีน้อย

[๑๗๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการนั่งนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ มีมากกว่า ฯลฯ

จบสยนสูตรที่ ๒

๓. รชตสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับเงินทองมีน้อย

[๑๗๗๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับทองและเงิน มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับทองและเงิน มีมากกว่า ฯลฯ

จบรชตสูตรที่ ๓

๔. ัญญสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นจากการรับัญญาชาติคิบน้อย

[๑๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับัญญาชาติคิบน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับัญญาชาติคิบนี้นั้นมีมากกว่า ฯลฯ

จบัญญสูตรที่ ๔

๕. มังสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับเนื้อคิบน้อย

[๑๗๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับเนื้อคิบน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับเนื้อคิบนี้นั้นมีมากกว่า ฯลฯ

จบมังสูตรที่ ๕

๖. กุมาริกาสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับเด็กหญิงน้อย

[๑๗๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับสตรีและกุมารี นี้น้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับสตรีและกุมารีนี้นั้นมีมากกว่า ฯลฯ

จบกุมาริกาสูตรที่ ๖

๗. ทีลีสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับทาสิและทาสมีน้อย

[๑๗๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับทาสิและทาส มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับทาสิและทาส มีมากกว่า ฯลฯ

จบทาสิสูตรที่ ๗

๘. อเชพกสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับแพะและแกะมีน้อย

[๑๗๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับแพะและแกะ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับแพะและแกะ มีมากกว่า ฯลฯ

จบอเชพกสูตรที่ ๘

๙. กุกกุฏสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับไก่และสุกรมีน้อย

[๑๗๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับไก่และสุกร มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับไก่และสุกร มีมากกว่า ฯลฯ

จบกุกกุฏสูตรที่ ๙

๑๐. หัตถีสสูตร

ว่าด้วยสัตว์ผู้เว้นการรับข้างมีน้อย

[๑๗๘๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับข้าง โค ม้า และลา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับข้าง โค ม้า และลา มีมากกว่า ฯลฯ

จบหัตถีสสูตรที่ ๑๐

จบอามกัณฺฑนเปยยาล ตติยวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. นัจจสูตร ๒. สยนสูตร ๓. รชตสูตร ๔. ทัณฺณสูตร ๕. มังสสูตร ๖. กุมาริกาสูตร ๗. ทาสีสูตร ๘. อเชพกสูตร ๙. กุกกุฏสูตร ๑๐. หัตถีสสูตร.

อามกัญญเปยยาล จตุตถวรรคที่ ๑๐

ว่าด้วยสัตว์ผู้มีการกระทำต่าง ๆ กัน

[๑๗๘๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับไรรณาและที่ดิน มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับไรรณาและที่ดิน มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๘๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการซื้อและการขาย มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการซื้อและการขาย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๘๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการประกอบทูตกรรมและการรับใช้ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการประกอบทูตกรรมและการรับใช้ มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๘๙] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการโกงด้วยตราขัง การโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการโกงด้วยตราขัง การโกงด้วยของปลอม และการโกงด้วยเครื่องตวงวัด มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการรับสินบน การล่อลวง และการทำของปลอม มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้นจากการรับสินบน การล่อลวง และการทำของปลอม มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ผู้งดเว้นจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และกรรโชก มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ผู้ไม่งดเว้น จากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น และกรรโชก มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๕๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซ่อนฝุ่นไว้ในปลายพระ-
นขา แล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตริสถามว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ฝุ่นเล็กน้อยที่เราซ่อนไว้ในปลายเล็บ
กับแผ่นดินใหญ่นี้เป็นอย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ แผ่นดินใหญ่นี้แลมากกว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงซ่อนไว้ที่ปลายพระนขามีประมาณน้อย เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่ ฝุ่น
เล็กน้อยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงซ่อนไว้ที่ปลายพระนขา ย่อมไม่ถึงซึ่งการนับ
การเปรียบเทียบ หรือแม้ส่วนเสี้ยว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน
สัตว์ที่จุติในพวกมนุษย์แล้วกลับมาเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์
ที่จุติจากมนุษย์ได้แล้ว กลับไปเกิดในนรก มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุติจาก
มนุษย์ไปแล้ว จะกลับมาเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจาก
มนุษย์ไปแล้ว กลับไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน มีมากกว่า ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปแล้ว
จะกลับมาเกิดในพวกเทวดามีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจากมนุษย์ไปแล้ว กลับ
ไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุติจาก
เทวดาแล้ว จะกลับมาเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจาก
เทวดาไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตวิสัย
มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุติจาก
เทวดาแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุติจาก

เทวดาไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากนรกไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากนรกไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๗] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากนรกไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากนรกไปแล้วกลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปแล้ว กลับไปเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๗๙๙] คู่ก่อนทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๘๐๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากปิตติวิสัยไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกมนุษย์ มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากปิตติวิสัยไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ในปิตติวิสัย มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๘๐๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จูดิจากปิตติวิสัยไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จูดิจากปิตติวิสัยไปแล้ว กลับไปเกิดในนรก มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๘๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุดจากปิตติวิสัยไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุดจากปิตติวิสัยไปแล้ว กลับไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน มีมากกว่า ฯลฯ

[๑๘๐๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกัน สัตว์ที่จุดจากปิตติวิสัยไปแล้ว จะกลับไปเกิดในพวกเทวดา มีน้อย โดยที่แท้ สัตว์ที่จุดจากปิตติวิสัยไปแล้ว กลับไปเกิดในปิตติวิสัย มีมากกว่า ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ อริยสัจ ๔ เป็นไฉน คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุททยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลาย พึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยากรณ์ภิกษุนี้จบลงแล้ว ภิกษุเหล่านั้น ชื่นชมยินดีพระภิกษุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฉะนั้นแล.

จบอามกัณฐุญเปยยาลจตุตถวรรคที่ ๑๐

จบจักกเปยยาล

จบสังขสังยุต

จบมหาวารวรรคสังยุต

อามกัณฐญเปยยาลวรรค

ฟังทราบอธิบายในอามกัณฐญเปยยาลวรรค.

คำว่า สัตว์ผู้ประกอบด้วยปัญญาจักขุอันเป็นอริยะ ความว่า ผู้มีปัญญาจักขุเป็นโลกิยะและโลกุตระ ตั้งต้นแต่วิปัสสนา. ในคำว่า ผู้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า สุรา มี ๕ อย่างคือ สุราทำด้วยแป้ง ๑ สุราทำด้วยข้าวสุก ๑ สุราทำด้วยขม ๑ สุราที่ใส่ด้วยสำเหล้า ๑ สุราประกอบจากเครื่องปรุง ๑ น้ำคองอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า น้ำคองดอกไม้ น้ำคองผลไม้ ชื่อว่าเมรัย. คำว่า น้ำเมา ได้แก่ ทั้งสอง. อธิบายว่า ก็อีกอย่างหนึ่ง น้ำเมานิดใดเมื่อนั้นที่พ้นแล้วจากสุราและน้ำหมักคอง อันบุคคลฟังเมา. คนทั้งหลาย ย่อมดื่มสุราและเมรัยนั้น ด้วยเจตนาใด เจตนาอันชื่อว่า เป็นฐานะแห่งความประมาท เพราะเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นผู้เว้น แล้วจากการดื่มสุราและเมรัยนั้น.

คำว่า ผู้ถือกุศลแก่มารดา คือ ผู้มีประโยชน์ถือกุศลแก่มารดา อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติชอบในมารดา.

ฟังทราบอธิบายในคำเป็นต้นว่า ผู้ถือกุศลแก่บิดา. ผู้มีประโยชน์ถือกุศลต่อบิดา ชื่อว่า ผู้ถือกุศลแก่บิดา. ผู้มีประโยชน์ถือกุศลต่อสมณะทั้งหลาย ชื่อว่า ผู้ถือกุศลแก่สมณะ. ผู้มีประโยชน์ถือกุศลต่อพราหมณ์ทั้งหลาย ชื่อว่า ผู้ถือกุศลแก่พราหมณ์. คำว่า เปตเตยยะเป็นต้นนี้เป็นของผู้ปฏิบัติชอบในบิดาเป็นต้น เหล่านี้ ๆ นั้นเทียว.

คำว่า ผู้ประพฤตินอบน้อมต่อบุคคลผู้เจริญในสกุล ความว่า ผู้ประพฤตินอบน้อม คือ ผู้มีปกติประพฤติก่อมนตน ต่อบุคคลผู้เจริญที่สุดในสกุล.

คำว่า จากการพรากพืชคามและภุตคาม ความว่า เป็นผู้เว้นแล้ว จากการพรากพืชคาม ๕ อย่าง คือ พืชเกิดจากราก พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากข้อ พืชเกิดจากยอด พืชเกิดจากเมล็ด และภุตคาม อย่างไม่ได้อยู่หนึ่งมีหญ้าสีเขียวและต้นไม้เป็นต้น จากการวิกัปโดยภาวะมีการตัดและดัดเป็นต้น.

คำว่า ผู้งดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล คือ จากการบริโภคเกินเวลา. อธิบายว่า จากการบริโภคได้ชั่วคราว ตั้งแต่เลยเวลาที่ขงไป.

พึงทราบอธิบายในดอกไม้เป็นต้น. คำว่า ดอกไม้ ได้แก่ ดอกไม้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง. คำว่า ของหอม ได้แก่ คันธชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง. คำว่า เครื่องประเทืองผิว ได้แก่ เครื่องย้อมผิวเป็นต้น ในคำเหล่านั้น ชื่อว่า ทัดทรงอยู่ เพราะอรรถว่าประดับอยู่. ผู้ยังฐานะที่พร่องให้เต็มอยู่ ชื่อว่า ประดับอยู่. ผู้ยินดีด้วยอำนาจของหอม และเครื่องย้อมผิว ชื่อว่า ตกแต่งอยู่ อธิบายว่า เหตุท่านเรียกว่าฐานะ เพราะฉะนั้น มหาชนทำการทัดทรงดอกไม้เป็นต้นเหล่านั้นด้วยเจตนาแห่งความเป็นผู้ทุกุศลใด เว้นจากเจตนาอื่น.

การเห็นสิ่งที่ชื่อว่าเป็นข้าศึก คือ เป็นศัตรู เพราะไม่อนุโลมตามคำสอน เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า เห็นสิ่งที่ เป็นข้าศึก การพื่อน การขบ การประโคมด้วยอำนาจการพื่อนและการให้ผู้อื่นพื่อนเป็นต้น และการดูซึ่งการพื่อนเป็นต้นที่เป็นไปแล้ว แม้โดยที่สุดด้วยอำนาจการพื่อนของนคยุงเป็นต้น อันเป็นข้าศึก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า การดูพื่อนรำ ขบร้อง และประโคมดนตรีที่เป็นข้าศึก. ก็การประกอบพื่อนเป็นต้นด้วยตนก็ดี การให้ผู้อื่น

ประกอบการพ้อนเป็นต้นก็ดี การดูการพ้อนที่เขาประกอบแล้วก็ดี ย่อมไม่ควรแก้ทั้งภิกษุ และภิกษุณี.

ที่นอนที่เลยกำหนด ท่านเรียกว่า ที่นอนสูง. เครื่องลาดที่ไม่สมควรชื่อว่า ที่นอนใหญ่. อธิบายว่า ผู้งดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่.

คำว่า **ชาตรูป** คือทอง. คำว่า **เงิน** ได้กหาปณะ คนเหล่าใด ถึงการกล่าวมาสกโลหะ มาสกยาง คนเหล่านั้นเป็นผู้งดเว้นจากการรับทองและเงินแม้ทั้งสองนั้น ย่อมไม่ถือเอาทองและเงินนั้น ไม่ให้คนอื่นถือเอา อธิบายว่า ย่อมไม่ถือทองและเงินที่เก็บไว้แล้ว.

คำว่า **จากการรับัญญาชาติดิบ** ความว่า จากการรับัญญาชาติดิบแม่ ๗ ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวละมาน ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก้. ก็การรับัญญาชาติดิบเหล่านั้น ไม่ควรอย่างเดียวกันนั้นหามิได้ แม้การถูกต้องก็ไม่ควรแก้ภิกษุทั้งหลายนั้นแหละ.

ในคำว่า **จากการรับเนื้อดิบ** ความว่า เว้นจากการรับเนื้อที่ทรงอนุญาตไว้โดยเจาะจง การรับเนื้อและปลาดิบก็ไม่ควรแก้ภิกษุทั้งนั้น ถึงการถูกต้องก็ไม่ควร.

ในคำว่า **จากการรับสตรีและกุมารี** นั้น หญิงที่ไปในระหว่างชายชื่อว่า สตรี หญิงนอกนี้ชื่อว่า กุมารี. การรับสตรีและกุมารีเหล่านั้นก็ดี การถูกต้องก็ดี ไม่ควรทั้งนั้น.

ในคำว่าจากการรับทาสีและทาสนี้ การรับหญิงและชายเหล่านั้น ด้วยความเป็นทาสีและทาสก็ไม่ควรทั้งนั้น. ก็เนื้อเขากล่าวว่า ข้าพเจ้าถวายเป็นบิณฑการก ข้าพเจ้าถวายเป็นคนวัด การรับนั้นย่อมควร.

นัยที่สมควร และไม่สมควร ในสิ่งของมีเพะและแกะเป็นเบื้องต้น มีนาและสวนเป็นที่สุด ก็พึงใคร่ครวญด้วยอำนาจวินัย. ปุพพัตถะ คือ ัญญา-

ชาติ ย่อมงอกในที่ใด ที่นั่น ชื่อว่า นา ปรังคนชาติ คือ ถั่วและงา ย่อม
งอกในที่ใด ที่นั่น ชื่อว่า สวน. อีกอย่างหนึ่ง ปุพพัตถะและอปรังคนชาติ
ทั้งสองนั้นงอกในที่ใด ที่นั่น ชื่อว่า นา ชื่อว่า สวน เพราะเป็นภูมิภาคที่ไม่ได้
ทำไว้แล้ว เพื่อต้องการปุพพัตถะและอปรังคนชาตินั้น. ก็ในคำนี้ แม่สระและ
บึงเป็นต้น ท่านก็สงเคราะห์เอาด้วยหัวข้อนานาและสวนนั่นเอง. คำว่า การ
ซื้อและการขาย ได้แก่ ซื้อด้วย ขายด้วย.

ทูตกรรม ท่านเรียกว่า **ความเป็นทูต** การรับหนังสือ หรือข่าว
ของพวกฤๅษีแล้วไปที่นั่น ๆ ท่านเรียกว่า **การรับใช้**. ขึ้นชื่อว่าการไป
เล็กน้อยของภิกษุที่เขาส่งไปเรือนเล็กเรือนใหญ่. การทำทั้งสองอย่างนั้น ชื่อว่า
การประกอบ เพราะฉะนั้น พึงทราบเนื้อความในบทนี้ว่า การประกอบ
ทูตกรรมและการรับใช้. การหลอกลวง ชื่อว่า **การโกง** ในคำเป็นต้นว่า โกง
ด้วยตาชั่ง. ในคำว่า โกงนั้น การโกงด้วยตาชั่งมี ๔ อย่าง คือ การโกงโดยรูป
การโกงโดยภาษา การโกงโดยการรับ การโกงโดยปกปิด. บรรดาการโกง
เหล่านั้น บุคคลทำตาชั่งสองอันให้เหมือนกัน เมื่อถือเอา ย่อมถือเอาด้วยตาชั่ง
ใหญ่ เมื่อจะให้ก็ให้ด้วยตาชั่งเล็กนี้ ชื่อว่า โกงโดยรูป เมื่อจะรับเอา ก็เอามือกด
ตาชั่งข้างหลังไว้ เมื่อจะให้ก็เอามือกดข้างหน้าไว้ นี้ ชื่อว่า โกงโดยภาษา. เมื่อ
จะรับก็ยึดเชือกที่โคน เมื่อจะให้ก็ยึดเชือกข้างปลาย นี้ ชื่อว่า โกงโดยการรับ.
ทำตาชั่งให้กลวงแล้วใส่ผงเหล็กข้างใน เมื่อจะรับ ก็ทำตาชั่งนั้นไว้ข้างหลัง
เมื่อจะให้ ก็เอาไว้ข้างหน้า นี้ ชื่อว่า โกง โดยการปกปิด.

ถาดทอง ท่านเรียกว่า **ภาษา** การหลอกลวงด้วยถาดทองใด
นั้นชื่อว่า การโกงโดยภาษา. อย่างไร คือทำถาดทองใบหนึ่ง แล้วทำถาด
โลหะอย่างอื่น ๒-๓ ใบให้มีสีเหมือนทอง แต่นั้นจึงไปชนบท แล้วเข้าไปหา

ตระกูลที่มั่งคั่งไร ๆ นั้นเที่ยว กล่าวว่ พวกเขาจงถือเอาถาดทองเถิด เมื่อพวกเขาสอบถามถึงราคา ก็ทำที่เป็นเหมือนจะให้ถาดใบที่มีค่ามากกว่า ลำดับนั้น เมื่อพวกเขา กล่าวว่ จะรู้ว่าถาดเหล่านี้เป็นทองได้อย่างไร จึงกล่าวว่ จงเลือกถือเอาเถิด แล้วก็ถือถาดทองลงที่หินให้ถาดทั้งหมดแล้วไป.

การโกงด้วยเครื่องนับมี ๓ ประเภท ด้วยอำนาจประเภทแห่งหทยะ ประเภทแห่งขอด และประเภทแห่งเชือก. การโกงเหล่านั้น ประเภทแห่งหทยะ ย่อมได้ในเวลานับเนยใส และน้ำมันเป็นต้น ก็เมื่อจะถือวัตถุเหล่านั้นก็ กล่าวว่ จงค่อย ๆ ขอด เพราะเครื่องนับเป็นรูข้างล่าง แล้วจึงให้ไหลเข้าไป ในภาชนะเป็นอันมากถือเอา เมื่อจะให้ก็ปีครุแล้วให้เต็มอย่างรวดเร็ว. ประเภท แห่งขอด ย่อมได้ในเวลาตวงงาและข้าวสารเป็นต้น ก็เธอจะถือเอางาและ ข้าวสารเป็นต้นเหล่านั้น จึงค่อย ๆ พูนให้สูงเป็นยอดถือเอา เมื่อจะให้ก็รีบ ทำลายยอดเสียจึงให้. ประเภทแห่งเชือก ย่อมได้ในเวลาวัดนาและสวน ก็เมื่อไม่ได้อะไร ๆ อยู่ในที่ไมใหญ่ก็วัดให้ใหญ่.

การทำเจ้าของมิให้เป็นเจ้าของแล้วรับสินบน ชื่อว่ การรับสินบน ให้เหตุมีการรับสินบนเป็นต้น การหลอกลวงคนพวกอื่นด้วยอุบายเหล่านั้น ชื่อว่ การหลอกลวง. ในข้อนี้มีเรื่องหนึ่งนี้เป็นอุทาหรณ์.

ได้ยินว่ นายพรานคนหนึ่ง จับเนื้อและลูกเนื้อได้มาอยู่. นักเลงคน หนึ่งจึงกล่าวกับเขาว่ ผู้เจริญ เนื้อราคาเท่าไร. ลูกเนื้อราคาเท่าไร และ เมื่อนายพรานกล่าวว่ เนื้อสองกหาปณะ ลูกเนื้อหนึ่งกหาปณะ จึงให้เงิน หนึ่งกหาปณะ ถือเอาลูกเนื้อแล้วกลับมากล่าวว่ ผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่ต้องการ ลูกเนื้อ ท่านจงให้เนื้อแก่ข้าพเจ้า.

พราน. ถ้าอย่างนั้น แกลงให้สองกหาปณะ.

นักร้อง. พ่อ ครั้งก่อน ข้าพเจ้าให้หนึ่งกหาปณะแล้วมิใช่หรือ.

พราน. เออ. ให้แล้ว.

นักร้อง. เจ้าจรับลูกเนื้อแม่นี้ นั้นเป็นกหาปณะหนึ่งอย่างนี้ และลูกเนื้อนี้มีค่าหนึ่งกหาปณะ รวมแล้วเป็นสองกหาปณะ.

นายพรานนั้น กำหนดแล้วว่า เขากล่าวมีเหตุ จึงได้รับเอาลูกเนื้อแล้ว ให้นำเนื้อไปแล.

การทำของที่มีใช้สังวาลว่าเป็นสังวาล มิใช่แก้วมณี ว่าเป็นแก้วมณี มิใช่ทอง ว่าเป็นทอง แล้วหลอกลวงด้วยของเทียม ด้วยอำนาจการประกอบ หรือด้วยอำนาจมายา ชื่อว่า **การโกง**. การประกอบการโกง ชื่อว่าทำปลอม คำว่า ทำปลอมนี้ เป็นชื่อแห่งการรับสินบนเป็นต้น เหล่านี้มันเอง. เพราะฉะนั้น พึงทราบเนื้อความในบทนี้ว่า จากการรับสินบน จากการล่อลวง จากการทำของปลอม นั้นแล. อาจารย์บางพวก แสดงเหตุอื่นแล้วยอมกล่าวว่า การเปลี่ยนแก่ผู้อื่น ชื่อว่า การทำปลอม. ก็คำนั้น ท่านสงเคราะห์เอาการล่อลวงนั้นเอง.

การตัดมือเป็นต้น ชื่อว่า **การตัด** ในเหตุมีการตัดเป็นต้น. การให้ตาย ชื่อว่า **การฆ่า**. การผูกด้วยเครื่องผูกคือเชือกเป็นต้น ชื่อว่า **การผูก**. ชื่อว่า การตีชิงมี ๒ อย่าง คือ การตีชิงในเวลาหิมะตก ๑ การตีชิงด้วยการปกปิดด้วยกอไม้ ๑. เวลาหิมะตก โจรทั้งหลายปกปิดด้วยหิมะ แล้วตีชิงคนที่หลงทาง นี้ ชื่อว่า การตีชิงในเวลาหิมะตก. โจรทั้งหลายปกปิดด้วยกอไม้เป็นต้น แล้วตีชิง นี้ ชื่อว่า การตีชิงด้วยการปกปิดด้วยกอไม้. กระทำการปล้นหมู่บ้านและนิคมเป็นต้น ท่านเรียก **การปล้น**. การทำอย่างหยาบช้า คือการเข้าไปในบ้านแล้ว ปักมีดที่อกของคนทั้งหลาย แล้วถือเอาสิ่งของที่ตน

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้าที่ 512
ปรารธนา ชื่อว่า กรรโชก. เว้นจากการตัดและการกรรโชกนั้นอย่างนี้แล.
คำที่เหลือ ในบททั้งปวง มีเนื้อความตื้นทั้งนั้นแล.

ขยาความอามกัญญุเปยาลวรรค ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย ชื่อ
สารัตถปกาสินี จบแล้ว.

และจบการขยาความอรรถกถามหาวรรคแล.

นิกมกถา

ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ อรรถกถา ชื่อว่า สารัตถปกาสินี ไค
อันละเอียดอ่อน ที่ข้าพเจ้าผู้ปรารถนาความตั้งมั่น แห่งพระสัทธรรม ปรารถ
เพื่อทำการพรรณานี้ความ แห่งสังยุตตนิกาย ที่มีอุปการะมากแก่นักบวช
ทั้งหลาย ผู้มีความรู้ที่ละเอียดอ่อนอันน่าวิปัสสนามาให้ ก็อรรถกถาสารัตถปกาสี
นีนี่นั้น ถือเอาสาระจากมหาอรรถกถาจบแล้ว อรรถกถาสารัตถปกาสินีนั้น
ข้าพเจ้ารจนาโดยภณวาร โดยบาลีประมาณ ๑๘ คาถา แม้ปกรณ์พิเศษชื่อ
วิสุทธิมรรค มีประมาณ ๕๕ ภาณวาร ข้าพเจ้ารจนาให้เป็นที่มาแห่งพระสูตร
(อาคมาน) เพื่อต้องการประกาศเนื้อความโดยภณวารทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
อรรถกถานี้ กับปกรณ์พิเศษวิสุทธิมรรคนั้น โดยนับตามภณวารเป็น ๑๓๗
ห่อนนิตหน้อย. ด้วยบุญที่ข้าพเจ้าผู้ถือเอาสาระแห่งมูลตถกถา ของพระเถระ
ทั้งหลายผู้อยู่ในมหาวิหาร รจนาอรรถกถานี้ มีประมาณ ๑๓๗ โดยภณวาร
ที่ประกาศลัทธิอยู่อย่างนี้ ตั้งสมแล้วนั้น ขอสัตว์โลกทั้งปวง จงมีสุขเกิด. ด้วย
บุญเมื่อนั้นที่พระเถระ ชื่อว่า ภทันตโชติปาละ ผู้มีศีลหมดจด ผู้มีความรู้
อันเฝอิมในบาทแห่งสุภาสิตวาร ผู้ใคร่เพื่อความแจ่มแจ้งในศาสนา เป็น
ผู้งดงามอ่อนหวานข้าพเจ้าอยู่ บรรลุแล้วเพื่อรจนาอรรถกถานี้ ขอประชาชนจง
มีความสุขเกิด.

อรรถกถาสังยุตตนิกาย ที่ชื่อว่า สารัตถปกาสินีนี้ พระเถระผู้มีชื่อ
ที่ครูทั้งหลายขนานว่า พุทธโฆสะ ผู้ประดับด้วยความบริสุทธิ์ความเชื่อ ความ
รู้และความเพียรอย่างยิ่ง ผู้มีคุณสมบัติมีศีลมารยาท ความซื่อตรง และความ
อ่อนโยนให้เกิดขึ้นแล้ว ผู้สามารถที่จะหยั่งลงสู่ชัฏก็คือลัทธิของตนและของผู้อื่นได้
ผู้ประกอบด้วยปัญญาและความฉลาด เป็นนักไวยากรณ์ใหญ่ โดยความเป็นผู้
มีความรู้ไม่ติดขัด ในศาสนาของพระศาสดา ต่างด้วยปริยัติคือพระไตร

ปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ผู้ประกอบด้วยความสะดวกแห่งถ้อยคำที่กล่าว
ไพเราะเปล่งออกได้สบายให้เกิดกรณสมบัติ ผู้เป็นนักพูดที่พ้นจากผู้คู่ควร
เป็นนักพูดผู้ประเสริฐ ผู้เป็นมหากวี เป็นผู้ประดับวงศ์ แห่งพระเถระทั้งหลาย
ผู้อยู่ในมหาวิหาร ผู้มีความรู้อันตั้งมั่นดีแล้ว ในอุตริมนุสสธรรมอันประดับ
ด้วยคุณต่างด้วยอภิญญาหกเป็นต้น มีปฏิสัมภิทาญาณที่แตกฉานแล้ว เป็น
บริวาร ผู้เป็นประทีปแห่งวงศ์พระเถระ ผู้มีความรู้อันไพบูรณ์และบริสุทธิ์
รจนาแล้ว.

แม้พระนามว่า พุทธะ ดังนี้ ของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระทัยหมดจด ผู้
คงที่ ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้แสวงหา
ประโยชน์อันใหญ่ ยังเป็นไปในโลกตราบ
ไต่ ขออรรถกถาชื่อว่าสารัตถกถาสนีนี้
อันแสดงนัยอยู่ เพื่อความหมดจดแห่งศีล
แก่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้แสวงหาคุณเป็น
เครื่องสลัดออกจากโลก จงดำรงอยู่ใน
โลกตรานั้น เทอญ.

จบ อรรถกถามหาวรรคสังยุต

รวมสังยุตที่มีในมหาวรรคนี้ คือ

๑. มรรคสังยุต ๒. โภชนกสังยุต ๓. สติปิฎกฐานสังยุต ๔.
อินทริยสังยุต ๕. สัมมปปธานสังยุต ๖. พลสังยุต ๗. อิทธิบาทสังยุต ๘.
อนุรุธสังยุต ๙. ฌานสังยุต ๑๐. อานาปานสังยุต ๑๑. โสดาปัตติสังยุต
๑๒. สัจจสังยุต.